

M.Ö. 4. YÜZYILDA GÜNEYBATI ANADOLU ANITSAL MEZAR MİMARİSİ

Erkan Recep SAĞNAK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Arkeoloji Anabilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Sabri Alanyalı

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Mayıs 2005

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ

M.Ö. 4. YÜZYILDA GÜNEYBATI ANADOLU ANITSAL MEZAR MİMARİSİ

Erkan Recep SAĞNAK

Arkeoloji Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Sabri ALANYALI

Modern Türkiye'nin güney batı kısmında antik dönemde Lykia ve Karia olarak bilinen bölgeler yer almaktadır. Daha erkene inen yerleşim alanları bulunmasına rağmen bu bölgeler özellikle Hitit döneminde kendilerini göstermeye başlamışlardır. Özellikle bu dönemde Luqqa adıyla anılan halkın Lykia kelimesinin kökenini oluşturduğu bilinmektedir.

M.Ö. 1. bin yılın ortalarında ortaya çıkan bölgesel hanedanlar Lykia Bölgesi'nde belirgin bir güce sahiptirler. Pers egemenliğinin başlamasıyla birlikte Karia ve Lykia Bölgeleri'nde, bu hanedanlar iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde ise Perslere bağlı olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu dönem içinde özellikle ön plana çıkan Xanthos hanedanlığı, anıtsal mezar mimarisinin gelişim aşamasında çok önemli bir yer tutan hükümdar mezarlarına sahiptir. Karakteristik Lykia mimari özelliklerinin yanı sıra, Mısır, Pers ve Yunan etkileri de taşıyan bu anıt mezarlardan bilinen en uzun Lykçe metnine sahip olan Yazıtlı Dikme Mezar Anıtı ve farklı bir anlayışın eseri olan Nereidler Mezar Anıtı özellikle ilgi çekicidir.

M.Ö. 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen bir diğer mezar anıtı Trysa Heroonudur. Xanthos hükümdarlığı ile her hangi bir bağının olup olmadığı bilinmeyen bir başka beye ait olan bu mezar kendisini çevreleyen bir peribolos duvarının içinde iki katlı olarak yükselmektedir.

Xanthos yönetiminin etkisini kaybetmesinden sonra Pers yönetimine karşı bağımsızlık yanlısı bir politika izleyen Limyra beyi Perikles'de bir Yunan tapınağı modeline sahip olan anıt mezarıyla gücünü vurgulamak istemiştir.

Pers İmparatorluğunun Karia satrapı olan Maussollos, Lykia Bölgesi'nin yönetiminde zamanla söz sahibi olmuş ve yeni kurduğu Halikarnassos kentinde, boyutları ve süslemeleriyle dünyanın 7 harikasından birisi sayılacak olan anıt mezarın inşasına başlamıştır. Maussolleion adıyla anılan bu mezarın ismi günümüz dillerine "Mozole" olarak geçmiş ve varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

Tüm bu anıt mezarlar kendi buldukları bölgelerin genel mimari özelliklerinin yanı sıra antik dünyanın diğer önemli uluslarına ait olan pek çok mimari özellikleri de kullanmış ve hem yerleştirildikleri konumları, hem de mimari ve heykeltıraşi süslemeleriyle gücün ve ölümsüzlüğün sembolü olarak gösterilmişlerdir. Ayrıca bu hükümdarlar kahramanlaştırılarak siyasal ve dini birer simge durumuna gelmiş olabilirler.

ABSTRACT

In southwestern Turkey of today, there are two regions which had been known as Lycia and Caria in the ancient times. Those regions had started to appear mainly throughout Hittite era, although earlier settlements were found. It is known that the origin of the word 'Lycia' was composed by people, Luqqa by name, who lived in the era.

Local dynasts, which had arisen in the middle of the first millennium BC, had significant power, specially on Lycia region. After Persian domination had begun, those dynasts in Caria and Lycia had independent domestic policy, but their foreign policies were controlled by Persians. In that era prominent Xanthos dynasty had possessed some dynastic tombs which had great importance during the development phase of monumental tomb architecture. Besides characteristic Lycia architectural features and Egyptian, Persian, and Greek influences, these monumental tombs, in particular Inscribed Pillar which to the best of our knowledge has the longest Lycian text, and Nereid Monument, a product of a different perspective, are significantly important.

Another monumental tomb, which comes from the first half of fourth century BC, is Trysa Heroon. This monumental tomb, belonging to a dynasty which had not had a mark connecting itself to Xanthos dynasty, has two storeys and is rising in a peribolos wall surrounding the tomb.

Limyra Dynasty, which preferred independence supporter political strategy against Persian Government after Xanthos Dynasty had lost its domination, built a monumental tomb, adopting Greek temple model, to show its power.

Maussollos, Caria Satrap of Persian Empire, began to play influential part in governing of Lycia and started to construct a new monumental tomb, which is now one of the 7 wonders of the world due to its adornment and sizes, in his newly-constituted city, Halicarnassos. Maussoleion, name of the tomb, is translated into modern languages as mausoleum, then it continues its existence.

In addition to general architectural features of their hometowns, all these monumental tombs used numerous architectural features and techniques of other considerable nations of the ancient world, and referring both places where they were located and their sculptural adornment they were shown as the symbols of immortality

and power. Moreover, those governors may have been symbolized as political and religious characters by causing to feel like hero.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Erkan Recep SAĞNAK'ın “**M.Ö. 4. Yüzyılda Güneybatı Anadolu Anıtsal Mezar Mimarisi**” başlıklı tezi **17 Haziran 2005** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, **Arkeoloji (Klasik Arkeoloji)** Anabilim Dalında, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Yard.Doç.Dr.Hüseyin Sabri ALANYALI

Üye : Doç.Dr.Yelda OLCAY UÇKAN

Üye : Yard.Doç.Dr.A.Tolga TEK

Prof.Dr.Nurhan AYDIN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

17.06.2005

ÖNSÖZ

Erkan Recep Sağnak

Zamanın unutturduklarını araştırmanın ve bulunan heyecan kaynağı verilerle tarih biliminin gelişmesine neden olan arkeoloji; ne yazık ki tarihi eserlerin varlığı açısından bulunmaz bir fırsat olan ülkemizde yeteri derecede anlaşılmamakta ve anlatılamamaktadır. Bunun en büyük nedeni, yaşadığımız topraklar üzerinde “Dünya Kültür Mirası” olarak adlandırabileceğimiz eserler ile ilgili onlarca yıl öncesinden başlayıp, günümüzde de artarak devam eden bilimsel nitelikteki yayınların Türkçemize çevrilmemesi değil; aynı zamanda kendi bilim adamlarımızın büyük bir kısmının da anadilde eser vermeyerek özellikle öğrencilerini ve meslektaşlarını göz ardı etmeleri yatmaktadır. Bu yaklaşımın yakın zamanda düzelmesi ve tarihsel gelişimimize ışık tutup, geleceğimize yön verecek olan uygarlıklara ait eşsiz güzelliklerin önemle korunması hayalini yaşıyorum.

Çalışmamın başında, kendisini tanıdığım günden beri yalnızca arkeoloji, tarih ve sanat alanındaki bilgisini paylaşmakla kalmayıp, yardımsever kişiliğini de tanımama imkan veren Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Sabri Alanyalı’ya içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca dostça tavırlarıyla, farklı dillerdeki kaynakları Türkçe’ye çevirmem konusunda yardımcı olan Ö. Vurucu, H. Gök, A. Kartgılı ve N. Turan’a değerli günlerini bana yardım etmek amacıyla harcadıkları için teşekkür ederim.

Son olarak yaşadığım her an manevi ve maddi açıdan desteklerini fazlasıyla hissettiren aileme yürekten teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZ	ii
ABSTRACT	iv
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	vi
ÖNSÖZ	vii
ÖZGEÇMİŞ	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR	xvi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASAL TARİH

1. LYKİA BÖLGESİ SİYASAL TARİHİ	3
2. KARİA BÖLGESİ SİYASAL TARİHİ	15

İKİNCİ BÖLÜM

ANIT MEZAR MİMARİSİ

1. LYKİA BÖLGESİ ANIT MEZARLARI	29
1. 1. Yazıtlı Dikme Mezar Anıtı	29
1. 2. Nereidler Mezar Anıtı	36
1. 3. Trysa Heroonu	43
1. 4. Limyra Heroonu	50
2. KARİA BÖLGESİ ANIT MEZARLARI	57
2. 1 Halikarnassos Mausoleionu	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARŞILAŞTIRMA

1. MİMARİ KARŞILAŞTIRMA	73

2. KÜLT VE DÜŞÜNCE	105
SONUÇ	124
EKLER	128
KAYNAKÇA	261

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 1: a.** Lykia Bölgesi (Bryce, 2000, **a.g.e.**, s. 1163.)
- b.** Anadolu Haritası. Geç Bronz Çağ (Bryce, 2003, **a.g.e.**, s. 37.)
- Şekil 2: a.** Anadolu Haritası. Demir Çağ (Melchert, **a.g.e.**, s. 94.)
- b.** Karia Bölgesi (Ray, **a.g.e.**, s. 1187.)
- Şekil 3:** Xanthos Kent Planı (Bayburtluoğlu, 1981, **a.g.e.**, s. 57.)
- Şekil 4:** Yazıtlı Dikme Mezar Anıtı. Kuzey güney kesiti (Demargne, 1958, **a.g.e.**, Figure: 10.)
- Şekil 5:** Yazıtlı Dikme Mezar Anıtı . Güney cephe (Demargne, 1958, **a.g.e.**, Figure: 10.)
- Şekil 6:** Yazıtlı Dikme Mezar Anıtı. Rekonstrüksiyon (**GHHIL**, Katalog No: 133.)
- Şekil 7: a.** Nereidler Mezar Anıtı. Rekonstrüksiyon (Courtils, **a.g.e.**, Resim: 37.)
- b.** Nereidler Mezar Anıtı. Kuzey cephe (Demargne, 1990, **a.g.e.**, Abb: 28.)
- Şekil 8: a.** Nereidler Mezar Anıtı. Yapı planı (Coupel ve Demargne, **a.g.e.**, Planche: 3.)
- b.** Nereidler Mezar Anıtı. Çatı oluşumu (Coupel ve Demargne, **a.g.e.**, Planche: 41.)
- Şekil 9:** Nereidler Mezar Anıtı. Cephe rekonstrüksiyonu (Hanfmann, ve Erhart, **a.g.e.**, Figure: 10)
- Şekil 10:** Nereidler Mezar Anıtı. Aksonometrik çizim (Charbonneaux, Martin ve Villard, **a.g.e.**, Abb: 97.)
- Şekil 11:** Trysa Kent Planı (Oberleitner, 1994, **a.g.e.**, Abb: 118.)
- Şekil 12:** Trysa kenti ve heroonunun rekonstrüksiyonu (Oberleitner, 1994, **a.g.e.**, Abb: 117.)
- Şekil 13: a.** Tyrsa Heroonu. Kapı rekonstrüksiyonu (Marksteiner, **a.g.e.**, Abb: 191.)
- b.** Tyrsa Heroonu. Mezar evinin rekonstrüksiyonu (Marksteiner, **a.g.e.**, Abb: 179)

- Şekil 14: a.** Trysa Heroonu. Kült yapısının rekonstrüksiyonu (Benndorf ve Niemann, **a.g.e.**, Abb.31)
- b.** Trysa Heroonu. Güney cephe (Oberleitner, 1994, **a.g.e.**, Abb: 132.)
- Şekil 15:** Limyra Kent Planı (Borchhardt, 1976, **a.g.e.**, Abb: 1.)
- Şekil 16: a.** Limyra Heroonu Rekonstrüksiyonu (Fedak., **a.g.e.**, Figure: 69)
- b.** Tell Halaf Tapınak Saray. Skorpion kapısı ve karyatidler (Naumann, **a.g.e.**, Figür: 546.)
- Şekil 17:** Limyra Heroonu. Kuzey cephe rekonstrüksiyonu (Borchhardt, 1976, **a.g.e.**, Abb: 23.)
- Şekil 18:** Limyra Heroonu. Perseus ve Medusa akroteri rekonstrüksiyonu (Borchhardt, 1976, **a.g.e.**, Abb: 19.)
- Şekil 19:** Halikarnassos Kent Planı. (Akarca, Aşkıdil. **Şehir ve Savunması**. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998. Resim:151.)
- Şekil 20: a.** Halikarnassos Mausoleion temenosu. (Fedak, **a.g.e.**, Figure: 79.)
- b.** Halikarnassos Mausoleionu. Kuzey temenos duvarı rekonstrüksiyonu (Pedersen, **a.g.e.**, Plate: 51.)
- c.** Halikarnassos Mausoleionu. Propylondan görünüş (Hoepfner, 1996, **a.g.e.**, Abb: 11.)
- Şekil 21:** Halikarnassos Maussolleion terası ve anıt mezarın rekonstrüksiyonu. (Pedersen, **a.g.e.**, Plate: 89.)
- Şekil 22:** Halikarnassos Mausoleionu. Yapı rekonstrüksiyonu (Hoepfner, 1996, **a.g.e.**, Abb: 7.)
- Şekil 23:** Halikarnassos Mausoleionu. Yapı rekonstrüksiyonu (Matz, **a.g.e.**, Abb: 5.)
- Şekil 24:** Halikarnassos Mausoleionu. Kuzey batıdan görünüm (Waywell, 1980, **a.g.e.**, Figure: 1.)
- Şekil 25: a.** Halikarnassos Mausoleionu. Aşağı galeri planı (Jepesen, 2000, **a.g.e.**, Figure: 2. 1)
- b.** Halikarnassos Mausoleionu. Temel dikmelerinin planı (Jepesen, 2000, **a.g.e.**, Figure: 6. 1.)
- Şekil 26: a.** Halikarnassos Mausoleionu. Mezar odası ve ante odası planı (Jeppesen, 2000, **a.g.e.**, Plate: 17. 1.)

- b. Halikarnassos Mausoleionu. Kaset çizimi (Hoepfner, 1996, **a.g.e.**, Abb: 2.)
- Şekil 27: a.** Halikarnassos Mausoleionu temel alanı ve Mausoleion öncesi mezarlar. (Jeppesen, 2000, **a.g.e.**, Figure: 24. 1.)
- b. Nevali Çöri tapınağı rekonstrüksiyonu. (Sevin, **a.g.e.**, s. 35.)
- Şekil 28: a.** Beycesultan. Küçük Tapınak sunağı rekonstrüksiyonu (Naumann, **a.g.e.**, s. 446.)
- b. Sakkara Piramiti ve temenosu (Stadelmann, **a.g.e.**, Figure: 9.)
- Şekil 29: a.** Phellos Heroonu planı (Borchhardt, Neumann ve Schulz, **a.g.e.**, Abb: 2.)
- b. Gavurkale Hitit Tapınağı temenosu (Işık, 1998, **a.g.e.**, Abb: 4.)
- Şekil 30: a.** Altıntepe Haldi Tapınağı temenosu (Işık, 1998, **a.g.e.**, Abb: 2.)
- b. Kyros'un Anıt Mezar temenosu (Işık, 1998, **a.g.e.**, Abb: 1.)
- Şekil 31: a.** Kyrene kenti. S 185 Mezarı ve temenos kullanımı (Stucchi, **a.g.e.**, Figure: 175.)
- b. Xanthos G Yapısı rekonstrüksiyonu (Courtils, **a.g.e.**, Resim:26.)
- Şekil 32: a.** Xanthos G, H ve F Binaları rekonstrüksiyonu (Metzger ve Coupel, **a.g.e.**, Figure: 28.)
- b. Xanthos G Yapısı rekonstrüksiyonu (Metzger ve Coupel, **a.g.e.**, Figure: 13.)
- Şekil 33:** Xanthos G Yapısı. Kuzey doğudan perspektif aksonometrik çizim (Metzger, Coupel, **a.g.e.**, Figure: 16.)
- Şekil 34: a.** Apollonia Anıt Mezarı Planı. (Kjeldsen, ve Zahle, **a.g.e.**, Figure: 4.)
- b. Sardes Mausoleionu. Mermer alınlığın rekonstrüksiyonu (Hanfmann ve Erhart, **a.g.e.**, Figure: 7.)
- Şekil 35: a.** Sardes Mausoleionu. Destekleyici şeması (Hanfmann ve Erhart, **a.g.e.**, Figure: 8.)
- b. Yokuşbaşı Mezarı planı ve cephe çizimi (Jeppesen, 2000, **a.g.e.**, Figure: 28. 1.)
- Şekil 36: a.** Deir-el-Behari'deki Bneb-hepet-ra Tapınak mezarı (Neuerburg, **a.g.e.**, s. 109.)

- b. Sardes Artemis Tapınağı ve Altarı. (Hanfmann, 1980, **a.g.e.**, Figure: 22.)
- Şekil 37: a.** Sardes Piramidi rekonstrüksiyonu (Hanfmann, 1972, **a.g.e.**, Figure: 193.)
- b. Sardes Piramidi rekonstrüksiyonu (Ratté, **a.g.e.**, Figure: 14.)
- Şekil 38:** Teichiussa 9 nolu tümülüs rekonstrüksiyonu (Voigtländer, 1986, **a.g.e.**, Abb: 5.)
- Şekil 39:** Teichiussa 12 nolu tümülüs rekonstrüksiyonu (Voigtländer, 1986, **a.g.e.**, Abb: 4.)
- Şekil 40: a.** Aiolis Anıtı planı (Doğer ve Gezgin, **a.g.e.**, Figür: 4.)
- b. Aiolis Anıtı rekonstrüksiyonu (Doğer ve Gezgin, **a.g.e.**, Figür: 5.)
- Şekil 41: a.** Kunos Baitylosu (Öğün ve diğerleri, **a.g.e.**, Figür: 65.)
- b. Kyros'un Anıt Mezarı. (Ratté, **a.g.e.**, Figure: 15.)
- Şekil 42: a.** Kyros'un Anıt Mezarı. Cephe çizimleri (Nylender, **a.g.e.**, Figure: 31a.)
- b. Korkyralı elçilerin mezar steli ile Proxenos Pythagoras mezar steli (Knigge, **a.g.e.**, Abb: 21.)
- Şekil 43: a.** Kephalaria piramidi planı (Fracchia, **a.g.e.**, Figure: 3a)
- b. Kasara'daki piramidal altlık (Carter, **a.g.e.**, Abb: II. b.)
- Şekil 44: a.** Phoinix'deki piramidal altlık (Carter, **a.g.e.**, Abb: II. b.)
- b. Aslanlı Mezar Anıtı rekonstrüksiyonu (British Museum, 054924)
- Şekil 45:** Amphipolis Aslanlı Anıt (Broneer, **a.g.e.**, s. ii.)
- Şekil 46:** Scylla Anıtı. Ön cephe rekonstrüksiyonu (Waywell, 1996, **a.g.e.**, Figure: 10.)
- Şekil 47:** Alinda Anıt Mezarı. Plan ve cephe (Fedak, **a.g.e.**, Figure: 92.)
- Şekil 48:** Belevi Anıt Mezarı rekonstrüksiyonu (Praschniker, Camillo ve Theuer, **a.g.e.**, Abb: 51.)
- Şekil 49: a.** Belevi Anıt Mezarı planı (Praschniker, Camillo ve Theuer, **a.g.e.**, Abb: 42d.)
- b. Belevi Anıt Mezarı. Kuzey güney kesiti (Praschniker, Camillo ve Theuer, **a.g.e.**, Abb: 42.)
- Şekil 50: a.** Belevi Anıt Mezarı. Perspektif rekonstrüksiyon (Praschniker, Camillo ve Theuer, **a.g.e.**, Abb: 157.)

- b. Ta Marmara Mezar Anıtı planı (Wiegand, **a.g.e.**, Abb: 6.)
- Şekil 51: a.** Ta Marmara Mezar Anıtı rekonstrüksiyonu (Wiegand, **a.g.e.**, Abb: 5.)
- b. Ariassos Anıt Mezarı planı (Cormack, **a.g.e.**, Figure: 1.)
- Şekil 52: a.** Elaioussa Sebaste. Anıt mezar (Machatschek, **a.g.e.**, Tafel: 53.)
- b. Aï Khanum'daki Kineas Heroonu planı (Fedak, **a.g.e.**, Figure: 238.)
- Şekil 53: a.** El-Amrith. Piramidal mezar anıtı (Fedak, **a.g.e.**, Figure: 10.)
- b. Is-Safiyeh. Piramidal mezar anıtı (Fedak, **a.g.e.**, Figure: 7.)
- Şekil 54:** Kalat Fakra Mezar Anıtı rekonstrüksiyonu (Krencker ve Zschietzschmann, **a.g.e.**, Abb: 79.)
- Şekil 55:** Hermel Mezar Anıtı rekonstrüksiyonu (Krencker ve Zschietzschmann, **a.g.e.**, Abb: 233.)
- Şekil 56: a.** Hamrath Mezar Anıtı rekonstrüksiyonu (Sartre-Fauriat, **a.g.e.**, Figure: 272.)
- b. Kaunos Mezargedığı Heroonu rekonstrüksiyonu (Öğün ve diğerleri, **a.g.e.**, Figür: 125.)

KISALTMALAR

AA :	Archäologischer Anzeiger
AAA :	Αρχαιολογικά αγάλεχτα εξ Αφηνών
AJA :	American Journal of Archaeology
AW :	Antike Welt
AM :	Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts
AMI :	Archaeologische Mitteilungen Aus Iran
Acta Arch :	Acta Archaeologica
AltorF :	Altorientalische Forschungen
AnatSt :	Anatolian Studies
AntPl :	Antike Plastik
ArchHom:	Archaeologia HomERICA
BASOR :	Bulletin of The American Scholls of Oriental Research
BSA :	The Annual of The British School at Athens
CAH :	The Cambridge Ancient History
CHI :	The Cambridge History Of Iran
FdX :	Fouilles de Xanthos
FiE :	Forschungen in Ephesos
GHHIL :	Götter Heroen Herrscher In Lykien
IstForsch :	Istanbuler Forschungen
IstMitt :	Istanbuler Mitteilungen
JdI :	Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts
JHS :	Journal of Hellenic Studies
JNES :	Journal of Near Eastern Studies
MaH:	The Maussolleion At Halikarnassos
MM :	Madriider Mitteilungen
OpRom :	Opuscala Romana
OxfJA :	Oxford Journal Of Archaeology
PEQ :	Palestine Exploration Quarterly
RA :	Revue Archéologique

- RM:** Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische
Abteilung
- REA :** Revue des Études Anciennes
- REG :** Revue Des Etudes Grecques
- SIMA :** Studies In Mediterranean Archaeology
- TürkAD :** Türk Arkeoloji Dergisi

GİRİŞ

Modern Türkiye'nin güney batı kısmı antik dünyada iki farklı bölgeyi sınırları içinde barındıran bir alandır. Bu bölgelerden batıda olanı Karia, doğuda olanı ise Lykia adıyla anılır ve yerli karakter gösterirler. Her iki bölge coğrafi özellikleri açısından farklılıklar gösterse de genel olarak dağlık ve kara yoluyla ulaşılması güç alanlar olarak gözükmemektedirler. Bunun yanında Küçük Asya'nın güneybatısındaki konumuyla Akdeniz ticaretinin önemli limanlarına sahiptirler. Birbirleriyle uzaktan akraba sayılan ve Anadolu'nun yerli yurttaşları olan bölge halkları, yaşadıkları coğrafyanın yeryüzü şekilleri gibi sert karakterli, özgürlüklerine düşkün topluluklardır. Bu özellikleri nedeniyle - antik çağın kolonizasyon hareketleri sırasında önemli ölçüde yeni yerleşimciler almış olmalarına rağmen - neredeyse Makedonyalı İskender ile başlayan Hellenistik Dönem'e kadar yerel karakterlerinde çok büyük değişimler gözlenmemiştir. Bu halklar tüm Küçük Asya'yı ve Yunan anakarasını önemli ölçüde etkileyen Pers egemenliği sırasında doğu dünyasıyla, Yunan kent devletlerine olduğundan daha sıcak ilişkiler içine girmişler; sonuçta Pers yönetimine bağlı vasallar olarak kısmen bölge içindeki özgürlüklerini sürdürmüşlerdir. Kimi kısa zaman dilimleri içinde Yunan kent devletleriyle müttefik oldukları bilinmekle beraber uzun yıllar Anadolu kimliklerini korumuşlardır.

Karia ve Lykia Bölgesi halkları deniz yolu üzerindeki konumları sayesinde sadece Yunan şehir devletleri ve Pers imparatorluğuyla değil; aynı zamanda tüm doğu Akdeniz bölgesi ile de karşılıklı kültür alışverişinde bulunmuşlardır. Bu bölgelerde özellikle Kariyalıların izleri belirgin olarak takip edilebilmektedir. Tüm bu nedenlerden dolayı sadece tek bir ulustan ya da bölgeden değil, geniş bir alan üzerinde yaşayan toplulukların kültürlerinden etkilenmişlerdir. Ortaya çıkan etkiler arkeologlara en iyi bulguları veren mezar yapılarında açıkça kendilerini göstermektedir. M.Ö. 4. yüzyılın ilk yarısında her iki bölgede oldukça farklı mimari özelliklere sahip; boyutları ve süslemeleriyle kendilerinden önce Anadolu yarımadasında örnekleri görülmemeyen, ancak barındırdıkları özelliklerle Anadolu'yu, doğu ve batı dünyasının farklı mimari ve sanatsal unsurlarıyla zenginleştirmiş anıt mezarlar ortaya çıkmıştır.

Yapılan bu araştırmada M.Ö. 4. yüzyılın ilk yarısı süresince Güneybatı Anadolu sınırları içinde inşa edilen anıtsal mezar yapıları mimari ağırlıklı olarak incelenmeye çalışılmıştır. Mezar anıtlarının sahip oldukları mimari unsurların zamanla oluşan birbirini etkileme sürecindeki kullanımları, bu kullanımların hangi farklı kültür kaynağından bölgelere ulaştıkları ve konumuza malzeme olan bölgelerdeki ölüm düşüncesinin anıt mezar mimarisine yansımaları temel hatlarıyla aktarılmaya çalışılmıştır. İskender'in tüm antik dünyada Hellenleşmeyi hızlandıran seferlerinin gerçekleştiği M.Ö. 4. yüzyılın ikinci yarısında bölge sınırları içinde yapılmış olan anıtsal mezarlar bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASAL TARİH

1. LYKİA BÖLGESİ SİYASAL TARİHİ

Modern Türkiye'nin güney batı kısmında yer alan ve antik dönemde Lykia Bölgesi olarak bilinen alanın sınırları tarihsel süreç içinde değişiklikler göstermiş olsa da, günümüzde Teke Yarımadası olarak adlandırılan bölge sınırlarına yakın bir alanı kaplamaktadır. (Şekil 1a)

Lykia Bölgesi'nin erken tarihi hakkında kesin çizgiler oluşturabilmek için gerekli olan arkeolojik malzeme sınırlıdır. Ancak yakın zamanda elde edilen verilerle alan içinde M.Ö. 6. bin yıla kadar inen Prehistorik buluntular ortaya çıkartılmıştır¹.

Dilbilimsel alanlardaki araştırmalar bölgenin tarihini uzun süredir M.Ö. 2. bin yıl öncesine çekmektedir. Likçe olarak adlandırılan dil ile Luvi dili arasında, kökenleri M.Ö. 3. bin yıla inen akrabalıklar mevcuttur². Bölgede yapılan kazılarla Elmalı ovasındaki Karataş-Semayük olarak adlandırılan yerleşim alanında Troia I Dönemi öncesine giden kalıntılar bulunmuş³; bu dönemden başlayarak çeşitli devirlere ait buluntularda, ticaret ve kültürel etkinliklerin bölgeye girmiş olduğu anlaşılmaktadır⁴. Ayrıca Tlos kentinden geldiği düşünülen ve Tunç Çağı'na inen üç metal buluntunun⁵

¹ H. Köktürk, "New Lights on Prehistorical Lycia Finds from Girmeler", *Likya*, Sayı no 4: 39-45, (1996), s. 39.

² C. Strathmann, *Grabkultur im Antiken Lykien Des 6. Bis 4. Jahrhunderts V. Chr.* (Europäische Hochschulschriften Rheine, 2002), s. 32; O. Akşit, *Likya Tarihi* (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak., 1967), s. 70; T. Bryce, "The Lycian Kingdom in Southwest Anatolia", *The Civilizations Of The Near East*. Ed.: Jack Sasson, (Hendrickson Publishers, 2000, ss. 1161-1172), s. 1161; S. Alp, *Hitit Çağında Anadolu* (Tübitak, 2000), s. 37.

³ M. J. Mellink, "The Early Bronze Age in Southwest Anatolia", *Archaeology*, Cilt no 4, Sayı no 22: 290-299, (1969), s. 295., Akşit, *a.g.e.*, s. 66.

⁴ Akşit, *a.g.e.* s. 67.

⁵ S. Przeworski, *Die Metallindustrie Anatoliens in Der Zeit von 1500-700 vor Chr.* (Brill, 1939), s.30.40.49; F. Işık, "Likya Kaya Tapınakları" 1994 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları: 110-135. (1995), s. 111.

dışında yine aynı kentte⁶; Arykanda⁷ ve Kyenai'de⁸ ele geçen taş baltalarla birlikte, 1999 yılı Patara kazıları sırasında M.Ö. 3. bin yıl karakteristiği taşıyan çömlek parçalarının bulunmasıyla,⁹ Karataş dışındaki alanlarda da bölgenin tarihi erkene çekilmiştir. Günümüz arkeolojik verilerinin dışında; antik dönem tarihçisi Herodotos¹⁰ Lykialılar hakkında bilgi verirken bu halkın soylarını babaya değil de anneye dayandırdıklarını belirtmiştir. Her ne kadar bu anlatımı doğrulayacak bir kanıt elde edilememiş olsa da, Lykia Bölgesi'ndeki erkeklerin uzun saçlı oldukları için böyle bir düşüncenin ortaya çıktığını düşünmek¹¹ doğru olmasa gerektir. Ayrıca toplumda kadınların öne çıkmasını sağlayan düşünce tarzı, Anadolu'nun M.Ö. 2. bin yıl öncesi anaerkil topluluklarıyla bağlantı göstermektedir¹².

Bölgede varlıklarını sürdürmüş olan insanların büyük bir kısmı, bir alandan başka bir alana geçerek yaşadıkları için, bu toplulukların yaşamlarını belirgin olarak öğrenmemizi sağlayabilecek olan sınırlı sayıda arkeolojik malzemeye ulaşılmaktadır¹³.

M.Ö. Erken 2. bin yılda Luvilerin Güneybatı ve Batı Anadolu'da yerleşmiş bir halk oldukları bilinmektedir¹⁴. Hint-Avrupa kökenli bir dil konuşan bu halkın yaşadığı, Anadolu'nun geniş bir kısmı Luviya olarak adlandırılmaktadır¹⁵. M.Ö. 2. bin yılın ortalarında ise bölge ismi Arzawa olarak değişmiş ve bu alanda Hitit krallığına bağlı bir çok vasal beylik oluşmuştur¹⁶.

Aynı dönemde tarih sahnesine Lukka adıyla anılan bir topluluk çıkmıştır. Bu topluluk M.Ö. 2. bin yılda Batı Anadolu'nun Luvice konuşan halklarından birisidir ve etnik, dilbilimsel olarak Hititlerle akrabadır¹⁷.

Anadolu'da M.Ö. 1800-1200 yılları arasında Mısır devletine rakip olacak kadar güçlü bir siyasi yapı oluşturan Hititler'in arşiv belgelerinde döneme ait çevre

⁶ C. Bayburtluoğlu, *Lykia* (Ankara Turizmi, Eski Eserleri ve Müzeleri Sevenler Derneği, 1981), s. 11.

⁷ C. Bayburtluoğlu, *Arykanda* (Homer, 2003), s. 27.

⁸ F. Kolb ve B. Kupke, "Lykien" *AW Sondernummer*, Sayı no 20: 1 vd. (1989), s. 35.

⁹ F. Işık, *Patara* (Universal Holding, 2000), s. 6.

¹⁰ Herodotos, *Herodot Tarihi* (Remzi, 1991), I, 173.

¹¹ A. G. Keen, *Dynastic Lycia*, (Brill, 1998), s. 35.

¹² Akşit, *a.g.e.*, s.71.

¹³ Bryce, 2000, *a.g.e.*, s.1161., A. Ünal, "Batı Cephesinde ne Var Ne Yok?-Miken-Anadolu ve Ahhiyawa-Aka İlişkilerinde Son Durum", *Gün Işığında Anadolu*. Ed.:C. Özgünel ve diğerleri (Homer, 2001, ss. 244-256), s. 250.

¹⁴ T. Bryce, "History", *The Luwians*, Ed.: H. C. Melchert, (Brill, 2003, ss. 27-127), s. 30.

¹⁵ T. Bryce, *The Kingdom of The Hittites* (Clarendon, 1998), s. 54.

¹⁶ I. Singer, "Western Anatolia in The Thirteenth Century B.C. According The Hittite Sources", *AnatSt*, Sayı no 33: 205-217, (1984), s. 208; Bryce, 2003, *a.g.e.*, s. 32.

¹⁷ Akşit, *a.g.e.*, s. 70; Bryce, 2000, *a.g.e.*, s. 1161; Bryce, 1998, *a.g.e.*, s. 55; Alp, *a.g.e.*, s. 37.

topluluklar, vasal krallıklar gibi önemli kayıtlar yer almaktadır¹⁸. M.Ö. 15. yüzyılın ortalarından beri Lukka isminin de geçtiği bu kayıtlarda Hitit krallığı ile Lukka halkı arasındaki ilişkilerde ne bir vasal krallık, ne de her hangi bir kral ismi gözükmemektedir. Yine bu kayıtlara göre Lukkalılar organize bir topluluk olarak anılmamakta ve bağımsız topluluklar bütünü olarak görülmektedirler¹⁹.

Gerçekte Lukka ismi Hitit metinlerinden önce ilk olarak Mısır'ın Orta Krallık Dönemi Byblos kayıtlarında görülmüştür²⁰. Bu halk Mısır kayıtlarında Lukku-Lukka²¹, Rwwq²² ve Lukki²³ olarak geçmektedir.

Lukka halkının yaşam alanları konusu erken dönem metinlerindeki anlatımların farklılığıyla tartışma nedeni olmaktadır²⁴. Amarna mektubunda, Kıbrıs kralı; Mısır Firavunu Akhenaton'a Lukka ülkesi halkını şikayet eder. M.Ö. 1375 yılına tarihlenen bu mektup Lukkalılar'ın Kıbrıs'ı rahatsız edecek faaliyetler içine girebilecek kadar güçlü bir kıyı halkı olduklarının göstergesidir²⁵.

Hitit ülkesinin güçlü kralı Şuppiluliuma tarafından bölgeye bir sefer yapıldığı ve ele geçirildiği bilinmektedir. Fakat bu alandaki Hitit etkileri oldukça zayıftır ve bu; Hitit kralı III. Hattuşşili'nin M.Ö. 13. yüzyılın ortalarında Ahhiyawa kralına yazdığı Tawalaga mektubunda açıkça görülmektedir²⁶. Lukka halkının yaşadığı alanda sık sık isyanlar çıktığı ve kolayca zapt edilemeyen bir alan olduğu da yine belgelerden anlaşılır²⁷.

Bölgenin Akdeniz ticaretindeki önemli konumu Gelidonya ve Uluburun batıklarının²⁸ bulunmasıyla da anlaşılmalı ve Ugarit'te ortaya çıkartılan bir belgede Lukka'nın Akdeniz ticaretinde küçük de olsa bir rol oynadığı görülmüştür²⁹.

¹⁸ Bryce, 1998, a.g.e., s. 44; Alp, a.g.e., s. 4.

¹⁹ Bryce, 1998, a.g.e., s. 56; Singer, a.g.e., s. 208.

²⁰ Kolb ve Kupke, a.g.e., s. 10; N. Çevik, *Taşların İzinde Likya* (Arkeoloji ve Sanat, 2002), s. 10.

²¹ W. F. Albright, "Some Oriental Glosses on The Homeric Problem", *AJA*, Sayı no 54: 162-167, (1950), s. 166-67.

²² W. F. Albright, "Dunand's New Byblos Volume: A Lycian at The Byblian Court", *BASOR*, Sayı no 155: 31-34, (1959), s. 33-34.

²³ T. Bryce, "The Lukka Problem-And a Possible Solution", *JNES*, Sayı no 33: 395-404, (1974), s. 395.

²⁴ Aynı, s. 396, 404.

²⁵ Bryce, 2003, a.g.e., s. 75; Ö. Çapar, "Ege Göçleri ve Sonrası Batı Anadolu", *Anadolu Demir Çağları I*: 13-34, (1987), s. 16.

²⁶ Bryce, 2000, a.g.e., s. 1161; Singer, a.g.e., s. 210.

²⁷ G.E. Bean, *Eskiçağda Lykia Bölgesi* (Arion, 1998), s. 22; Bryce, 2000, a.g.e., s. 1161; Bryce, 1998, a.g.e., s. 56; Singer, a.g.e., s. 214 ve 217.

²⁸ Bakınız: T. Turanlı., *Denizlerimizdeki Tarih*. İstanbul: Yapı Kredi, 1999.

²⁹ Akşit, a.g.e., s. 75; Albright, 1959, a.g.e., s. 34.

Lukka halkı bununla birlikte savaşçı bir topluluk olarak gözükmektedir. Güçlü devletler savaşlarında olasılıkla paralı askerler olarak bu topluluktan yararlanmış olmalıdırlar. Mısır ile Hitit devleti arasında yapılan Kadeş Savaşı'nda Lukkalıların diğer bazı Batı Anadolu halklarıyla birlikte Hitit saflarında savaşmaları³⁰; efsanevi Troia Savaşı sırasında Akhalara karşı dövüştükleri iddiası bu düşüncenin kanıtlarıdır³¹.

M.Ö. 13. yüzyılın sonu ile birlikte Lukka isminin Hitit ve Mısır metinlerinde görülmesi artmıştır³². Bu dönem sonunda Deniz Kavimleri'nin yoğun göçleri başlamış; Mısır'a kadar ulaşan bu kavimlerin hızı Küçük Asya'dan başlayarak kesilmiş ve Mısır'da tam olarak durdurulmuştur³³. Deniz Kavimleri'nin Mısır'a yaptığı akınlardan birinde Lukka halkının Libyalılarla birlik olduğu belirtilmiştir³⁴; bu olay yukarıda değindiğimiz paralı askerlik düşüncesinin varlığını bir kez daha ortaya koymaktadır.

Deniz Kavimleri Göçü'nün ardından oldukça zayıflamış olan Hitit krallığı yıkılır ve Anadolu'da bir süreliğine otorite boşluğu oluşur. Bu dönem süresinde Lukka halkının siyasi durumunun ne şekilde olduğu hakkında günümüze yeterli bilgi ulaşamamıştır. Ancak olasılıkla korsanlık faaliyetlerini sürdürmeye devam etmişlerdir.

Hitit metinlerinde geçen bazı şehir adlarının Lykia kent isimleriyle uyuşması³⁵ ve Lukkalıların Kıbrıs ile Mısır halklarını deniz güçleriyle rahatsız edecek konumda bulunmaları, bu halkın yaşam alanını kabaca Güneybatı Anadolu Bölgesi ile birleştirmektedir³⁶. Bununla birlikte Lukka halkının yerleştiği alanı Lykaonia ve Kilikia Aspera Bölgesi civarına yerleştiren düşünceler de bulunmaktadır³⁷. Hititler olasılıkla Lukka terimini bir kabile ya da ırk anlamında değil de, coğrafi anlamda kullanmış olmalıdırlar³⁸. Ayrıca Lukkalıların sınırlarının Kuzey Karia içlerine kadar ulaştığı da belirtilmektedir³⁹. Bu yorumlar ve erken dönem yazılı kaynakların incelenmesi sonucunda Lukkalıların farklı boylar halinde yaşamış olabilecekleri düşünülmektedir.

³⁰ Singer, a.g.e., s. 208; Bryce, 1998, a.g.e., s. 257.

³¹ Homeros, *İlyada*. Çev: A. Erhat ve A. Kadir (Can, 1996a), II, 876-877; Akşit, a.g.e., s. 79.

³² Strathmann, a.g.e., s. 40; Bryce, 1998, a.g.e., s. 363.

³³ Strathmann, a.g.e., s. 40; Bryce, 1998, a.g.e., s. 367.

³⁴ Singer, a.g.e., s. 217.

³⁵ B. Takmer, E.N. Akdoğu-Arca, "Oryges'in Kişiliğinde Panyasis'in Fragmanı İçin Bazı Yorumlar: Bellerophonites Mitos'unun Yeniden Değerlendirilmesi ve Lykia'nın Erken Tarihi", *ADALYA*, Sayı no 5: 1-34 (2002), s. 11-12;

³⁶ Bryce, 1998, a.g.e., s. 45.

³⁷ F. Cornelius, "Geographie Des Hethitherreiches", *Orientalia*, Sayı no 27:373-398 (1958); s. 381, 82; Bryce, 1974, a.g.e., s. 397, 404.

³⁸ Çapar, 1987, a.g.e., s. 17.

³⁹ J. Garstang, "Hittite Military Roads in Asia Minor", *AJA*, Sayı no 47: 35-62 (1943), s. 42.

Bunlardan biri yukarıda değinildiği gibi Lykaonia çevresi, diğeri ise Karia'dır⁴⁰, ancak Lukka Bölgesi gerçek anlamda Klasik Dönem Lykiası sınırlarına dahil olmalıdır. Farklı alanlardaki Lukka varlığı olasılığı ise bu halkın erken dönemdeki göçerliğinin bir sonucu olabilir. Kendilerini "Termili" olarak adlandıran bu halk Yunan edebi geleneğinde Girit'ten gelmiş olarak gösterilirler. Ancak Luvice "Tarmi", ya da Hititçe "Tarma" terimleri "dağ zirvesi" olarak çevrilmektedir⁴¹. Bu anlam Lykia gibi dağlık bir bölgeyi iskan eden kavmin Anadolu coğrafi gerçeğinden ne kadar etkilendiğinin bir kanıtıdır.

Son zamanlarda arkeolojik ve dilbilimsel alanda yapılan araştırmalarla Lukka halklarının M.Ö. 2. bin yıl içerisinde iskan ettikleri alan, batıda Güneydoğu Karia'yı doğuda ise Perge'ye kadar Doğu Pamphylia'yı içerecek şekilde bütün Lykia yarımadası olarak belirtilmektedir⁴². (Şekil 1b) Yunan ve Roma Dönemi'nde ise Lykia'nın sınırları kendisine özgün mimari kalıntılarıyla çizilebilir. Antik yazarların Phaselis kentini Lykia Bölgesi sınırları içinde görmesine rağmen bu kent Lykia mimari özelliklerini barındırmaz. Roma Dönemi'nde Lykia Birliği içinde üç oy kullanma hakkına sahip olmasına rağmen Olympos kenti de, Phaselis gibi mimari açıdan Lykia özellikleri göstermez. Ayrıca bu kentte tamamen Lykialı denebilecek bir adet Lykia lahdine bile rastlanmamıştır. Lykia Bölgesi'nin doğu sınırı Alakır çayıdır. Bunun gerisi Solymler Ülkesi olarak belirtilmiştir⁴³. Bölgenin batı sınırı İndos ırmağı ile çizilir. Ancak Kaunos'un Lykialılığı doğru değildir⁴⁴. Bölgenin dağlık olan kuzey sınırını çizmek ise bu kadar kolay değildir.

M.Ö. 1. bin yılda denizlerdeki gücünü sürdüren Lykia halklarının yaşadığı bölgede (Şekil 2a) yapılan kazılarda M.Ö. 8. yüzyıl⁴⁵ ve öncesine inen eserler bulunmuştur⁴⁶. Batı Anadolu'yu fazlasıyla etkileyen Grek Kolonizasyon Dönemi

⁴⁰ Bryce, 1974, a.g.e., s. 404.

⁴¹ E. Laroche, "Lyciens Et Termiles", RA Cilt no 1: 15-19, (1976), s. 19; Çapar, 1987, a.g.e., s. 17.

⁴² Takmer ve Akdoğu-Arca, a.g.e., s. 18; Bryce, 2003, a.g.e., s. 42; F. Işık, "Pttara, Im Land Vom Hethitischen Lukka und Homerischen Lykia", Lykia, Sayı no 1: 1-11 (1994), s. 1-8; Ayrıca bakınız:H. Otten. "Das Land Lukka in Der Hethitischen Topographie", Akten Des II. Internationalen Lykien-Symposions Wien 6-12, Mai 1990', I: 117-121, (1993).

⁴³ P. Frei, "Solymer-Milyer-Termilen-Lykier Ethnische und Politische Einheiten Auf Der Lykischen Halbinsel" Akten Des II. Internationalen Lykien-Symposions Wien 6-12, Mai 1990', I: 87-98, (1993), s. 87 vd; Işık, 1995, a.g.e., s.110.

⁴⁴ Işık, 1995, a.g.e., s. 111.

⁴⁵ H. Metzger, ve P. Coupel, FdX II, L'acropole Lycienne (Librairie C. Klincksieck, 1963), s. 77 vd; Işık, 1994, a.g.e., s. 1, 8.

⁴⁶ Işık, 2000, a.g.e., s. 6.

sirasında Phaselis (M.Ö. 7. yy.) kenti kolonize edilmiştir⁴⁷. Phaselis'ten başka Gagai, Korydalla ve Rhodiapolis kentlerinin de koloni kentleri olabileceği belirtilmiştir⁴⁸. Kolonizasyon hareketlerinden bu kadar az etkilenen Lykia topraklarının; Xanthos akropolünde bulunan ve tarihi M.Ö. 8. yüzyıla kadar inen mimari unsurlardan birinin hükümdar sarayı olabileceği yönündeki düşünceyle⁴⁹, kesin olmamakla beraber bir yönetim birimine sahip olduğu düşünülebilir. Bu dönemde Anadolu'da güçlü Lydia Devleti hakimiyet sürmektedir ancak Lykia ve Kilikia topraklarının bir kısmının bu devlete direnebilecek güce sahip oldukları ve bağımsızlıklarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır⁵⁰.

Lykialılar'ın Arnna ya da Arinna dedikleri⁵¹ Xanthos kenti bu dönemle birlikte bölge içinde öne çıkmıştır. M.Ö. 6. yüzyıl tüm Anadolu için olduğu gibi Lykia için de önemli bir tarihtir. Kısa bir süre içinde güçlenen Pers Devleti batının en büyük gücü olan Lydia Krallığı'nı yenerek Anadolu kontrolünü eline geçirmiştir. Persliler bununla da yetinmeyip Lydia hakimiyetinde olmayan kıyı kentlerini istila etmişlerdir. Batı Anadolu'nun büyük kısmında hakimiyet kuran Pers gücü, komutan Harpagos yönetiminde Lykia Bölgesi'ne hareket etmiştir⁵². Xanthos şehrinin hemen kuzeyindeki ovada direniş gösteren Lykialılar burada tutunamayacaklarını anlayınca şehir surlarının içine çekilmişlerdir. M.Ö. 545 yılında tarihte eşine az rastlanır bir direniş örneği sergileyen Xanthos savaşçıları güçlü Pers ordusuna teslim olmamak için tüm eşyalarını tahrip etmiş, eşlerini ve çocuklarını öldürdükten sonra son bir intihar saldırıyla özgürlüklerini korumuşlardır. Boş kentle birlikte tüm Lykia Perslerin eline geçmiştir. Bu kıyımdan sadece 80 Xanthoslu aile kurtulmuştur⁵³; bu aileler kuşatma sırasında şehirde olmayan ailelerdir. Kurtuluşlarının sebebi atalarının göçerliğini sürdürürcesine yaylaya çıkmış olmaları olabilir⁵⁴. Kısa sürede bu Lykialı aileler ile yakın çevredeki yerleşim yerlerinden gelen halk ve az da olsa dışarıdan gelen Pers kökenli yerleşimciler Xanthos'u tekrar yaşanabilir bir kent haline getirmişlerdir.

⁴⁷ Akşit, a.g.e., s. 93; Bayburtluoğlu, 1981, a.g.e., s. 11, 15-16; Keen, 1998, a.g.e., s. 233.

⁴⁸ Akşit, a.g.e., s. 94, 100.

⁴⁹ Metzger, ve Coupel, a.g.e., s.16-19; Akşit, a.g.e., s. 101.

⁵⁰ Bryce, 2000, a.g.e., s. 1162; Bayburtluoğlu, 2003, a.g.e., s. 28.

⁵¹ Keen, 1998, a.g.e., s. 57.

⁵² Herodotos, a.g.e., I, 176.

⁵³ Aynı, I, 176.

⁵⁴ T. Robinson, "Erbinna, The Nereid Monument And Xanthos", *Ancient Greeks West And East*. Ed.: G.R. Tsetskhladze (Bibliotheca Classica Batava, 1999, ss. 361-377), s. 369; Metzger ve Coupel, a.g.e., s. 80; Bryce, 2000, a.g.e., s. 1163.

Lykia Bölgesi'ndeki Pers egemenliği, konumuz olan anıtsal mezarların yapıldığı dönemi içermesi nedeniyle önemlidir. Pers egemenliğine giren Lykia, M.Ö. 516-515 yıllarında İonia, Aeolya ve Karia'nın da içinde bulunduğu ilk Pers satraplığına bağlanmıştır.⁵⁵ Pers hakimiyetini takip eden yıllarda bölgede olasılıkla işgal gücü bulundurulmamıştır.⁵⁶ Perslerin Xanthos'u ele geçirmesiyle birlikte, kent Pers desteğiyle yeniden yapılanmıştır ve bölgede etkisi yüzyıldan biraz uzun sürecek hanedanlığın yerleşim merkezi olmuştur. İlk Pers Satraplığı öncesinde de bu yönetim Perslilerle yakın ilişkilerde bulunarak kendilerini uzun bir süre garantiye almıştır. Xanthos şehrinde Pers hakimiyetinin ilk dönemlerine tarihlenen seramik buluntularının Attika karakterli olması ise ilginç bir ayrıntıdır.⁵⁷ Lykia Bölgesi'ni kendi çıkarları doğrultusunda yöneterek buradan aldıkları yıllık 400 talantlık verginin güvenli yollardan kendilerini ulaşmasını isteyen Perslerin, bu amaçla Xanthos merkezli bir idari sistemin temellerini attıkları önerilmekle⁵⁸ beraber; Pers yönetiminin ele geçirdiği yerlerdeki yönetim birimlerini koruyarak varlıklarının sürmesine izin verdiği bilinmekte ve Xanthos akropolündeki saray benzeri yapının da⁵⁹ bu tarz bir yönetim merkezi olduğu düşünülmektedir. Eğer bu yaklaşım doğru kabul edilirse Lykia Bölgesi'nde Pers egemenliği öncesi zaten yerleşik bir yönetimin var olduğu söylenebilir⁶⁰. Ancak Xanthos'un kahramanca direniş göstermesi nedeniyle şiddetle tahrip edilmesi neticesinde, Pers yönetimi kendilerinden önce Lykia'nın en önemli kenti olan Xanthos'u tekrar yerel idari gücün merkezi haline getirmiş olabilir. Ayrıca Perslilerin var güçleriyle Xanthos'a saldırmalarının nedeni de burasının bölge içindeki en önemli ve güçlü kent olduğunun bir göstergesidir.

⁵⁵ Herodotos. a.g.e., III, 90; T. Bryce, "A Rulling Dynasty in Lycia", *Klio*, Cilt no 2, Sayı no 64: 329-337. (1982). s. 329; T. Bryce, *The Lycians in Literary And Epigraphic Sources* (Museum Tusculanum, 1986). s. 101.

⁵⁶ H. J. H. Ten Cate, *The Luwian Population Groups of Lycia And Cilicia Aspera During The Hellenistic Period* (E.J. Brill, 1961), s. 4; T. Bryce, "Political Unity in Lycia During The Dynastik Period". *JNES*. Sayı no 42: 31-42, (1983), s. 34.

⁵⁷ Metzger ve Coupel, a.g.e., s. 17, 81, 192-95.

⁵⁸ Bryce. 1983. a.g.e., s. 31.

⁵⁹ Bakınız 49. dip not.

⁶⁰ Keen. 1998. a.g.e., s. 40.

Lykia, Batı Anadolu'da Pers egemenliğine karşı başlatılan İonia İsyanı'na (M.Ö. 499 - 494) hiçbir şekilde katılmamıştır, bununla beraber Darius'un İskit seferine asker vererek katkıda bulunmuştur⁶¹.

Xanthos hanedanlığının kesin olarak bilinen en erken üyesi Kuprllı'dır. Ancak Kuprllı, Xanthos şehrinin tahribinden uzun bir süre sonra tarih sahnesine çıkmıştır. Nümismatik kanıtlarına göre bu hanedan M.Ö. 485-440 yılları arasında hüküm sürmüştür olmalıdır⁶². O, büyük bir olasılıkla Pers otoritesine bağlı hanedanlığı kuran ilk hükümdarın soyundan gelen bir ardıdır. Bu dönemde tüm Lykia hükümdarlarının Pers satraplık sistemiyle yakın bağlantıları vardır⁶³. En erken Lykia sikkelerinin birçoğunda KVB lejandı bulunur. Bu üç harf Yunanca'ya Kybernis olarak çevrilen Kuprllı isminin başlangıç harfleridir⁶⁴. Ancak KVB lejandı taşıyan sikkeler M.Ö. 500 yılından daha sonraya tarihlenemezler ve böylece M.Ö. 440 yılına kadar sikke basan Kuprllı'ya ait olamazlar. Kuprllı, ismini olasılıkla kendi adaşı olan büyükbabası ya da amcasından almıştır. Babasının ismi ise Kheziga veya Kossikas olarak düşünülür. Bu isimler Xanthos merkezli yönetici aile tarafından sıklıkla kullanılan isimler olarak görülürler⁶⁵. Xanthos hükümdar ailesinin kurucu hükümdarı olarak ise; yine aynı kentte bulunan Yazıtlı Dikme Mezar Anıtı'nda Kheriga ismi verilir⁶⁶. Bu ilk Kheriga'nın ise her hangi bir sikkesi bulunamamıştır.

Kuprllı olasılıkla tarihçi Herodotos⁶⁷ tarafından bildirilen ve Xerxes'in Yunanistan'a karşı yürüttüğü seferde Lykia deniz gücüne komuta eden liderlerden birisidir⁶⁸. Bu sefere Lykia 40⁶⁹ ya da 50⁷⁰ gemi vererek katılmıştır. Atina'nın Pers

⁶¹ W. A. P. Childs, "Lycian Relations With Persians And Greeks in The Fifth And Fourth Centuries Re-Examined", *AnatSt*, Sayı no 31: 55-80, (1981), s. 55.

⁶² Bryce, 1983, a.g.e., s. 34; Bryce, 1982, a.g.e., s. 330; O. Mørholm ve J. Zahle, "The Coinage Of Kuprllı", *ActaArch*, Sayı no 43: 57-113, (1972), s. 74-77; Keen, 1998, a.g.e., s. 112.

⁶³ J. Zahle, "Akhaemenid Influences In Lycia (Coinage, Sculpture, Architecture) Evidence For Political Changes During The 5th Century B.C.", *Achaemenid History VII, Asia Minor And Egypt: Old Cultures in A New Empire*, Ed.: Heleen Sancisi-Weerdenburg, Amelie Kuhrt, (Nederland Instituut voor het Nabije Osten, 1991, ss. 145-160), s. 153.

⁶⁴ Bryce, 1982, a.g.e., s. 330

⁶⁵ T. R. Bryce, "Tombs And Social Hierarchy in Ancient Lycia", *AltOrF*, Cilt no 1, Sayı no 18: 73-85, (1991), s. 84; Bryce, 1982, a.g.e., s. 330-331.

⁶⁶ O. Mørholm ve J. Zahle, "The Coinages Of The Lycian Dynasts Kheriga, Kherei And Erbinna", *ActaArch*, Sayı no 47: 47-90 (1976), s. 67; Bryce, 1982, a.g.e., s. 331.

⁶⁷ Herodotos, a.g.e., VII, 92.

⁶⁸ Akşit, a.g.e., s. 115; Bryce, 1982., a.g.e., s. 330.

⁶⁹ Diodorus Siculus, *The Library of History of Diodorus of Sicily*. Çeviren: C.H. Oldfather (Harvard University Press, 1956), 11, 3, 7.

⁷⁰ J. Zahle, "Politics And Economy in Lycia During The Persian Period", *RÉA* cilt no 2, Sayı no 91: 169-182, (1989), s. 170.

gücüne karşı bir önlem niteliği taşıyan birliğini kurmasından sonra Atina'dan hareket eden Kimon ve savaşçıları, Karia ve Lykia şehirlerinin pek çoğunun Attika-Delos Birliği'ne katılımını sağlamışlardır. Xanthos'ta yapılan kazılarda yaklaşık M.Ö. 470 yılında yoğun bir tahribatın izleri görülür⁷¹. Bu tahribat; yönetim merkezi olan kente karşı, Attika-Delos Birliği'ne girmesi amacıyla güç kullanılmış olabileceğini düşündürmesine rağmen; Harpy Mezar Anıtı gibi bazı yapıların sağlam olarak bırakılması nedeniyle kentin çarpışma yapılmadan da ele geçirilmiş olabileceği sonucu ortaya çıkmaktadır⁷². Buradan Pamphylia Bölgesi'ne geçen komutan Kimon Eurymedon (Köprüçay) ağzında bölgeye gönderilen Pers donanmasını bozguna uğratmıştır⁷³. Bu tarihten sonra Lykia Atina Vergi listelerinde 452/1, 451/0, 446/5 yıllarında gözüktür⁷⁴. Kuprllı dönemindeki bu zorla, ya da zorlamadan oluşan taraf değiştirme Lykia Bölgesi'nin yönetiminde etkili olmamış gibi gözükmektedir. M.Ö. 446-45 yıllarındaki Atina vergi kayıtlarında Lykia'nın 10 talent vergi verdiği bilinir⁷⁵. Bu büyük meblağı ödemek için gerekli olan idari güç Kuprllı tarafından yönetim merkezi olan Xanthos'dan idare edilmiştir. Lykia'nın tam olarak ne zaman ve neden bu vergi listelerinden çıktığı kesin olarak bilinmese de, bu olay Güneybatı Anadolu'daki pek çok şehrin listeden çıktığı Peloponnessos Savaşları'nın başlangıç yıllarında gerçekleşmiş olmalıdır⁷⁶.

Kuprllı'nın yönetimi sırasında Kheriga isimli bir hükümdarın sikke bastığı bilinmektedir. (levha 1a) Yazıtlar ve numismatik veriler iki hükümdar arasında yakın bir işbirliği olduğunu gösterir⁷⁷. Kuprllı ve Kheriga'nın hükümdarlık tarihleri ya üst üste binmektedir ya da Kuprllı'nın hükümdarlığının son yıllarında Kheriga, merkez Lykia'da hüküm sürmeye başlayan ve sonunda Xanthos hükümdarlığına ulaşan bir hanedandır⁷⁸. Kuprllı olasılıkla kendisi için Xanthos'daki Tiyatro Dikme Mezarını yaptırmış ve ölünce oraya gömülmüştür⁷⁹.

Kheriga'nın genç kardeşi olan Kherei'nin yönetimi M.Ö. 5. yüzyılın sonuna kadar uzanmaktadır. Numismatik verilere göre hükümdarlığı yaklaşık M.Ö. 430-415 yılları

⁷¹ Metzger ve Coupel, *a.g.e.*, s. 22-3, 26-7, 32-3, 60-1, 68-9, 81.

⁷² Bryce, 1986, *a.g.e.*, s. 104.

⁷³ A.M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi* (Türk Tarih Kurumu, 1995), s. 302.

⁷⁴ Childs, 1981, *a.g.e.*, s. 56.

⁷⁵ Bryce, 1983, *a.g.e.*, s. 35.

⁷⁶ Childs, 1981, *a.g.e.*, s.62; Bryce, 1983, *a.g.e.*, s. 36.

⁷⁷ Bryce, 1982, *a.g.e.*, s. 335.

⁷⁸ Mørkolm ve Zahle, 1976, *a.g.e.*, s. 59.

⁷⁹ Keen, 1998, *a.g.e.*, s. 118.

arasında başlamış olmalıdır⁸⁰. Kherei İonia Satrapı Tissaphernes'in müttefiki olarak görünür⁸¹. Bu dönemde hükümdarlığın yönetim alanı doğuda Phellos, batıda Telmessos ve Xanthos vadisinde Tlos'a kadar uzanmaktadır⁸². Bu alan önceki hükümdar Kheriga'nın yönetimi tarafından elde tutulan alandan daha az değildir. Kuprilli, Kheriga ve Kherei'nin batı ve merkez Lykia'da yönetimi ellerinde tuttukları M.Ö. 5. ve erken 4. yüzyılda, Xanthos dışında sikke bastıkları bilinen en az 40 ayrı yönetici daha vardır⁸³. Bu yöneticiler zaman zaman kendi aralarında anlaşmazlıklar yaşamakta; otorite alanlarında kendi başlarına hüküm sürmektedirler. Bununla birlikte güçlü Xanthos hükümdarları bazen Pers müttefiklerinin hedefleri bazen de kişisel çıkarları doğrultusunda Lykia içinde askeri hareketler yapmışlardır⁸⁴. Bu yönetim birimleri kendi adlarına sikke basmalarına rağmen çoğu zaman Xanthos hanedanlığıyla anlaşma içinde bulunmuşlardır.

Peloponnesos Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Lykia'nın Atina'ya düşman olduğu bilinir⁸⁵. Ayrıca M.Ö. 430/429 yılında Melesandros'un Karia ve Lykia'dan tekrar Atina adına vergi almak amacıyla sefere gönderilmesi bunun açık kanıtıdır⁸⁶. Melesandros Lykia Bölgesi'ne düzenlediği sefer sırasında pek çok askeri ile birlikte öldürülmüştür. Ancak Melesandros'un seferinin tek nedeni bölgeden gelecek vergi değildir. Lykia ve Karia Bölgeleri konumları nedeniyle deniz ticareti için çok önemli noktalar üzerinde bulunmaktadırlar ve buradan yürütülen korsanlık faaliyetleri Atina ticaretine önemli darbeler vurmaktadır. Atina Mısır'dan yelken bezi ve kağıt, Fenike'den buğday unu ve hurma getirtiyordu. Bu ticareti yapan gemilerde mutlaka Lykia sahillerine uğruyorlardı. Ayrıca doğu Lykia'dan gelecek olan kaliteli ahşap⁸⁷ da, yelken bezi gibi savaş gücü için en önemli unsurlardı⁸⁸. Bununla birlikte Karadeniz buğdayı yerine Mısır'dan alınıp Lykia üzerinden getirilecek olan buğday da bu seferin nedenlerinden birisi olmalıdır. Melesandros komutasında gerçekleştirilen ve başarısızlıkla sonuçlanan bu sefer hem bölgeden gelecek vergilerle Atina'nın acil para

⁸⁰ Mørkolm ve Zahle, 1976, a.g.e., s. 59.

⁸¹ Bryce, 1983, a.g.e., s. 36; Bryce, 1982, a.g.e., s. 335.

⁸² Bryce, 1982, a.g.e., s. 336.

⁸³ Mørkolm ve Zahle, 1976, a.g.e., s. 79.

⁸⁴ Bryce, 1983, a.g.e., s. 36.

⁸⁵ Childs, 1981, a.g.e., s. 62.

⁸⁶ Thukydides. *History of The Peloponnesian War*. Çev: C.F. Smith (W. Heinemann, 1928), ii, 69.

⁸⁷ Plinius. *Naturalis Historia*. Çev: H. Rackman (Harvard Universty Press, 1952), XIII, 11 (52); XVI, 59, (137).

⁸⁸ A.G. Keen, "Athenian Campaigns in Karia And Lykia During The Peloponnesian War", *JHS*, Sayı no 113: 152-157, (1993a), s. 153

ihtiyacını kısa bir süre de olsa karşılayacak, hem de bu önemli deniz rotası üzerinde korsan gruplarının yuvalanmasına engel olacaktı⁸⁹. Antik dönemin en hızlı gemilerinden biri olan triremelerin bile günlük 230 kilometreden daha fazla yol alamayacağını hesaplanmasıyla⁹⁰; daha yavaş olan yük dolu ticaret gemileri için Akdeniz üzerinde Lykia ve Karia' da sığınabilecek güvenli limanların olmasının önemi açıktır.

Melesandros'un Lykia'da yenilmesi konumuz dahilindeki Yazıtlı Dikme Mezar Anıtı üzerinde de anlatılmaktadır⁹¹. Mezar anıtının sahibi, yapının üzerindeki eksik ve tam okunamayan yazıttan Kheriga olarak tanımlanmış⁹²; ancak yazıttaki harflerin ölçüleri ve eksik kısmın boyu incelendiğinde görülen 6 harflik boşluk mezar sahibinin Kherei olduğunun düşünülmesine sebep olmuştur⁹³. Buna rağmen anıtın Kheriga'ya mı yoksa Kherei'ye mi ait olduğu konusu kesinlik kazanmamıştır.

Kherei hükümdarlığın Xanthos'da sikke basan son üyesidir. (Levha 1b) Ancak ailenin son hükümdarı değildir. Kherei'nin ardından onun yeğeni ve Kheriga'nın oğlu olan Erbinna yönetime geçmiştir⁹⁴. Erbinna yönetimi Telmessos merkezlidir ve bu şehirden Batı Lykia üzerinde hakimiyet kurmuştur⁹⁵. (Levha 2a) Ancak hanedanlığın gücü gittikçe zayıflamış ve Batı Lykia şehirleri ile çatışmalar çıkmıştır. Zamanla Artumpara, batıda Erbinna'nın yerini alan en güçlü hükümdar olmuştur. Artumpara'nın otoritesi tüm Batı Lykia'ya olmasa da en azından Xanthos ve Tlos'a kadar yayılmıştır⁹⁶. Artumpara'nın Persli bir yönetici olduğu ve satrap Autophradates'e hizmet ettiği bilinmektedir. Böylece Xanthos ve çevresinde Pers yönetimine yakın bir otoritenin yönetimi devam etmiştir.

Doğu Lykia'da ise durum daha az belirgin olmakla beraber, sikkeler üzerinde görülen Mithrapata isminin de olasılıkla Doğu Lykia'da Pers devleti için çalışan bir

⁸⁹ Bakınız: M. Demir, "Peloponnesos Savaşı (İ.Ö. 431-404) Sırasında Karia ve Likya'ya Yönelik Atina Seferlerinin Amaçları: Yeni Bir Gözden Geçirme", *Adalya* VII: 69-99, (2004).

⁹⁰ A.G. Keen, "Gateway From The Aegean To The Mediterranean The Strategic Value Of Lycia Down To The Fourth Century B.C.", *Akten Des International Lykien-Symposions*, Sayı no 1: 71-77, (1993b), s. 73.

⁹¹ Bryce, 1983, *a.g.e.*, s. 37; S. Shahbazi, *The Irano-Lycian Monuments* (Institute of Achaemenid Research Publications, 1975), s. 63.

⁹² Keen, 1998, *a.g.e.*, s. 131.

⁹³ W. A. P. Childs, "Authorship Of The Inscribed Pillar Of Xanthos", *AnatSt*, Sayı no 29: 97-102, (1979), s. 98.

⁹⁴ Bryce, 1982, *a.g.e.*, s. 336.

⁹⁵ Childs, 1981, *a.g.e.*, s. 72; Bryce, 1982, *a.g.e.*, s. 337.

⁹⁶ T. Bryce, "The Other Pericles", *Historia*, Sayı no 29: 377-381, (1980a), s. 378; Keen, 1998, *a.g.e.*, s. 152.

yöneticiye ait olduğu anlaşılabilir⁹⁷. Böylece tüm Lykia üzerindeki etkili Xanthos hanedanlığının gücü yok olmasına rağmen halen Pers hakimiyeti yanlılarının yönetimde oldukları bilinmektedir.

Artumpara'nın Pamphylia'ya geçmesiyle birlikte Mithrapata tüm Lykia üzerinde etkili olmaya başlamıştır⁹⁸. Bu dönemde numismatik kanıtlara göre Doğu Lykia'da Satrap İsyanının başlamasından önce Perikles adında bir hükümdar diğerlerinden belirgin hale gelmiştir. Zemuri-Limyra merkezli sikke basımlarının yanında Phellos'da da sikke basan⁹⁹ Perikles, Pers yanlısı bir tutum izlemekten öte bağımsızlık düşüncesiyle hareket etmiş gibi görünmektedir. M.Ö. 380-360 yılları arası hüküm süren bu hükümdar¹⁰⁰ (Levha 2b) Artumpara'ya saldırmış, onu yenerek son kalesi olan Telmessos'u da almış; doğuda Phaselis'ten batıda Telmessos'a kadar son Pers yandaşı hükümdarlıkları yıkmıştır¹⁰¹. M.Ö. 362 yılında Perslere karşı isyan eden satraplar; Mausolos, Ariobarzenes, Orontes ve Autophradates'e katılan halkların arasında kısa bir süre önce bağımsızlıklarını kazanan Lykialılar da bulunmaktadır¹⁰². Ancak daha isyanın başlangıcında Karia satrabı Mausolos tekrar Pers tarafına dönerek isyanın bastırılmasına yardımcı olmuştur¹⁰³. Bununla birlikte Lykialıların kısa süren özgürlüğü, yönetimlerinin Mausolos'a bağlanmasıyla son bulmuştur. Pers yanlısı yönetim eskisinden daha sert hale gelmiş, Xanthos tekrar bir idare merkezi olarak kullanılmaya başlanmıştır¹⁰⁴. Doğrudan Karia Satraplığı tarafından atanan bu yönetici satrap Mausolos'un kardeşi Pixodoros'tur¹⁰⁵. Bu yönetici bölgeyi Xanthos'dan kontrol etmiştir ve pek çok sefer iddia edildiği gibi Xanthos hiçbir dönem Yunanlı olmamıştır¹⁰⁶. Lykia'nın Pers yönetiminden çıkması Büyük İskender'in Anadolu ve doğusuna yaptığı seferle mümkün olmuştur.

⁹⁷ Childs, 1981, a.g.e., s. 72.

⁹⁸ Aynı, s. 76.

⁹⁹ Aynı, s. 73.

¹⁰⁰ Akşit, a.g.e., s. 119; Bryce, 1986, a.g.e., s. 112; Keen, 1998, a.g.e., s. 167.

¹⁰¹ Bryce, 1980a, a.g.e., s. 379.

¹⁰² Akşit, a.g.e., s. 121; Keen, 1998, a.g.e., s. 168, 169.

¹⁰³ M. Weiskopf, "The So-Called "Great Satraps' Revolt", 366-360B.C. Concerning Local Instability in The Achaemenid Far West", *Historia-Einzelschriften*, Sayı no 63: 1 ve devamı, (1989), s. 65-68.

¹⁰⁴ Bryce, 1980a, a.g.e., s. 381.

¹⁰⁵ G. Bockisch, "Die Karer Und Ihre Dynasten", *Klio*, Sayı no 51: 117-175, (1969), s. 152.

¹⁰⁶ J. D. Courtils ve L. Cavalier, "The City Of Xanthos From Archaic To Byzantine Times", *Urbanism in Western Asia Minor*. Ed.: D. Parish (2001, ss. 148-171), s. 149.

2. KARIA BÖLGESİ SİYASAL TARİHİ

Antik dönemde Büyük Menderes Nehri'nin hemen güneyinde yer alan ve Karia olarak bilinen bölge (Şekil 2b) içindeki en erken yerleşim izleri Aydın ilinin Geyve köyündeki Aphrodisias antik kenti sınırları içinde bulunmuştur¹⁰⁷. Bu kentte yapılan kazılarda Geç Neolitik-Erken Kalkolitik Çağ'a kadar inen arkeolojik buluntular elde edilmiştir¹⁰⁸. Ayrıca daha batıda, Latmos Dağları'ndaki mağaralarda bulunan ve olasılıkla dini anlamlar içeren mağara resimleri; kesin olarak tarihlenemelerinde problemler olmasına rağmen Epipaleolitik Dönem ile Kalkolitik Dönem arasında yapılmış olmalıdırlar¹⁰⁹. Bunun dışında Killiktepe, Kavaklı (Bargasa) ve Hamidiye'de Neolitik Dönem'e tarihlendirilen seramikler bulunmuştur¹¹⁰. Bu yerleşim alanlarındaki devamlılık Kalkolitik Dönem'de de sürmüştür. Miletos kazıları da bölge içindeki erken yerleşimlerden birinin burası olduğunu göstermiştir. Miletos'da bulunan ve Geç Kalkolitik Dönem'e ait olan taş balta ve bir obsidyen bıçak bölge tarihi için önemlidir¹¹¹. Ayrıca Dakyar'da ve Değirmenini'nde Kalkolitik ve Bronz Çağı'na ait malzeme bulunmuştur¹¹².

M.Ö. 3. bin yıl içine kadar indiği anlaşılan İasos nekropolü kazıları sırasında yerli Anadolu seramiğinin yanı sıra Kiklad kökenli mermer kaplar ve seramik bulunmuştur¹¹³. Bununla birlikte bölgenin çağlar boyunca en önemli kentlerinden birisi olan Miletos'da bulunan Kiklad idolü¹¹⁴ ile Knidos yarımadasında bulunduğu belirtilen Kiklad kökenli eserler¹¹⁵, Ege ile Anadolu arasında bu dönemlere kadar inen ticaretin bir kanıtıdır. Erken Bronz Çağı'ndan itibaren tüm Karia'da pek çok yerleşim alanı tespit

¹⁰⁷ K. Erım, *Aphrodisias City of Venüs* (Muller, Blond & White, 1986), s. 77.

¹⁰⁸ J. Yakar, *The Later Prehistory of Anatolia* (British Archaeological Reports International, 1985), s. 103 ve 161; V. Sevin, *Anadolu Arkeolojisi* (Der, 1999), s. 60; B. Kadish, "Excavations of Prehistoric Remains at Aphrodisias", *AJA*, Sayı no 73: 49-65, (1969).

¹⁰⁹ A. Peschlow-Bindokat, "Vorläufiger Bericht Über Die Prähistorischen Forschungen Im Latmos", *AA*, 159-173, (1996), s. 173.

¹¹⁰ R. T. Marchese, *The Historical Archaeology Of Northern Caria* (British Archaeological Reports International, 1989), s. 27.

¹¹¹ A.M. Greaves, *Miletos*. Çev: H. Ç. Öztürk (Homer, 2003), s. 60.

¹¹² Marchese, 1989, a.g.e., s. 30.

¹¹³ C. Mee, "Aegean Trade And Settlement In Abatolia In The Second Millenium B.C.", *AnatSt*, Sayı no 28: 121-155, (1978), s.129.

¹¹⁴ Greaves, a.g.e., s. 65.

¹¹⁵ I. C. Love, "A Brief Summary of Excavations at Knidos 1967-1973", *The Proceedings of The Xth International Congress of Classical Archaeology*, Cilt no 2: 1111-1133, (1978), s. 1111.

edilmiştir¹¹⁶. Güneybatı ve Kuzeybatı Anadolu etkileri bu dönemde Karia'yı kültürel açıdan şekillendirmişlerdir. Orta Bronz ve Geç Bronz Çağı'nda bu eski yerleşimler yaşamlarını sürdürmüşlerdir¹¹⁷.

M.Ö. 2. bin yıl içinde Kar öncesi halkın buraya taşındığına dair hiçbir kanıt bulunamamış ve bu halkın M.Ö. 3. bin yılda da bölgede yaşayan yerli halk olduğu anlaşılmıştır¹¹⁸. Bu halkın yaşadığı alan Orta ve Geç Bronz Çağı'nda Anadolu'nun güney batı kısmının kıyı ve iç bölgeleriyle bazı Ege adalarını da içermiş olmalıdır¹¹⁹.

M.Ö. 2. bin yılda Hitit devleti kurulup güçlenmeye başlarken Karia Bölgesi halkı coğrafi koşulların yarattığı zorluklar nedeniyle yüzünü batıya dönmüş olmalıdır¹²⁰. Sözü edilen bin yılda maden kaynakları bakımından fakir olan Ege adaları da ticari amaçlarla Batı Anadolu'ya yönelmişlerdir¹²¹.

Karia Bölgesi engebeli coğrafyası nedeniyle izole edilmiş yerleşim merkezlerine sahiptir ve iç kısımları arkeolojik olarak kıyı bölgelerine göre farklılıklar taşır¹²². Bu farklılıklar kıyı yerleşimlerinin Ege etkisi altındaki hızlı gelişiminde kendisini gösterir. Kıyı Karia'da bulunan Miletos¹²³, Iasos¹²⁴, Teichiussa¹²⁵ ve Knidos'ta¹²⁶ Minos uygarlığına ait eserler bulunmuştur. Ayrıca Minos uygarlığının Miletos'da ticari bir koloni kurduğu kabul edilmektedir¹²⁷.

M.Ö. 2. bin yılda Orta Anadolu'da büyük bir yönetim şekli oluşturan ve Anadolu içlerine yayılırlarken karşılaştıkları pek çok halk grubunu arşivlerine kaydeden

¹¹⁶ R. T. Marchese, *The Lower Maeander Flood Plain* (British Archaeological Reports International, 1986), s. 68.

¹¹⁷ Marchese, 1989, a.g.e., s. 30 ve 33.

¹¹⁸ H.C. Melchert, "Prehistory", *The Luwians*, Ed.: H. C. Melchert, (Brill, 2003, ss.1-26), s. 14.

¹¹⁹ H. Ten Cate, "Anatolian Evidence for Relations with The West in The Late Bronze Age", *Bronze Age Migrations in The Aegean: Archaeological And Linguistic Problems in Greek Prehistory*. Ed.: R.A. Crossland, (Noyes Press, 1974, ss. 141-161), s. 141 vd.; R. Marchese, "Carian Notes: Funerary Practices in The Maeander Valley", *Anatolica*, Sayı no 22: 227-236, (1996), s.227.

¹²⁰ Greaves, a.g.e., s. 65.

¹²¹ Bryce, 2003, a.g.e., s. 38-9.

¹²² J. D. Ray, "Soldiers To Pharaoh: The Carians of Southwest Anatolia", *Civilizations Of The Ancient Near East*. Ed.: J. Sasson (Hendrickson Publishers, 1995, ss.1185-1194), s. 1187.

¹²³ B. Niemeier ve W. D. Niemeier, "Milet 1994-1995 Projekt 'Minoisch-Mykenisches bis Protogeometrisches Milet': Ziesetzung und Grabungen auf dem Staionhügel und am Athena Tempel", *AA*, 189-246, (1997), s. 193, 194.

¹²⁴ C. Laviosa, "Les Fouilles Iasos", *Proceedings of The Xth. International Congress of Classical Archaeology*, Cilt no 2: 1093-1099, (Türk Tarih Kurumu, 1978), s. 1093, 1094.

¹²⁵ W. Voigtländer, "Umrisse Eines Vor-Und Frühgeschichtlichen Zentrums An Der Karish-Ionischen Küste", *AA*, s. 613-667, (1986), s. 622, 23.

¹²⁶ M. J. Mellink, "Archaeology in Asia Minor", *AJA*, Sayı no 82: 316-338, (1979), s. 321.

¹²⁷ Greaves, a.g.e., s. 65; S. Alexiou, *Minos Uygarlığı* (Arkeoloji Sanat, 1991), s. 46; Marchese, 1986, a.g.e., s. 77; P.A. Mountjoy, "The East Aegean-West Anatolian Interface in The Late Bronze Age: Mycenaeans And The Kingdom of Ahhiyawa", *AnatSt*, Sayı no 48: 33-67, (1998), s. 33.

Hititlerin Karia Bölgesi için kullandıkları isim kesinlik kazanmamıştır. Ancak İmparatorluk Dönemi arşivlerinde ortaya çıkan Karkiya-Karkışa ismi Klasik Çağ'da Karia olarak anılan bölge ismine dilbilimsel olarak çok yakındır¹²⁸. Bu nedenle Karkiya-Karkışa'nın en azından Karia Bölgesi'nin bir bölümünün erken ismi olduğu düşünülmektedir¹²⁹. (Şekil 1b) Kısa bir süre önce Beşparmak Dağı'nın eteğinde M.Ö. 14. yüzyıl sonu ya da 13. yüzyıl başına tarihlenen bir Hitit yazıtı bulunmuş¹³⁰ ve Hititlerin Karkışa olarak adlandırdıkları alanın Latmos körfezinin güney kısmı olduğu önerilmiştir¹³¹. Batı Anadolu ülkelerinin en bağımsız oldukları anlaşılan¹³² Maşa, Lukka ve Karkışa ülkeleri Hitit belgelerine göre yakın politik ilişki içinde olmalıydılar¹³³. Bu bağımsız ülkelerin siyasal tarihlerini erken dönemler içinde takip etmek oldukça zordur¹³⁴.

Güneybatı Anadolu'da, Arzawa yönetiminden farklı bir sosyo-politik karakter gösteren bu alanda Hitit kontrolü uzun süre zayıf olarak görülür¹³⁵. Bu kontrolsüz alanda; yukarıda bir Minos kolonizasyonundan bahsedilen Miletos kenti, Hitit yazılı kaynaklarında sıkça karşılaşılan Millawanda ile eşleştirilir¹³⁶. Bir süre Minos yönetiminde kalan Millawanda kenti Hititlere göre Arzawa ülkesinin güneyinde bulunan bağımsız bir devlettir¹³⁷. Burada Girit merkezli Minos varlığının izleri yaklaşık olarak M.Ö. 1450 yıllarında yerini kıta Yunanistan'dan gelen Miken uygarlığı izlerine bırakmıştır¹³⁸. Miken etkileri M.Ö. 1375-1300 yıllarında Miletos, İasos ve Müsgebi'de çok yoğun görülmekte ve bu alanların Miken yerleşimcilerinin yaşadığı ticari koloniler

¹²⁸ Bryce, 2003, a.g.e., s. 33; J. D. Hawkins, "Tarkasnawa King of Mira: Tarkondemos, Boğazköy Sealings And Karabel", *AnatSt*, Sayı no 48: 1-31, (1998), s. 29, 30.

¹²⁹ Albright, 1950, a.g.e., s. 168; Ray, a.g.e., s. 1187; Hawkins, a.g.e., s. 29-30; Alp, a.g.e., s. 34; Melchert, 2003, a.g.e., s. 15.

¹³⁰ A. Peschlow-Bindokat, "Die Hethiter im Latmos", *AW*, Cilt no 2, Sayı no 33: 211-215, (2002), s. 211 vd.

¹³¹ S. Herbordt, "Eine Hethitische Grossprinzeninschrift Aus Dem Latmos", *AA*, 363-367, (2001), s.364.

¹³² Bryce, 2003, a.g.e., s. 33.

¹³³ Garstang, a.g.e., s. 43.

¹³⁴ Albright, 1950, a.g.e., s.168.

¹³⁵ Bryce, 1974, a.g.e., s. 395.

¹³⁶ Greaves, a.g.e., s. 11; O. R. Gourney, "Hittite Geography: Thirty Years on", *Sedat Alp'a Armağan, Hittite And Other Anatolian Studies in Honour of Sedat Alp*. Ed.: H. Otten ve diğerleri (Türk Tarih Kurumu, 1992, ss. 213-221), s. 219; Bryce, 1985, a.g.e., s. 14; Marchese, 1986 a.g.e., s. 77; W. D. Niemeier, "Hattuşa ve Ahhiyava Arasındaki Millavanda/Milet Sorunu", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu*. Ed.: Wenzel Jacob, (Theiss, 2002, ss. 521-523), s. 520.

¹³⁷ Bryce, 2003, a.g.e., s. 38-9..

¹³⁸ M. J. Mellink, "Part 2. Archaeological Comments on Ahhiyawa-Achaians in Western Anatolia", *AJA*, Sayı no 87: 138-143, (1983), s. 139.

olduğu önerilmektedir¹³⁹. Ayrıca Miken uygarlığıyla ilgili buluntular Mylasa yakınlarında, Myndos ve Halikarnassos ile diğer pek çok Karia kentinde bulunmuştur¹⁴⁰

Tüm Anadolu'da etkili olan Hitit devletinin Batı Anadolu'da önemli faaliyetlerde bulunan Mikenleri mutlaka tanıyıyor olması gerekmektedir¹⁴¹. Dilbilimsel olarak Miken ile Ahhiyawa ismi yakınlık göstermese de antik kaynaklara göre bu alan coğrafi olarak uyuşmaktadır. Ayrıca Aka ismiyle Ahhiyawa isminin benzerliği de dikkat çekicidir. Bu durumda Hitit metinlerinde geçen Ahhiyawa ismi bölge için önem kazanır. Ahhiyawa M.Ö. 14. yüzyılın ortalarından M.Ö. 13. yüzyılın sonlarına kadar Küçük Asya'daki Hitit vasal beyleri için potansiyel ya da gerçek düşmanlar olarak gözükmektedir¹⁴². Uzun yıllar Ahhiyawa Bölgesi'nin lokalizasyonu tam olarak anlaşılamamış olmasına¹⁴³ rağmen son çalışmalar burasının Kıta Yunanistan'da Boiotia, Thebai merkezli bir alan olduğunu ortaya çıkartmıştır¹⁴⁴. Ancak bazı Ege adaları ve Karia Bölgesi'nin kuzeyindeki Miletos'un Ahhiyawa'yla yönetsel anlamda çok yakın bağları olduğu bilinmektedir. Gerçekte Karia sahillerinde Latmos körfezi ile Halikarnassos yarımadası arasındaki alanda yer alan Millawanda, Ahhiyawa'nın Anadolu ayağıdır¹⁴⁵. Ahhiyawa, Hitit devleti için çoğu zaman bir sorun olarak görülmüş ve II. Murşili yönetiminden itibaren, deniz aşırı sefer yapamayan Hitit kralları, Ahhiyawa'nın Batı Anadolu'da ilişkide buldukları, hızla güçlenen merkezlere karşı askeri ve politik önlemler almaya başlamış olsalar da başarılı olamamışlardır¹⁴⁶.

II. Murşili zamanında (M.Ö. 1345-1315) Arzawa, Ahhiyawa ve Millawanda Hitit gücüne karşı bir birlik olarak gözükürler. Bu durumu sona erdirmek amacıyla II. Murşili'nin komutanlarının bölgeye bir sefer düzenledikleri bilinir. Miletos kazılarında bu döneme rastlayan tabakalarda önemli bir tahrip tabakası var olsa da¹⁴⁷, ne mimari unsurlarda, ne de seramikte bir değişim olmaması Hitit gücünün burada uzun süre

¹³⁹ Mellink, 1983, a.g.e., s. 139; Y. Boysal, "Karia Bölgesindeki Yeni Araştırmalar", *Anatolia*, Sayı no 11: 1-29, (1969), s. 1 vd; C. Özgünel, "Batı Anadolu ve İçerlerinde Miken Etkileri", *Belleten*, Sayı no 47: 697-743, (1987), s. 729-734.

¹⁴⁰ S. Hornblower, *Mausolos* (Oxford, 1982), s. 14; T. Akarca ve A. Akarca, *Milas, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi* (İstanbul Matbaası, 1954), s. 27; Özgünel, a.g.e., s. 734-738; Cate, 1974, a.g.e., s. 143.

¹⁴¹ H. G. Güterborg, "The Hittites And The Aegean World: Part 1. The Ahhiyawa Problem Reconsidered", *AJA*, Sayı no 87: 133-138 (1983), s. 138.

¹⁴² Albright, 1950, a.g.e., s. 167.

¹⁴³ S.E. Iakobides, "Rhodes And Ahhiyawa", *Acts Of International Symposium "The Mycenaeans In The Eastern Mediterranean"*, Nicosia 27th March-2nd April 1972, 189-192, (1973), s. 189.

¹⁴⁴ Niemeier, a.g.e., s. 520.

¹⁴⁵ Aynı, s. 520; Çapar, 1987, a.g.e., s.17

¹⁴⁶ Marchese, 1989, a.g.e., s. 37.

¹⁴⁷ Greaves, a.g.e., s. 95.

tutunamadığını düşündürmektedir¹⁴⁸. İç kısımlardan Batı Anadolu sahillerine ulaşmak oldukça zordur ve bu seferin en önemli noktası Menderes vadisidir¹⁴⁹. Hititlerin batı seferi yolu üzerinde Waliwanda – Ialanda şehirleri bulunur ve bu yolla Milawatas şehrine ulaşır. Bu iki kent sırasıyla Karia'nın önemli kentleri olan Alabanda¹⁵⁰ ve Alinda olarak lokalize edilmektedir¹⁵¹.

Hitit metinlerinde görülen Karkiya-Karkışa ismi, bu anlatımlardan yola çıkılarak bölge olarak antik Karia'nın iç kısımlarında yer almış olmalıdır¹⁵². Yine aynı metinlerinde geçen Alaksandu anlaşmasında; Karkışa, Lukka, Maşa ve Wraşiyalla potansiyel düşmanlar olarak gözükmektedirler. Kısa bir süre sonra ise Karkışa ülkesi savaşçılarının Kadeş Savaşı sırasında Lukka, Maşa ve Dardany askerleriyle birlikte Hitit saflarında Mısır devletine karşı savaştığı bilinmektedir¹⁵³. Ancak bu savaşa katılım kesinlikle bu alanlarda bir Hitit yönetiminin olduğunu kanıtlamaz. Olasılıkla bu halkların savaşçıları paralı askerler olarak kullanılmışlardır ve bu oluşum daha geç dönemdeki Lykialı ve Karialı paralı askerlerin öncülü olarak görülebilir¹⁵⁴.

Tawagalawa mektubunda III. Hattuşili'nin (M.Ö. 1275-1250) kuzey Karia'daki Millawanda (Miletos) kentine asi Piyamadu'yu almaya geldiği ve bu yolculuğu sırasında Iyalanda (Alinda) yolunda saldırıya uğradığı belirtilir. Piyamadu bir tekneyle Ahhiyawa'ya kaçmıştır. Bu dönemde Ahhiyawa'nın kıyı Karia'daki gücü askeri operasyonlar yapacak kadar belirgindir¹⁵⁵. Bu anlatımdan anlaşıldığına göre Millawanda Ahhiyawa korumasındadır¹⁵⁶. IV. Tudhaliya döneminde de (M.Ö. 1250-1220) bu koruma devam etmiştir¹⁵⁷. IV. Tudhaliya tarafından yaklaşık M.Ö. 1250 yıllarında bozguna uğratan Assuwa koalisyonu üyelerini belirten ve bölgedeki küçük ülkeler hakkında bilgiler içeren listede Lukka, Karkışa, Wilushiya ve Taruisha ülkelerinin isimleri geçer¹⁵⁸. Böylece M.Ö. 13. yüzyılda Hitit kontrolünün iç Karia'da etkili olduğu anlaşılır.

¹⁴⁸ Mountjoy, a.g.e., s. 47.

¹⁴⁹ Gourney, a.g.e., s. 219.

¹⁵⁰ Garstang, a.g.e., s. 42.

¹⁵¹ Marchese, 1989, a.g.e., s. 37; Gourney, a.g.e., s. 219.

¹⁵² Mountjoy, a.g.e., s. 48.

¹⁵³ Albright, 1950, a.g.e., s. 169. Singer, a.g.e., s. 206. Bryce, 1998, a.g.e., s. 257.

¹⁵⁴ Singer, a.g.e., s. 206.

¹⁵⁵ Niemeier, a.g.e., s. 521.

¹⁵⁶ Mountjoy, a.g.e., s. 48.

¹⁵⁷ Aynı, s. 48.

¹⁵⁸ Albright, 1950, a.g.e., s. 168.

Hitit imparatorluğunun kalabalık göçmen grupları tarafından yıkılmasıyla bölge hakkındaki bilgilerimiz azalır. Karia halkı olasılıkla paralı askerlik, balıkçılık, tarım ve hayvancılık yapmaya devam etmişlerdir.

M.Ö. 3. bin yıldan itibaren batı kültürünü ticaretle tanımaya başlayan Karia Bölgesi halkı, M.Ö. 16. yüzyıldan başlayarak batıdan gelen yerleşimcilere yuva olmuştur. M.Ö. 12. yüzyılda başlayan ve Batı Anadolu'nun Yunan göçmenlerince geniş anlamda yuva edilmesine sebep olan göçlerde kıyı Karia Bölgesi Dorlar adını alan halk tarafından iskan edilmiştir¹⁵⁹. Ancak İasos ve Halikarnassos gibi bazı yerleşimlerde Dor etkilerinin yanında İon etkileri de bulunmuştur¹⁶⁰. Beçin gibi iç kısımlarda da Kıta Yunanistan etkisinin başlaması gecikmemiştir¹⁶¹. Böylece M.Ö. 1. bin yıla gelindiğinde Karia Bölgesi'nde yerli halk ve Ege halklarının iskan edildiği bilinir.

Herodotos'un Karia'nın erken tarihi ile ilgili anlatımları o döneme yakın bir kişiden alınan ilginç bilgiler olarak görülür. Herodotos¹⁶² bölgede yaşayan Leleglerin ve Karialıların köken olarak adalı olduklarını ancak erken İon ve Dor göçleriyle Anadolu'ya geldiklerine inanmaktadır. Antik kaynaklarda iç bölgelerde yaşayan bir halk olarak görülen Lelegler ile Karialıların yaşadıkları bölgelere rağmen olasılıkla aynı etnik gruba üye oldukları düşünülmektedir¹⁶³. Bu halkların yukarıda değinilen coğrafi zorluklar nedeniyle bir süre kıyı ve iç kısımlarda ayrı ayrı yaşadıkları düşünülürse, aralarında sosyal farkların olması çok normal olarak görülür.

Leleg halkı erken dönemlerde olasılıkla çiftçilik ve hayvancılık yaparak hayatlarını sürdürmüştür. Yaşam alanlarının incelenmesiyle kale benzeri korunaklı kentlerde feodal bir sistem içerisinde yaşadıkları anlaşılmıştır. Arkaik Dönem'de olasılıkla kıyı boyundaki Karları düşman olarak görmüş ve kendilerini özellikle kıyıda gelecek tehlikeler karşı hazırlıklı hale getirmeye çalışmışlardır¹⁶⁴. Sığınak şeklindeki küçük kalelerin durumu merkezi beylerin gücünü göstermektedir. Bu dönemde tüm Karia'da olasılıkla küçük toprak sahipleri kendilerine aristokratik yapıya sahip yaşam alanları kurmuşlardır. Bölgenin kuzeyinde yer alan İonia'da Yunan polisleri güçlü bir şekilde varlıklarını sürdürürken Karia'da bu oluşum uzun yıllar görülemeyecektir.

¹⁵⁹ J. M. Cook, *The Greeks in Ionia And The East* (Thames And Hudson , 1962), s. 29; Mansel, 1995, a.g.e., s. 96.

¹⁶⁰ Hornblower, a.g.e., s. 41.

¹⁶¹ Aynı, s. 14.

¹⁶² Herodotos, a.g.e., II, 29.

¹⁶³ Marchese, 1996, a.g.e., s. 228.

¹⁶⁴ W. Radt, "Die Leleger auf der Halbinsel Von Halikarnassos", *AW* 3: 2-16, (1975), s. 6.

Denizcilikleri ve paralı askerlikleriyle ünlü olan Karia Bölgesi halkının¹⁶⁵ izleri antik dönem hakkında pek çok bilgiyi barındıran Tevrat'ta da, kesin olmamakla birlikte takip edilebilir. Tevrat'ın Krallar bölümünde (2- 11: 4, 19) Judahlı Jehoida'nın (Yaklaşık M.Ö. 873-800) sarayının korumaları arasında Kari(m) halkının adı da geçmektedir. Kraliçe Athaliah'ın yönetimi sırasındaki karışık dönemde bir grup göçmenin bölgeye geldiği bilinir¹⁶⁶. Kari(m) halkının kesin olarak Karialı olup olmadığı bilinmemekle birlikte bu olasılık göz ardı edilemez. Kutsal kitabın Başlangıç bölümünde (21. bölüm) geçen ordu kaptanı Phikol adı ise Karia kökenli bir isme benzer¹⁶⁷. Phikol Karialı olmasa bile askerleri içinde Karialıların var olduğu düşünülebilir.

M.Ö. 8. ve 7. yüzyıllarda politik olarak Yunan kontrolü altına giren Batı Anadolu halkları doğu Akdeniz'de kurdukları kolonileri aracılığıyla ticari hayat üzerinde önemli rol oynamışlardır¹⁶⁸. Karialılar bu dönemde de paralı askerlik görevlerini sürdürmüşlerdir. Onların parayla dövüşmeleri ise "Tehlikeye Karları sürmek" olarak bilinen Yunan atasözünün oluşmasına sebep olmuştur¹⁶⁹.

Karialılar M.Ö. 7. yüzyılın başında diğer pek çok Batı Anadolu halkları gibi Lydia hakimiyetine girmişlerdir¹⁷⁰. Lydia hükümdarları mutlaka Karialıların denizciliklerinden faydalanmıştır. Bununla birlikte Lydialı yönetici Gyges, Karialı ve İonialı paralı askerleri I. Psammetikus'a destek vermek amacıyla Mısır'a yollamıştır. Bu olay Karialıların Mısır'da Demir Çağı boyunca görev almalarını başlatmıştır¹⁷¹.

Mısır'da yaklaşık M.Ö. 684 yılında göreve başlayan I. Psammatikos "eşitler arasında birinci" (primus inter pares) olarak görülür ve taht için rakipleri vardır. Mısır dışından gelen iyi askerlerin sadece paraya bağlılıkları bilindiğinden bu dönemde tercih edilen yardımcıları olmuşlar ve önemli askeri olaylarda kilit noktalarda görev yapmışlardır¹⁷².

¹⁶⁵ Mellink, Matcheld, "The Native Kingdoms of Anatolia", CAH Vol: III, Part:2, Ed.: J. Boardman vd.(Cambridge Universty Press, 1991, ss. 619-676), s. 663.

¹⁶⁶ Ray, a.g.e., s. 1189.

¹⁶⁷ Aynı, s. 1189.

¹⁶⁸ Marchese, 1989, a.g.e., s. 48.

¹⁶⁹ Akarca ve Akarca, a.g.e., s. 55.

¹⁷⁰ Bockisch, a.g.e., s. 121.

¹⁷¹ Mellink, 1991, a.g.e., s. 663.

¹⁷² Ray, a.g.e., s. 1189.

Karialılar Herodotos'a göre¹⁷³ Stratopeda adlı, Nil Nehri'nin güney deltasındaki bir ana kol üzerinde bir ya da birkaç askeri kampta kalmışlar ve bir süre sonra Memphis'e taşınmışlardır. Burada onlarca yıl firavunların korumalığını yapıp önemli seferlerde onlarla birlikte savaşmışlardır¹⁷⁴. Bununla birlikte M.Ö. 7. yüzyılda içlerinde Karia Bölgesi sınırlarındaki Halikarnassos, Knidos ve adalardan Rhodos şehirlerinin de bulunduğu Batı Anadolu şehirlerinden bir kaçı, Nil Nehri'nin ağzında, Naukratis'te bir ticaret merkezi kurmuşlardır¹⁷⁵. M.Ö. 569 yılından M.Ö. 525 yılına kadar Mısır Kralı Amasis'in idaresinde olan bu ticari merkez bir şehir özelliği taşımış ve Mısır'la Yunanistan arasında ticaret yapmaya olanak sağlayan tek yer olarak görülmüştür¹⁷⁶.

Arkaik Dönem boyunca Karia Bölgesi'nde bir çeşit aristokratik yapılanma olduğu bilinmektedir. Kıyıda yaşayan Yunanlılardan farklı olarak iç kısımlarda yaşayan halk bir tür aristokrasiye sahip toprak yöneticisi aileler tarafından yönetilirdi. Bu aileler hükümdarlık ya da buna benzer bir otoriteye oluşturabilecek kadar ekonomik ve lojistik kaynaklara sahip değillerdi¹⁷⁷. Bu nedenle güçlü Lydia yönetimi ile iyi ilişkiler içinde olmaları doğal karşılanmalıdır¹⁷⁸. Hatta Gyges'in Sardes'te bulunan Lydia tahtı için Mylasalı tyran Arselis tarafından yaklaşık M.Ö. 680 yıllarında desteklendiği bilinmektedir¹⁷⁹. Yazılı kaynaklar dışında Lydia Bölgesi'nden elde edilen arkeolojik verilerle, özellikle Sades'te M.Ö. 650-550 yılları arasında Kariyalı grupların yaşadığı anlaşılmıştır¹⁸⁰. Ayrıca Lydialı hükümdar Kroisos'un babası Alyattes'in kendisine Kariyalı bir eş aldığı bilinir¹⁸¹. Tüm bu anlatımlar Lydia ve Karia arasında önemli bağlar olabileceğini göstermektedir.

Lydia yönetimi süresince Batı Anadolu kent devletleri vergi zorunluluğu altına girmişlerdir. Karia Bölgesi'nde Lydia yönetimi için vergi toplama işini tyranların yapmamasına rağmen Lydialılar Karia tyranlarına fazla karışmamışlardır. Bu da Lydialı yöneticilerin ya tiranlığı fazla önemsemedikleri¹⁸² ya da geçmişte tiranlardan gördükleri

¹⁷³ Herodotos, a.g.e., II, 154.

¹⁷⁴ D. Kessler, "Tanis and Thebes-The Political History of The Twenty-First to Thirtieth Dynasties", Ed. Régine Schulz, Matthias Seidel, *Egypt The World of Pharaohs*, (Könemann, 1998, ss. 271-275), s. 274; Ray, a.g.e., s. 1190-91.

¹⁷⁵ Herodotos, a.g.e., II, 178.

¹⁷⁶ Schulz-Seidel, a.g.e., s. 274.

¹⁷⁷ Mellink, 1991, a.g.e., s. 664.

¹⁷⁸ Herodotos, a.g.e., I, 171.

¹⁷⁹ Akarca ve Akarca, a.g.e., s. 77

¹⁸⁰ J. G. Pedley, "Carians in Sardis", *JHS*, Sayı no 94: 96-99, (1974), s. 97.

¹⁸¹ Herodotos, a.g.e., I, 92.

¹⁸² Hornblower, a.g.e., s. 18.

desteklere karşılık, varlıklarının devam etmesine sıcak bakarak onları korumuş olduklarını düşündürmektedir.

Pers hükümdarı Kyros'un ordusunun Lydia'nın başkenti olan Sardes'i ele geçirmesiyle Lydia devletinin sonu gelmiştir. Lydia'ya bağlı olan Batı Anadolu kentleri kısa süre sonra Pers generali Harpagos komutasında işgal edilmeye başlanmıştır. General Harpagos Karia Bölgesi'nde Pedasalıların karşı koymasından dolayı hiçbir direnişle karşılaşmamış ve M.Ö. 546 yılında Perslerin Karka olarak adlandırdığı tüm bölgeyi imparatorluğa bağlamıştır¹⁸³. Bu olaydan sonra Lydialılar ve İonialılar ile birlikte Karialıların da Susa ve diğer Pers şehirlerinde farklı alanlarda önemli mimari faaliyetlerde buldukları bilinmektedir¹⁸⁴. Ayrıca bir kara topluluğu olan Persler başkentleri Susa'nın yapımı sırasında Karialıların denizciliğinden de faydalanmış olmalıdırlar¹⁸⁵.

Merkezi bir yönetim sistemi oluşturan Pers imparatorluğu bölgesel yetkileri satrap adı verilen yöneticilerin kontrolü altına vermiştir. Ancak M.Ö. 6 ve 5. yüzyıllarda Karia Bölgesi içinde her hangi bir satraplık yapısı oluşturulmamıştır. Buna rağmen Persliler Karialıları ve İonialıları giyimleri, dilleri ve gelenekleri farklı iki grup olarak düşünmüşlerdir¹⁸⁶.

Pers yönetimi döneminde Karia Bölgesi'nde yerel gelenekler uzun süre etkili olmuştur. Yunan polis sisteminden farklı olan köy yerleşimleri M.Ö. 5. yüzyıla kadar çok belirgindir¹⁸⁷. Kariyalı güçlü aileler kendi bölgesel sorumluluklarını sürdürmüşler¹⁸⁸ ve bunlardan kimi Yunan yanlısı kimi ise Pers yanlısı olarak görülmüşlerdir¹⁸⁹. Perslilerin Karia'yı ele geçirmesiyle buradaki güçlü aristokrat ailelerin arasına kimi Persliler de eklenmiştir. Bu Persli aileler Karia içlerinde toprak sahibi olarak uzun süre varlıklarını sürdürmüşlerdir¹⁹⁰. Köy yerleşimlerinin devam etmesine rağmen kentleşmenin de kaçınılmaz bir şekilde gelişmekte olduğu bilinmektedir.

¹⁸³ Herodotos, a.g.e., I, 175 - 176.

¹⁸⁴ Marchese, 1989, a.g.e., s. 48; Ray, a.g.e., s. 187.

¹⁸⁵ J. Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi*. Çev: M. A. İnci (Telos, 2003), s. 52..

¹⁸⁶ Hornblower, a.g.e., s. 19.

¹⁸⁷ Marchese, 1989, a.g.e., s. 42.

¹⁸⁸ Mellink, 1991, a.g.e., s. 664.

¹⁸⁹ Bockisch, a.g.e., s. 122; Ray, a.g.e., s. 1187.

¹⁹⁰ N. Sekunda, "Achaemenid Settlement in Caria, Lycia And Greater Phrygia", *Achaemenid History VII*. Ed.:H. Sancisi-Weerdenburg ve A. Kuhrt (Nederland Instituut voor het Nabije Osten, 1991, ss. 83-143), s. 88-96.

İonia Ayaklanması sırasında Karia Bölgesi halkı genel olarak isyancı Yunan tarafını desteklemiştir¹⁹¹. Kariyalı güçlü ailelerin ayaklanma sırasında bir araya gelmeleri¹⁹² Güneybatı Anadolu sahillerindeki bu ailelerin birbirlerine muhtaç olduğunu düşündürür. İsyan sırasında Miletos'u destekleyen Kariyalılar kısa bir süre Pers varlığından kurtulmuşlardır. M.Ö. 494 yılında Miletos'un tahribi ile tekrar direniş göstermişlerse de; sonuç olarak Pers egemenliğini yeniden tanımak zorunda kalmışlardır¹⁹³.

İonia İsyanı'nın bastırılmasıyla Miletos halkı ceza olarak sürgüne gönderilmiş ve onlara ait olan topraklar Pedasalılar ve Persliler arasında paylaştırılmıştır¹⁹⁴. Bu durum Yunanlıları destekleyen Karia toplulukları içinde açıkça Pers yanlısı olanların varlığını da göstermektedir¹⁹⁵. Pedasalıların Karia işgali sırasında Perslilerle karşı savaşı tek bölge halkı olmasına rağmen bu eşitlikçi toprak paylaşımı ilgi çekicidir.

Tekrar Pers yönetimine giren Kariyalılar Xerxes'in M.Ö. 480 yılındaki seferine 70 gemi ile katılmışlardır. Bu sefer sırasında Pers tarafında savaşı Kariyalı bir kaç yöneticinin - ki bu kişiler bölgesel beylerdir - ismi şunlardır: Alabanda Tiranı Ariolis¹⁹⁶, gemi komutanları¹⁹⁷ Histiaios, Pigres, Damasithymos ve Artemisia. Karia'nın en ünlü kadın yöneticisi olan Artemisia Halikarnassos tiranıdır¹⁹⁸. Bu ismin daha sonra antik dünyanın en ünlü yönetici kişiliklerinden birisi olan Mausolos ve ailesi ile akrabalığı olduğu kesin olarak belli değilse de, bu tarz bir ilişki olması ihtimali bulunmaktadır¹⁹⁹. M.Ö. 5. yüzyıl sikkelerinde görülen Ussolos ismi de belirgin olmamakla birlikte bir yöneticiye ait olabilir²⁰⁰.

M.Ö. Erken 5. yüzyılda Karia içindeki Yunan etkisi daha çok sınırlarda bölgelerinde belirgindir. Pers savaşlarıyla Peloponnesos Savaşı arasındaki 50 yıllık dönemde Atinalılar Ege, Batı Küçük Asya ve Karia'nın bir bölümünde etkiliydiler. Bölgenin iç kısımları başlangıçta birliğin dışındalardı. Atinalı Kimon Eurymedon Savaşı'ndan önce Karia topluluklarını daha çok birliğe çekmek istiyordu. Bu nedenle

¹⁹¹ Akarca ve Akarca, a.g.e., s. 57; Hornblower, a.g.e., s. 21.

¹⁹² Herodotos, a.g.e., V, 118.

¹⁹³ Aynı, VI, 25; Bockisch, a.g.e., s. 125.

¹⁹⁴ Herodotos, a.g.e., VI, 20.

¹⁹⁵ Hornblower, a.g.e., s. 23.

¹⁹⁶ Herodotos, a.g.e., VII, 195.

¹⁹⁷ Aynı, VII, 98-99.

¹⁹⁸ Hornblower, a.g.e., s. 22.

¹⁹⁹ Bockisch, a.g.e., s. 143.

²⁰⁰ Ray, a.g.e., s. 1187.

M.Ö. 466 yılında vergi toplamak amacıyla 200 gemiyle Karia kıyılarına gelmiş ve pek çok Karia kentini Attika-Delos Birliğine katmıştır²⁰¹. Atina ile Karia arasındaki finansal ve politik bağlar bu dönemde kuvvetlenmiştir. Buna rağmen Persliler Atina'ya vergi veren şehirlerden de vergi toplamaya devam etmişlerdir. Bu nedenle pek çok kıyı kenti çifte borçlanma yaşamış ve gelişme hızları yavaşlamıştır²⁰².

M.Ö. 454 yılından sonra Karia'nın Atina'ya ödediği vergilerde görülen dalgalanma politik koşulların değiştiğini göstermektedir²⁰³. Karia Bölgesi'nin iç kısımlarında vergiler aksamıştır. Bunun sebebi Pers yönetiminin uyguladığı baskı olabilir. Atina bölgeden daha fazla vergi alabilmek amacıyla Peloponnesos Savaşı'nın ilk yıllarında Karia ve Lykia'ya komutan Melesandros yönetiminde bir sefer daha düzenlemiştir. Ancak Melesandros ve kuvvetlerinin bir kısmı Lykia içlerinde yok edilmişlerdir²⁰⁴. Daha sonra Lysikles komutasında diğer bir sefer daha düzenlenmiş ve bu da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu olaydan sonra Karia'nın kıyı kesimlerinin Atina listelerinde görülmesi gittikçe azalmış ve Pers yönetimine doğru politik bir dönüş yaşanmıştır²⁰⁵.

M.Ö. 425 yılında bazı Karia kentleri Atina vergi listelerinde yeniden görülmeye başlamışlardır²⁰⁶. Peloponnesos Savaşı sırasında Pers devleti Yunanlıları birbirlerine karşı savaşmaya teşvik etmiş; bu amaçla Sparta'ya ekonomik ve lojistik yardımda bulunmuştur. Peloponnesos Savaşı'nın bitmesiyle Sparta bir süre Asya sahillerini elinde tutmaya çalışmış ancak denizcilik konusunda pek de başarılı olmayan kent bunu başaramamıştır. Atina ile Sparta'nın birbirleriyle savaşmaları Pers yönetimini güçlendirmiş ve M.Ö. 387 yılında yapılan ve tarihte "Kral Barışı" olarak anılan anlaşma ile tüm Küçük Asya tekrar Pers yönetimine geçmiştir²⁰⁷. Bu süre zarfında Karia yaklaşık olarak M.Ö. 396 yılına kadar Perslerin Sardes Satraplığı'na bağlı bir alan olarak görülmektedir²⁰⁸. Bu yıllarda Mylasalı Hysaldomos Karia'nın ilk satrabı olarak

²⁰¹ Keen, 1993a, a.g.e., s. 152; Akarca ve Akarca, a.g.e., s. 58.

²⁰² Hornblower, a.g.e., s. 25.

²⁰³ Aynı, s. 26-27.

²⁰⁴ Keen, 1993a, a.g.e., s. 153.

²⁰⁵ Hornblower, a.g.e., s. 29.

²⁰⁶ Aynı, s. 31.

²⁰⁷ G. Bean, *Eskiçağda Menderes'in Ötesi* (Arion, 2000), s. 7; Hornblower, a.g.e., s. 1.

²⁰⁸ J.M.Cook, John, "The Rise of Achaemenids And Establishment of Their Empire", *CHI*, Vol: 2, Ed.: Ilya Gershevitch, (Cambridge Universty Press, 1985, ss. 200-291), s. 266; Bockisch, a.g.e., s. 136.

görevlendirilmiştir²⁰⁹. Hakkında çok az bir bilgiye sahip olduğumuz bu dönemden kısa bir süre sonra oğlu Hekatomnos babasının ardılı olarak görev almıştır²¹⁰.

Hekatomnos'un hükümdarlığı döneminde satraplık merkezi Mylasa'da yer almıştır. M.Ö. 377 yılında satraplık görevini babasından alan Mausolos, (Levha 3a) açıkça Yunan özgürlüğü taraftarı olmamasına rağmen Karia'daki Hellenleşmenin baş mimarı olmuştur²¹¹. M.Ö. 377 yılından hemen sonra satraplık merkezi Mylasa'dan Halikarnassos'a taşınmıştır. Bu taşınma öncesinde de Halikarnassos'un bir yerleşim alanı olduğu bilinmektedir. Mausolos bölgedeki 6 Leleg kenti halkının synaikismosuyla ızgara planlı²¹² bu kenti kurmuştur. Bu zorunlu taşınma işleminin tam olarak nasıl gerçekleştiği bilinmemekle beraber M.Ö. 4. yüzyılda güçlendirilen Geriş kentinin surları, bu işlem sırasında merkezle aralarında olan bir zıtlışmayı düşündürmektedir. Ayrıca boşaltıldığı ileri sürülen kentler ve Geriş'te bulunan seramik kalıntıları bu yerleşimlerin Hellenistik Dönem'de de kullanılmış olduğunu düşündürmektedir²¹³. Yapılan çalışmalar yeni yerleşime yönelik olan göçün sadece bir seferde değil devamlı olduğunu göstermiştir²¹⁴. Buna rağmen yeni bir şehir kurma çalışmaları sırasında pek çok yerden bu kente çalışmak için insanların gelmiş olabileceği ve bunların görevleri bitince en azından bir kısmının geri döndüğünü düşünmek daha mantıklıdır. Bu yaklaşım aynı dönemde yarımada'daki pek çok yerleşim alanının surlarının güçlendirilmesi ve mezarlıkların kullanılmaya devam etmesiyle doğrulanmaktadır²¹⁵

Bununla beraber Mausolos yönetimi altında Yunanlılar, Persliler ve yerli Anadolu halkı gibi farklı sosyal ve etnik gruplar özellikle Halikarnassos kentinde birlikte yaşamışlar ve kendine has bir kültür oluşturmuşlardır²¹⁶. Halikarnassos'un synoikismosu ile bu kentte başlayan Hellenizm; Mausolos'un Hellenistik Dönem'in öncüsü olarak görülmesine sebep olmuştur²¹⁷. Sınırları içinde böyle rahat hareket imkanı bulan Hekatomnid sülalesinin Pers devleti içindeki statüleri bu devlet için yeni

²⁰⁹ Bockisch, a.g.e., s. 134; Ray, a.g.e., s. 1189.

²¹⁰ Bockisch, a.g.e., s. 137.

²¹¹ Hornblower, a.g.e., s. 1; Bockisch, a.g.e., s. 143

²¹² W. Hoepfner, E. L Schwander, **Haus Und Stadt im Klassischen Griechenland** (Deutsche Kunstverlag, 1994), s. 228.

²¹³ A. M. Carstens, "Tomb Cult on The Halikarnassos Peninsula", **AJA**, Sayı no 106: 391- 409, (2002), s. 406.

²¹⁴ G. Bean ve J. M. Cook, "The Halikarnassus Peninsula", **BSA** Sayı no 50: 85-171, (1955), s. 169.

²¹⁵ Carstens, a.g.e., 406; Bean ve Cook, a.g.e., s. 148.

²¹⁶ J. Zahle, "Hekatomnid Caria, A Province Achaemenid Asia Minor", **Hekatomnid Caria and The Ionian Renaissance**, Ed.: P. Pedersen (Odense, Odense Universty Press, 1994, ss. 85-87), s. 86.

²¹⁷ Bockisch, a.g.e., s. 146.

bir şey değildir. Bu dönemde sadece Anadolu içerisinde çok sayıda etnik grup barınmakta ve Hekatomnidler yönetim tavırlarıyla bağlı oldukları güçlü Pers kralının büyüklüğünü temsil etmektedirler²¹⁸. Bu nedenle Pers yönetimi iyi giden iç işlerine karışmamaktaydı.

Karia'nın dağlık bir coğrafyaya sahip olması kentsel yerleşim oluşumlarını zorlamış; bu durum diğer kültürlerle hızlı yaklaşmayı ve bu kültürlerin maddi ve entellektüel zenginliklerinin daha az anlaşılmasına neden olmuştur. Coğrafi yapının gelişimine yardımcı olduğu feodal yapıya sahip sosyal organizasyon, gücünü Mausolos döneminde de devam ettirmiştir²¹⁹. Ancak tüm gücü elinde tutmak isteyen Mausolos, bu dönemde eskiden olduğu gibi bir araya gelip fikir alışverişinde bulunan küçük beylerle babasının da yaptığı gibi savaşmıştır²²⁰. Buna rağmen iç Karia'da Mausolos'un etkisi tam anlamıyla görülememiştir.

Büyük Satrap Ayaklanması sırasında Mausolos çok ön plana çıkmadan bu isyana katılmıştır²²¹. Ancak kıta Yunanistan'dan beklenen yardım satraplara gelmeyince ayaklanma M.Ö. 361-0 yılında sona ermiştir. Mausolos ayaklanma bozulacağı sırada isyandan ayrılmış ve tekrar Pers yönetimini tanımıştır²²². Ayaklanma süresince Pers devleti yıllık vergisinin yarısını kaybetmiştir²²³. Mausolos isyana katılan Lykia Bölgesi'ni ve kendisine yakın olan adaları Pers yönetimi adına boyunduruk altına almış ve Lykia'da yönetimi kardeşi Pixodoros'a bırakmıştır²²⁴.

Mausolos M.Ö. 353-2 yılında öldüğünde yerine kız kardeşi ve aynı zamanda karısı olan Artemisia geçmiştir²²⁵. Artemisia kısa bir süre yöneticilik yapmasına rağmen başarılı olmuştur. Onun M.Ö. 351 yılındaki ölümüyle Mausolos'un erkek kardeşi İdrieus satraplığı devralmıştır. O da abisi gibi kız kardeşi Ada ile evlidir. Pers kralına sadık bir politika izlemiştir ve yönetiminin sınırlarını genişletmiştir²²⁶.

M.Ö. 344 yılında İdrieus'un ölümüyle Ada yönetimi devralmıştır. 4 yıl sonra da abisi Pixodoros tarafından sıkıştırılmış ve Alinda'ya çekilmiştir²²⁷.

²¹⁸ Zahle, 1994, a.g.e., s. 86.

²¹⁹ Hornblower, a.g.e., s. 10.

²²⁰ Bockisch, a.g.e., s. 143.

²²¹ Hornblower, a.g.e., s. 2.

²²² Bockisch, a.g.e., s. 150.

²²³ Aynı, s. 149.

²²⁴ Weiskopf, a.g.e., s. 68; Bockisch, a.g.e., s. 152.

²²⁵ Bockisch, a.g.e., s. 162.

²²⁶ Aynı, s. 164.

²²⁷ Aynı, s. 166.

M.Ö. 334 yılında Pixodoros ölmüştür. Hemen ardından Orontopates Karia satrapı olmuş; ancak, M.Ö. 333 yılında Büyük İskender Pixodoros'un kardeşi Ada'dan yardım alarak bölge hakimiyetini eline almıştır. Kısa bir süre sonra Karia hakimiyetini tekrar Ada'ya geri vermiştir²²⁸.

²²⁸ Aynı, s. 170.

İKİNCİ BÖLÜM

ANIT MEZAR MİMARİSİ

1. LYKİA BÖLGESİ ANIT MEZARLARI

1. 1. Yazıtlı Dikme Mezar Anıtı:

Teke yarımadasının batı bölümünde bulunan; Akdeniz kıyısından 7 kilometre içeride yer alan Xanthos kenti, (Şekil 3) kendisiyle aynı ada sahip olan nehre (günümüzde Eşen çayı) kayalık bir tepenin üzerinden bakar konumda yerleştirilmiştir²²⁹. (Levha 3b) Modern Kınık köy yerleşiminin hemen yanı başında bulunan antik kent, Klasik Dönem’de Lykia Bölgesi’nin en önemli şehri olarak kendisini göstermektedir. Xanthos kenti erken dönemdeki bu durumu nedeniyle araştırmacıların ilgi odağı olan pek çok yapıyı barındırmaktadır. Bu yapılar içinde bölge hükümdarları ile bağlantılı görülen altı adet anıtsal dikme mezar²³⁰ ve bir adet de tapınak tipli anıtsal mezar yer alır²³¹.

Günümüzde Kanthos’daki Roma Dönemi agorasının kuzey kısmının hemen arkasında ayakta kalan bir bölümü görülebilen yapı, Harpy Mezar Anıtı’nın yaklaşık 100 metre kuzeyinde yer almaktadır. Xanthos Dikilitaşı olarak da adlandırılan mezar anıtı Charles Fellows tarafından 1840 yılında keşfedilmiştir²³². (Levha 4) Bulunduğu alandaki daha geç dönem yapıların aksine, yapıldığı dönemde bu bölgenin yerleşim planı hakkında her hangi bir bilgi mevcut değildir²³³. Olasılıkla agora olan boş bir alanda inşa edilen yapı, üzerindeki yazıttan anlaşıldığına göre on iki tanrıya adanmıştır. Anıtın bulunduğu alan Roma ve Bizans Dönemleri’nde ise önemli bir yerleşim alanı olmuştur²³⁴.

²²⁹ Courtils ve Cavalier, *a.g.e.*, s. 129.

²³⁰ J. Zahle, “Lycian Tombs And Lycian Cities”, *Actes Du Colloque Sur La Lycie Antique* Sayı no 2: 37-49, (1980), s.: 40.

²³¹ Bu sayı Zahle tarafından G binası da dahil edilerek iki olarak verilmesine rağmen, G binasının gerçek bir mezar anıtı olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir.

²³² C. Fellows, *Travels And Researches in Asia Minor* (John Murray, 1852), s. 174.

²³³ P.Demargne, *FdX I: Les Piliers Funeraires* (Librairie C. Klincksieck, 1958), s. 82.

²³⁴ Aynı, s. 83.

Tek parçadan yapılmış olan anıtın gövdesi üç katlı olarak görülen bir kaide üzerine yerleştirilmiştir. (Levha 5) Doğal kayanın üzerine oturtulan alt kaide bölümün dört yüzü de farklı işçilik göstermektedir. Bu alt kaide birden fazla basamaktan oluşur. (Levha 6a ve 6b) Kendi aralarında kurşun kenetlerle tutturulmuş bloklardan oluşan bu kısım kareye yakın bir plan gösterir. 3,5 metreye yakın genişliğe ve güneydoğu köşesinde 1 metre, kuzeydoğu köşesinde ise 0,80 metrelik bir yüksekliğe sahip olan bu alt temel 0,10 metrelik çıkıntılı bir basamakla eşit olmayan iki parçaya bölünmüştür²³⁵. Kaidenin kuzey yüzü olasılıkla üst kısımdan düşen parçalar nedeniyle tahrip olmuştur.

Kaide kısmının üst bölümü yekpare bir bloktan işlenmiştir. Bu tek bloğun üst seviyesi hafif yamuk bir yapı sergilemektedir. Bloğun kuzey ve güney yüzleri tam olarak perdahlanmamıştır ve bazı çıkıntılar görülür. Ölçüleri kuzey ve güney kenarlarda 2,60 metre, doğuda 2,50-2,55 ve batıda 2,55 metre olarak verilebilir. Bu kısmın yüksekliği ise 1,26-1,27 metreye ulaşmakta²³⁶ ve üzerlerinde farklı yüksekliklerde Klasik Dönem Lykia'sına özgü büyük kenet delikleri (kenar başına bir, doğuda iki adet) yer almaktadır²³⁷.

Yazıtlı Dikme Anıtının kaide üstündeki yekpare dikme bölümü 4,4 metre olarak ölçülmüştür²³⁸.

Dikme, bulunduğu kaidenin üzerine neredeyse ortalanmış olarak yerleştirilmiştir. Burada kullanılan kenetlerle sağlamlık sağlanmıştır. Anıtın en önemli unsuru olan yazıtları içeren dört yüz tamamen pürüzlerinden arındırılmasa da özenle işlenmiştir. (Levha 7)

Anıtın kuzey ve güney kenarlarının uzunluğu 1,58 metre, doğu ve batı kenarları ise 1,39 metre olmalıdır. Bu genişlik yukarıya doğru daralmaktadır ancak üst kısmın kenarları tahrip olduğu için bu daralmanın ne kadar olduğu bilinmemektedir²³⁹. (Şekil 4)

Tek parça halinde işlenen dikmenin dört yüzünde bulunan ve bilinen en uzun Likçe yazı unvanına sahip olan yazıt, bu dil tam olarak çözümlendiğinde Lykia tarihi üzerine yapılacak olan çalışmalara ışık tutacaktır. (Levha 8) Anıtın kuzey yüzünde Grek

²³⁵ C. Deltour-Lévie , *Les Piliers Funeraires de Lycie* (Collège Érasme, 1982), s. 78.

²³⁶ Deltour-Lévie, a.g.e., s. 81; Demargne, a.g.e., s. 86 ve 88.

²³⁷ J. D.Courtils, *Xanthos ve Letoon Rehberi* (Ege, 2003),s. 50.

²³⁸ Shahbazi, a.g.e., s. 51; Demargne, a.g.e., s. 88; Deltour-Lévie, a.g.e., s.81.

²³⁹ Demargne, a.g.e., s. 88.

dilinde yazılmış, 12 satırdan oluşan ve bir yazıt bulunmakta ve yapının ne amaçla dikilmiş olduğunu anlatmaktadır²⁴⁰. Burada:

Deniz, Avrupa'yı Asya'dan ayıralı beri henüz Lyk'lerden hiç kimse, agoranın surlarına On iki tanrı steline benzer, zaferlerini dile getiren ölümsüz bir anıt dikemedi.

İşte Harpagos oğlu Gergis, bilek gücüyle, zamanının genç Lyk'lerin hepsine üstün geldi, kentleri kuşatan Athena'nın yardımıyla bir çok akropolü ele geçirdi ve yakınlarına krallığından pay dağıttı.

Bütün bunlar üzerine, Ölümsüzler, ona hak ettiği ödülü verdiler. O, aynı gün içinde, yedi Arkadialı hopliti öldürdü. O, bütün ölümsüzler arasında sadece o, Zeus adına en çok zafer abidesi dikti ve Karikas kavmini parlak başarılarla taçlandırdı yazmaktadır.²⁴¹

Anıtın dört yüzünü çevreleyen Likçe kısmı iki farklı lehçeyle yazılmıştır ve Grekçe ile birlikte üç dilli bir anlatım sergiler. Güney ve doğu yüzünde Likçe, kuzey yüzün üst kısmında Grekçe, kuzey kısmın alt kısmıyla, batısında Likçe'nin farklı bir lehçesi olan ve Milyasca ya da Likçe B olarak adlandırılan bir dil yer almaktadır²⁴². Milyasca olarak yazılan bölüm içinde de birbiriyle çok yakın olan, ancak gerçekte iki farklı lehçe olduğu anlaşılan bir dil kullanılmıştır²⁴³. Grekçe olarak yazılan bölüm ise Attik karakterlidir²⁴⁴.

Güney ve doğu yüzlerdeki kısım ile kuzey tarafın bir bölümü tarihi bir kayıt olma özelliği taşımaktadır, bu bölümdeki yazı Peloponnesos Savaşı dönemiyle (M.Ö. 431-404) ilgili bilgiler içerir ve Thukydides'in anlatımlarında geçen bazı kişi ve olaylardan da bahsetmektedir. Batı kısım ve kuzey yüzü ise Harpagos'un oğlu ve bazı yakın akrabaları tarafından gerçekleştirilen bazı olay ve eserler ile ilgili gibi görünmektedir²⁴⁵. Tüm yazıt aşağıdan bakıldığında ortaya çıkacak olan küçültücü etkiyi yok etmek amacıyla yukarıya daha büyük boyutlu, aşağıda ise daha küçük boyutlu harfler kullanılarak yazılmıştır.

Tüm bu farklı dillerin mezar anıtı üzerine işlenmesinin nedeni büyük olasılıkla hükümdarın, kahramanlıklarının bölgede varlıklarını sürdüren tüm halkların anlayabileceği bir şekilde yazılmasını istemesidir.

²⁴⁰ R. Meiggs ve D. Lewis, *A Selection Of Greek Historical Inscriptions* (Clarendon Press, 1991), s. 282; Metzger ve Coupel, *a.g.e.*, s. 159-161; Childs, 1979, *a.g.e.*, s. 101.

²⁴¹ Courtils, *a.g.e.*, s. 53.

²⁴² Bryce, 1986, *a.g.e.*, s. 71.

²⁴³ Robinson, 1999, *a.g.e.*, s. 368.

²⁴⁴ Shahbazi, *a.g.e.*, s. 56.

²⁴⁵ Aynı, s. 56

Dikmenin üst kısmında yer alan ancak günümüze sağlam olarak ulaşamayan mezar odası özel bir biçimde yapılmıştır. Bu bölüm dikmenin üst kısmına oyulmak yerine yapıda kullanılan benzer yöresel kireçtaşından oyulan blokların birleştirilmesi sonucu oluşturulmuştur. Mezar odasının onarımı, kenarları yontulan dört bloğun, kazılar sonucu bulunmasıyla sağlanmıştır. Mezar odasını oluşturan bu bloklar kenet sistemi yardımıyla birbirlerine bağlanmıştır. Dikmenin üzerinde kenar uzaklıkları eşit olmasa da düzenli denebilecek bir şekilde yerleştirilen sekiz adet kenet deliği görülebilmektedir²⁴⁶. Mezar odasının yüksekliği 1,54 metre olarak ölçülebilir²⁴⁷. Bu alanın iç yüksekliği ise yaklaşık olarak 1 metre civarındadır. Bu ölçü, blokların 0,27 metrelik kalınlıklarının toplanmasıyla rahatlıkla ortaya çıkmaktadır. Odanın genişliği tepe noktasında 1,58x1,38 metre olarak verilir. Burada da duvar kalınlıkları yaklaşık 0,175 metre olarak ölçüldüğünden odanın iç genişliği yaklaşık 1,23 x 1,04 metreye ulaşmış olmalıdır²⁴⁸.

Mezar odasının dış cephesi tamamen bir friz ile kaplanmıştır. (Şekil 5) Bu friz de tüm yapı gibi yöresel kireç taşından yapılmıştır. Ortaya çıkarılan parçalardan bazılarının birleştirilmesiyle hesaplanan friz yüksekliği yaklaşık olarak 1,54 metredir. Bu frizi üstte ve altta bir yumurta ve inci dizisi sınırlandırmaktadır²⁴⁹. Nereidler Anıtı'nda kullanılan daha kaba ve geniş işlenen yumurta ve inci dizisinin toplam yükseklikleri yaklaşık olarak 0,13 metre ile 0,15 metre arasındadır. Ayrıca bazı parçaların üzerinde görülen alev kırmızısı rengi heykeltıraşi parçalarda renklendirme yapıldığını göstermektedir²⁵⁰. Anıtın dört yüzündeki kabartmalardan sadece güney yüzdeki, kalan parçalarıyla yeniden oluşturulabilir. Alçak kabartma tekniğiyle savaş sahnelerini canlandıran bu kabartmalar kuşkusuz mezar odasında yatan hanedanın kahramanlıklarını anlatmaktadır.

Yunan etkileri açıkça görülebilen frizin güney kısmının ortasında, konu içindeki diğer unsurlardan daha büyük olarak işlenmiş bir figür yer almaktadır. Bu savaşçı figürü boyundan da anlaşıldığı gibi olayın kahramanı olmalıdır. Savaşçının rakipleri daha küçük boyutlarda işlenmiştir. Onlardan ikisi kahramanın ayaklarının altına sırtüstü düşmüşlerdir. (Levha 9a) Hoplit olarak gösterilen üçüncüsü ise kalkanını yakalamak

²⁴⁶ Deltour-Levie, a.g.e., s.82.

²⁴⁷ C. Bruns-Özgan, "Lykische Grabreliefs Des 5. und 4. Jahrhunderts", *IstMitt Beiheft* Sayı no 33: 1 ve devamı, (1987), s. 54; Demargne, a.g.e., s. 86; Deltour-Levie, a.g.e., s.83.

²⁴⁸ Deltour-Levie, a.g.e., s.83.

²⁴⁹ Shahbazi, a.g.e., s. 55; Demargne, a.g.e., s. 89.

²⁵⁰ Demargne, a.g.e., s. 90.

için elini uzatmıştır. Düşen hopliti başucunda 6 tane kalkan resmedilmiştir. (Levha 9b) Bu zafer kazanan kahraman tarafından öldürülmüş 7 hopliti göstermektedir. Olasılıkla kabartmanın kayıp olan bölümünde kalkanları ele geçmiş olan iki ölü hoplit daha resmedilmiştir²⁵¹. Kabartmadaki bu olayı Grekçe yazıtın varlığı nedeniyle yorumlamak kolaydır. Yukarıda tam çevirisi verilmiş olan Grekçe yazı “Harpagos’un oğlunun” bir günde 7 tane Arkadialı hopliti öldürdüğünü söylemektedir. Bu kabartmada görülen altı kalkan ve ölmek üzere olan son savaşçı açıkça bu yazının resme dökülmesidir.

Kuzey taraftaki anlatım tam olarak belirgin değildir. Kabartmanın bir parçası ellerinde büyük kalkanlar taşıyan ve sağa doğru ilerleyen üç çıplak erkek figürünü göstermektedir.

Batı yüzdeki frizin sadece küçük bir parçası günümüze ulaşmıştır. Burada Attika tipi bir başlık giymiş, yuvarlak büyük bir tokayla göğsüne tutturduğu pelerini olan bir savaşçı görülmektedir.

Frizle süslenmiş olan alanın her köşesinde, alt kısma yerleştirilmiş ve belirgin bir serbestliğe sahip dört adet boğa protomu bulunmaktadır.

Kazılar sırasında bu friz bölümüne ait bazı parçaların mezar anıtından yaklaşık olarak 5,20 metre kadar uzakta bulunması yapının bir deprem neticesinde yıkılmış olduğunu düşündürmektedir²⁵².

Yapının çevresinde parçaları bulunan kapak taşı, mezar odasının üzerinde üç basamaklı olarak inşa edilmiştir. Bu kısmın yüksekliği 0,60-0,65 metre olarak ölçülmüştür²⁵³. Basamakların tek tek yükseklikleri ise aşağıdan yukarıya 0,10 metre, 0,20 metre ve 0,23 metre olarak verilir²⁵⁴. Kapak taşı da tüm yapı gibi kalkerden yapılmıştır. Kapak taşının onarımı, bulunan dört adet blok sayesinde yapılabilmektedir. Bu bölümün oluşturulması da kenet sistemiyle sağlanmıştır. Kapak taşı, dikmenin 1,58 metre olan uzun kenarlarını yaklaşık olarak 0,22 metre ve 1,39 metre olan kısa kenarlarını ise yaklaşık 0,25 metre aşmaktadır²⁵⁵.

Kapak taşının üzerine agoradan bulunmuş olan bir blok tam olarak oturtulabilmiştir. Bu blok üzerinde bir oyuk ve onun da her iki yanına oyulmuş kenet delikleri bulunmaktadır. (Levha 10a) Bu blok, üzerine yerleştirilen daha küçük başka

²⁵¹ Deltour-Levie, a.g.e., s. 85; Bruns-Özgan, a.g.e., s. 56; Shahbazi, a.g.e., s. 55.

²⁵² Demargne, a.g.e., s. 90.

²⁵³ Aynı, s. 85.

²⁵⁴ Deltour-Levie, a.g.e., s. 82.

²⁵⁵ Aynı, s. 86.

blokla beraber iki katlı bir heykel kaidesini oluşturmaktadır. Tüm kaidenin yüksekliği 0,78 metredir²⁵⁶. Dikmenin yaklaşık olarak tam ortasında bulunan bu kaide üzerinde yer alması gereken heykele ait olabilecek hiçbir parça ele geçmemiştir. Ancak zeminde heykele ait olan ayak izleri kolayca seçilebilir. Bu heykel muhtemelen güney frizde yer alan savaşçı hükümdarı göstermektedir²⁵⁷. Kuşkusuz yapı yazıtı da bu hükümdara atıfta bulunmaktadır. Kaidenin üstünde bulunan kenet izleri, iki kenarında aslan başları oyulmuş olan ve 0,43 metre yüksekliğe sahip bir tahtla uyumaktadır²⁵⁸. (Levha 10b)

Bulunan parçaların birleştirilmesi sonucuyla yapının yüksekliği 9,71 metre olarak ölçülmüştür. Bunun üzerine günümüze ulaşamamış olan heykel de eklenirse anıtın yüksekliği 10 metrenin biraz üzerinde olacaktır²⁵⁹. (Şekil 6) Yapı Lykia'ya özgü dikme formunda yapılmıştır. İnşaatı sırasında mermer kullanılmamasının nedeni olasılıkla döneminin ekonomik durumuyla bağlantılıdır. Dikme uzunca bir süre dinsel etkisini sürdürüp, geç bir dönemde yıkılmış olmalıdır. Bu yoruma anıtın kabartmalarının ve üst kısmına ait parçaların neredeyse hemen yüzeyde keşfedilmiş olmaları sebep olmuştur²⁶⁰.

Dikmenin Xanthos hükümdarlarından Kheriga ya da Kherei'ye ait bir mezar yapısı olduğu anlaşılmış ancak kesin olarak hangisinin mezarı olduğu netlik kazanmamıştır²⁶¹.

Anıt üzerindeki yazıtların okunabilen bölümleri M.Ö. 5. yüzyılın sonlarına yada M.Ö. 4. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir²⁶². Likçe metinde geçen Milasandra ismi Lykia Bölgesi'ne yaptığı sefer sırasında öldürülen Atinalı komutan Melesandros'u düşündürmekte ve Yunanca metinde görülen Gergis'in de M.Ö. 400 yılına doğru öldüğü bilinmektedir²⁶³. Yazıtların incelenmesi sonucunda ilk olarak yaklaşık M.Ö. 410 yılında yazıtın bir kısmı ile Grekçe bölümün ilk 4 satırının işlendiği ve daha geç bir tarihte, muhtemelen M.Ö. 400 ve 395 yılları arasında yapının batısında yer alan yazıtı ile Grekçe 8 satırın daha oyulmuş olduğu anlaşılmıştır²⁶⁴. Böylece tüm anıt açıkça M.Ö.

²⁵⁶ Aynı, s. 86.

²⁵⁷ Shahbazi, a.g.e., s. 56; Demargne, a.g.e., s. 92; Courtils, a.g.e., s.50.

²⁵⁸ Deltour-Levie, a.g.e., s. 86; Courtils, a.g.e., s. 50.

²⁵⁹ Courtils, a.g.e., s. 50.

²⁶⁰ Demargne, a.g.e., s.85.

²⁶¹ Keen, 1998, a.g.e., s. 131; Childs, a.g.e., s. 99.

²⁶² Bryce, 1986, a.g.e., s. 46; Ten Cate, 1961, a.g.e., s. 5

²⁶³ Courtils, a.g.e., s. 53.

²⁶⁴ Shahbazi, a.g.e., s. 57.

410 yılından önce dikilmiş olmalıdır. Araştırmacıları tarafından da M.Ö. 430 - 410 yılları arasına tarihlenen bu yapı bir zafer anıtı kimliği taşımaktadır²⁶⁵.

²⁶⁵ Deltour-Levie, a.g.e., s. 87; Meiggs ve Lewis, a.g.e., s. 282; Bosquet, Jean. "Les Inscriptions Du Letoon En L'Honneur D'Arbinas Et L'Epigramme Grecque De La Stela De Xanthos", **FdX IX: La Région Nord D. Létôon - Les Sculptures - Les Inscriptions Gréco-Lyciennes**. Ed.: Henri Metzger. (Editions Klincksieck, 1992, ss. 155-187), s. 159.

1. 2. Nereidler Mezar Anıtı:

Xanthos şehrinde Lykia akropolisi olarak adlandırılan bölümünün güneydoğusuna yaklaşık 200 metre uzaklıkta bulunan Nereidler Mezar Anıtı, kente yüksekten bakan, göze çarpıcı bir kayalık üzerinde inşa edilmiştir. 1838 yılında bölgeye yaptığı ziyaret sırasında Charles Fellows tarafından keşfedilen ve üst yapısına ait pek çok parçası İngiltere'ye taşınarak²⁶⁶ British Museum'da sergilenen yapı (Levha 11); kentin güney kapısına (Vespasianus Takı) hakim durumdaki bir alanda, güney doğudan, kuzey batıya doğru eğilerek alçalan bir sıranın son terası üzerinde yer almaktadır²⁶⁷. Konumu itibariyle yapı, Klasik Dönem'de kent surlarının içinde değildir.

Alt kısmı tam olarak işlenmemiş kireç taşı bloklardan oluşan anıtın temeli, bulunduğu zeminin eğimli olması nedeniyle, doğu tarafında 6 tabaka (5,115 metre) (Levha 12a), kuzey tarafta ise 3 tabaka (2,815 metre) olarak görülür. (Levha 12b ve Şekil 7a) Bu kireç taşı temel kısmı içinde oda olabilecek her hangi bir unsur yer almamaktadır²⁶⁸. Kullanılan taş yöresel kireç taşıdır ve Lykia Bölgesi'ne özgü bir şekilde zıvana delikli, kenetli geçme taş plakalı bir şekilde inşa edilmiştir²⁶⁹. Günümüze kadar kısmen korunmuş olarak ulaşan kireç taşı temel kısmının yüksekliği, eğimli arazi üzerindeki inşa nedeniyle anıtın tüm yüzlerinde farklılıklar gösterir²⁷⁰. Nereidler Mezar Anıtı'na ulaşım kuzey yönden gelen bir platformla sağlanmaktadır²⁷¹.

Araştırmacıları tarafından alt temel olarak adlandırılan kireç taşı temelin üstteki son üç sırası mermer bloklardan oluşturulmuştur. Mermerden yapılan bu kısım 2,965 metre yüksekliktedir²⁷². Bu tabaka T şeklindeki Yunan metal kenet sistemi ile bağlanmakta ve bu oluşumuyla alttaki kireç taşı kısımdan mimari olarak farklılık göstermektedir²⁷³.

²⁶⁶ Bu konuda bakınız: C. Fellows. **The Xanthian Marbles: Their Acquisition And Transportation to England**, London: British Museum Press, 1843.

²⁶⁷ Shahbazi, a.g.e., s. 75; J. Fedak, **Monumental Tombs of Hellenistic Age** (Toronto Universty, 1990), s.66; Courtils, a.g.e., s. 96; G. Roux, "Un Chef-D'Œuvre D'Architecture Gréco-Lycinne: Le Monument Des Néréides A Xanthos", **REG** Sayı no 88: 182-189, (1975), s. 183.

²⁶⁸ P. Coupel ve P. Demargne, **FdX III: Le Monument des Nereides. L'Architecture**, (Editions Klincksieck, 1969), s. 32; A. M. Mansel "Bibliyografya", **Belleten**, Sayı no 135: 463-467, (1970), s. 464.

²⁶⁹ Roux, a.g.e., s. 183; Fedak, a.g.e., s.68; Courtils, a.g.e., s. 98.

²⁷⁰ P. Demargne, "Le Soubassement Du Monument Des Néréides De Xanthos", **Theoria-Festschrift Für W.H. Schuchhardt**, Ed.: Felix Eckstein, (Bruno Grim, 1960, ss.49-54), s..49 vd.

²⁷¹ Fedak, a.g.e., s. 67.

²⁷² P. Demargne, "Das Nereiden-Monument Von Xanthos", **GHHIL**. Ed.: J. Borcchardt (Anton Schrol&Co, 1990, ss.65-70), s. 65.

²⁷³ R. Martin, "Le Monument Des Nereides At L'Architecure Funerarie", **RA**, Cilt no 1: 327-337, (1971), s. 328; Fedak, a.g.e., s.68.

Üst temel veya podyum olarak anılan mermer blokların üstteki iki sırası altta büyük, onun üzerindeyse daha küçük olan iki adet frizle süslenmiştir²⁷⁴. (Şekil 7b) Bir savaş sahnesini canlandıran alttaki büyük boyutlu frizin yaklaşık üçte biri bulunamamıştır. Her blok üzerinde bütün bir kompozisyon vardır ve hiçbir yerde bir figür sonraki bloğa taşmaz. Amazonamakia olarak da tanınan²⁷⁵ bu frizin figürleri büyük, canlı ve yüksek kabartma olarak iyi işlenmiştir ve çeşitli sınıflarda temsil edilmiş elli asker gösterilmiştir²⁷⁶. Üst kısımda yer alan frizden ise sadece üç blok kayıptır. Bununla birlikte mevcut pek çok blok ve oymaların yüzleri tahrip olmuştur. Friz birkaç farklı konuya ayrılan bir seri detaylı olayı anlatmaktadır. Bu friz bir şehrin kuşatılması ve teslim olmasıyla ilgili ardı arda gelen sahneleri açıkça anlatmaktadır. (Levha 13a ve Levha 13b) Tasvirlerinde mitolojik bir hikayenin izi bulunmayan friz tarihi bir kayıt karakterindedir²⁷⁷. Yapının bu mermer üst temeli özenli işçilik gösteren iki sıra yumurta ve bir sıra boncuk silmesiyle süslenmiş ve üzerindeki İonia tipi anıta üst temel işlevi gören bir kornişle taçlandırılmıştır²⁷⁸. Mermer üst temel içinde kireçtaşı alt kısmın aksine dikdörtgen bir oda mezarın var olduğu düşünülmektedir²⁷⁹. Podyumun üst sathı 6,80 metre genişlik ve 10,17 metre uzunluğa sahiptir²⁸⁰.

Nereidler Anıtının bir podyum üzerinde yer alan küçük ion düzeninde peripteral bir tapınak görüntüsünde olduğunu doğrulayacak yeterli bilgi mevcuttur. Podyumda dört tarafı sütunlarla çevrili, derinlikleri eşit olan bir pronaos ve opisthodomos'a sahip cella yer alır. (Şekil 8a) Bu kısım üzerinde sütunlar için açılmış olan çukurların varlığıyla; (Levha 14a) yapının kısa yüzlerinde (Doğu-Batı) dörder sütun, uzun yüzlerinde ise (Kuzey-Güney) altışar sütun kullanıldığı anlaşılmıştır. İon düzeninde işlenen 20 yive sahip monolit gövdeli sütunlar, başlıkları (Levha 14b) ve kaideleri ile beraber 3,04 metre yüksekliktedirler²⁸¹. Sütunların kaideleri Anadolu-İon sütun kaideleri arasında sayılırlar. (Levha 134c) Kullanılan sütun yüksekliği alt çapın 8 katı ve intercolumnium ölçüleri kısa yüzde 2,06 metre, uzun yüzde ise 1,91 metre olarak

²⁷⁴ Shahbazi, a.g.e., s. 77; Fedak, a.g.e., s. 67; Coutils, a.g.e., s. 98.

²⁷⁵ Demargne, 1990, a.g.e., s. 67.

²⁷⁶ Robinson, 1999, a.g.e., s. 370; Shahbazi, a.g.e., s. 78.

²⁷⁷ B. Jacobs, "Griechische Und Persische Elemente in Der Grabkunst Lykiens Zur Zeit der Achämeniden Herrschaft" SIMA, Sayı no: 78: 1 vd., (1987), s. 61.

²⁷⁸ Martin, a.g.e., s. 330; Fedak, a.g.e., s. 67.

²⁷⁹ Coupel ve Demargne, a.g.e., s. 69; Fedak, a.g.e., s. 67.

²⁸⁰ Coupel ve Demargne, a.g.e., s. 70; Roux, a.g.e., s. 187; Fedak, a.g.e., s. 67; Shahbazi, a.g.e., s. 77.

²⁸¹ Mansel, 1970, a.g.e., s. 464; Coupel ve Demargne, a.g.e., s. 82.

hesaplanmıştır²⁸². Anıt çevresindeki çalışmalar sırasında dört volütlü bir köşe başlığının bulunmasıyla birlikte köşe sütunlarının durumları hakkında bilgi sahibi olunmuştur²⁸³. Dört yüze sahip olan başlıklar bu tarzın erken örneklerinden sayılırlar.

Kesme taş bloklardan yapılan cellanın duvarlarıyla beraber tüm genişliği 3,70 metre olarak ölçülmüştür. İç genişliği ise 2,78 metre olarak hesaplanmıştır. Cellanın iç uzunluğu 3,40 metredir. 1,03 metrelik eşit derinliğe sahip olan pronaos ve opisthodomos kısımları ile birlikte cella yapısı 6,48 metre uzunluğa sahiptir²⁸⁴. Anıt bir tapınak olmamasına rağmen dor düzenli tapınaklarda kullanılan opisthodomos oluşumunun ion düzenindeki en erken kullanımlarından birisini sergilemektedir.²⁸⁵ Cellayı oluşturan bloklar birbirlerine madeni kenetlerle bağlanmışlardır.Yapının iç kısmında kullanılan kireç taşının üzeri mermer kaplamalarla örtülmüştür.

Cellanın ön ve arka tarafında opisthodomos ve pronaosa girişi sağlayan birer kapısı vardır²⁸⁶. Bunlar Lykia mezarları tarzında taşla işlenmiş sabit kapılardır; biri şüphesiz oynak bir parçayı muhafaza etmektedir; bir konsolun her iki ucunda Asya'nın normal ion kapı düzenine göre yer alan üç sıra yumurta biçimi süsleri olan bir tepelikle ve ion yağmur oluklu bir kornişle çevrelenmişlerdir²⁸⁷. Doğu kapısına ait parçalar günümüze daha sağlam olarak ulaşmıştır. Detaylı işlenen lentolar konsollarla biçimlendirilmiştir (Levha 15a) ve bu özellik Erechteion etkileri göstermektedir²⁸⁸. Kapının alt genişliği yaklaşık olarak 1,45 metre, yüksekliği 2,12 metre ve üst genişliği 1,33 metredir. Mermer kapı kanatlarının üzerinde çivi başı şeklindeki yuvarlak kabartmalar ve rozetler bulunur. Anteler ise zırhlarla süslü köşeli torus şeklinde kaidelere sahiptirler. Ante başlıkları altta rozetler, üstte de yatay silmelerle süslüdürler. (Levha 15b) Ante başlıklarının alt kısmında bulunan rozetler Küçük Asya'daki geç dönem kaya mezarlarında sıkça kullanılmışlardır²⁸⁹.

Araştırmalar cellanın iç kısmında taş klinelerin bulunduğunu ortaya çıkarmıştır²⁹⁰. Uzun duvarlar boyunca ikişer tane olmak üzere dört adet klinenin bulunduğu, yapı

²⁸² Fedak, a.g.e., s. 67.

²⁸³ Coupel ve Demargne, a.g.e., s. 90; Mansel, 1970, a.g.e., s.464.

²⁸⁴ Coupel ve Demargne, a.g.e., s. 90; Mansel, 1970, a.g.e., s.464.

²⁸⁵ M. Şahin, *Anadolulu Bir Mimar Hermogenes*, (Ege:2002), s. 77.

²⁸⁶ Demargne, 1990, a.g.e., s. 65; Fedak, a.g.e., s. 67; Coupel ve Demargne, a.g.e., s. 124 vd..

²⁸⁷ Martin, a.g.e., s. 334.

²⁸⁸ Fedak, a.g.e., s. 67.

²⁸⁹ Aynı, s. 67.

²⁹⁰ Coupel ve Demargne, a.g.e., s. 132 vd; Fedak, a.g.e., s. 67; Demargne, 1990, a.g.e., s. 65.

içindeki izlerden anlaşılmıştır. Bu klineler kalker taşından yapılmışlardır ve yaklaşık boyları 1,75 metreye ulaşır. (Levha 15c)

Cella çatısı alışılmışın aksine ahşap yerine taştan yapılmıştır ve kalker tavan kasetleri kazılar sırasında bulunmuştur²⁹¹. Tavan örtüsünde kullanılan bu kasetler ağır ve kabadırlar. (Levha 16a)

Cellanın dış duvarlarının en üst kısmında üçüncü bir friz yer alır. Bu frizde tema kurban ve ziyafet sahnelerini içerir. (Levha 16b ve Levha 17a) Kaba işçilikle yapılmış ve bazı kısımları bitirilmeden bırakılmıştır²⁹². İlk olarak dor mimarisinde bir konuyu vurgulamak amacıyla ortaya çıkan friz, ion düzenli yapılar içinde en erken olarak Nereidler Mezar Anıtı'nda görülmektedir.²⁹³

Anıtta Nereidler adını sütunlarının arasında duran serbest heykeller vermiştir. (Levha 17b ve Levha 18a) Sütun arasında kullanılan bu heykeller Yunan mimarisinde bilinen ilk örneklerdir²⁹⁴. Kazılar sonucunda hiç birinin baş kısmı günümüze ulaşmayan on bir adet heykele ait olan fragmanlar elde edilmiştir. Bunlar ayakta, tek bacakları öne doğru hareketli ve pek çoğunda balık, birinde yengeç, birinde yunus balığı, birinde su yılanı ve birinde su kuşu gibi canlılarla beraber betimlenmişlerdir²⁹⁵. Grek dini düşüncesinde önemli bir rol oynayan ve Nereus ile Doris'in kızları olan Nereidler'in yunus balıklarıyla ilişkisi olduğu bilinmektedir. Nereidler genellikle denizcilikle uğraşanların koruyucusu olarak görülür ve kendilerine denizle ilgili sunular yapılır²⁹⁶. Bu nedenle heykellerin denizle ilişkileri bilinen Nereidler temsil ettikleri düşüncesi kabul edilmektedir. Bununla birlikte bu heykellerini Perslilerin su tanrıları olan Ahuraniler²⁹⁷ ya da Lykialıların kaynak tanrıçaları olan Eliyanalar²⁹⁸ olabileceği de belirtilmiştir. Eliyanaların Erbbinna tarafından geliştirilen Letoon kutsal alanı içindeki varlıkları kanıtlanmış olmasına rağmen, bu anıtta daha çok deniz ile bağlantılı görülen yunus balığı motifinin de bulunmuş olması, heykellerin Nereidler olması olasılığını güçlendirmektedir. Heykellerin ön bölümleri büyük bir dikkatle işlenmiş, yan ve arka

²⁹¹ Coupel ve Demargne, a.g.e., s. 139 vd.

²⁹² Shahbazi, a.g.e., s. 95; Robinson, 1999, a.g.e., s. 370.

²⁹³ Şahin, a.g.e., s. 36.

²⁹⁴ Fedak, a.g.e., s. 67.

²⁹⁵ J.M. Barringer, *Divine Escorts*, (University of Michigan, 1995), s. 88; Shahbazi, a.g.e., s. 102.

Robinson, Thurstan. "The Nereid Monument at Xanthos or The Elyyāna Monument at Arīna?", *OxfJA* Sayı no 14: 355-359, (1995), s. 355.

²⁹⁶ J.M. Barringer, "Europa And The Nereids: Wedding or Funeral?", *AJA*, Sayı no 95: 657-667, (1991), s. 661.

²⁹⁷ Shahbazi, a.g.e., s. 110.

²⁹⁸ Courtils, a.g.e., s. 100; Robinson, 1995, a.g.e., s. 357-358.

kısımları ise bu kadar ayrıntılı işçilik göstermemekte ve yapıdaki pozisyonlarıyla cepheselliklerini vurgulamaktadır.

Sütunların taşıdığı arşitrav iki ya da üç parçalı fasciaya sahip olan alışılmışlarının aksine dördüncü bir friz ile süslenmiştir. Friz, ileri gelenler geçidi, vergi ya da hediye getirenler, av ve savaş sahneleri gibi çeşitli konuları içeren on üç uzun heykeltıraşlık bloğundan alçak kabartma olarak işlenilerek yapılmıştır²⁹⁹. (Levha 18b) Bu frizin üzerinde bir sıra geniş diş kesimi, onun üzerinde ise korniş ve aslan başlı çörtlenlerin var olduğu bir sima yer almaktadır³⁰⁰. Kazılar sırasında bulunan dört adet aslan heykelinin ikisi neredeyse tamamen sağlamdır ve bu heykellerin anıt üzerinde tam olarak nerede durduğu anlaşılamamıştır³⁰¹. Aslan heykelleri mezarın sembolik koruyucuları olarak görev almış olmalıdırlar. (Levha 19a)

Üçgen çatıda kiremit altı tahta levhaların yerine yassı taş levhalar kullanılmış ve bunların üzerindeki kiremitler ise ince mermerlerden yapılmıştır³⁰². Bu nedenle üst yapı oldukça ağır hale gelmiştir. (Şekil 8b)

Yapının alınlıkları ölü hükümdarı yüceltici sahnelerle süslenmiştir. Anıtın ön yüzü olan doğu alınlıkta tahtta oturan bir çift ve ayakta duran hizmetliler yer almaktadır; fakat alınlığın sol tympanumunun büyük kısmı olmadığı için tamam değildir. Tasvirin merkezinde, ikisi de tahtta oturan bir erkek ve bir kadın figürü yer almaktadır³⁰³. (Levha 19b ve Şekil 9) Bu anlatım Parthenon'un doğu alınlığı ya da Athena Nike Tapınağı'nın doğu frizini hatırlatmaktadır. Batı alınlıkta şematize bir savaş sahnesi yer alır ki; burada atlılarla dövüşen yaya askerler görülmektedir³⁰⁴.

Anıtın en üst noktası büyükçe bir akroterle taçlandırılmıştır. Günümüze ulaşmış olan akroter parçalarından kadın ve erkek figürler bir kaçırma sahnesinin tanımına uymaktadır. (Levha 20a) Araştırmayı gerçekleştiren uzmanlar doğu ve batı akroterlerinin Peleus'un Thetis'i kaçırması hikayesinin iki aşamalı olarak betimlediğini belirtmektedirler. Batıda Thetis karşı koymaya çalışırken, doğuda Peleus'un galip

²⁹⁹ Shahbazi, a.g.e., s. 91..

³⁰⁰ Fedak, a.g.e., s. 67; Mansel, 1970, a.g.e., s. 464; Coupel ve Demargne, a.g.e., s. 98; Demargne, 1990, a.g.e., s. 65; Martin, a.g.e., s.332.

³⁰¹ C. Vermeule, "Greek Funerary Animals, 450-300 B.C.", *AJA*, Sayı no 76: 49-59, (1972), s. 54, 55; Shahbazi, a.g.e., s.78; Fedak, a.g.e., s. 67.

³⁰² Coupel ve Demargne, a.g.e., s. 146- 184 vd.

³⁰³ Shahbazi, a.g.e., s. 99.

³⁰⁴ P. Demargne, "Une Scène Guerrière Au Fronton Ouest Du Monument Des Néréides de Xanthos", *Anadolu*, Sayı no 21: 89-94, (1978-1980), s. 89 vd.

gelmiş bir şekilde verildiği belirtilmiştir³⁰⁵. Bu akroterlerin ayrıca Dioskurlar tarafından Leukippos'un kızlarının kaçırılması sahnesini göstermiş olabileceği³⁰⁶ ya da son araştırmaların ortaya çıkardığı gibi Herakles ve Auge'yi betimlemiş olabileceğini de düşündürmektedir³⁰⁷.

Nereidler Mezar Anıtı tamamen taştan inşa edilmiş bir yapıdır. Ahşap üretiminin antik dönemde yoğun olduğu Lykia Bölgesi için farklı bir uygulama olarak görülmesine³⁰⁸ rağmen, yapıldığı kentin Klasik Dönem'deki durumuyla ve kendisinden önce inşa edilmiş diğer anıtsal hükümdar mezarlarında kullanılan taş malzeme ile farklılıklar göstermemektedir. Bununla beraber Nereidler Anıtı, dikme mezarlardan mimari form olarak farklı bir şekilde inşa edilen tek anıtsal yapı da değildir. Xanthos'da çalışan uzmanlar tarafından G Binası olarak adlandırılan ve olasılıkla efsanevi Lykialı kahraman Sarpedon'un heroonu olarak işlev gören bir yapının mimarisi basit olarak Nereidler Anıtıyla benzerlikler taşımaktadır. Daha erken bir dönemde inşa edilen bu yapı - kazılar sırasında sahibinin kimliği konusunda her hangi bir yazıt bulunmamasına rağmen - büyük olasılıkla Nereidler Anıtı'nın sahibi olarak kabul edilen hükümdar Erbinna'ya kendi mezarı için örnek teşkil etmiş olmalıdır³⁰⁹. Erbinna Xanthos hükümdarlığının son temsilcisidir ve döneminde pek çok savaşa katılmıştır. Mezar anıtında efsanevi savaşçı kahraman Sarpedon'un yapısından (G Binası) daha zengin mimari ve heykeltıraşi süsleme kullanılarak kendisini Lykialıların en önemli kahramanı olan Sarpedon'dan daha üstün olarak göstermek istemiş olabilir³¹⁰.

Nereidler Mezar Anıtı görünümü itibariyle Yunan mimari unsurlarını bilen mimarlar tarafından yapılmış olmalıdır. Kıta Yunanistan'daki eserler hakkında olasılıkla bilgi sahibi olan mimarların İonialı olabileceği anıtın kazıcıları tarafından belirtilmektedir.³¹¹ Bununla birlikte yapı mimarisinin detaylı incelenmesi neticesinde, anıtın oluşturulması aşamasında kesin bir şemanın olmadığı ve iyice Hellenleşmiş ancak yerel anlayışta bir ana parça üzerine kaplanmış bir dış dekorasyon oluşturma amacına

³⁰⁵ Demargne, 1990, a.g.e., s. 99; W.A.P. Childs, P. Demargne, *FdX VIII, Le Monument Des Nereides, Le Decor Sculpte*, (Editions Klinksieck, 1989), s. 297-306

³⁰⁶ Childs, Demargne, a.g.e., s. 301.

³⁰⁷ E. B. Harrison, "New Light on a Nereid Monument Akroterion", *Kotinos-Festschrift für Erika Simon*, Ed.: Heide Froning, Tonio Hölscher ve Harald Mielsch, (Mainz/Rhein, Philipp Von Zabern, 1992, ss. 204-210), s. 204 vd.

³⁰⁸ Mansel, 1970, a.g.e., s. 466.

³⁰⁹ Robinson, 1999, a.g.e., s. 364, Metzger ve Coupel, a.g. e., s. 51.

³¹⁰ Aynı, s. 370.

³¹¹ Coupel ve Demargne, 1969, a.g.e., s. 44, 73, 157 ve 159.

sahip bir yapım yöntemi izlendiği anlaşılmıştır³¹². Anıt Lykia mezar mimarisi geleneğinde tasarlanıp, düzenlenerek; yapım yöntemleri ve karma tekniklerle, dışta bir Yunan kılıfı ile bezenmiş ve süslenmiştir. (Şekil 10)

Tüm yüksekliği 13,5 metreyi geçen Nereidler Mezar Anıtı, Yazıtlı Dikme Mezar Anıtı'ndan sonra, M.Ö. 4. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiş olmalıdır³¹³. Bu tarih M.Ö. 410 yılına kadar indirilse de³¹⁴; anıtın, yönetimi yaklaşık M.Ö. 390 yılında ele alan hükümdar Erbinna için yaptırılmış olduğu göz önünde alındığında M.Ö. 410-400 yılları için tarihsel bir hata ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte yapının tarihi sahip olduğu kabartmalar ve serbest heykellerin incelenmesiyle M.Ö. 390-380 yılı olarak ortaya çıkmaktadır³¹⁵.

³¹² Martin, a.g.e., s. 336.

³¹³ W.A.P. Childs, "Prolegomena to a Lycian Chronology: The Nereid Monument From Xanthos", **OpRom**, Sayı no 9: 105-116, (1973), s. 112 vd; Coupel ve Demargne, a.g.e., s. 157.

³¹⁴ Shahbazi, a.g.e., s. 100; W.B. Dinsmoor, **The Architecture of Ancient Greece** (Batsford, 1989), s. 256.

³¹⁵ W.A.P. Childs, **The City Reliefs of Lycia** (Princeton Universty, 1978), s. 13; Childs ve Demargne, a.g.e., s. 395-404.

1. 3. Trysa Heroonu:

Günümüzde Gölbaşı olarak adlandırılan yerleşim yerinin yakınında bulunan Trysa kenti, merkez Lykia'da, Kaş (Antiphellos) ve Demre (Myra) arasında yer alan yüksek bir plato üzerinde kurulmuştur. (Şekil 11) Kentin kurulduğu alan eğimli bir arazi yapısına sahip olduğundan teraslandırılmıştır. Kent özellikle barındırdığı önemli bir mezar anıtı ile tanınmaktadır. Trysa Heroonu olarak adlandırılan bu yapı deniz seviyesinden 866 metre yükseklikte, kent surunun hemen doğu kapısına yakın bir alanda inşa edilmiştir³¹⁶. (Şekil 12) Kentin doğusundaki bu alanda eğim diğer kısımlara göre daha hafiftir.

Çağlar boyunca yıkımdan korunan bu anıt, 1841 yılında J. A. Schönborn isimli bir kaşif tarafından bulunmuştur³¹⁷. Bu keşfi değerlendirmek amacıyla Avusturyalı bilim adamı O. Benndorf 1881 yılında Lykia Bölgesi'ne bir gezi yapmıştır. Benndorf gerekli izinleri alarak başladığı kazılar (Levha 20b) sonucunda bu yerleşim yerinin Trysa isimli kent olduğunu ortaya çıkarmıştır³¹⁸. Heroon alanındaki çalışmalar sonucunda elde edilen kabartma eserlerin pek çoğu sergilenmek amacıyla Viyana'ya götürülmüştür³¹⁹.

Akropolün kuzey doğu ucuna, zemin düzleştirilerek yerleştirilen heroonun kireçtaşı duvarları ikizkenar yamuk alanın çevresini sarmaktadır. (Levha 21) Güney ya da en önemli kısmı 19,66 metre uzunluğunda, (Levha 22a) batı 24,55 metre, kuzey 20,07 metre, doğu ise 23,5 metre uzunluğundadır³²⁰. Kutsal alanın duvarları ortalama 3 metre yüksekliğinde ve 1 metre genişliğinde inşa edilmiştir³²¹. (Levha 22b ve Levha 23a)

Yapının batı duvarı, bulunduğu tepe üzerinde yükselen kaya kısmına yerleştirilmiş ve bu kayalık bir set görevinde kullanılmıştır. Diğer duvarları ise trapezoidal formlu kireç taşı bloklardan oluşan iki katmandan inşa edilmiş; bu iki katmanın arası ise küçük boyutlu taş parçacıkları ile doldurulmuştur. (Levha 23b) Destek alanları eğri olarak arkaya doğru uzanır. İç duvarlar trapezoidal formda yontma taşlardan oluşturulmuşlardır. İnşası sırasında bağlayıcı unsurların kullanımından kaçınılmış

³¹⁶ W. Oberlaitner., "Das Heroon von Trysa", **AW Sondernummer**, Sayı no 25, (1994), s.57.

³¹⁷ W. Oberlaitner, "Das Heroon von Trysa", **GHHIL**. Ed.: J. Borchhardt (Schroll, 1990, ss. 71-74), s. 71; Oberlaitner, 1994, **a.g.e.**, s. 3-4.

³¹⁸ O. Benndorf, G. Niemann, **Das Heroon von Gjölbaschi-Trysa** (Adolf Holzhausen, 1889), s.1vd; Oberlaitner, 1994, **a.g.e.**, s. 9-11.

³¹⁹ Oberlaitner, 1990, **a.g.e.**, s. 71; Oberlaitner, 1994, **a.g.e.**, s. 13-14.

³²⁰ Fedak, **a.g.e.**, s. 88.

³²¹ Oberlaitner, 1994, **a.g.e.**, s. 19; Fedak, **a.g.e.**, s. 88.

olmakla beraber, sur duvarının üst kısmında yer alan kapak plakaları kenetlerle tutturulmuştur. Günümüzde yapı duvarının üst kısmında görülen boşluklar için T şeklinde kenetler kullanıldığı görülmektedir. Klasik Dönem’de Lykia Bölgesi’nde sıkça kullanılan T şeklindeki kenetin heroondaki kullanımını, tarihlendirmeyi Hellenistik Dönem öncesine indirmektedir³²².

Duvar yapımında kullanılan malzeme alanın teras haline getirilmesi sonucu açığa çıkan kireçtaşından yapılmıştır³²³. Tüm duvarların tepesi kaplama taşı ile örtülmüştür³²⁴.

Yapının en önemli kısmı olan güney yüzün duvar iççiliği tüm diğer yüzlerden açıkça daha sofistikedir. Dış taraf kapının eşik seviyesinin üst kısmına kadar düz kenarlı kaba bloklardan oluşmuştur. Trapezoidal bloklardan oluşmuş olan bu kısmın üzerinde iki sıra friz bulunur. Friz sadece güney duvarın dış yüzeyinde yer almaktadır ve bir astragal ve ion kyması ile kusursuz bir korniş içerir. Bu yapının dekoratif bandı yüksekliği (0.32 metre) ve yapısıyla Nereidler Anıtı’na ve onun çift sıra ion kymesine benzemektedir. Ancak Trysa Heroonu’nun korniş tasarımı daha farklı ve yumurta dizisindeki yumurtalar daha az yuvarlaktır³²⁵.

Güney duvarı üzerinde merkeze yakın bir şekilde yerleştirilen kapı 3,16 metre yüksekliğindedir³²⁶. Kapı lentosunun dış yüzü dört tane kanatlı boğa protomu (Levha 24a), bunların arasında da alçak kabartma olarak işlenen rozetler ve bir gorgo ile süslenmiştir. Boğaların altında iki çift oturur durumda resmedilmiştir. Ayrıca yanlarında bazı evcil hayvanlar da (2 köpek, 1 ördek) görülmektedir. Olasılıkla buradaki anlatımla ölen kişilere hizmetçileri ve hayvanları tarafından eşlik edildiği düşüncesi gösterilmek istenmiştir. Kapı desteğinin iç kısmında sekiz adet çıplak ve bıyıklı cüce oturur ya da enstrümanlarıyla birlikte dans eder şekilde gösterilir. Bu kabartmalar Bes figürleri olarak da tanımlanabilir³²⁷. (Levha 24b) İç tarafın kapı örtüsünde birebir insan boyutuna yakın iki figür, pelerin ve baş örtüleriyle birlikte dans ederken işlenmiştir. (Levha 25a) Kapı olasılıkla ahşap kanatlardan oluşmuştur. (Şekil 13a) Burada kapının açıkça bir sembolizmi ifade ettiği görülmektedir. Rozetler heroonun anıtsallığının doğallığını

³²² T. Marksteiner, **TRYSA- Eine Zentrallykische Niederlassung Im Wondel Der Zeit** (Phoibos, 2002), s. 176.

³²³ K. Geschwanther, “Baume, Säulen, Muern: Zum Fugenschluss der Reliefs Von Gölbaşı-Trysa”, **Akten Des II. Internationalen Lykien-Symposiums**, Sayı no 2: 77-85, (1993), s: 77.

³²⁴ Fedak, **a.g.e.**, s. 88; Oberleitner, 1994, **a.g.e.**, s. 56.

³²⁵ Oberleitner, 1994, **a.g.e.**, s. 56; Fedak, **a.g.e.**, s. 89.

³²⁶ Oberleitner, 1990, **a.g.e.**, s. 71.

³²⁷ Childs, 1978, **a.g.e.**, s. 13.

göstermekte; girişin içerisindeki dansetme sahnesi ise dini inançla, ölüm ve anma törenleriyle bağlantısını göstermektedir³²⁸. Boğa protomlarının ve gorgo figürünün amacı mezarı dışarıdan gelebilecek kötülöklere karşı koruma ile ilgili olmalıdır.

Yapıya girişı sağlayan kapıya hemen önünde yer alan bir patika yardımıyla ulaşılmaktadır. Kapıya ulaşım amacıyla bu alanda olasılıkla ahşaptan yapılmış bir merdiven sırası yer almış olmalıdır. Kapının eşıği ile zemin arasında bulunan yaklaşık 2 metrelik fark³²⁹ bu düşünceyi zorunlu kılmaktadır.

Heroonun en önemli unsuru toplamda yaklaşık olarak 211 metre uzunluğundaki kabartma frizleridir. Bu frizler yapı içerisinde dört yüzeyde, dışarıda ise sadece güneydeki giriş yönünde üst üste iki sıra halinde yerleştirilmiştir. Sayıları neredeyse 600 olan figürler, aynı duvarlar gibi, alandan çıkartılan kireçtaşından işlenmiştir. Çift frizlerin yüksekliği 0,69 m. ve 1,27 m. arasındadır³³⁰.

Friz işçiliği ve işlenen konulardaki güçlü Yunan etkisi en azından bazı heykeltıraşların Yunanistan'daki eserler hakkında bilgi sahibi olduğu düşüncesini doğurur³³¹. (Levha 25b) Burada çalışan sanatçıların bir kısmı Küçük Asya'nın batı kıyılarından ya da adalardan gelmiş olmalıdırlar. Bununla birlikte Lykialı sanatçılar da örnek çizimlerden yararlanarak çalışmış olmalıdırlar. Frizlerde av, savaş ve şehir kuşatması sahneleri ile tahttaki hanedan betimlemeleri açıkça Lykialı yerel unsurları işaret eder. Frizlerde görölen bir diğer unsur ise doğu etkileridir³³². Ayrıca frizlerin yapısı ile onları sınırlayan üst ve alt silmeler de Yunan özellikleri taşımazlar³³³. Olasılıkla yerleştirildikleri duvarlarda işlenerek oluşturulan Trysa heronunun kabartmalarında birden fazla atölye grubunun çalıştığı bilinmektedir³³⁴.

Yapının iç ve dış duvarlarında kullanılan tasvirler:

1. Güney Duvar - Dış friz – Kapı girişinin doğusu

Üst Friz: Thebai'ye Karşı Yedilerin Savaşı (9,40 metre uzunluk)

Alt Friz: Savaşa Gitme (9,70 metre)

2. Güney Duvar - Dış friz – Kapı girişinin batısı

³²⁸ Fedak, a.g.e., s. 91.

³²⁹ Aynı, s. 90.

³³⁰ Oberlaitner, 1994, a.g.e., s. 19; Oberlaitner, 1990, a.g.e., s. 71.

³³¹ W. A. P. Childs, "Prolegomena to a Lycian Chronology, II: The Heroon From Trysa", RA Cilt no 2: 281-316, (1976), s. 316.

³³² Childs, 1978, a.g.e., s.14; Oberlaitner, 1994, a.g.e., s. 60; Childs, 1976, a.g.e., s.315.

³³³ Fedak, a.g.e., s.85.

³³⁴ Bruns-Özgan, a.g.e., s. 59; Childs, 1976, a.g.e., s. 316; Oberlaitner, 1994, a.g.e., s. 56, Oberlaitner, 1990, a.g.e., s. 74.

Üst Friz: Amazonomakia (7,25 metre)

Alt Friz: Kentauromakia (7,50)

3. Güney Duvar – İç friz

Üst Friz: Odysseus'un Talipleri Öldürmesi (7,61 metre)

Alt Friz: Av sahnesi (7,61 metre)

4. Batı Duvarı – Güney kısım

Üst Friz ve Alt Friz: Çoğunlukla yakın dövüş savaş sahneleri (11,26 metre)

5. Batı Duvar- Merkez kısım

Üst Friz ve Alt Friz: Troia kuşatması (6,18 metre)

6. Batı Duvar – Kuzey kısım

Üst Friz ve Alt Friz: Amazonomakia (7,10 metre)

7. Kuzey Duvar – Batı kısım

Üst Friz ve Alt Friz: Leusippos'un kızlarının kaçırılması (8,74 Metre)

8. Kuzey Duvar – Doğu kısım

Üst Friz: Av sahneleri (11,96 metre)

Alt Friz: Kentauromakia (11,96 metre)

9. Doğu Duvar – Kuzey kısım

Üst Friz: Theseus ve Perseus'un kahramanlıkları (11,75 metre)

Alt Friz: Kentauromakia (11,75 metre). Kuzey duvar alt frizdeki sahnelerin devamı.

Temenosun doğu duvarının güney yarısı ve güney duvarın doğu bölümünün sonunda birde cenaze ziyafeti sahnesi yer almaktadır. (Levha 26a)

Anıtın frizlerinde boya ile süslemenin de yapıldığı düşünülmektedir. Boya ile yapılan süsleme anıtın inşa edildiği dönem için alışılmış bir tarz olarak bilinmektedir. Ayrıca yapı frizlerinde perspektif şekillendirme yapıldığı da anlaşılmakta ve böylece bu tarz süslemenin denendiği erken anıtlardan birisi olarak görülmektedir³³⁵.

Kısmen yerli kayadan oyularak yapılmış olan esas mezar lahit formundadır³³⁶. Temenosun doğu batı aksı üzerinde, batı kısma daha yakın bir şekilde yerleştirilmiş olan lahit günümüze sağlam olarak ulaşamamıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda lahitin büyüklü küçüklü 25 fragmanı ve kayadan işlenen alt kısmı ortaya çıkartılmıştır. (Levha

³³⁵ Oberlaitner, 1994, a.g.e., s. 54; Oberlaitner, 1990, a.g.e., s. 72.

³³⁶ Bayburtluoğlu, a.g.e., s. 39; Childs, 1978, a.g.e., s. 14.

26b) Bununla beraber mezara ait her hangi bir yazıt parçasına rastlanmamıştır³³⁷. Bu mezar iki katlı ve yaklaşık 7 metre yüksekliğe sahip olmalıdır³³⁸. (Şekil 13b) Olasılıkla üst katında hükümdar ve belki de yakın aile üyeleri, hyposarionda ise köleler ve diğer çalışanlar gömülüdür. Temenos alanı içinde sadece bu lahdin olmadığı, bulunan farklı lahitlere ait parçalarla anlaşılmıştır³³⁹. Bu lahitler de muhtemelen hükümdarın diğer aile üyelerine ait olmalıdırlar.

Temenosun güneydoğu köşesinde dış cepheleri açık, ahşaptan yapılmış bir kült yapısının var olduğu düşünülmektedir.³⁴⁰ Bu düşüncenin ortaya çıkmasındaki en önemli etken, alanın bu bölgesindeki frizlerin diğer frizlere oranla daha aşağıya alınmaları olmuştur. Ayrıca duvarlarda bulunan deliklerin yardımıyla bu oluşumun iki ya da üç odalı ahşap bir yapı şeklinde olduğu tahmin edilmektedir³⁴¹. Alanın kuzeybatı köşesindeki frizlerin hasar görmüş olmaları nedeniyle bu alanda da benzer bir ahşap yapının bulunduğu anlaşılmaktadır³⁴². Temenosun içindeki bu ahşap yapıların anıtın yapısıyla eş zamanlı olarak inşa edildiği ve kült törenleri sırasında kullanıldıkları bilinmektedir³⁴³. (Şekil 14a)

Kutsal alan içinde ölü kültüne ilişkin bilgi verebilecek olan her hangi bir altar bulunamamıştır. Ancak kayadan oyularak yapılmış olan ve kuzey duvarının önünde bulunan bir kaide parçasının bu sunak için kullanılmış olması muhtemeldir³⁴⁴. Kaide parçasının bulunduğu alan konum itibariyle mezar anıtının aksında değildir³⁴⁵. Çalışmalar sırasında kült heykeline ait olabilecek birkaç fragman da bulunmuştur³⁴⁶. (Levha 27a) Olasılıkla temenos duvarının içinde bitkiler ve ağaçlarla günümüzde peyzaj mimarisi olarak adlandırılan bir düzenlemeye de gidilmiştir³⁴⁷.

Heroon ve frizleri, hükümdarın büyüklüğünü ve başarılarını yücelten bir programa sahiptir. Kabartmalı duvarlar hükümdarın gömülü olduğu yüksek lahiti çevrelerler. (Şekil 14b) Mezar anıtı için temenos kullanımı fikri ölünün yüceltilmesi amacıyla

³³⁷ Oberlaitner, 1994, a.g.e., s. 19.

³³⁸ F. Işık, "Zum Typus des Temenosgrabes in Lykien", *IstMitt*, Sayı no 48: 157-172 (1998), s. 169; Oberlaitner, 1990, a.g.e., s. 71; Marksteiner, a.g.e., s. 177; Oberlaitner, 1994, a.g.e., s. 19.

³³⁹ Bruns-Özgan, a.g.e., s. 57; Fedak, a.g.e., s. 91.

³⁴⁰ Fedak, a.g.e., s. 91.

³⁴¹ Bruns-Özgan, a.g.e., s. 57; Marksteiner, a.g.e., s. 176; Oberlaitner, 1990, a.g.e., s. 72.

³⁴² Oberlaitner, 1990, a.g.e., s. 72; Işık, 1998, a.g.e., s. 169; Marksteiner, a.g.e., s. 176.

³⁴³ Marksteiner, a.g.e., 176; Işık, 1998, a.g.e., s. 169.

³⁴⁴ Oberlaitner, 1990, a.g.e., s. 72; Işık, 1998, a.g.e., s. 169.

³⁴⁵ Marksteiner, a.g.e., s. 183.

³⁴⁶ Oberlaitner, 1994, a.g.e., s. 19; Marksteiner, a.g.e., s.183.

³⁴⁷ Fedak, a.g.e., s. 91.

yapılmış olmalıdır. Ayrıca temenosun içindeki ahşap yapıların varlığı da burada bir çeşit kahramanlık kültürünün varolduğunu düşündürmektedir.

Akropole yakın gömülme yeri, hükümdara ve onun yakınlarına ölümün huzurunu sağlamakta ve gösterişli duvar dışarıdan gelecek kötü niyetli kişilere karşı caydırıcı bir görev üstlenmektedir. Bazı kabartma betimlemeleri de bu amaçla yapılmıştır³⁴⁸. Buna rağmen heroon temenosu kült oluşum şekli hakkında önemli bilgiler vermekten yoksundur.

Güneye açılan kapısıyla denize doğru yönlendirilmiş olan temenosun planını usta bir mimarın şekillendirdiği anlaşılmaktadır. Şehir kapısının yakınına inşa edilen yapının tamamı bir savunma sistemine benzemekte ve hanedana ölümünden sonra mutlu bir sonsuz yaşamı verecek olan mezar kalesi görünümündedir³⁴⁹. Borchhardt tarafından Mithrapata'nın mezarı olduğu düşünülen yapı³⁵⁰, tahminen büyük Pers hükümdarlığına bağlı olan ve günümüze kimliğiyle ilgili hiçbir bilgi ulaşmayan bir hanedana aittir. Bu hanedan olasılıkla yaşadığı dönemde mezarının yapılması işini tasarlamış ve yapılan planı onaylamıştır.

Temenosun içine muhtemelen sadece görevliler ve hanedan ailesine mensuplar girmektedir. Bu nedenle dış duvarda anlatılan olaylar içeride ayrıntılarıyla tekrar edilmiş olabilir³⁵¹. Anıtın yapımı sırasında planı hızlandıran önemli bir olay yaşanmış olmalıdır. Bu, frizlerdeki figürlerin tekrarına ve daha az özenli işlenmesine sebep olmuştur. Ayrıca duvar bloklarının bir kısmının kalitesi düşmüştür; bloklar düzensizleşmiş, seviye farklılıkları artmış ve ek yerleri önemsenmemiştir. Bu olgu belki de hükümdarın zamansız ölümüdür³⁵². Yapının dört tarafındaki frizlerde anlatılan konular Lykia mezar anıtlarına yabancısıdır ve Yunanistan'da tapınak yapıları için kullanılan anlatımlardır. Böylece yapı bir tapınak mezar işlevi de kazanmıştır.³⁵³

Anıtın doğusunda heroonla bitişik duran ve olasılıkla aristokrat aileleri için ayrılmış olan bir nekropolis vardır. Bu alan yapıdan daha geç bir döneme tarihlenmektedir³⁵⁴.

³⁴⁸ Oberlaitner, 1990, a.g.e., s. 71.

³⁴⁹ Işık, 1998, a.g.e., s. 170; Oberlaitner, 1994, a.g.e., s. 19 ve 57.

³⁵⁰ Borchhardt, 1970, a.g.e., s. 389.

³⁵¹ Oberlaitner, 1990, a.g.e., s. 73.

³⁵² Oberlaitner, 1994, a.g.e., s. 59-60.

³⁵³ Işık, 1998, a.g.e., s. 169.

³⁵⁴ Childs, 1978, a.g.e., s. 14.

Bulunduğu konum yüzünden insanlar tarafından fazla zarar görmeyen anıt tamamen toprak altında kalmamış ve bu nedenle iklim şartlarının etkisiyle aşınmıştır. (Levha 27b ve 28a) Aşınmalar, özellikle güney surunun dış kısmı ve kuzey surunun iç kısmının denize yönelmiş olması dolayısıyla, bu alanlarda belirgin olarak görülmektedir. Buna rağmen yapının kabartma figürlerinin %85'i günümüze ulaşmıştır. Trysa Heroonu bu kabartma frizlerdeki heykeltıraşlık özelliklerine dayanılarak M.Ö. 4. yüzyılın ilk yarısı içine tarihlenmektedir³⁵⁵. Daha net olarak ise bu tarih M.Ö. 380-70 yılları olarak verilir³⁵⁶. Bu dönemde Yunan sanatçıları ülkelerinden ayrılıp kendilerine önemli görevler veren, Lykiahlılar gibi doğulu zengin hükümdarlar için çalışmışlardır.

³⁵⁵ Bayburtluoğlu, a.g.e., s. 40; Oberlaitner, 1994, a.g.e., s. 20.

³⁵⁶ Childs, 1978, a.g.e., s. 14; Childs, 1976, a.g.e., s. 281-316; Bruns-Özgan, a.g.e., s. 68; Oberlaitner, 1990, a.g.e., s. 72; W. A. P. Childs, "The Date of The Heroon From Gölbaşı-Trysa", *AJA*, Sayı no 77: 210, (1993), s. 210; Oberlaitner, 1994, a.g.e., s. 61.

1. 4. Limyra Heroonu:

1223 metre yüksekliğindeki Toçak Dağı'nın eteğinde bir yamaç kenti olarak kurulan ve günümüzde Turunçova olarak adlandırılan köy yerleşimi yakınında yer alan Limyra antik kenti; (Şekil 15) M.Ö. 4. yüzyılın başında Lykia tarihinde önemli bir rol oynayan hükümdar Perikles'e ait olduğu düşünülen bir anıt mezar barındırmaktadır.

1966 yılında Limyra kazı ekibi üyelerinin bir tesadüf sonucu keşfettikleri anıt, oyularak düzenlenmiş kayalık bir teras üzerine konumlandırılmıştır. (Levha 28b) Yapının mimarı anıtın yer aldığı terası özenle seçmiştir. Anıt yaklaşık olarak bir eşkenar dörtgen oluşturan tepedeki kalenin, üst kale duvarının ortasına rastlatılarak uzaktan görülebilecek şekilde yerleştirilmiştir³⁵⁷. Bu teras deniz seviyesinden yaklaşık 218 metre yükseklikte ve Limyra akropolünün alt kısmında yer alır³⁵⁸. 19 metre genişliğinde 17,50 metre derinliğindeki terasın kayalardan oyulması sırasında çıkartılan kireç taşı parçalar yapının mimarisi için kullanılmıştır³⁵⁹. Bu uygulama anıtın yapımı sırasında masrafları en aza çekmek amacıyla kullanılan başarılı bir yöntemdir. Terasın zemini yağmur suyunun akımı için kuzeyden güneye doğru eğimli olarak işlenmiştir³⁶⁰.

Kazısı 1969-1971 yılları arasında yapılan heroonun, bulunan mimari ve heykeltraşi unsurları rekonstrüksiyon denemelerini imkanlı hale getirmiştir. Bununla birlikte anıt M.Ö. 142 yılında meydana gelen bir depremle yıkılmış olmalıdır ve bu yıkım sonucu yapının yaklaşık üçte biri yamaçtan aşağıya doğru düşmüştür³⁶¹.

Kuzey-güney doğrultusunda inşa edilen mezar anıtı, güney yüzünü ovaya ve kentin denizle bağlantısını sağlayan liman kenti Phoinikous'a çevirmiş, kuzey yüzü ise sırtını Toçak Dağı'nın kayalık eğimine dayamıştır³⁶². Yukarı kalenin güney surunun ortasına hizalanan anıt, sadece mimari ve heykeltraşi unsurlarıyla değil, bulunduğu konum nedeniyle de önemli bir insanın mezarı olduğunu açıkça göstermektedir.

³⁵⁷ J. Borchhardt, *Limyra Zemuri Taşları* (Arkeoloji ve Sanat, 1999), s. 46.

³⁵⁸ Fedak, *a.g.e.*, s. 68..

³⁵⁹ J. Borchhardt, "Das Heroon Von Limyra-Grabmal Des Lykischen Königs Perikles", *AA*, Sayı no 85: 353-390, (1970), s.357; Borchhardt, 1999, *a.g.e.*, s.46.

³⁶⁰ J. Borchhardt, "Bericht Der 1. Grabungskampagne Im Heroon Von Limyra", *TürkAD* Cilt no 2, Sayı no 18: 65-86 (1969), s. 67.

³⁶¹ Aynı, s.67; J. Borchhardt, "Zum Ostfries Des Heroons Von Zemuri/Limyra", *IstMitt*, Sayı no 43:351-359, (1993), s.351.

³⁶² Borchhardt, 1999, *a.g.e.*, s. 45 vd.

Anıtın kaide kısmı 6,79 metre genişliğinde, 10,40 metre uzunluğunda ve yaklaşık olarak 50 cm. yüksekliğindeki bir dikdörtgendir³⁶³. Yapının temeli aynı boyutlarda tutturularak Xanthos'daki Nereidler Anıtı'yla karşılaştırılabilir³⁶⁴.

Kaidenin üstünde yükselen heroon 6,36 metre genişliğinde ve 9,95 metre uzunluğundadır. Üç basamak şeklinde yükselen yapıda temel tabanının üzerine bir mezar odasının da olduğu hyposorion yapılmış ve yapının girişi güney yönünde açılmıştır³⁶⁵.

Günümüzde hyposorionun içinde kline ve bazı eşya izlerine rastlanılır. Perikles'in vücudu olasılıkla bir kline üstünde giyinik olarak yatmalıydı, ancak Anadolu'da bugüne kadar karşılaştırılabilecek tahrip edilmemiş benzer bir örnek bulunamamıştır³⁶⁶.

Anıt hakkındaki ilk çalışmalarda, hyposorionun doğu ve batıda yer alan iki uzun yüzünde frizlerin bulunduğu düşünülmüştür³⁶⁷. Ancak daha sonraki araştırmalarda bu frizlerin hyposorionun üzerinde bulunan cella kısmının uzun yüzlerinde yer aldığı görüşü daha belirginleşmiştir.

Kazılar sırasında terasın kuzey ve doğu kısımlarında Yunanca olarak yazılan mezar yazıtının pek çok fragmanı bulunmuştur. Birleştirilemeyen bu parçaların buluntu yerleri mezar yazıtının hyposorionun doğu ve kuzey yüzünde yer almış olabileceğini düşündürmektedir³⁶⁸. Diğer bir yazıt ise bukronionlu sunakta bulunmuştur ve bu yazıt da diğeri gibi çok tahrip olmuş bir şekilde günümüze ulaşmıştır. (Levha 29a)

Podyumun içinde yer alan hyposoriona ana cephe olan güneyden açılan bir giriş yolu olabilirdi. Araştırmacılara göre yapının podyumunda Nereidler Anıtı'nın aksine kabartma yoktur; tepede ters kalıp tekniğiyle yapılmış sade bir kyma vardır³⁶⁹.

Hyposorionun üzerinde cella yer alır. Kazılar sırasında cella kapısının ahşap işçiliği taklit eden tarzdaki bir çok fragmanı bulunmuştur. Cellaya iki kapıdan girildiği düşünülmez ise, buluntulara dayanılarak kuzey kısmın ana giriş yönü olduğu söylenebilir³⁷⁰.

³⁶³ Borchhardt, 1969, a.g.e., s. 68; Borchhardt, 1970, a.g.e., s. 375; Fedak, a.g.e., s.68.

³⁶⁴ Borchhardt, 1999, a.g.e., s. 47.

³⁶⁵ Aynı, s. 46; Borchhardt, 1969, a.g.e., s. 68; J. Borchhardt, "Das Heroon Von Limyra", *GHHIL*. Ed.: J. Borchhardt (Schroll, 1990, ss. 75-78), s.75.

³⁶⁶ Borchhardt, 1990, a.g.e., s. 76.

³⁶⁷ Borchhardt, 1970, a.g.e., s. 372.

³⁶⁸ Borchhardt, 1969, a.g.e., s.73.

³⁶⁹ Fedak, a.g.e., s.70.

³⁷⁰ Borchhardt, 1969, a.g.e., s.68.

1969-1971 yılları arasındaki çalışmalarda bu alanda hiçbir sütun parçası bulunmaması ve güçlü kadın heykellerine ait fragmanların ortaya çıkartılmasıyla, anıt mimarisinde karyatidlerin kullanıldığı anlaşılmıştır.³⁷¹ (Levha 29b ve Levha 30a) karyatidler her bir tarafta dörder adet olmak üzere, yapının kuzey ve güney yüzüne yerleştirilmişlerdir. Bu oluşumla yapı bir Yunan tapınak formu olan amphiprostylos plana sahip görünmektedir³⁷². (Şekil 16a)

Antik mimarlık tarihinde Antropomorph sütun fikri ilk defa M.Ö. 8. yüzyılda Mezopotamya'nın kuzeyindeki Tell-Halaf kentinde ortaya çıkmıştır³⁷³. Tell-Halaf'taki bir tapınak saray kompleksinde kullanılan bu ilk karyatid örnekleri tanrısal varlıkların betimlemeleridir. (Şekil 16b) karyatid düşüncesinin Yunanistan'a geçişi Anadolu sanatı vasıtasıyla olmuştur³⁷⁴.

2,77 metre yüksekliğindeki Limyra Karyadileri, 0,90 metre yüksekliğindeki yuvarlak planlı kaidelerin üzerine yerleştirilmişlerdir³⁷⁵. (Şekil 17) Bu karyatidler düğmeli kollu khiton, peplos ve çift katlı bir duvak örtüsünden oluşan kıyafetlerle gösterilmişlerdir³⁷⁶. Altın ya da gümüş olabilecek aslanlı bileklikleri, phiale, rython ve yüksek polosları ile özel bir anlatım sağlanmıştır.

Limyra karyatidleri antik sanatın en ünlü örnekleri olan Eretheion karyatidlerinin tersine, cansız işlenmiş ve kaba taşıyıcı sütun görevini belirten görünümündedirler. Ayrıca Kanthos'daki G Heroonu'na ait olduğu düşünülen korenin bir bakıma benzeridirler³⁷⁷. Limyra karyatidleri birbirinden hafif farklılıklar gösterir. Bu halleriyle de Eretheion korelerinden ayrılırlar³⁷⁸.

Limyra karyatidleri aşağıdan yukarıya doğru bakıldığında öne çıkmaktadırlar ve bu amaçla şekillendirilmişlerdir³⁷⁹. Bu işleniş tarzı yapının güney kısmında bulunan işlevsel olmayan basamaklarla da uyumludur. Kazılar sırasında ortaya çıkartılan ve bir

³⁷¹ Fedak, a.g.e., s. 69; Borchardt, 1970, a.g.e., s. 358; Borchardt, 1969, a.g.e., s. 68; Borchardt, 1990, a.g.e., s. 76; M. U. Anabolu, "Batı Anadolu'da Bulunmuş Olan Karyatidler", X. Türk Tarih Kongresi, 293-301, (1990), s. 294.

³⁷² Borchardt, 1969, a.g.e., s. 68; J. Borchardt, G. Mader, "Der Triumphierende Perseus in Lykien" AW, Cilt no 1, Sayı no 3: 3-16, (1972), s. 8.

³⁷³ R. Naumann, Eski Anadolu Mimarlığı (Türk Tarih Kurumu, 1998), s. 146.

³⁷⁴ Borchardt, 1990, a.g.e., s. 76; Anabolu, a.g.e., s. 293.

³⁷⁵ Borchardt, 1990, a.g.e., s. 76.

³⁷⁶ Borchardt, 1969, a.g.e., s. 69.

³⁷⁷ Borchardt, Mader, a.g.e., s. 9; Borchardt, 1970, a.g.e., s. 365.

³⁷⁸ Bakınız: A. Scholl, Die Korenhalle Des Eretheion Auf der Akropolis, Frankfurt: Fischer Verlag, 1988.

³⁷⁹ Borchardt, 1990, a.g.e., s. 76.

biniciye ait olan fragman ise olasılıkla karyatidlerin arasına yerleştirilmiş olan bir heykele aittir³⁸⁰. Bu yaklaşım doğrudan Nereidler Mezar Anıtı'nı anımsatmaktadır.

Cella yaklaşık olarak 6 metre uzunluğundadır³⁸¹ ve yan duvarları birbirine çok benzeyen iki adet friz ile süslenmiştir. Batı ve doğu yüzde yer alan frizlerde kuzeyden güneye ulaşan bir tören alayı sahnesi anlatılır. Her iki friz de Xanthos'da bulunan Heroon G'deki (M.Ö. 470-60) araba seferi sahnesinin eski Lykia geleneğine uymaktadır³⁸².

İlk çalışmalarda frizlerin ayna tersi bir anlatımla birbirlerinin kopyası olduğu düşünülmüştür³⁸³. Ancak daha sonra ortaya çıkan bazı unsurlarla frizlerin birbirlerine çok benzedikleri fakat tam olarak aynı olmadıkları anlaşılmıştır. Batı frizinde kral savaşa katılan kişi olarak, diğerinde ise ava katılan kişi olarak gösterilmiştir. Batı frizinde Pers kralı III. Artaxerxes ile birlikte Perikles'de savaş alayında gösterilir³⁸⁴. (Levha 30b) Frizlerde atlı ve yaya savaşçılar ile yönetim tabakasında olan görevliler de belirgindir. Anlatım tarzı Küçük Asya Greko-Pers sanatı repertuarı içindedir. Ksenophon M.Ö. 401 yılında Pers prensi Kyros'un ağabeyi Artaxerxes'e karşı başlattığı başarısız seferi anlattığı Anabasis adlı eserinde, Limyra Heroonu'nun frizlerindeki görüntüyü andıran bir olayı kaydetmiştir. Kyros kendisinden ordusunu göstermesini isteyen Kilikia kraliçesine bir savaş tatbikatı göstermiştir. En önde at arabası içinde kendisi ve kraliçe, ardından başlarında komutanları olan süvarileri ve onlarında arkasında piyadeleriyle savaş düzeninde ilerlemiş ve kendilerini izleyen topluluğu korkutup kaçırmıştır³⁸⁵.

Frizlerde Perikles vasal olarak Akhamenid krallık tiarasıyla işlenmiştir. Burada hükümdarın Lykia'da bulunan önemli vasalleri olmadan güçsüz olduğu belirtilmek istenmiş olabilir³⁸⁶. Limyra kralı iç içlerinde bağımsız ancak dış işlerinde Pers kralına bağımlıdır. Bu nedenle de Pers bağlantısı frizlerde vurgulanmıştır. Henüz hiçbir şekilde yapı heykelciliği Pers karşıtı bir etki göstermez. Bu durum Perikles'in hayatının sonlarına doğru gösterdiği politik düşüncesinin tersine bir yaklaşımdır.

³⁸⁰ Borchhardt, 1970, a.g.e., s. 390.

³⁸¹ Fedak, a.g.e., s. 70.

³⁸² Borchhardt, 1990, a.g.e., s. 76.

³⁸³ Borchhardt, 1969, a.g.e., s. 69.

³⁸⁴ Borchhardt, 1993, a.g.e., s. 352.

³⁸⁵ Ksenophon, *Anabasis* Çev: T. Gökçöl (Sosyal Yayınlar, 1993), II, 14-18.

³⁸⁶ Borchhardt, 1990, a.g.e., s. 77.

Kazılar sırasında terasın kuzeyinde bulunan iki ve güneyinde bulunan bir ante başlığı yardımıyla cella duvarlarının köşelerinin plasterlerle süslenmiş olduğu ve başlıkların hemen altlarında rozetlerin yer aldığı anlaşılmıştır³⁸⁷. Cella ya yukarıda değinildiği gibi olasılıkla kuzey kısmından giriş vardı. Bu girişi sağlayan kireç taşından yapılmış hareketli kapının üzerinde bronz çivi başı taklidi kabartmalar yer almaktadır³⁸⁸. Cellanın iç yapısı hakkında pek bir bilgi yoktur. Bu kısımda hükümdarın kendisinin ve belki de eşinin heykellerinin varlığı yada ölü ziyafetleri için klinelerin olup olmadığı anlaşılamamıştır.

Cella bölümü ion düzenindeki bir entablatur ile sonlanır. Bu bir arşitravla başlar, iki fascialı olan arşitravda rozet frizi süsleme unsuru olarak kullanılmıştır. Arşitravı çevreleyen rozet frizi Erechthion'un Koreli Galerisi'nde de görülür³⁸⁹. Bunun üzerinde geison yar alır. Geison ve arşitravın arasında astragallı bir ion kyması bulunur³⁹⁰. Simada ise aslan başlı çörtlenler kullanılmıştır. Kuzey ve güney yüzlerde yer alan alınlıkların tympanonlarında alışılmışın tersine, her hangi bir figürü bulunmaz. Ancak bu alanların Nereidler Anıtı tarzında resimli bir sahneyle süslendiği düşünülebilir³⁹¹.

Yapıda Lykia efsanelerinin merkezinde olan Bellerophon mitosu ve Perseus'un Medusa'nın başını kesmesi öyküsü orta akroterler olarak kullanılmıştır.

Güney tarafın orta akroterinde Bellerophon bir baş ve Pegasos'un bir fragmanı ile kesindir. Bir kadın başı ve pelerin fragmanları kenar akroteri olarak Amazonları düşündürür. Bellerophon'un Chimaira ile savaşırken mi yoksa tekil olarak mı sadece orta akroteri oluşturduğu belirsizdir. Bunun nedeni ise bu alanda yer alan unsurların yamaçtan aşağıya düşerek parçalanmasıdır. Ancak Bellerophon'un ya Amazonlarla ya da Chimaeria ile mücadele ettiği anlaşılabilir. (Levha 31)

Kuzey akroter olan Perseus ise kale duvarlarına dönüktür. Perseus kestiği Medusa başını kuzey çatıda düşmanlara doğru kaldırmıştır. (Levha 32) Bu hareket kötülüğe karşı bir koruyucu olarak görülür. (Şekil 18) Bu işaret Trysa Heroonu'nun kapı sövesinde, Perseus'un kahramanlıkları ise yine aynı yapının doğu frizinde de gösterilir. Köşe akroterlerinde ise Medusa'nın kardeşleri olan Stheno ve Euryale yer alır. (Levha 33) Bu konu Yunan sanatında çok sık kullanılan ve sevilen bir konudur.

³⁸⁷ Borchhardt, 1969, a.g.e., s. 68.

³⁸⁸ Borchhardt, 1999, a.g.e., s. 47; Borchhardt, 1990, a.g.e., s. 78.

³⁸⁹ Borchhardt, 1970, a.g.e., s. 362.

³⁹⁰ Borchhardt, 1969, a.g.e., s. 68.

³⁹¹ Aynı, s. 69; Borchhardt, 1970, a.g.e., s. 70.

Anıtın bu üst bölümünde karyatidlerin başlıklarından alınılığın en üst kısmına kadar olan yükseklik yaklaşık 2 metre, kuzey yüzde varolan merkez akroterin boyu ise 1,6 metre olarak ölçülmektedir³⁹².

Yaklaşık olarak M.Ö. 360 yılında tarih sahnesinden çekilen Perikles'in mezar anıtının, mimari ve heykeltıraşi incelemeler sonucu M.Ö. 370-60 yıllarında yapıldığı düşünülmektedir³⁹³. Ancak kabartmalardaki Pers yanlısı tutum olasılıkla Perikles'in Pers yönetiminden ayrı düşmesinden önce yapılmış olmalıdır. Bunun için verilen en erken tarih de M.Ö. 370 yılıdır³⁹⁴. İnşasını bizzat Perikles'in takip ettiği düşünülen bu anıtın, hyposorion ve cella yüksekliği tam olarak bilinmemekle beraber akroterlerle birlikte toplam yüksekliği, yapılan rekonstrüksiyon çizimlerinde yaklaşık olarak 10 metrenin üzerinde gösterilir³⁹⁵.

Limyra Heroonu'na batıdan ulaşan geniş bir yol vardır ve bu yol anıtın yaklaşık 20 metre aşağısından doğuya doğru uzanır. Geniş dikey çıkışı doğudan kent suru izler³⁹⁶.

Yapı terasının her hangi bir temenos duvarıyla çevirip çevrilmediğine ilişkin bir kanıt bulunamamıştır ancak bu alan olasılıkla ağaçlarla süslenmiş bir bahçe görünümünde olmalıdır³⁹⁷. Kazı çalışmaları sonucunda anıtın kuzey tarafındaki yanık tabaka içinde yuvarlak bir sunak ortaya çıkartılmıştır. Bununla birlikte pek çok koku şişesi ve adak eşyası; ölü kültü için törenlerin kuzey tarafta yapıldığını belirtir. Bu alan Roma Dönemi'ne kadar kullanılmıştır.³⁹⁸

Limyra Heroonu kendisinden önce yapılan Nereidler Anıtından etkilenerek yapılmasına rağmen üst yapının amphiprostylos tarzı, mimarın Atina'da bulunan bazı eserleri bildiğini düşündürür. İlisos kıyısındaki ion düzenindeki tapınak ve Atina akropolündeki Nike Tapınağı bu tarzda yapılmışlardır³⁹⁹. Eretheion'un Koreli Galerisi'nin etkisi de belirgindir⁴⁰⁰. Ünlü bir Atinalı devlet adamının ismini alan Perikles'in kendi yapı programını Yunan etkisinde oluşturması gayet doğaldır. Yapı mimarının ise kesin olarak Yunanlı olup olmadığı bilinmez. Küçük Asya'daki mimarlar

³⁹² Fedak, a.g.e., s. 69.

³⁹³ Borchhardt, 1990, a.g.e., s. 127, 128, 140 ve 169; Borchhardt, Mader, a.g.e., s. 16; Fedak, a.g.e., s. 70.

³⁹⁴ Kenn, 1998, a.g.e., s. 167.

³⁹⁵ Borchhardt, 1969, a.g.e., s. 78.

³⁹⁶ Borchhardt, 1990, a.g.e., s. 78; Borchhardt, 1969, a.g.e., s. 66.

³⁹⁷ Borchhardt, 1990, a.g.e., s. 78.

³⁹⁸ Borchhardt, 1999, a.g.e., s. 47; Borchhardt, 1969, a.g.e., s. 73.

³⁹⁹ Borchhardt, 1970, a.g.e., s. 360.

⁴⁰⁰ Borchhardt, 1969, a.g.e., s. 71.

genellikle ilhamlarını kuzey Suriye, Mezopotamya ve Asur sanatından almışlardır. Bu anıtta da karyatid kullanımı fikri doğudan alınmıştır.

Anıt mimarisi; özellikle yapının üst kısmı Lykia mimarisi stilinde değildir. Ölü kralın kahramanlığa ulaşmasını sembolize etmek amacıyla bir Yunan tapınak formu kullanılmıştır⁴⁰¹. (Levha 34) Ön ve arka yüzde yer alan karyatidler ellerinde tuttıkları nesnelere ölü kültüne yakındırlar. Diğer taraftan tanrıçaların hizmetçileri olarak ölünün diğer dünyadaki yol arkadaşlarını simgelerler. Heroon kültürü anıtın terasa alınmasıyla ve anıt heykelciliğiyle birlikte daha da iyi anlaşılır. Anıtın kente hakim bir noktadan bakar şekilde konumlandırılması yaptırın kişinin kendisinin kent kurucusu (Heros Ktistes) sıfatıyla anılmak istediğini düşündürmektedir⁴⁰².

⁴⁰¹ Borchhardt, 1990, a.g.e., s. 76; Borchhardt, 1999, a.g.e., s. 47.

⁴⁰² Borchhardt, 1999, a.g.e., s. 46.

2. KARIA BÖLGESİ ANIT MEZARLARI

2.1 Halikarnassos Mausoleionu

Rodos, Kos, Priene ve Knidos gibi ızgara plana sahip olan Halikarnassos kenti, Mausolos'un hükümdarlığa başlamasından hemen sonra; yaklaşık olarak M.Ö. 377 yılında yönetim şehri haline getirilmiştir. Mausolos 6 çevre kenti halkını yeniden kurduğu bu şehre taşımış ve kısa süre içinde de hükümdarlık merkezini Mylasa'dan Halikarnassos'a taşımıştır. (Şekil 19) Bu dönemden önce de bir yerleşim yeri olarak bilinen Halikarnassos, Naukratis kentinde yaptığı ticarete rağmen önemli bir kent olarak görülmez⁴⁰³.

Halikarnassos kenti hakkında Plinius⁴⁰⁴ ve Vitruvius⁴⁰⁵ tarafından aktarılan bilgiler ışığında, özellikle önemli yapılarda (Levha 35a) kullanılan bazı maddelerin ucuz bir malzeme olan tuğlayla yapıldığı ve bunun üzerinin mermer plakalarla kaplandığı bilinmektedir. Burada amaç ekonomik kolaylıktan ziyade hızlılıktır. Kentin yeni oluşumlarının kısa bir sürede bitirilmesi için tuğla kullanılmış olmalıdır⁴⁰⁶.

Günümüzde Muğla ilinin Bodrum ilçesi Tepecik mahallesi sınırları içerisinde kalan Mausoleion'un bulunduğu teras antik dönemde Halikarnassos'un merkezinde yer alır ve agoraya komşudur⁴⁰⁷. Kent içinde Mausoleion'un konumu tesadüfi değildir. Priene agorası nasıl şehrin merkezinde önemli bir rol oynuyorsa, burada da agoranın hemen yanında yer alan anıt mezar demokratik olmayan kentin merkezini oluşturur⁴⁰⁸ ve bu alan açıkça kent planı içinde özel olarak bu amaç için konuşlandırılmıştır⁴⁰⁹.

Şehrin merkezinde Mausoleion için 105 metre genişliğinde, 242,5 metre uzunluğunda bir alan hazırlanmıştır. Mausoleion boyutu ve yerleştirilişiyle, kente gelen her insanın gözüne çarpmış ilk yapı olmalıdır⁴¹⁰.

Anıtın bulunduğu terasın oturduğu kayalık çok pürüzlü bir yüzeye sahiptir. Tıraşlanarak düzlenen alandaki tüm işlemler bitince, bu kısım teras dolgusu ile

⁴⁰³ Bean ve Cook, a.g.e., s. 96.

⁴⁰⁴ Plinius, a.g.e., XXXVI, 30-31.

⁴⁰⁵ Vitruvius, *Mimarlık Üzerine On Kitap*. Çev: S. Güven, (Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı, 1993), II, 8, 11.

⁴⁰⁶ Hoepfner, Schwander, a.g.e., s. 228.

⁴⁰⁷ P. Pedersen, *MaH 3-1: The Maussolleion Terrace* (Jutland Archaeological Society, 1991), s. 95.

⁴⁰⁸ Hoepfner, Schwander, a.g.e., s. 230.

⁴⁰⁹ W. Hoepfner, "Zum Maussolleion Von Halikarnassos", *AA*, 95-114, (1996), s. 96.

⁴¹⁰ H. Knell, *Mythos Und Polis*, (Wiss. Buchges, 1990), s. 160.

kaplanmıştı⁴¹¹. Terasta kullanılan zemin döşemesi yapının çekirdeğinde de kullanılan yeşil taştır. Bulunan bloklardan bu taşların 30,5 cm kalınlıkta, 122 cm uzunlukta ve 122 cm genişlikte olduğu anlaşılmıştır⁴¹².

Anıt kendisini çevreleyen bir peribolos duvarı içinde yer almaktadır. (Şekil 20a) Günümüzde bu duvarın en sağlam kısmı kuzey bölümüdür. (Levha 35b) Temenos duvarının toplam yüksekliği kuzey bölümde zemin seviyesi üzerinden 2,563 metredir. (Şekil 20b) Duvar bloklarının bir çoğunda Grekçe harfler görülmektedir. Kesin olarak M.Ö. 4. yüzyıla tarihlenen duvar işçiliğinin dışında, bu harflerin tarihleri ve amaçları belli değildir⁴¹³. Anıtı çevreleyen duvarın diğer kısımları tahrip olduğu için bu kısımların yükseklikleri hakkında kesin bir fikir sahibi olunamaz.

Mausoleion'un temenos alanında, yönetici kültü ile ilgili olarak yapılan atletizm ve müzik yarışmalarının yanı sıra, atlı spor yarışmaları gibi çeşitli etkinliklerin yapılmış olabileceği düşünülebilir⁴¹⁴. Bunun sonucu olarak temenos alanında yılın belirli zamanlarında Mausolos adına yapılan etkinliklerde kullanılmak amacı ile stadium benzeri bir yapının varlığı düşünülmektedir. Bu düşünce henüz kanıtlanmamış ve sadece bir hipotez olarak ortaya atılmıştır⁴¹⁵.

Ön cephesi doğuya doğru yönlendirilmiş olan⁴¹⁶ Mausoleion'un bulunduğu temenos alanına girişi, temenosun yine doğu kısmında yer alan bir propylon sağlar. (Levha 36a) Temenosun tam aksında yer almayan yapı 15,4 metre genişlik, 30,5 metre uzunluğa sahiptir⁴¹⁷. Araştırmacılar tarafından C Binası olarak adlandırılan yapı yaklaşık olarak ortasından iki kare kısma bölünmüştür. Batı kısmı, doğuya oranla biraz daha büyük yapılmıştır. Batı kısmı terasa girişi sağlarken, doğu kısmı merdivenlerle bu alana ulaşımı sağlamaktadır. Binanın merdiven kısmından in situ durumda hiçbir parça ele geçmemesine rağmen bu merdivenlerin toplam yüksekliği 6,4 metre olarak hesaplanmıştır⁴¹⁸.

Temenos da, anıtın yerleştirilişi gibi rastlantısal bir şekilde oluşturulmamıştır. Agora'dan propylon yardımıyla temenosa girildiğinde mezar binası tam cepheden değil,

⁴¹¹ Pedersen, a.g.e., s 79.

⁴¹² Aynı, s. 80.

⁴¹³ K. Jeppesen, *Paradeigmata* (Aarhus Universty, 1958), s. 14.

⁴¹⁴ K. Jeppesen, "Zur Gründung und Baugeschichte Des Maussolleions Von Halikarnassos", *IstMitt*, Sayı no 27: 169-211, (1978), s. 206.

⁴¹⁵ Knell, a.g.e., s. 160.

⁴¹⁶ Hoepfner, 1996, a.g.e., s. 96.

⁴¹⁷ Pedersen, a.g.e., s. 66.

⁴¹⁸ Aynı, s. 66 ve 69.

yaklaşık olarak 40 derecelik bir açıyla görülmektedir. Bu açıyla görüş tam olarak anıtın güneydoğu köşesinin ortasına denk gelmiş, böylece uzun yüzü perspektiften dolayı daralarak, dar olan cepheden uzun olduğunun anlaşılması engellenmiştir⁴¹⁹. (Şekil 20c)

Mausoleion'un oturduğu temel alanı, yumuşak kayalık tabanın farklı derinliklerde kazılması sonucu oluşturulmuştur. (Levha 36b ve Levha 37a) Anıtın temel çevresi $2 \times 32,4 + 2 \times 38,1 = 141,0$ metre olarak ölçülmüştür. Bu kayalık alan yumuşak ve kolay şekillendirilmeye müsaittir⁴²⁰. Temelin en derin kısmı olan alanın batı bölümü doğal kayalık zeminden yaklaşık 4.5 metre aşağıdadır, doğu bölüm ise bu seviyeden sadece 1,20 metre derinliktedir⁴²¹. Tüm bu temel alanı kabaca düzeltilmiş yeşil renkli bloklardan oluşturulmuştur ve yaklaşık 1,20 metre kare ve 30,5 cm kalınlığında olan bu bloklar demir kenetler yardımıyla bağlanmıştır. Benzer bloklar teras dolgusu için de kullanılmıştır.

Mausoleion'un kendisi alçak bir platform üzerinde yükselmektedir. (Şekil 21) Doğu ve güney sınırı ince ve iyi işlenmemiş bir duvarla, kuzey sınırı ise teras duvarıyla son bulur. Ancak batı sınırı kesin olarak anlaşılammıştır. Bu platformun ölçüleri yaklaşık 107 metreye 49 metredir. Platformun toplam yüksekliği bilinmemekte ancak yarım metreyi geçtiği düşünülmektedir⁴²².

Mausoleion'un podyumunun nasıl görüldüğü hakkında doğrudan bir kanıt ya da kaynak yoktur. Ancak bu alanın basamaklı bir yapıya sahip olduğu düşünülebilir. Olasılıkla Nereidler Anıtı ve Limyra Heroonu'ndaki gibi yapının stylobatı tek basamaktan oluşmaktaydı⁴²³. Yapılan çalışmalarla podyumun yüksekliğinin 19,2 metre olabileceği anlaşılmıştır. Bu yükseklik peristasis bölümü ve piramidal kısımla eşit olmalıdır⁴²⁴.

Mausoleion'un çekirdeğinde kullanılan volkanik yeşil taşların anıtın podyumunu da oluşturduğu düşünülmektedir. Bu volkanik taşlar podyumda bloklar halinde kullanılmıştır ve her blok genelde 90 cm.'ye 30 cm. kalınlığındadır⁴²⁵. Podyumun

⁴¹⁹ Hoepfner, 1996, a.g.e., s. 111; W. Hoepfner, "Hermogenes Und Epigonos", *JdI*, Sayı no 112: 109-148, (1997). s. 117.

⁴²⁰ K. Jeppesen, *MaH 4: Quadrangle* (Juthland Archaeological Society, 2000), s. 9.

⁴²¹ Jeppesen, 1958, a.g.e., s. 14.

⁴²² Pedersen, a.g.e., s. 85.

⁴²³ K. Jeppesen, "The Mausoleum at Halicarnassus Sculptural Decoration And Architectural Background", *Sculptors And Sculpture Of Caria And Dodecanese*. Ed.: I. Jenkins ve G. B. Waywell (British Museum Press, 1997, ss.42-47), s. 43.

⁴²⁴ Fedak, a.g.e., s. 72.

⁴²⁵ Jeppesen, 1958, a.g.e., s. 24.

temelini oluşturan yeşil taş blokların üst kısmı, kaliteli Prokonnessos mermeri ile kaplanmıştır. Podyumdaki kaplamanın kalınlığı zeminin her tarafında tamamıyla aynı olmayabilir. Ayrıca kaplamanın alt ve üst dizileri arasında genişlik farkı dış yüzün eğimine bağlanmaktadır⁴²⁶. Volkanik taş bloklarının üzerine konan kaplama mermer çok ince olup teknik yönden bu dönemde kullanılan “pseudoisodomos” şeklindedir. Bu bloklarla, mermer kaplamalar ve kullanılan frizler birbirine kenetlerle bağlanmışlardır⁴²⁷. Frizlerin üzerinde bulunan kenet delikleri düzensiz ve birbirlerinden farklı şekillerde gözükmetedir.

Yapının podyum kısmı serbest duran heykeller için mavi kireç taşından yapılmış olan kaidelerle çevrelenmiştir. Kazılar sırasında temel alanında bulunan podyuma ait, tahrip olmuş mavi kireçtaşı heykel kaidesi, silmeli cephe kenarları ve heykel altlıkları bağımsız heykellerin podyum duvarında durduklarını kanıtlamaktadır⁴²⁸. Bu kaideler biri diğerinin üzerinde arkaya doğru gelecek şekilde basamaklandırılmışlardır ve kaidelerin genişliği ortalama 0,735 metre olarak verilir.⁴²⁹

En üst seviyede 26 metreye, 32 metre olarak ölçülebilen Mausoleion’un podyumu⁴³⁰ yukarıya doğru eğimli olarak inşa edilmiştir. Podyumun yukarıya doğru eğimli olması sütunlar arasında yer aldığı düşünülen heykellerin daha iyi görünebilmesi için olabilir. Bu eğimli kısmın yüksekliği 7,20 metre olarak ölçülür⁴³¹. Mausoleion’un kısa yüzeylerindeki eğim büyük olasılıkla uzun yüzeylerinden daha fazladır. Bu eğimli podyum üzerinde yer alan dar kaidelerde alınlık heykelleri tarzında dizilmiş serbest heykeller yer almaktadır. Podyum eğimini verecek olan basamakların sayısı ile zemin seviyesinden yükseklikleri tam olarak bilinmediği için bu alan rekonstrüksiyon denemelerinde en şematik bölümlerden birisi olarak kalmaktadır. (Şekil 22 ve 23) Waywell’e göre bu alan heykellerin de yerleştirilmesi amacıyla kullanılan, üç ayrı çıkıntıya sahiptir⁴³². (Şekil 24) Bu sayı kesin olarak doğrulanmamış olsa da

⁴²⁶ G. Waywell, *The Free Standing Sculptures of the Mausoleum at Halikarnassus in the British Museum : A Catalog* (Trustees of The British Museum, 1978), s.81.

⁴²⁷ Jeppesen, 1958, a.g.e., s. 25.

⁴²⁸ G. B. Waywell, “Halikarnassos’daki Mausoleion”, *Antik Dünyanın Yedi Harikası*, Ed.:P. Clayton ve M. Price (Homer, 2000, ss. 97-120), s. 117.

⁴²⁹ K. Jeppesen, “Das Maussolleion von Halikarnassos Forchungsbericht 1997”, *Proceedings of the Danish Institute at Athens*, Volume: II: 1 vd, (1998), s. 208.

⁴³⁰ Jeppesen, 1997, a.g.e., s. 43.

⁴³¹ Jeppesen, 1998, a.g.e., s.185.

⁴³² Waywell, 2000, a.g.e., s..117.

Mausoleion'un St. Jean Şövalyeleri tarafından yıkılmasının anlatıldığı yazmada kazılar sırasında aşağıya inildikçe yapı kaidesinin daha fazla genişlediği belirtilmektedir⁴³³.

Yapının iç düzenlemesi ise farklı bölümlerden oluşmaktadır. Kazıcıları tarafından aşağı galeri olarak adlandırılan ve düz bir zemine sahip olan bir bölüm iç kısımda Mausoleion dikdörtgenini çevrelemektedir. Bu galeri olasılıkla yağmur suyunu uzaklaştırma işlevi görmektedir⁴³⁴. Yapının kuzey, güney ve doğu kısmında ikişer, batı kısmında ise bir adet girişi bulunan bu mermerden yapılmış su arıtma sisteminin mezar odasını su baskınından korumak amacıyla planlandığı düşünülür. (Şekil 25a) Olasılıkla yapı inşa edilmeden önce yer altı suyu bu seviyeye kadar yükselmekteydi ve bu oluşum yapıldığında mezar odasının pozisyonuna ve girişine daha karar verilmemişti⁴³⁵. Kazılar sırasında su sistemi ile bağlantılı olduğu düşünülen bronzdan yapılmış bir adet ızgara da bulunmuştur⁴³⁶.

Tüm dikdörtgen alanın dış sınırı boyunca, yapının temelinde düzenli olarak yerleştirilmiş olan 18 adet dikme yer almaktadır. (Levha 37b ve Levha 38a) Bu dikmelerin hiç birinin boyu tam olarak bilinmemektedir⁴³⁷. Dikmelerin yerleştirilmesiyle ilgili pek çok çözülemeyen problem olmasına rağmen; bu dikmeler Mausoleion'un sütun sisteminin yerleştirilmesiyle ilgili olmalı⁴³⁸ ya da yapının inşa aşaması sırasında kullanılan kaldıraç ve benzer makineler için destek göreviyle kullanılmış olmalıdır⁴³⁹. (Şekil 25b)

İç kısımda temel bloklarının taşınması işlemi sırasında sağlam bir zemin yaratma amacıyla yapıldığı düşünülen dikdörtgen şeklindeki platform, yerel tüf taşından yapılmış standart boyuttaki 0,87 x 0,915 x 0,30 metre ölçülerinde 5 adet 3 sıra bloktan oluşur. Birbirlerine kenetlerle bağlanan bu taşlar mezar odasının girişinin önündeki platformu oluştururlar⁴⁴⁰.

⁴³³ K. Jeppesen ve A. Luttrell, **MaH 2: The Written Sources And Their Archaeological Background** (Juthland Archaeological Society, 1986), s. 173.

⁴³⁴ K. Jeppesen, "What did Maussolleion Look Like?", **Architecture And Society in Hecatomnid Caria**, Ed.: T Linders (Uppsala University, 1989), s. 17.

⁴³⁵ Jeppesen, 2000, **a.g.e.**, s s. 36.

⁴³⁶ Aynı, s. 62.

⁴³⁷ Aynı, s. 41.

⁴³⁸ Aynı, s. 53.

⁴³⁹ Fedak, **a.g.e.**, s. 71.

⁴⁴⁰ Jeppesen, 2000, **a.g.e.**, s. 61.

Mausoleion'un mezar odası yapının tam merkezinde değil kuzey batı kısmında yumuşak kaya yüzeyin kazılması sonucu elde edilmiştir⁴⁴¹. (Levha 38b) Bu mezar odası doğrudan kendisi gibi kayaya oyularak işlenmiş olan bir ante odası ve koridor vasıtasıyla geniş batı merdivenine bağlanmaktadır. Koridorun kayadan oyulan zemininde uzunlamasına 2 sıra olarak yerleştirilen 0,32 metre yüksekliğe sahip bloklar yer alır. Bunun üzerinde uzunlamasına 3 sıra halinde oturtulmuş mermer kaplama vardır. Bu koridor, ante odasında kullanılan tarzda bir tonozla kaplanmış olmalıdır⁴⁴². Ante odasının girişinde, koridorun mermer kaplaması yeşil tüf taşından yapılmış 2 adet blokla sınırlandırılmıştır. Burada 1,38 metre genişliğindeki kapı eşiği yer alır. Kazılar sonucunda bu kapıya ait olduğu anlaşılan mermer parçalar bulunmuştur. Bu parçalara göre kapının rekonstrüksiyonu 2 kanatlı olarak yapılmıştır⁴⁴³. Ante odası yaklaşık kare planlıdır ve ölçüleri 2,40 x 2,34 metre olarak verilmiştir⁴⁴⁴.

Koridor ve ante odası vasıtasıyla girilen mezar odası 6,25 metreye, 6,80 metre ölçülerindedir (Levha 39a) ve olasılıkla sütunlarla desteklenen süslü bir kısımdır⁴⁴⁵. Mezar odasının yükünü hafifletmek için Miken oda mezarlarında da sıkça denenen bir sistem olan yalancı tonoz kullanılmış olmalıdır⁴⁴⁶. (Şekil 26a) Mezar odasında her hangi bir taşıyıcı sütunun var olup olmadığı anlaşılamamıştır. Bu odanın tüm mimari süslemeleri kaybolmuştur, ancak 16. yüzyıla ait olan bazı metinler yapının zengin iç dekorasyonuyla ilgili bilgiler vermektedir. Yapılan çalışmalarda bu alanda bulunan lahit parçalarının bir mi yoksa iki lahde mi ait oldukları tam olarak anlaşılamamıştır. Buna rağmen Mausolos'un vücudunun yakılmış ve küllerinin mezar odasına bir urne içinde bırakılmış olduğu düşünülmektedir⁴⁴⁷. Ayrıca bulunan parçaların iki farklı lahde ait oldukları ve mezar odasının girişini sağlayan koridorda bu lahitlerden birisinin durduğu anlaşılmaktadır. Koridor kısmına gömülen kişinin kim olduğunu tahmin etmek ne yazık ki çok zordur. Bu lahit olasılıkla ölü eşinin yasıyla uzun süre yaşayamayan Artemisia'ya ait olmalıdır⁴⁴⁸.

⁴⁴¹ Hoepfner, 1996, a.g.e., s. 110.

⁴⁴² Jeppesen, 2000, a.g.e., s. 72.

⁴⁴³ Jeppesen, 1989, a.g.e., s. 17; Jeppesen, 2000, a.g.e., s. 74 ve 86.

⁴⁴⁴ Jeppesen, 2000, a.g.e., s. 88.

⁴⁴⁵ Jeppesen, 1989, a.g.e., s. 18; Jeppesen, 2000, a.g.e., s. 92.

⁴⁴⁶ Fedak, a.g.e., s. 71.

⁴⁴⁷ Jeppesen, 2000, a.g.e., s. 102.

⁴⁴⁸ Aynı, s. 103.

Mezar odasına girişi sağlayan koridorun hemen başlangıç noktasına büyük bir taş blok yerleştirilmiştir. Yeşil tüf taşından yapılan ve mezar odasına girişi engelleyen bu bloğun genişliği yukarıda 1,34 metre, aşağıda ise 1,38 metredir ve 2,087 metre yüksekliğindedir⁴⁴⁹. (Levha 39b ve Levha 40a)

Mezar odasına inmeyi sağlayan batı merdiven kısmı yaklaşık 6,6 metre genişlikte ve 11 basamaktan oluşmaktadır. Kayadan oyulan merdivenlerin ortalama basamak genişliği 0,44 metre, yüksekliği ise 0,24 metredir⁴⁵⁰. (Levha 40b) Yapının güney doğu kısmında diğerinden daha küçük olan bir merdiven daha bulunmaktadır. Mezar odasının güney yüzüne doğru yerleştirilmiş olan bu merdiven de diğeri gibi kayadan oyularak yapılmıştır ve sunu kaseleri için oyuklar taşımaktadır⁴⁵¹.

Mausoleion'u tek basamaklı stylobata sahip olan ion düzeninde bir peristil çevrelemektedir. Anıtın sütunlarla çevrili bölümünde bir cellanın var olup olmadığı ise tartışılan bir konudur. Yapının merkezinde bir ya da birden çok iç odanın olduğu iddia edilmiştir.⁴⁵² Bu alanın bir tapınak gibi girişinin olduğu ve içerisindeki olası cellaya geçiş yapılabileceği düşünülür. Hoepfner'e göre⁴⁵³ yapının basamaklı çatısı ne Mısır'a, ne de Pers devletine dayanmaktadır. Bu oluşum mimari olarak iç kısımda bir odanın var olmasıyla açıklanabilir. Ancak bu oluşum gerçekten var olsaydı farklı bir giriş kapısı gerçekleştirilir, peristasisin ortasında bir sütun yerine intercolumnium oluşturulurdu. Bu oluşumun yapı mimarları tarafından göz ardı edilmesi olasılığının düşük olması ve ağır piramidal üst yapıyı desteklemek için peristasis kısmında cella yerine bütün bir yapı kullanılması gerekliliği bir cella oluşturma ihtimalini azaltmaktadır⁴⁵⁴.

Peristasisin sadece dışarıdan güzel görülen bir bölüm olmadığı, aynı zamanda içeride de muhteşem bir döşemeye sahip olduğu kesindir. Olasılıkla bir portre galerisi işlevi gören bu kısımdaki dört bölümden oluşan çerçevelerle süslenmiş kasetler dahi oldukça ilgi çekici yapılmışlardır⁴⁵⁵. Bu alana giriş muhtemelen anıtın kuzey yönündedir, burada yer alan bir merdivenle yukarı çıkılıyor olmalıdır⁴⁵⁶.

⁴⁴⁹ Aynı, s. 63.

⁴⁵⁰ Aynı, s. 37.

⁴⁵¹ Fedak, a.g.e., s. 71.

⁴⁵² Hoepfner, 1996, a.g.e., s. 110.

⁴⁵³ Aynı, s. 111.

⁴⁵⁴ Jeppesen, 1998, a.g.e., s. 164.

⁴⁵⁵ Hoepfner, 1996, a.g.e., s. 103; Jeppesen, 1998, a.g.e., s. 167.

⁴⁵⁶ Jeppesen, 1998, a.g.e., s. 186 ve 196.

Peristasis kısmında 36 adet sütun 9 x 11 düzeninde yerleştirilmiştir. Anadolu-ion düzenindeki sütun kaideleri mavi kireç taşından yapılmıştır. Bu kaideler Priene Athena tapınağının kaidelerine benzemektedir. Ayrıca sütun başlıkları da benzer özellikler taşırlar⁴⁵⁷.

Mausoleion'un sütun yüksekliği yeni kazılar sonucunda yapılan ölçümlerde yaklaşık olarak 9,30 metre olarak verilir⁴⁵⁸. İon düzenindeki sütunların her biri 24 yive sahiptir. Yivler yarım daire şeklinde olup, bu yarım daireler birbirinden düz şeritler halinde ayrılmıştır. Sütunların ortasında hafif bir entasis vardır, bu entasis yukarıya doğru azalmaktadır. Sütun üst çapı alt çapından 1/7 oranında daha küçüktür⁴⁵⁹. Sütunun alt kısımlarında sütun çapı 1,1 metre olarak ölçülmüştür. Sütun başlıkları M.Ö. 5. yüzyıl ortasının genel tipini yansıtmaktadırlar⁴⁶⁰. Yapıda kullanılan sütun kaideleri Anadolu mermerinden, sütunlar ise Paros mermerinden yapılmıştır⁴⁶¹. (Levha 41)

Plinius'un sütun sayıları ile ilgili vermiş olduğu 36 rakamı doğru kabul edilmektedir. Bir görgü tanığının yapının boyunu ya da çevresini ölçmesi ne kadar zorsa, sütunlarını sayması da o kadar kolaydır⁴⁶².

Sütunlu alan boş bırakılmamış, heykellerin sergilenmesi için özel bir alan olarak işlev görmüş olmalıdır. Mezar anıtına dışarıdan bakıldığında da peristasis kısmına aşağıdan ulaşım imkanı olduğu tahmin edilmektedir. Sütun aralarında yer alması gereken heykeller sırtlarını içeriye dönmüş olabilirler⁴⁶³.

Peristasisle çevrili olan cellanın⁴⁶⁴ köşelerinde yer alan ante başlıkları olasılıkla dor düzeninde süslenmişlerdir. Ancak günümüze ulaşmamışlardır⁴⁶⁵. Sütunların arkalarında, yapının cella duvarının dibine mavi kireç taşından yapılmış, kat kat yükselen bir kaide diyebileceğimiz oluşumla bir sıra serbest heykel konmuştur. Burada olasılıkla dört ünlü heykeltıraş tarafından yapılan normal insan boyutlu heykeller

⁴⁵⁷ Hoepfner, 1996, a.g.e., s. 100.

⁴⁵⁸ Jeppesen, 1998, a.g.e., s. 216-17.

⁴⁵⁹ W.B. Dinsmoor, "The Mausoleum at Halikarnassos" *AJA*, Sayı no 12: 45-66 (1908), s. 47.

⁴⁶⁰ Fedak, a.g.e., s. 72.

⁴⁶¹ C. Newton. *A History of Discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae*, (Day, 1862), s. 88.

⁴⁶² S. Hornblower, a.g.e., s. 227.

⁴⁶³ Jeppesen, 1998, a.g.e., s. 168.

⁴⁶⁴ Anıtta cella odasının olmadığı düşünülmele beraber anlatım kolaylığı açısından "cella" kelimesi kullanılmaya devam edilmiştir.

⁴⁶⁵ Jeppesen, 1998, a.g.e., s. 177.

yerleştirilmiştir⁴⁶⁶. Bulunan parçalardan alınan ölçülerle bu heykellerin üzerinde yer aldığı kısım 483 cm olarak verilir⁴⁶⁷.

Mausoleion'da kullanılan giriş sistemi günümüzde hala tartışılan bir konudur ve bu konu tam olarak sonuçlanmamıştır⁴⁶⁸. Arşitrav ve geisipodes arasında bir friz yer aldığını düşündürecek her hangi bir kanıt yoktur. Arşitravı taçlandıran ion kymasının altında bir astragal yer alır ve geçişi sağlar⁴⁶⁹.

Anıtın tavan bölümünde her sütun aralığı özellikle büyük kasetlerle donatılmıştır. Böylece dörtgen örtülerle tavan kapatılmıştır. (Şekil 26b) Bu mermer plakalar üzerinde kabartmalar vardır. Kasetleri kuşatan çerçevenin alın kısmında, içte pürüzsüz bir alan, dışarıda ise bir kymation dizisi vardır. Bu tavan örtüsü Priene Athena Tapınağı'nda da vardır⁴⁷⁰.

Mausoleion'un en belirgin özelliklerinde birisi de hiç şüphesiz farklı bir mimari oluşum gösteren piramidal çatı sistemidir. Plinius tarafından var olduğu belirtilen piramidal çatı, sima kısmı üzerinde yaptığı aşınma izleriyle kesin olarak tespit edilebilmektedir. Piramidin üst üste konan basamakları bakır kenetlerle ve yan yana duran sıra halindeki bloklar da ağaç çivilerle birbirine bağlanmıştır. Bu bakır kentler ve çiviler tek başına piramidin sabitliğini sağlamıştır. Blokların genişliği 0,858 metre ile 0,943 metre; uzunlukları ise 0,61 metre ile 0,618 metre arasında değişmektedir⁴⁷¹.

Piramidal çatıyı oluşturan basamakların her birinin dış yüzünde kalan uç kısımlarında hafif bir girinti işlenmiştir. Bu girintiler, kendisinden sonra gelen her basamağın arka tarafında yer alan çıkıntılara yerleştirilmiştir. Böylece piramidal basamaklarının birbiri üzerine kayması önlenmiştir. Ayrıca piramidal şekilde yükselmeyi sağlayan basamakların dışarıda kalan üst kısımları, hafif meyilli yapılarak yağmur sularının kolayca akması sağlanmıştır.

Piramidal çatının köşe blokları, bu kısmın düzenli bir koni şekline sahip olmadığını gösterir. Köşe blokları üzerindeki izlerden çıkan sonuca göre, iki tarafın

⁴⁶⁶ Aynı, s. 183 ve 208.

⁴⁶⁷ Aynı, s. 184.

⁴⁶⁸ Hoepfner, 1996, a.g.e., s.105; Jeppesen, 1998, a.g.e., s. 175:

⁴⁶⁹ Jeppesen, 1958, a.g.e., s.32; Fedak, a.g.e., s. 72.

⁴⁷⁰ Hoepfner, 1996, a.g.e., s. 103.

⁴⁷¹ Jeppesen, 1958, a.g.e., s. 35.

0,425-0,433 metrelik basamak genişliğine, diğer iki tarafın ise 0,54-0,548 metrelik basamak genişliğine sahip oldukları anlaşılmıştır⁴⁷².

Jeppesen'e göre; Mausoleion'un piramidal çatısının iç yapısında Klasik Yunan mimarisinde geleneksel olan, direk ve üst eşik sistemi kullanılmıştır. Bu sisteme göre piramidin basamakları sadece basamaklar arasında uzanan kirişlerle desteklenebilirdi. Bu kirişleri ise dikine yapılmış kolonlar destekleyerek piramidal çatıyı ayakta tutuyordu⁴⁷³.

Piramidal çatının ilk basamağının genişliği sadece 0,24 metredir, 0,60 metre olarak ölçülen ikinci basamağı ise aslan figürlerinin yerleştirildiği kısımdır⁴⁷⁴. Çatıdan elimize 22 adet aslan figürlerine ait parça⁴⁷⁵ ve bir çok aslan başlı çörten ulaşılmıştır⁴⁷⁶. Ayrıca çatının kaide görevini üstlendiği quadriga heykeline ait gösterişli parçalar da bulunmuştur. Çörtenler genellikle kırık olarak ele geçmiştir ve olasılıkla yukarıdan düşen parçalar tarafından tahrip olmuşlardır. Bu tahribat yapının deprem sonucu yıkılmasını akla getirmektedir⁴⁷⁷.

Mausoleion farklı mimari özelliklerinin yanında, zengin heykeltıraşi süslemesiyle de ilgi çekici bir anıttır. Kazılar sırasında bulunan çok sayıda heykel fragmanı bunun kanıtıdır. Anıtın pek çok kısmında tek ve gruplar halinde insan ve hayvan heykelleriyle, kabartma frizler kullanılmıştır. Serbest duran heykellerin tamamı yapının dış kısmında bulunmaktaydı⁴⁷⁸. Bu, heykellerin üzerlerinde görülen doğa etkisine bağlı tahribatla açıkça anlaşılmıştır.

Vitruvius'a⁴⁷⁹ göre anıtın doğu tarafında Paros'dan Skopas, güney yüzde belki de Epidauros'dan gelen Timotheos, batı tarafta Atina'dan gelen Leochares ve kuzey yüzde Karia'da önemli bir heykeltıraş olan Bryaxis çalışmıştır. Bu dört isim Plinius tarafından da kabul edilmektedirler⁴⁸⁰. Vitruvius ayrıca Praxiteles'den de bahsetmektedir ancak bunun bir karışıklık olduğu kesindir⁴⁸¹.

⁴⁷² Aynı, s. 36.

⁴⁷³ Aynı, s. 36.

⁴⁷⁴ Jeppesen, 1998, a.g.e., s. 192.

⁴⁷⁵ Waywell, 1978, a.g.e., s. 6.

⁴⁷⁶ Newton, a.g.e., s. 105.

⁴⁷⁷ Aynı, s. 106.

⁴⁷⁸ Jeppesen, 1997, a.g.e., s.42

⁴⁷⁹ Vitruvius, a.g.e., VII, 13.

⁴⁸⁰ Plinius, a.g.e., XXXVI, IV, 30-31.

⁴⁸¹ Knell, a.g.e., s. 161; Ayrıca bakınız: Geoffrey B. Waywell. "The Sculptors of The Mausoleum At Halikarnassus", **Sculptors And Sculpture Of Caria And Dodecanese**, Ed.: I. Jenkins ve G. B. Waywell (British Museum Press, 1997, ss.60-67).

Heykellerin bir kısmı yüksek podyum üzerinde, bir kısmı peristasiste, bir kısmı da çatıda süsleme unsuru olarak kullanılmıştır. Podyumu çevreleyen kaidelerde yer alan heykeller insan boyutundadırlar. Üst tabanda yer alan heykeller kolossal boyuttayken, orta kısımda bulunan heykeller insan boyutundan hafifçe daha büyüktürler⁴⁸². Heykeller hem tek hem de gruplar halinde yer almışlardır. Yapılan hesaplamalara göre 6 farklı seviyede anıtın dış yüzüne dağıtılmış olan 330'dan fazla figür kullanılmıştır⁴⁸³. Waywell heykelleri sınıflandırırken boyutlarına göre iki kategoriye ayırmıştır⁴⁸⁴. Ancak son çalışmalar bu kategorinin en az dört gruba ayrılması gerektiğini göstermektedir⁴⁸⁵. Bulunan heykeller arasında Mausolos ve Artemisia olarak adlandırılan eserler oldukça dikkat çekicidir. Büyük olasılıkla Bryaxis'in atölyesine ait olan 3 metre yüksekliğe sahip kolossal heykelin verdiği ciddi, kendine güven duyan ifadeyle, güçlü olduğu hissettirilen vücudu, eserin hükümdar Mausolos'a ait olduğunu düşündürmüştür⁴⁸⁶. Onun hemen yakınında bulunmuş olan 2,66 metre yüksekliğindeki kadın heykeli, yüzü günümüze tam olarak ulaşmamış olsa da stiliyle Mausolos olarak adlandırılan heykele olan benzerliği nedeniyle Artemisia olarak isimlendirilmiştir⁴⁸⁷. (Levha 42a) Bununla beraber Mausolos olarak adlandırılan heykel aslında o olmamalıdır. Bu eser yapının ön yüzü olan doğuda olması gerekirken, kuzeybatıda bulunmuştur⁴⁸⁸. Mausolos ve Artemisia olarak adlandırılan heykellerin analizlerinin yapılması sonucunda, her iki heykelin vücut kısmında Paros, portre kısımlarında ise Pentelikon mermeri kullanıldığı anlaşılmıştır. Paros mermerinden ayrıca diğer bazı kolossal ve insan boyutundaki heykeller için portreler de yapılmıştır⁴⁸⁹.

Artemisia olarak adlandırılan eser ve diğer kadın giysili heykeller, Mausolos olarak tanınan heykel ve diğer erkek giysili heykellere oranla daha küçük işlenmişlerdir. Bu daha küçük olan grup olasılıkla sütun arasında yer almıştır⁴⁹⁰.

Kolossal figürler ve insan boyutunda işlenmiş olan Pers Yunan savaşını tasvir eden savaş gruplarının her ikisinin de peristasiste bulunması olasılığı yoktur. (Levha

⁴⁸² Fedak, a.g.e., s. 72.

⁴⁸³ Waywell, 1978, a.g.e., 57.

⁴⁸⁴ Aynı, s. 35 vd.

⁴⁸⁵ Jeppesen, 1998, a.g.e., s. 169.

⁴⁸⁶ Knell, a.g.e., s. 167.

⁴⁸⁷ Aynı, s. 167.

⁴⁸⁸ Jeppesen, 1998, a.g.e., s. 171.

⁴⁸⁹ S. Walker ve K. J. Matthews, "The Marbles of The Mausoleum", **Sculptors And Sculpture Of Caria And Dodecanese**, Ed.:I. Jenkins ve G. B. Waywell (British Museum, 1997, ss. 49-59), s. 53.

⁴⁹⁰ Jeppesen, 1998, a.g.e., s. 163.

42b) Her durumda da podyumun kaidesinin çevresinde duruyor olmalıydılar. Böylece sütunların önüne gelmeden görülebiliyorlardı⁴⁹¹.

Mausoleion'u çevreleyen friz heykelleri ise üç farklı konuyu betimlemektedir. Bunlar Amazonomakia, Kentaumakia ve Araba yarışı frizidir. Frizlerde kullanılan Amazonomakia ve Kentaumakia Yunan sanatı içinde çok sık kullanılan konulardır. (Levha 43 a) Burada kullanılmalarının sebebi bu tarz devamlı savaş sahnelerinin teknik olarak uzun frizler için kullanışlı olması olabilir.

Podyumun üst kısmında Amazonomakia sahnelerini içeren friz yer alırken, onun hemen altında Kentaumakia frizinin yer aldığı düşünülmektedir. K. Jeppesen'e göre Amazonomakia frizinin uzunluğu yaklaşık 150 metre olmalıdır. Ele geçen parçalar bize frizin sadece 46 metrelik bölümünü göstermektedir⁴⁹². Dört ünlü sanatçının ortak çalışması olduğu izlenimini uyandıran Amazonomakia frizi 0,89 metrelik yüksekliğe ve yaklaşık 120 metrelik uzunluğa sahiptir⁴⁹³. Prokonessos mermerinin kullanıldığını bu friz⁴⁹⁴ podyumun üst kısmında yer almaktadır⁴⁹⁵.

Amazonomakia frizinin hemen altında bir kyma bulunmaktadır. Bu nedenle ortaya çıkartılan bir diğer frize ait olan parçalar bu frizin hemen altına yerleştirilmiştir. Kentaumakia sahnelerine sahip olan bu frizin yerleşimi tam olarak kesinleşmemiş olmasına rağmen, Nereidler Anıtı'nda görülen alt alta yer alan iki friz düşüncesiyle oluşturulmuştur⁴⁹⁶. Kentaumakia frizi sıradan bir anlatım sergilemektedir ve nereden geldiği tam olarak anlaşılabilen ve diğer mermerlere göre daha kalitesiz bir malzeme kullanılarak yapılmıştır⁴⁹⁷.

Amazonomakia frizi podyumun üst kısmında bulunduğu için Araba Yarışı frizi cellanın üst bitiminde yer almış olmalıdır. Bu bölümden ele geçen friz plakalarının uzunlukları 1,70-1,80 metre, kalınlıkları ise 0,096 metre ve 0,155 metre arasındadır⁴⁹⁸. Araba Yarışı frizine ait olan blokların üzerinde yer alan boya izleri, diğer frizlere oranla daha sağlamdır ve doğa şartlarının yıpratıcı etkisi bu eser üzerinde belirgin olarak görülememektedir. (Levha 43b) Ayrıca bu friz sanatsal açıdan daha kaliteli işlenmiş ve

⁴⁹¹ Aynı, s. 168.

⁴⁹² Jeppesen, 1958, a.g.e., s. 38.

⁴⁹³ Knell, a.g.e., s. 161-2.

⁴⁹⁴ Walker ve Matthews, a.g.e., s. 53.

⁴⁹⁵ Jeppesen, 1989, a.g.e., s. 20.

⁴⁹⁶ Hoepfner, 1996, a.g.e., s. 107.

⁴⁹⁷ Walker ve Matthews, a.g.e., s. 55; Hornblower, a.g.e., s. 268.

⁴⁹⁸ Jeppesen, 1998, a.g.e., s. 162-175.

diğer frizlerden ayrı olarak Pentelikon mermeri kullanılarak yapılmıştır⁴⁹⁹. Mezar odasının iç kısmında yer almış olabileceği de öne sürülmesine rağmen⁵⁰⁰, araba yarışı frizinin peristasisin iç kısmında; özellikle heykellerin yukarısında arka duvarın tavan seviyesinin hemen altında yer aldığına şüphe yoktur⁵⁰¹. Kazılar sırasında Mausoleion'da çalışan sadece tek bir sanatçıya ait yazıt bulunmuştur. Burada APOLLOEPO... yazmaktadır. Bu parça kasetli kısımda yer alacak olan başka bir frizle ilişkili olamayacağına göre olasılıkla araba yarışı frizi ile ilgili olmalıdır⁵⁰².

Homeros döneminden beri araba yarışları ölüm ve ölü kültü ile ilgili olarak kullanılmıştır. Bu frizde de Mausolos'un ölümü ile kahramanlık temasına uygun bir anlatım yer almaktadır.

Amazonomakia frizine ait pek çok sağlam parça ele geçirilmiş olmasına rağmen yapıda bulunan diğer iki frizin stil kritiğini yapmak oldukça zordur⁵⁰³.

Serbest heykellerin bulunduğu en önemli alan peristasis kısmıdır. Burada Hekatomnid hanedanlığının önemli üyelerinin portre heykellerinin sergilenişi vardır. (Levha 44a ve 44b) Eğer bu düşünce doğruysa peristasis kısmı bu oluşum için özenle kullanılmış olmalıdır. Bu alanın altından bir merdivenle sütunlu kısma çıkılma ihtimali vardır. Nereidler Anıtında olduğu gibi, Mausoleion'un sütun aralarının 3 metrelik boşluklarında serbest heykeller yer almaktadır⁵⁰⁴. Peristasis kısmında, uzun yüzlerde sekizer, kısa yüzlerde ise altışar adet olmak üzere toplamda 28 adet heykel var olduğu hesaplanmıştır⁵⁰⁵.

Normal boyuttan biraz daha küçük olan erkek figürleri çatıda yer alan aslan grubu ile bağlantılı olabilir. (Levha 45a) Küçük ölçekli olan grubun boyu gerçek insan boyutunun 1 1/3'ü kadardır. Mausoleion heykel grubunun içinde bulunan tek tanrı heykeli olan Apollon da bu gruba üyedir. Bu gruptaki insan heykelleri Mausolos'un ataları olabilirler. Apollon'da ailenin geldiği soyu göstermek için kullanılmış olabilir⁵⁰⁶.

Piramit kaidesinde yer aldığı düşünülen aslanların üzerine, olasılıkla sanatçıların isimleriyle ilgili olan bazı harfler kazınmıştır. (Levha 45b) Antik dönemde mezar

⁴⁹⁹ Walker ve Matthews, *a.g.e.*, s. 55.

⁵⁰⁰ Hoepfner, 1996, *a.g.e.*, s. 110.

⁵⁰¹ Hornblower, *a.g.e.*, s. 269; Jeppesen, 1998, *a.g.e.*, s. 215.

⁵⁰² Jeppesen, 1998, *a.g.e.*, s. 176.

⁵⁰³ Aynı, s. 65.

⁵⁰⁴ K. Jeppesen ve J. Zahle, "Investigations on The Site of The Mausoleum 1970/1973", *AJA*, Sayı no 79: 68-79, (1975), s. 78.

⁵⁰⁵ Jeppesen, 1998, *a.g.e.*, s. 163.

⁵⁰⁶ Hornblower, *a.g.e.*, s. 271.

anıtlarının koruyuculuğu görevini sıkça üstlenen aslanlar bu anıt üzerinde boyalı olarak kullanılmıştır. Üzerlerinde kırmızı ve beyaz renk izleri görülebilmektedir⁵⁰⁷. Çatıda yer aldığı düşünülen aslan heykelleri çiftler halinde düzenlenmişler ve birbirlerine yönelmiş olarak durmaktaydılar. Aslanlar krali varlığın göstergesi olan koruyucu unsurlar olarak işlenmişlerdir. Bu heykeller için kullanılan mermer Pentelikon Dağı'nın Spilit bölgesinden çıkartılmıştır⁵⁰⁸. Çatıda ayrıca başka heykeller de kullanılmış olabilir.

Piramidal çatının en üst kısmında yer alan quadriga heykeli Pytheus tarafından yapılmıştır⁵⁰⁹ ve her yönden kolaylıkla görülebilecek şekilde yerleştirilmiş olmalıdır. Bu arabanın içinde Mausolos ve Artemisia olarak adlandırılan heykellerin bulunup bulunmadığı hakkında kesin bir bilgi yoktur ancak arabada olasılıkla bir figür yer almaktadır. (Levha 46) Quadriga yüksekliği kaide dahil 6,6 metredir⁵¹⁰. Jeppesen'e göre Mausoleion'un ana amacı quadriga için bir kaide görevi üstlenmektir⁵¹¹. Bu heykel Homeros dönemi ölü kahramanların arkasından yapılan yarışları hatırlattığı gibi, ölünün gömülmesi ile göğe yükselmesi yolculuğu olan apothosis de anlatılmak istenmiş olabilir⁵¹².

Yapı üstündeki tüm bu süsleme öğelerinin dışında, anıt çevresinde de heykellerin yer aldığı düşünülmektedir. Günümüzdeki son çalışmalarla birlikte insan ve hayvan gruplarını içeren 1000'in üzerinde heykel fragmanı ele geçmiştir⁵¹³ ve yapıya ait heykeltraşi figürlerde mavi, kırmızı, pembe, altın sarısı, kahverengi, mor ve sarı renklerin kullanıldığı yapılan analizler sonunda ortaya çıkmıştır⁵¹⁴.

Mausoleion yapısı tüm özellikleriyle antik dünyanın harikalar listesinde yerini almıştır. Tarihsel süreç içinde hiç unutulmayan bu Mausoleion sözcüğü, Roma Dönemi'nde her büyük mezar için kullanılan bir terim haline gelmiş ve günümüze kadar aynı anlamıyla ulaşmıştır⁵¹⁵.

Mausoleion yapımı sırasında hangi antik ayak ölçüsü biriminin kullanıldığı bilinmez. Bir çok yapım aşamasında ortaya çıkartılan 30 cmlik ölçü birimi bir ayak

⁵⁰⁷ Aynı, s 270.

⁵⁰⁸ Walker ve Matthews, a.g.e., s. 53.

⁵⁰⁹ Plinius, a.g.e., XXXVI, 30-31; Hornblower, a.g.e., s. 227.

⁵¹⁰ Fedak, a.g.e. s. 73.

⁵¹¹ Jeppesen, 1998, a.g.e., s. 202-3.

⁵¹² Hornblower, a.g.e., s. 269.

⁵¹³ Aynı, s. 235.

⁵¹⁴ I, Jenkins, C. Gratzu, ve A. Middleton, "The Polychromy of The Mausoleum", *Sculptors And Sculpture Of Caria And Dodecanese*, Ed.: I. Jenkins ve G. B. Waywell, (British Museum, 1997, ss. 35-41), s. 39.

⁵¹⁵ Waywell, 2000, a.g.e., s. 99.

olarak adlandırılan 32 cmlik birime yakındır. Son çalışmalar Plinius'un verdiği 440 ayaklık çevre ölçülerini doğrulamaktadır. Plinius'un 440 ayaklık ölçüsü hesaplandığında bir ayak ölçüsü 32,045 cm olarak ortaya çıkar. Bu ölçü Klasik Dönem'den biraz daha kısa, Roma Dönemi'nde kullanılan ölçüden ise uzundur. Plinius tarafından verilen 140 ayaklık toplam yükseklik olasılıkla quadriga heykeline kadar olan ölçüdür⁵¹⁶.

Antik kaynaklarla, günümüz araştırmalarının verdiği sonuçların birleştirilmesi sonucu ortaya çıkan bu yapı taslağı bir çok açıdan yetersiz sayılabilir. Bununla birlikte Plinius tarafından verilen peristasisdeki 36 sütun varlığı, anıtın çevresinin 440 ayak (32 cmlik) ölçüsü ve piramidal çatının 24 basamaklı oluşu genel olarak doğru kabul edilmektedir⁵¹⁷.

Tüm yapıda beyaz mermer ve mavi kireç taşından işlenmiş olan malzeme dış örtüsü olarak kullanılmıştır⁵¹⁸. Farklı renklerde boyanan heykeller dışında anıtın mimari renkliliği kırmızı, mavi ve beyaz mermerle yaratılmıştır⁵¹⁹.

Yunan anakarasında mimari ve sanatsal hareketliliğin azaldığı M.Ö. 370 yıllarında yeni bir kent kurulması için gerekli olacak mimarlar, ustalar ve sanatçılar Halikarnassos kentinde kendilerine kolayca yer bulmuş olmalıdırlar. Antik yazarlar tarafından Mausoleion'un Artemisia tarafından inşa ettirildiği belirtilmesine rağmen 2 yıl gibi kısa bir hükümdarlık süresinde bu görkemli anıtın bitirilemeyeceği çok açıktır. Mezarın bulunduğu nokta açıkça kent kuruluşu sırasında belirlenmiştir, bu da yapının en azından oluşum aşamasının Mausolos tarafından tasarlanmış olduğunu göstermektedir⁵²⁰. Plinius, Artemisia öldükten sonra daha işleri bitmemiş olan dört sanatçının para almadan çalıştıklarını belirtir. Anıt olasılıkla hükümdar ailesinin diğer üyelerinin yönetimleri sırasında tamamlanmıştır. Bu inşaat süresi yaklaşık 10 yıl olarak kabul edilmektedir⁵²¹.

Yapının yerleştirildiği alanda erken döneme ait olan bir nekropolisin varlığı bilinmektedir. Dikdörtgen alanın güneyinde iki adet kayaya oyulmuş oda

⁵¹⁶ Jeppesen, 1998, a.g.e., s. 163 ve 187.

⁵¹⁷ Jeppesen, 1958, a.g.e., s. 59; Aynı, s. 191.

⁵¹⁸ Jeppesen, 1998, a.g.e., s. 196.

⁵¹⁹ Jenkins, Gratzu ve Middleton, a.g.e., s. 39.

⁵²⁰ Hornblower, a.g.e., s. 238.

⁵²¹ Fedak, a.g.e., s. 73; Hornblower, a.g.e., s. 267.

bulunmuştur.⁵²² (Şekil 27a) Burası Halikarnassos ve Salmakis birleştirilmeden önce M.Ö. 5. yüzyıl ortalarında ya da biraz daha geç bir dönemde kullanılmış olmalıdır. Bu mezarlık alanı belki de M.Ö. 480 yılında Xerxes ile birlikte Salamis Savaşı'nda Yunanlılara karşı savaşmış olan Artemisia'nın mezarı olarak kullanılmıştır⁵²³. Eğer öyleyse Mausolos'un kendisinden önce gelen önemli bir yöneticinin mezarını yok ederek yerine kendisine ait olan yeni bir mezar yapılması arzusunu anlamak güçtür. Ayrıca buradaki mezarlık alanı belki de düzenli bir şekilde tasfiye edilmiştir⁵²⁴.

Halikarnassos kenti pek çok sefer kuşatılıp, yağmalanmış olmasına rağmen Mausoleion'un çekirdeği 1494 yılından önce yıkılmamıştır⁵²⁵. Çatı ve peristasisin de dahil olduğu tüm üst yapı 13. yüzyıla kadar sağlam bir şekilde kalmış ve bu tarihte bir deprem sonucunda yıkılmıştır. Ancak yapının alt bölümleri 15. yüzyıla kadar sağlam kalmış ve bu tarihte St. Jean Şövalyeleri tarafından kale takviyesi için sökülerek kullanılmıştır⁵²⁶. Mausoleion taşlarının bir kısmı 1494-1522 yılları St. Jean Şövalyeleri tarafından kale güçlendirmesi amacıyla sökülmüş ve bir kısmı da kireç ocaklarında yakılmıştır. Mutlaka hazine avcıları bazı denemeler gerçekleştirmişlerdir ancak esas mezar odasına giriş 1494 yılına kadar mümkün olmamıştır. Bu dönemde şövalyeler tarafından girişi açılan mezar odası gece yarısı korsanlar ya da yerli halk tarafından yağmalanmıştır⁵²⁷.

Mausoleion Yunan mimari özellikleri taşımasına ve önemli Yunan sanatçıları tarafından yaratılmasına rağmen açıkça Lykia etkisinde olan bir yerel eserdir⁵²⁸. Yapı özellikle Nereidler Mezar Anıtı'na çok benzemektedir. Bu kesinlikle bir tesadüf değildir, belki de Lykia anıtlarına propaganda amaçlı bir karşılıktır. Yapı Lykia stiliyle Lykia Bölgesi'nin kontrolünün, Erbinna ve Kuprilli'den sonra yasal olarak Mausolos'a geçtiğini göstermektedir⁵²⁹. Bununla beraber anıtta Mısır ve Pers etkileri de açıkça görülmektedir.

⁵²² J. Zahle, "The Mausoleum - Site Before The Mausoleum", **The Proceedings of The Xth International Congress of Classical Archaeology**, Cilt no 1: 529-534, (1978), s. 531 vd.; Hornblower, a.g.e., s. 234; Fedak, a.g.e., s. 71.

⁵²³ Waywell, 2000, a.g.e., s. 113.

⁵²⁴ J. Zahle, 1978, a.g.e., s. 533 vd.; Jeppesen, 1958, a.g.e., s. 16; Jeppesen, 2000, a.g.e., s. 141.

⁵²⁵ Jeppesen ve Luttrell, a.g.e., s. 136.

⁵²⁶ Waywell, 2000, a.g.e., s. 98.

⁵²⁷ Jeppesen ve Luttrell, a.g.e., s. 173.

⁵²⁸ Zahle, 1994, a.g.e., s. 86.

⁵²⁹ Keen, 1998, a.g.e., s. 178.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARŞILAŞTIRMA

1. MİMARİ KARŞILAŞTIRMA

Bölümler halinde genel özellikleri anlatılan anıt mezarlar, mimari oluşum aşamasında farklı bölgelerdeki erken örneklerden etkilenmişlerdir. Güneybatı Anadolu anıt mezar mimarisi gelişiminde karşılaştırma yapılması gereken birden çok bölge yer almakta ve genel mimari özellikler neticesinde bu araştırma yapılmaya çalışılmaktadır. Antik Akdeniz uygarlıklarının, özellikle mezar mimarisini etkileyen Güneybatı Anadolu anıt mezarları Karia Bölgesi'ndeki Mausoleion dışında temel olarak Lykia Bölgesi sınırları içerisinde yer almaktadır.

Lykia Bölgesi'nde M.Ö. 6. ve 4. yüzyıllar arasına tarihlendirilen mezar anıtları 4 ana gruba ayrılır⁵³⁰: Bunlardan biri, bilinen 35 adet örneği bulunan Dikme mezar grubudur. İkinci grup, sayıları 6 olarak bilinen anıtsal mezarlar; üçüncü grup sayıları 64 üzeri olarak bilinen lahitler ve son grup da bilinen sayıları 800'e ulaşan ev tipi mezarlardır⁵³¹. İlk iki grup içindeki mezarların yönetim sınıfıyla doğrudan bağlantılı olduğu düşünülürken, son iki grup orta ile üst gelir grubundaki ailelerin mezarları olmalıdır⁵³².

Klasik Dönem içinde Lykia kentlerinde bulunan mezarların incelenmesiyle bölgede Xanthos, Phellos, Limyra, Telmessos, Myra, Tlos, Patara ve Pinara en önemli kentler olarak görülmektedir⁵³³. Bu listede ilk sırada yer alan Xanthos kenti ise hiçbir Lykia şehrinin sahip olmadığı kadar zengin dekore edilmiş ve hükümdarlıkla ilişkili olan 6 adet Dikme mezar ve 2 adet de anıtsal mezar yapısına ev sahipliği eder.

⁵³⁰ J. Zahle, "Lycian Tombs And Lycian Cities", *Actes Du Colloque Sur La Lycie Antique*, Sayı no 2: 37-49, (1980), s. 38. Erken yayınlarda bu gruplama 3 olarak verilmiş ve lahitlerde 3. grubun içine dahil edilmiştir

⁵³¹ Zahle, 1991, a.g.e., s.151; Bryce, 1991, a.g.e., s. 73; A.V. Schweyer, *Les Lyciens Et La Mort* (De Boccard, 2002), s: 14,18.

⁵³² Bryce, 1991, a.g.e., s. 73.

⁵³³ Zahle, 1980, a.g.e., s.48.

Bölge içinde en erkene tarihlenen mezar anıtları Dikme mezarlardır. Çok sık karşılaşılmayan ve hanedanlık ailesine ait olarak kabul edilen bu mezarların buldukları kentler yönetim merkezi olarak düşünülebilir⁵³⁴. Xanthos kenti ayakta kalmış 5 adet ve günümüze sadece bazı fragmanları ulaşmış olan bir adet dikme mezarın varlığıyla önemini göstermektedir⁵³⁵.

Dikme mezarların ölü odalarının boyutları açıkça bu yapıların kişisel mezarlar olduğunu göstermektedir. Bir Anadolu geleneği olarak ortaya çıkan kremasyonun⁵³⁶ bu tarz mezarlarda kullanıldığına dair her hangi bir kanıt bulunamamıştır⁵³⁷. Ayrıca kremasyon geleneğinin bölgeye Hellenistik Dönem sonunda girdiği yazıtlardan anlaşılmaktadır⁵³⁸. Bu nedenle Dikmelere gömülen kişilerin aile üyeleri farklı alanlara gömülmüş olmalıdır.

Dikme mezarların kökeni belirsiz olarak belirtilmekle beraber⁵³⁹, Yazıtlı Dikme Mezarı üzerinde yer alan; anıta adını veren yazıtlarda açıkça yapının oniki tanrı için dikilmiş bir stel olduğu görülmektedir⁵⁴⁰. Yazıttaki bu anlatım Lykia dikme mezarlarının da birer stel olarak anlaşılacak istendiğini düşündürmektedir. Anadolu'da stel dikme geleneği çok erken dönemlere kadar inmektedir. Bu gelenek Göbekli Tepe ve Nevalı Çöri'den başlayarak Beycesultan'a ulaşmıştır⁵⁴¹. (Şekil 27b ve Şekil 28a) Tanrılar için dikilen stel düşüncesi Lykia Bölgesi'nde Kınıclar stelinde yer alan somut Kybele resminde de kendisini göstermektedir⁵⁴². Ayrıca Lykia Bölgesi'nin önemli kentlerinden birisi olan Arykanda'da bulunan basamaklı kaya sunaklarından kuzeyde yer alan bir tanesinin basamağı ortasında görülen dikdörtgen şeklindeki oyuk da olasılıkla bir stel dikmek amacıyla açılmıştır. Bununla birlikte Dağlık Lykia'da İslamlar akropolünün doruğunda da buna benzer bir oyuk yer almaktadır. Bunlar tanrıça Kybele

⁵³⁴ Zahle, 1980, a.g.e., s. 38; Zahle, 1991, a.g.e., s. 151; A. G. Keen, "The Dynastic Tombs Of Xanthos – Who Was Buried There?", *AnatSt*, Sayı no 42: 53-63, (1992), s. 53.

⁵³⁵ Keen, 1992, a.g.e., 53-54

⁵³⁶ Bakınız: S. Buluç. "Anadolu'da Kremasyon -Ölü Yakma- Geleneği", **1992 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları Ankara: 83-101, (1993).**

⁵³⁷ A.G.Keen, "The Tombs of Lycia Evidence For Social Stratification?", **The Archaeology of Death in The Ancient Near East**, Ed. Stuart Campbell ve Anthony Green, (Oxbow Bokks, 1995 ss, 221-225), s. 223.

⁵³⁸ Schweyer, a.g.e., s. 39, 40, 41.

⁵³⁹ Keen, 1995, a.g.e., s. 224.

⁵⁴⁰ Bakınız: s. 31.

⁵⁴¹ Sevin, a.g.e., s. 34, 97, 98; Naumann, a.g.e., s. 446- 447.

⁵⁴² Işık, 1995, a.g.e., s. 119.

için kullanılan steller olmalıdırlar⁵⁴³. Bu stel oyuklarının benzerleri Phrygia Bölgesi'nde de görülmektedir⁵⁴⁴.

Dikme mezarların Pers hakimiyeti ile aynı dönemde var olması; bu mezarlarda M.Ö. Geç 5. ve Erken 4. yüzyılda görülen ikonografik etkiler dışında her hangi bir anlam taşımamakta ve Pers anavatanı olan İran'da bu mezarların benzerlerine rastlanılmamaktadır⁵⁴⁵. Yapılar Anadolu kültürünün geleneğiyle yoğrulmuş yerel unsurlardır. Bu dönemde Pers etkisiyle beraber anıtsal mezar anlayışını değiştiren ve "süper elit"⁵⁴⁶ olarak adlandırılan sınıf ortaya çıkmıştır. En ünlü dikme mezarlardan olan Harpy Anıtı'yla⁵⁴⁷ birlikte bu durum kendisini açıkça göstermektedir. (Levha 47) Bu mezarlardaki Akhemenid etkisi Lykia sosyal yaşantısında radikal değişiklikleri yansıtmaktadır⁵⁴⁸. Harpy Anıtı mezar odasını çevreleyen kabartmalar mezar sahibini tanrılığa yükseltme görevini üstlenmektedir. Bu düşünce biçimi tanrılar ile yaşayan kişilerin birlikte resmedilmesi düşüncesinin büyük bir tabu olduğu Kıta Yunanistan için ise anlaşılabilir bir durumdur⁵⁴⁹.

Lykia Bölgesi'nde dikme mezar geleneği M.Ö. 4. yüzyıl sonunda yok olmuştur. M.Ö. Geç 4. yüzyılda bölge sınırları içinde Hoyran'da bir dikme mezarın var olduğu bilinmektedir⁵⁵⁰, ancak bu yapı açıkça Yunan mezar steli özellikleri taşımakta ve Lykia dikme mezarlarıyla bağlantısı bulunmamaktadır⁵⁵¹. (Levha 48a)

Araştırmacıların diğer bir gruba soktukları anıtsal mezarların mimari gelişimi daha farklıdır. Lykia Bölgesi içinde 6 adet anıtsal mezarın varlığı bilinmektedir⁵⁵². Yüksek kaideye sahip olan bu anıtsal mezarlar olasılıkla dikme mezar anıtlarından türetilmiştir⁵⁵³. Ancak mimari unsurları sadece Lykia'nın değil farklı bölgelerin

⁵⁴³ Aynı, s. 119.

⁵⁴⁴ C.H. E. Haspels, *The Highlands Of Phrygia, Sites And Monuments*, Vol: 1, (Princeton University Press, 1971), s. 80.

⁵⁴⁵ Keen, 1995, a.g.e., s. 221; O, P.V. L'vov-Basirov, "Achaemenian Funerary Practices in Western Asia Minor", *Achaemenid Anatolia, Proceedings of The First International Symposium On Anatolia in The Achaemenid Period, Bandırma 15-18 August 1997*, Ed.: Tomris Bakır, (Leiden, Netherlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2001, ss. 101-107), s. 101.

⁵⁴⁶ Zahle, 1991, a.g.e., s. 153.

⁵⁴⁷ F.J. Tritsch, "The Harpy Tomb at Xanthus", *JHS* Sayı no 62: 39- 50, (1942), s. 39 vd.

⁵⁴⁸ Aynı, s. 153.

⁵⁴⁹ Işık, 1995, a.g.e., s. 119.

⁵⁵⁰ Deltour- Levie, a.g.e., s. 41- 49.

⁵⁵¹ Keen, 1995, a.g.e., s. 223; Keen, 1998, a.g.e., s. 183.

⁵⁵² Bakımız: 231. dipnot.

⁵⁵³ Keen, 1998, a.g.e., s. 183.

özelliklerini de taşımaktadır. Yunan mimari formları ve doğunun anıtsal mezarlarının yansımaları Lykia düşüncesiyle yoğrulmuş ve bu tarz anıtsal yapılar ortaya çıkmıştır⁵⁵⁴.

Nereidler Anıtı, Limyra ve Trysa Heroonu olarak adlandırılan anıt mezarlar konumuz dahilinde ele alınmıştır. Bu mezarlar dışında M.Ö. 5. yüzyıla tarihlenen Xanthos G Binası, ve Apollonia Anıt Mezarı⁵⁵⁵ ile birlikte Phellos`da⁵⁵⁶ yer alan bir temenos mezar daha bulunmaktadır. Bu anıtlardan Trysa Heroonu olarak anılan yapı kendisini çevreleyen görkemli temenos duvarıyla ün kazanmıştır. Bilindiği gibi önemli insanların mezarlarının çevrelenmesi çok erken dönemlerden beri bilinen bir uygulamadır. Örneğin Mısır`ın tümüyle taştan yapılmış en erken anıt mezarı olan Sakkara`daki Djoser`e ait olan ve yaklaşık olarak M.Ö. 2680 yıllarına tarihlenen ilk piramitte bile bu tarz bir çevrelemeye gidilmiştir⁵⁵⁷. (Şekil 28b) Bu işlem genel olarak yapıları dışarıdan gelebilecek zararlara karşı korumak ve yapı için özel bir alan yaratma düşüncesiyle oluşmuştur. Bu nedenle Trysa`daki temenos mezarın izole bir düşüncenin eseri olmadığı bilinmektedir. Zaten Phellos`da bulunan ve araştırmacıları tarafından heroon olarak adlandırılan temenosla çevrili mezarlar bu düşünceyi doğrulamaktadır. (Şekil 29a) Trysa heroonundan erken olan bu temenos kent akropolünün duvarları içerisine yerleştirilmiştir. Alan açılırken bulunduğu yerin doğu kısmı tamamen kayadan oyulmuştur ve giriş batıdan sağlanmıştır⁵⁵⁸. Mezar evi olarak tanımlanabilecek üç adet kaya kütesini barındıran bu alanda bulunan yazıttan anlaşıldığına göre günümüzde de görülebilen nişin içinde bir heykel sergilenmektedir. Olasılıkla insan boyutundaki heykelin kime ait olduğu bilinmemektedir. Ayrıca güney kaya duvarında görülebilen bir boğa kabartması da yer almaktadır. M.Ö. 5. yüzyıla tarihlenen bu alanın büyüklüğü, burasının Phellos kentinin bilinmeyen hükümdarına ait bir mezarlık olduğunu düşündürmektedir⁵⁵⁹. Lykia Bölgesi`nde görülen bu tip mezarların kullanımı Anadolu kökeninin devamı niteliğinde olmalıdır⁵⁶⁰. Anadolu`da kutsal yapıların çevrelenmesi çok erken dönemlere kadar inmektedir. Ankara`nın 60 km. güneybatısında bulunan

⁵⁵⁴ Keen, 1995. a.g.e., s. 224.

⁵⁵⁵ K. Kjeldsen, J. Zahle, "A Dynastic Tomb in Central Lycia", *ActaArch*, Sayı no 47: 29-46, (1976), s. 29 vd.

⁵⁵⁶ J. Borchhardt, G. Naumann ve K. Schulz. "Das Heroon von Phellos und TL. 54 mit der Weihung einer Statue des xudalijê, Sohn des Murāza", *IstMitt* Sayı no 39: 89-98, (1989), s. 1vd; Keen, 1998, a.g.e., s. 158. 59.

⁵⁵⁷ R. Stadelmann, "Royal Tombs From the Age of Pyramids", Ed. Régine Schulz, Matthias Seidel, *Egypt The World of Pharaohs*, (Könemann, 1998, ss. 46-77), s. 49.

⁵⁵⁸ Borchhardt, Neumann ve Schulz, a.g.e., s. 91.

⁵⁵⁹ Aynı, s. 95.

⁵⁶⁰ Marksteiner. a.g.e., s. 181.

Gavur Kalesi'ndeki Hitit Dönemi'ne tarihlenen bir tapınak mezar temenosla çevrilidir⁵⁶¹. (Şekil 29b) Urartulara ait olan en belirgin temenos örneği ise Altıntepe'nin güney doğu yamacında yer alan Haldi Tapınağı'nı çevreleyen temenosdur⁵⁶². (Şekil 30a) Bu yapı belirgin olarak Pers hükümdarı Kyros'un mezarını etkilemiştir. (Şekil 30b) Görüldüğü gibi Hitit düşüncesindeki bu yapı biçimi önce Urartulara, oradan da doğuya İran'a ve Batı Anadolu'ya ulaşmıştır⁵⁶³. Bu nedenle Lykia'da görülen temenos ile çevrili mezar modeli Anadolu kökenli bir oluşumdur. Ancak Friglerde göremediğimiz temenosla çevrili anıt düşüncesini Lykialıların doğrudan Urartulardan mı yoksa Anadolu'nun Bronz Çağı geleneklerinden mi aldıkları tam olarak bilinmemektedir⁵⁶⁴. Bununla birlikte bazı Pers mezarlarında da görülen bu tarz oluşumun Lykia'ya Pers geleneği ile girmediği anlaşılmaktadır⁵⁶⁵. Örneğin Trysa'da bulunan ve bölgedeki Pers egemenliği dönemi öncesine tarihlenen bir dikme mezarın temenosla çevrelendiği açıkça görülmektedir. Burada polygonal duvarlarla oluşturulmuş bir temenos kullanılmıştır⁵⁶⁶. Ayrıca Apollonia kentinin doğu bölümünde bulunan bir kaya mezarı ve dikme mezar da polygonal bir duvar yapısıyla çevrelenmektedir⁵⁶⁷. Temenosla çevrili mezar geleneği Yunan anakarasında da yaygın olarak kullanılmıştır; buna rağmen Lykia'nın M.Ö. 6. ve 5. yüzyıllardaki kendi kültürünü koruyan durumu nedeniyle bölge içerisinde Yunan heroon mimari yaklaşımının etkilerinin yoğun olması beklenmemektedir⁵⁶⁸.

Trysa Heroonu frizlerinde kullanılan konular Yunan mitolojisi ile yakından bağlantılıdır, ayrıca dış ve iç cephelerde uzun friz kullanımı Akamenid binalarının M.Ö. 6. yüzyıl standart özelliklerinden biri olarak da görülür. Bununla beraber kapı ve iç kısımların dekorasyon geleneği Mezopotamya kökenlidir⁵⁶⁹. Yapı ikonografisinde

⁵⁶¹ K. Bittel, *Die Hethiter. Die Kunst Anatoliens vom Ende des 3. bis zum Anfang des 1. Jahrtausends vor Christus*, (Beck, 1976), s. 105-106, 199-200.

⁵⁶² Işık, 1998, a.g.e., s. 159; T. Özgüç. *Altıntepe, Architectural Monuments And Wall Paintings*, (Türk Tarih Kurumu, 1966), s. 39 vd; T. Özgüç. *Altıntepe II, Tombs, Storehouse And Ivories*, (Türk Tarih Kurumu, 1969), s. 31-32, 73.

⁵⁶³ Işık, 1998, a.g.e., s. 161.

⁵⁶⁴ Işık, 1998, a.g.e., 162.

⁵⁶⁵ Marksteiner, a.g.e., s. 181.

⁵⁶⁶ Deltour-Levie, a.g.e., s. 87 vd; Işık, 1998, a.g.e., s. 163.

⁵⁶⁷ Kolb, Kupke, a.g.e., s. 51; Deltour-Levie, a.g.e., s. 180; Işık, 1998, a.g.e., s. 168.

⁵⁶⁸ Marksteiner, a.g.e., s. 181; Işık, 1998, a.g.e., s. 169.

⁵⁶⁹ Fedak, a.g.e., s. 92.

kullanılan Yunan kökenli anlatımlar yapıldığı dönem itibariyle Trysa Heroonu'nun Lykia kökenini değiştirecek kadar etkili olmamıştır⁵⁷⁰.

Temenos yapısının Lykia'da kullanılmasındaki ana düşünce Anadolu'nun erken uygarlıklarından alınarak gelenekselleştirilen hanedanın tanrılaştırılması, ana form ise anıtın kutsal bir duvarla çevrelenmesidir. Bilimektedir ki Trysa Heroonu'nda yer alan temenos duvarı basit bir çevreden koruma duvarı değil başlı başına bir anıttır⁵⁷¹.

Temenosla çevrilme düşüncesi zaman içinde pek çok anıtsal mezarda da kendisini göstermiştir ve önemli mezarlar temenos duvarlarıyla çevrelenmişlerdir. Limyra Heroonu'nun, Halikarnassos Mausoleionu'nun ve onu örnek alarak yapılan anıtların bazılarının temenosla çevrelendikleri bilinmektedir. Ayrıca Yunan kültürünün ulaştığı en uzak bölgelerden Baktria'da dahi görülebilen bu uygulamanın bazı yerlerde kahramanlık kültürüyle bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Temenosla çevrili bu alanlar da kült törenlerinin gerçekleştirildiği alanlar olarak bilinirler⁵⁷². Benzer örnekler Kyrene'de⁵⁷³, (Şekil 31a) Suriye'deki Amrith yakınlarındaki (Marathos) El-Maabad kompleksinde⁵⁷⁴ görülmektedir ve tüm bu yapılar "Heroon" olarak anılmaktadır. Ayrıca zamanla gelenekselleşen bu uygulama günümüz anıt mezarlarında da yapı sınırının tam olarak belli olması ve önemli devlet adamları için belli dönemlerde anma törenlerinin yapılması amacıyla kullanılmaya devam etmektedir.

Pek çok araştırmacı tarafından Lykia Bölgesi'ndeki 6 anıt mezardan biri olarak ele alınan ve G Binası olarak adlandırılan yapı aslında gerçek bir mezar değildir. Ancak bölge içindeki anıt mezar mimarisi gelişimine en önemli katkılardan birisini bu yapı sağlamıştır. (Şekil 31b) Xanthos'da yaklaşık M.Ö. 460 yıllarında inşa edilen G Binası'yla birlikte bölge içinde heroon ya da tapınak tipi olarak adlandırabileceğimiz yeni bir anıt türü ortaya çıkmıştır. Bizans Dönemi'nde tahrip edilen G Binası araştırmacılar tarafından bir kült yapısı olarak tanınmaktadır⁵⁷⁵. Xanthos kentinde mezar yapısı olarak kullanılan Harpy Anıtı ile Nereidler Anıtı'nın tek tanrılı din egemenliğinin yaşandığı ve pagan tanrılara ait olan yapıların yok edilmek istendiği Bizans Dönemi'nde tahrip edilmeden bırakılmış olmasına rağmen, G Binası'nın yıkılması, bu yapının bir

⁵⁷⁰ Childs, 1993, a.g.e., s. 210.

⁵⁷¹ Işık, 1998, a.g.e., s. 170, 171.

⁵⁷² Fedak, a.g.e., s. 23.

⁵⁷³ S. Stucchi, *Architettura Cirenaica*, ("L'Erma di Bretschneider, 1975), s. 181.

⁵⁷⁴ P. Wagner, *Der Ägyptische Einfluss auf die Phönizische Architektur*, (Hobelt, 1980), .s. 5.

⁵⁷⁵ Keen, 1998, a.g.e., s. 182; Metzger ve Coupel, a.g. e., s. 61.

kült merkezi olduğu düşüncesinin doğruluğunu ortaya koymaktadır⁵⁷⁶. Ayrıca yapı bir mezar olarak düşünüldüğünde, Lykialı hükümdarların M.Ö. 5. yüzyıldan kalma bir geleneği bir anda yıkarak bunun yerine dikme mezarlara yönelmiş olmaları anlamsız bir değişim olacaktır⁵⁷⁷.

Bölgenin en önemli kenti olarak bilinen Xanthos'un akropolis alanında inşa edilmiş olan bu yapının, Homeros destanında tanrısal güçler tarafından ölü bedeni Lykia'ya götürülen⁵⁷⁸ kahraman Sarpedon'a ait bir kült merkezi olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, Appianos Roma Dönemi'nde yazdığı eserinde⁵⁷⁹ Sarpedonion olarak adlandırılan böyle bir yapının Xanthos'da bulunduğunu işaret etmektedir. Anıt çevresinde yapılan araştırmalar sırasında kazıcıları tarafından F ve H Binası olarak adlandırılan ve benzer özellikler taşıyan iki adet bina daha ortaya çıkarılmıştır. Bu yapıların da Sarpedon'la bağlantılı olan kültle ilgili olduğu düşünülmektedir⁵⁸⁰. (Şekil 32a)

G Binası ya da Sarpedonion, olasılıkla M.Ö. 470 yıllarında yıkılmış olan başka bir kutsal yapı üzerine inşa edilmiştir⁵⁸¹. Yüksek olmayan bir kaide üzerine oturtulmuş dikdörtgen plana sahip olan yapı, Lykia ahşap evleri modelini takip etmekte ve düz bir tavan yapısıyla sonlanmaktadır⁵⁸². (Şekil 32b ve Şekil 33) Anıtta iki temel friz bulunmaktadır. Bunlardan biri dış kısımda bulunur ve cenaze kortejini gösterir, diğeri ise iç kısımda yer alır ve cenaze yemeği sahnesini resmeder⁵⁸³. Bununla beraber kazılar sırasında İonia tarzı bir kore heykeline ait olan başın bulunmasıyla G Binası'nda Nereidler Anıtı'nın öncülü olan bir düzenlemeye gidildiği düşünülmektedir⁵⁸⁴.

Bu anıttaki pek çok motif ve heykeltıraşi süslemede Pers etkisi açıkça görülmektedir⁵⁸⁵. Bununla beraber öncü yapısı hakkında her hangi bir bilgi yoktur. Anıt Demir Çağı'na ya da Bronz Çağı'na ait bir mezar üzerine de inşa edilmiş olabilir⁵⁸⁶.

M.Ö. 5. yüzyıla tarihlenen benzer bir anıt da Apollonia kenti sınırları içerisinde yer almaktadır. Kentin kuzey yamacına inşa edilen yapı, sağlam kalan bazı unsurları

⁵⁷⁶ Keen, 1992, a.g.e., s. 55.

⁵⁷⁷ Aynı, s. 54, 55.

⁵⁷⁸ Homeros, 1996a, a.g.e., XVI, 681-83.

⁵⁷⁹ Appianos, **Roman History**. Çev: Horace White (William Heinemann, 1928), IV, 78.

⁵⁸⁰ Keen, 1998, a.g.e., s. 187; Metzger ve Coupel, a.g. e., s. 63-75.

⁵⁸¹ Metzger ve Coupel, a.g. e., s. 61.

⁵⁸² Aynı, s. 52, 58-60.

⁵⁸³ Keen, 1998, a.g.e., s. 190; Bruns-Özgan, a.g.e., s. 257; Metzger ve Coupel, a.g. e., s. 54, 57-58.

⁵⁸⁴ Metzger ve Coupel, a.g. e., s. 51.

⁵⁸⁵ Zahle, 1991, a.g.e., s. 151.

⁵⁸⁶ Keen, 1992, a.g.e., s. 55; Keen, 1998, a.g.e., s. 191.

yardımıyla 11.72 x 11.43 metre olarak ölçülmüş olan kare planlı bir mezardır⁵⁸⁷. (Şekil 34a) Her hangi bir mezar odası içermeyen, dolgu malzemesi ile doldurulmuş yüksek bir podyum üzerine oturtulan yapı en erken yüksek podyumlu Lykia mezarlarından birisi olarak görülen ev tipi bir mezardır⁵⁸⁸. (Levha 48b) Apollonia'da bulunan dört adet dikme mezarın varlığıyla birlikte; Xanthos'daki G Binası ile büyük benzerlikler taşıyan bu anıt mezar, bulunduğu kentin erken yönetsel gücü hakkında ipuçları vermektedir⁵⁸⁹. Olasılıkla kentteki önemli bir yönetici için M.Ö. 5. yüzyıl içinde⁵⁹⁰ yapılmış ve Xanthos'da bulunan heroondan esinlenmiştir. Anıt Xanthos G Binası gibi bir kült oluşumu sergilemiş de olabilir⁵⁹¹, ancak bu konuyla ilgili her hangi bir buluntuyla rastlanmamıştır.

Xanthos'daki Nereidler Anıtı'nı yaptıran Erbinna, mezarı için kent sınırları içindeki Sarpedon'a ait olan yapıyı kendisine ilk örnek olarak almıştır⁵⁹². Bu örnek alış aslında açıkça bir meydan okumayı göstermektedir. Nereidler Anıtı mimari açıdan Sarpedonion ile benzerlikler taşımakla beraber, onu boyut ve gösterişte çok geride bırakmaktadır. Erbinna kendisini efsanevi Lykialı kahraman Sarpedon'dan daha üstün görmüş olmalıdır. Bu düşünce Letoon'da bulunan ve Erbinna ile ilgili olan bir heykel kaidesinde de kendisini göstermektedir⁵⁹³. Burada Erbinna kendisini, Troia Savaşı'nın en büyük kahramanı olan Akhilleus ile karşılaştırmaktadır⁵⁹⁴. Bu nedenle Nereidler Anıtı sadece başka bir anıt örnek alındığı için değil, var olan en büyük anıt olması düşüncesiyle inşa edilmiştir. Kendisini Sarpedon gibi efsanevi bir kahramandan daha önemli gören hükümdarın mezarı için doğrudan tanrılarla bağlantılı olan Yunan tapınak modelini de kullanması da bunu göstermektedir. Bu model olasılıkla Peloponnesos Savaşı neticesinde kıta Yunanistan'ı terkeden pek çok Yunanlı sanatçı ve mimarın Anadolu'ya gelerek, zengin yöneticiler için çalışmalarını da yaygınlık kazanmıştır⁵⁹⁵.

⁵⁸⁷ Kjeldsen, Zahle, a.g.e., s. 31.

⁵⁸⁸ Aynı, s. 38, 39.

⁵⁸⁹ Zahle, 1980, a.g.e., s. 38.

⁵⁹⁰ Kjeldsen, Zahle, a.g.e., s. 46.

⁵⁹¹ Keen, 1998, a.g.e., s. 182.

⁵⁹² Keen, 1992, a.g.e., s. 59.

⁵⁹³ Bosquet, a.g.e., s. 158.

⁵⁹⁴ Robinson, 1999, a.g.e., s. 371.

⁵⁹⁵ S, Cormack, **Roman Temple Tombs of South West Asia Minor** (University of Microfilms International, 1992), s. 7.

Xanthos'da o döneme kadar yapılan en yüksek anıt mezar olan Harpy Anıtı⁵⁹⁶, Nereidler Mezar Anıtı'nın inşasıyla birlikte bu ünvanını kaybetmiştir. Yapı ayrıca halkın ilgisinin olasılıkla daha yoğun olduğu bir noktaya yerleştirilerek diğer hükümdar mezarlarının bulunduğu alandan ayrılmaktadır⁵⁹⁷. Tüm bu nedenlerle Nereidler Anıtı günümüzde heroon olarak adlandırılmaktadır⁵⁹⁸.

Temel özellikleri önceki bölümlerde ayrıntılı olarak anlatılan Nereidler Anıtı ve ondan kısa bir süre sonra inşa edilen Limyra Heroonu, görüldüğü gibi Lykia kökenli yapılar olmakla beraber, genel olarak Yunan tapınak mimarisi izlerini de taşımaktadırlar⁵⁹⁹. Ancak bu yapılar için "Yunan mimarisinin Küçük Asya'daki şaheserleri"⁶⁰⁰ demek büyük bir hata olacaktır.

Nereidler Anıtı'nın sütun kaideleri arkaik Anadolu-İon kaidelerinin bir devamı şeklinde olup, torusun üzerinde yer alan örgü motifi ve sütun başlıklarındaki kıvrımları birleştiren çifte kanalis Atina akropolündeki Erechteion Tapınağı'nın etkisini göstermektedir⁶⁰¹. Anıtın cellasını çevreleyen friz, cella kapı süslemeleri ve yatık T şeklindeki kenetler de, özellikle Atina akropolündeki yapıları anımsatmaktadır⁶⁰². Ancak podyumdaki araları silmesiz iki sıra friz ile arşitravda görülen friz kıta Yunanistan'da kullanılmamakla beraber Assos Athena ve Didyma Apollon Tapınağı'nda karşımıza çıkan unsurlardır⁶⁰³. Bu özelliklerle yapıda çalışan sanatçıların Batı Anadolu sahilleri ve Yunan anakarası; özellikle de Atina'daki Nike, Erechteion ve Ilios Tapınakları hakkında bilgi sahibi olan kişiler oldukları anlaşılmaktadır⁶⁰⁴.

Nereidler Anıtı'nın sadece mimari detaylarında değil, heykeltıraşi süslemesinde de Yunan etkileri gözükmektedir. Örneğin podyumdaki frizler stilistik açıdan Yunan özellikleri taşımaktadırlar. Bu frizler Erechteion frizi, Nike parapeti, Argive Heroon metopları ve Bassae Apollon Tapınağı frizi ile benzerlikler göstermektedir. Bu

⁵⁹⁶ Tritsch, a.g.e., s. 39 vd.

⁵⁹⁷ Aynı, s. 370; Keen, 1992, a.g.e., s. 59.

⁵⁹⁸ M. Robertson, *A History Of Greek Art* (Cambridge University Press, 1975), s. 403.

⁵⁹⁹ Kjeldsen, Zahle, a.g.e., s. 46. M. Waelkens, "Das Totenhaus in Kleinasien", *AW* 4: 3-12, (1980), s. 7.

⁶⁰⁰ J. Charbonneaux, R. Martin, F. Villard. *Das Klassische Griechenland* (Verlag C.H. Berk, 1971), s. 92.

⁶⁰¹ Fedak, a.g.e., s. 66; Charbonneaux, Martin, Villard, a.g.e., s. 93; Mansel, 1970, a.g.e., s. 466; Coupel, Demargne, a.g.e., s. 82.

⁶⁰² Mansel, 1970, a.g.e., s. 467; Fedak, a.g.e., s. 66, 68; Martin, a.g.e., s. 334.

⁶⁰³ Fedak, a.g.e., s. 67; Mansel, 1970, a.g.e., s. 467.

⁶⁰⁴ Childs-Demargne, a.g.e., s. 376; Barringer, 1995, a.g.e., s. 60; Childs, 1981, a.g.e., s. 69, 71; Fedak, a.g.e., s. 68.

karşılaştırmalar tarihsel olmamakla beraber, stil açısından yapılmıştır⁶⁰⁵. Ayrıca doğu alınlığındaki anlatım Parthenon'un doğu alınlığı ya da Athena Nike Tapınağı'nın doğu frizini hatırlatmaktadır. Ancak bu şekilsel benzerlik düşüncede farklılık göstermektedir. Parthenon'un doğu alınlığında tanrıların yer alması, buna rağmen Nereidler Anıtı'nın alınlığında ise ölümlü yöneticilerin varlığı, yönetici ve eşinin sanki Zeus ve Hera olarak gösterilmeye çalışıldığı bir Anadolu özelliğidir⁶⁰⁶.

Heykeltıraşi süslemede aynı zamanda doğu etkileri de görülmektedir. Satrap olarak görülebilecek bir kişinin Pers krallık tiarası ve elbiseleri içinde gösterilmesi, ayrıca batıda sık kullanılmamakla beraber doğuda uzun süre hükümdarlıkla ilgili olarak görülen şemsiyenin Nereidler Anıtı frizinde de bu gelenekle kullanımı önemli ayrıntılardır⁶⁰⁷.

Tüm bu özelliklerle, Nereidler Anıtı'nı teknik detaylarındaki doğu ve batı unsurlarının karışımıyla oluşmuş tam bir Anadolu eseri şeklinde tanımlamak yanlış olmayacaktır. Bu eserle birlikte Lykia topraklarında, Yunan kökenli tapınak mimarisi açıkça büyük bir değişikliğe uğramıştır. Fakat Nereidler Anıtı'nın Anadolu'daki en erken Yunan tapınak formlu mezar yapısı olmadığı Sardes'te bulunan iki adet alınlık parçasıyla ortaya çıkmıştır. (Levha 49a ve Şekil 34b) Yaklaşık olarak M.Ö. 430-420 yıllarına tarihlendirilen bu yapı Paktalos Nehri yatağına yakın bir alanda bulunmuşlardır⁶⁰⁸. Bir ziyafet sahnesi ile süslenmiş olan alınlık dışında bu mezar anıtına ait başka bir parça bulunamamış olsa da; yapı alınlığının taşınması için iki destekleyicinin yeterli olacağı bilinmektedir. (Şekil 35a) Her durumda Sardes Anıt Mezarı, Nereidler Anıtı, Limyra Heroonu ve tüm bu anıtların ulaştığı zirve olan Mausoleion'dan daha erken bir örnek olarak bilinmektedir⁶⁰⁹. Ancak Nereidler Anıtı'nın gelişimi şu anda Sardes Anıtı'ndan bağımsız olarak görülmektedir.

Tekrar Lykia'daki gelişime dönüldüğünde Limyra'da bulunan ve Perikles'in mezarı olduğu düşünülen anıt mezarın Nereidler Anıtı'nın örnek alınmasıyla ortaya

⁶⁰⁵ Childs, 1973, a.g.e., s. 106.

⁶⁰⁶ Işık, 1995, a.g.e., s. 119.

⁶⁰⁷ Shahbazi, a.g.e., s. 86, 87. Ayrıca bakınız: M.C. Miller, "The Parasol. An Oriental Status Symbol in Late Archaic and Classical Athens", *JHS* 112: 91-105, (1992).

⁶⁰⁸ G.M.A.Hanfmann, *Letters From Sardis*, (Harvard University Press, 1972), s. 263; G.M.A. Hanfmann, K. P. Erhart, "Pedimental Reliefs From a Mausoleum of the Persia Era at Sardis: A Funerary Meal", (Eds.) W.K. Simpson, W.M. Davis, *Studies in Ancient Egypt, The Aegean, and the Sudan. Essay in Honor of Dows Dunham on the Occasion of his 90th Birthday, June 1, 1980*, (Museum of Fine Arts, 1981, ss, 82-90), s. 82.

⁶⁰⁹ Aynı, s. 89.

çıktığı anlaşılabilir. Süsleme bakımından Nereidler Anıtı'nın gerisinde kalan yapıda doğuya özgü karyatid geleneği kullanılmıştır. Bu mimari dekorasyon belki de Nereidler Anıtı sütun aralarında süsleme unsuru olarak kullanılan Nereid heykellerin bir yansımasıdır. Bununla beraber açıkça Eretheion ve özellikle Koreli Galeri olarak adlandırılan bölümün etkileri de görülmektedir⁶¹⁰. Bu yapı da öncülü olan Nereidler Anıtı'nın özellikleriyle oluşturulan, temelde Lykialı olmakla beraber ilk bakışta Yunan tapınak modeline sahip bir mezardır.

Nereidler Anıtı sadece Limyra Heroonu'nu değil; en önemlisi dünyanın yedi harikasından birisi sayılan Halikarnassos Mausoleionu da olmak üzere bir çok anıt mezarı etkileyerek mimarlık tarihi içinde önemli bir noktaya oturmuştur⁶¹¹.

Pek çok farklı halk grubunu sınırları içerisinde barındıran Karia Bölgesi'nde Mausoleion öncesi mezarlar hakkında yeterli bir araştırma ve kesin bir sayısal veri bulunmamaktadır. Buna rağmen bölge içinde pek çok yerde karşılaşılan tümülüsler, kaya mezarları, taş mezarlar (stone lined cist), lahit, pithos ya da çömlek içine gömü ve beşik tonozlu oda mezarlar temel mezar tipleri olarak görülür⁶¹². Bu mezarlardan Mausoleion ile ilgili olabilecek olan beşik tonozlu yapıların kullanımı özellikle Yunan öncesi halkların ölü gömme alışkanlıklarıyla ilgili olabilir. Bölge içinde beşik tonozun kullanılması olasılıkla mağaralarla ilgili fiziksel bir özelliğin varlığının zaman içerisinde devam etmesi ile bağlantılıdır⁶¹³.

Karia Bölgesi içinde yer almasına rağmen Nereidler Anıtı etkisinde oluşturulan Halikarnassos Mausoleionu kökende Anadolu ve özellikle Lykialı olmakla beraber, sahip olduğu ion düzeni ve Yunanlı heykeltıraşların eserleri nedeniyle görünüşte Yunan'dır. Anıtın çatı kısmı ise daha uzak bir bölgeden; doğu uygarlıklarından, özellikle de Mezopotamya ya da Mısır'dan gelen bir akımla piramidal olarak inşa edilmiştir⁶¹⁴.

Yapı aynı Nereidler Anıtı ve Limyra Heroonu'nda olduğu gibi ölüyü yaşayanlardan üstün bir düzeye çıkarma düşüncesiyle yüksek bir kaide üzerine

⁶¹⁰ Borchhardt, 1990, a.g.e., s. 76.

⁶¹¹ N. Neuberger, "Greek And Roman Pyramids", *Achaeology*, Cilt no 2, Sayı no 22: 106-115, (1969), s. 108; Jeppesen, 1998, a.g.e., s. 218; Waelkens, a.g.e., s. 7.

⁶¹² Marchese, 1996, a.g.e., s. 228; Bean ve Cook, a.g.e., s. 165-167.

⁶¹³ Aynı, s. 229.

⁶¹⁴ Zahle, 1994, a.g.e., s. 86; G.B. Waywell, "Mausolea in Sout-west Anatolia", *Yayla* Sayı no 3: 4-12, (1980), s. 5.

oturumaktadır⁶¹⁵. Zaten Mausoleion incelenirken doğu ve batı bölgelerinin farklı mimari ve süsleme unsurlarının kendisine ölümsüzlük arayan bir hükümdarın mezarındaki birleşimi açıkça kendisini göstermektedir. Anıtın kabartma eserlerinde yer alan avcılık, kurban ve dövüş gibi sahneler M.Ö. 5. ve 4. yüzyılda Anadolu yöneticilerinin güçlerini göstermek için sıkça kullandıkları sahnelerdir. Ayrıca olasılıkla ailenin akrabalık bağlarının heykeltıraşi eserlerde vurgulanarak kullanılması da Anadolu geleneğiyle uygun gözükmektedir⁶¹⁶. Temel ögesi bu düşünce tarzıyla Anadolu lu olan yapıda Nereidler Anıtı ile başlayan ve Limyra Heroonu'nda da devam eden Yunan mimari formları belirgin unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Anıtı Lykialı öncülerinden ayıran önemli bir nokta ise mezar odasıdır. Benzer Lykia mezarları genel olarak bir tanesi podyumda diğeri de cellada olmak üzere iki odadan oluşmaktadır. Bu odaların kullanımı tam olarak belirgin değildir ancak bazı yazıtlar üstteki odanın esas mezar odası olduğu, alta yer alanın ise diğeri ev halkı için kullanıldığını düşündürmektedir⁶¹⁷. Mausoleion'da ise Mausolos'un ölü bedeninin gömüldüğü alan Lykialı mezarların üst yapısı sayılan cellalardaki klinelerin yerine, podyumun alt kısmına yerleştirilen bir oda içerisine konulmuştur. Ayrıca Lykialıların mezarları gibi aile için değil tek bir kişi için yapılmış olmalıdır. Bu tek kişilik gömü düşüncesi Lykia'nın erken hükümdar mezarları olan dikme mezarlarda da bulunmakla beraber, dikme mezarların Mausoleion'u etkilemiş olma ihtimali yoktur. Mezar odasının yapımında Karia Bölgesi gelenekleri etkili rol oynamıştır. Burada özellikle Bodrum yarımadasında Yalıkavak körfezinin hemen arkasında bulunan Geriş kasabesindeki geniş bir temenosla çevrili olan bir oda mezardan söz etmek gerekmektedir. Mezar bir dromos, bir stomion ve beşik tonozla kapatılan bir mezar odasından oluşmaktadır ve yerel andezit bloklarla inşa edilmiştir⁶¹⁸. Dromosa olan girişi ve geniş temenosu, bu mezarın bazı kült aktivitelerini barındırdığını düşündürmektedir⁶¹⁹. Yapı tam olarak tarihlenemese de taş işçiliğinden Halikarnassos Mausoleionu'ndan daha erken bir dönemde yapıldığı anlaşılmaktadır. Mezar olasılıkla bir Klasik Dönem hükümdarlık yapısıdır⁶²⁰. Bu yapıdaki beşik tonoz sistemi Halikarnassos Mausoleionu öncesi bölgede mezar mimarisinde beşik tonozun mezar

⁶¹⁵ Mansel, 1970, a.g.e., s. 466.

⁶¹⁶ Zahle, 1994, a.g.e. s. 86.

⁶¹⁷ N. Cahill, "Taş Kule: A Persian Tomb Near Phokaia", *AJA*, Sayı no 92: 481-501, (1988), s. 486.

⁶¹⁸ Carstens, a.g.e., s. 395.

⁶¹⁹ Jeppesen, 2000, a.g.e., s. 98; Carstens, a.g.e., s. 405.

⁶²⁰ Carstens, a.g.e., s. 405.

odalarını kapatmak amacıyla kullanıldığının bir kanıtıdır. Ayrıca M.Ö. 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen ve yine Halikarnassos yarımadasındaki Yokuşbaşı'nda bulunan benzer bir mezarda da bu sistem mezar odasının kapatılması amacıyla kullanılmıştır⁶²¹. Dromos, ante odası, stomion ve mezar odasından oluşan yapının içinde sade bir lahit de bulunmuştur. (Levha 49b) Orijinalinde bir tümülüs olan bu mezar yol yapımı çalışmaları sırasında tamamen yok edilmiştir. (Şekil 35b) Yapının mezar odasına, girişi bir taş blokla kapatılmış olan ante odası vasıtasıyla ulaşılması, özellikle Mausoleion'un örnek alınarak yapıldığını düşündürmektedir⁶²².

Mausoleion'un Yunan kökenli olarak görülen mimari özellikleri ise Atina etkisindedir⁶²³, ancak Yunan peristil düşüncesinin doğrudan kıta Yunanistan'dan mı yoksa Nereidler Anıtı yoluyla mı bu yapıya ulaştığı tam olarak anlaşılamamıştır⁶²⁴. Mimari öğelerin oranları mimar Pytheos'un diğer eserleri olan Labranda'daki Zeus Tapınağı ve Priene'deki Athena Tapınağı'yla doğal benzerlikler taşımaktadır⁶²⁵.

Mausoleion'daki plastik süslemeler, özellikle de sütun aralarında kullanılan heykellerin varlığı yapının Nereidler Anıtı temel alınarak oluşturulduğunu açıkça göstermektedir⁶²⁶. Anıtın en dikkat çekici kısmı olan piramidal çatısı incelenirken erken dönemlere inen yapılara olan belirgin benzerliklerle karşılaşmaktadır. Bu yapılardan en erkeni olan Mısır'daki 11. Hanedanlık Dönemi'ne tarihlenen Deir-el-Behari'deki Bneb-hepet-ra tapınak mezarı Mausoleion'dan yaklaşık olarak 2 bin yıl önce yapılmıştır. İki sıra sütunla çevrili olan temel, bir piramidi desteklemektedir⁶²⁷. (Şekil 36a) Ancak Mausolos ya da Artemisia'nın Mausoleion için doğrudan Mısır'daki bu anıtı örnek aldıklarını düşünmek hatalı olacaktır. Piramidal formun Mausoleion öncesi Kıta Yunanistan'da bilindiği ve kullanıldığı Akragas'ta tanrıların kutsal alanındaki altarda da görüldüğü gibi açıktır⁶²⁸. Bununla beraber piramidal unsurun daha belirgin olduğu Anadolu içinde bulunmuş olan bazı büyük ölçekli yapıları kısmen incelemek gerekmektedir.

⁶²¹ Jeppesen, 2000, a.g.e., s. 98.

⁶²² Carstens, a.g.e., s. 400.

⁶²³ Jeppesen, 1998, a.g.e., s. 164, 219.

⁶²⁴ Hornblower, a.g.e., s. 249, 251.

⁶²⁵ Hoepfner, Schwander, a.g.e., s. 230-32; Jeppesen, 1998, a.g.e., s. 177.

⁶²⁶ Jeppesen, 1998, a.g.e., s. 218.

⁶²⁷ Neuerburg, a.g.e., s. 108; Robertson, a.g.e., s. 448.

⁶²⁸ Bakınız: Gruben, Gottfried. *Die Tempel der Griechen*. (Munich: Hirmer, 1976), s. 30.

Anadolu'da Pers yönetimi öncesi ve özellikle Pers egemenliği döneminde piramidal olarak yükselen bazı yapı örnekleri bulunmaktadır. Örneğin Sardes'deki piramidal oluşumlu Arkaik Artemis altarı yaklaşık olarak M.Ö. 560 yılında yapılmıştır⁶²⁹. (Levha 50a ve Şekil 36b) Phrygia Bölgesi'nde Midas Kale'nin doğusunda yine aynı döneme tarihlenen ve Piramit Mezar olarak adlandırılan bir yapı daha bulunmaktadır. Kayanın işlenip oyulması sonucu yapılan bu mezarın üst kısmı piramit şeklindedir⁶³⁰. (Levha 50b) Ancak bu piramit kısım olasılıkla işlenen kayanın şekli nedeniyle ortaya çıkmıştır. Bu yapı dışında gerçek anlamda piramidal oluşum sergileyen en erken mezar yapısı ise Sardes akropolisinin batısında, aşağı kentin ise güneyinde bulunan piramidal mezardır. (Şekil 37a) Bulunduğu alan düzleştirilerek yapılan ve tam olarak bitirilmediği anlaşılan anıtın dış yüzeyi beyaz kireçtaşı bloklardan oluşturulmuştur⁶³¹. Alt kısmında 7.5 metrelik bir kare olarak görülen anıtta kullanılan bloklar, kenet sistemi olmaksızın birleştirilmiş⁶³² ve yapı basamaklar halinde yükselen bir piramit görüntüsüne sahip olmuştur. (Şekil 37b) Mezar odasına girişin olasılıkla kuzeyden olduğu anıtın taş işçiliği M.Ö. 6 yüzyıl ya da M.Ö. Erken 5. yüzyıl özellikleri taşımaktadır⁶³³. Ksenophon'un⁶³⁴ anlatımlarına dayanılarak Sardes savaşında ölen Pers komutan Abradatas ve eşi için yapıldığı düşünülen bir mezar anıtının bu bölge içinde var olduğunun bilinmesiyle, bu mezarla eşleştirilen yapının tarihi M.Ö. 530 yıllarında inşa edilen Kyros'un mezarından önceye tarihlenebilir⁶³⁵. Bu yaklaşım doğru olarak kabul edilirse Sardes Piramidi Pers ülkesindeki mezar anıtlarının tümünü derinden etkilemiş olacaktır⁶³⁶.

Sardes Piramidi dışında, antik Karia Bölgesi içinde kabaca Aydın ili Akbük ilçesi sınırlarına yerleştirebileceğimiz Teichiussa antik kenti nekropol alanında bulunan ve Arkaik Dönem'e tarihlenen bazı mezar yapıları da Anadolu içlerinde oluşan piramidal

⁶²⁹ G.M. Hanfmann, "On Lydian Sardis", *From Athens to Gordion*, ed.: K. DeVries, (The University Museum, 1980, ss.99-132), s. 105; Fedak a.g.e., s. 37.

⁶³⁰ Haspels, a.g.e., s. 127.

⁶³¹ C. Ratté, "The Pyramid Tomb at Sardis", *IstMitt*, Sayı no 42: 135-161, (1992), s. 140.

⁶³² W. Kleiss, "Bemerkungen zum Pyramid Tomb in Sardes", *IstMitt*, Sayı no 46: 135-140, (1996), s. 137; Ratté, a.g.e., s. 144.

⁶³³ Ratté, a.g.e., s. 153.

⁶³⁴ Ksenophon, *Cyropaedia*, Çev: W. Miller (William Heinemann, 1925), VIII. 3. 18 ve VII. 3. 7.

⁶³⁵ Hanfmann, 1972, a.g.e., s. 260; C. Nylender, *Ionians at Pasargadae*, (Almqvist & Wiksells, 1970), s. 93.

⁶³⁶ S. Ateşlier, "Phokaia'daki Taş Kule Anıt Mezarının Üst Yapısına Ait Gözlemler", *OLBA*, Sayı no: 9: 111-121, (2004), s.117.

anıtlara öncü olabilecek bir oluşum sergilemektedir⁶³⁷. Özellikle mezar anıtı 9 ve 12 olarak adlandırılan tümülüs şeklindeki yapıların (Şekil 38 ve 39) üst kısmının piramidal bir yükselmeye tamamlandığı önerisi; piramidal çatı sisteminin Anadolu'daki oluşum ya da gelişim sürecindeki en erken halkalardan biri olarak görülebilir. Bu yapılar zamanla tahrip olduğu için sadece rekonstrüksiyon önerileri yapılabilmektedir.

Anadolu'da Sardes Piramit Mezarı'na en çok benzeyen yapı ise günümüze çok daha sağlam olarak ulaşan, Phokaia'daki Taş Kule ya da Taş Anıt olarak bilinen mezardır. (Levha 51a) İonia'nın kuzeyinde yer alan Phokaia'nın 7 km. doğusunda bulunan mezar, masif bir kayadan kesilerek yapılmış ve dört basamakla yükselen bir geçiş bölümüyle ikiye ayrılmıştır⁶³⁸. Yapının dikdörtgen alt bölümü 8,8 x 6,2 metre boyunda ve 2,7 metre yüksekliğe sahiptir. Anıtın üstünde kuzeye doğru yerleştirilmiş olan kübik kısım ise 2,9 x 2,9 metreye, 1,9 metre yüksekliğindedir⁶³⁹. Bu bölümlerin arasında dört basamakla yükselen piramidal bir geçiş kısmı ile birlikte, üstteki kübik bölümde de günümüze sadece bir basamağı sağlam olarak ulaşan piramidal bir kısım bulunmaktadır. (Levha 51b) Mezarın batıda yer alan kapısı dikdörtgen ana gövde içindeki bir giriş odasına ve buradan da esas mezar odasına açılmaktadır. (Levha 52a) Bu odalarda her hangi bir süsleme bulunmamıştır⁶⁴⁰. Piramidal bir oluşum sergileyen Taş Kule'nin dikdörtgen alt yapısı ve basamaklı üst yapısı bir bütün olarak düşünüldüğünde, yapının Anadolu'da ve İran'da bir benzerinin daha bulunmadığı görülmektedir⁶⁴¹. Bu anıt M.Ö. 6. yüzyıldan M.Ö. 4. yüzyıla kadar inen bir zaman aralığı içine tarihlenmektedir⁶⁴². Bu iki Sardes Piramidi ve Taş Kule üzerinde yapılan araştırmalar göstermiştir ki piramidal yapıları anıt mezarların gelişim süreci İran'dan Anadolu'ya doğru değil, Anadolu'dan İran'a doğru gerçekleşmiştir⁶⁴³. Ayrıca yukarıda değinilen Teichiussa nekropolündeki Arkaik tümülüsler ile Kyme yakınındaki polygonal taşlardan inşa edilmiş olan piramidal yapı da bu görüşü desteklemektedir.

⁶³⁷ Voigtländer, 1986, a.g.e., s. 630-633; Ayrıca bakınız: W. Voigtländer, "Akbük-Teichiussa: Zweiter Vorbericht Survey 1985/86", AA 567-625 (1988), Özellikle sayfa 578/80.

⁶³⁸ Cahill, a.g.e., s. 483.

⁶³⁹ Aynı, s. 483.

⁶⁴⁰ Ö.Özyiğit, "2001 Yılı Phokaia Kazı, Restorasyon ve Çevre Düzenleme Çalışmaları", *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, Sayı no 5: 181-187, (Şubat 2002), s. 184; Ateşlier, a.g.e., s. 111.

⁶⁴¹ Cahill, a.g.e., s. 481; Ateşlier, a.g.e., s. 112.

⁶⁴² Ateşlier, a.g.e., s. 116; E. Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, (Net Yayınları, 1995), s. 292; Waelkens, a.g.e., s. 6; C. Praschniker ve M. Theuer, *FiE VI: Das Mausoleum Von Belevi*, (Substverlag Der Österreichischen Archäologischen Institutes, 1979), s. 177-194; Cahill, a.g.e., s. 498.

⁶⁴³ Ateşlier, a.g.e., s. 118.

Aiolis Bölgesi'nin en önemli kentlerinden birisi olan Kyme'nin sınırları içinde yaklaşık olarak 19 x 19 metrelik kare plana sahip olan bir anıt bulunmuştur. İyi işlenmiş kapı pervazları ile düzgün işlenmiş bloklarla oluşturulan ancak günümüze oldukça tahrip olmuş durumda ulaşan bu yapı, içinde dört adet oda bulundurmaktadır⁶⁴⁴. (Şekil 40a) Yapının en dikkat çekici özelliği ise kuzey ve doğuda tek kademeli olarak görülürken, batı ve güneyde iki kademeli olarak yükselmesidir. Bu durumda anıta güney ve batıdan bakıldığında, yapı piramidal bir formda görülür⁶⁴⁵. (Şekil 40b) Tam olarak hangi amaçla yapıldığı bilinmemesine rağmen anıtın hemen batısında bulunan taş döşemeli bir yol, doğusunda yer alan ve günümüzde de kullanılan su kaynağı ile temenos benzeri bir duvar bu anıtın kutsal bir mekan olduğunu ortaya koymaktadır⁶⁴⁶. Ksenophon'a göre Pers kralı Kyros, Lydialılar'la Sardes önlerinde yapılan savaş sırasında kendisine yardımda bulunan Mısırlılara ödül olarak bir miktar mal, köle ve yöredeki bazı kentleri vermiştir⁶⁴⁷. Yapıdaki piramidal yükselme, bu bölgeye yerleştirilen Mısır kökenli insanların, kendileri için çok önemli olan bu formu kutsal amaçla yapmış oldukları düşüncesi ile açıklanmıştır. Ancak anıtın yerleştirildiği alanın eğimli olması bu piramidal basamaklanma için temel bir neden de olabilir. Bununla beraber yapı, çevresinde bulunan seramiklerle M.Ö. 4. yüzyıl içine tarihlenmektedir⁶⁴⁸.

Karia Bölgesi sınırları içindeki piramit motifinin kullanımı da sadece Teichiussa tümülüsleri ya da Halikarnassos Mausoleionu ile sınırlı değildir. Örneğin Kaunos sikkeleri üzerinde yer alan motifler içerisinde sıklıkla piramit benzeri figürler görülmektedir. (Levha 52b) Sikkeler üzerinde görülen bu piramit benzeri objeler bazen halka şekilli eklemelerle süslenmişler, bazen de stilize kuşlar ya da üzüm salkımları ve Khibide kelimesinin ilk harfi ile birlikte gösterilmişlerdir. (Levha 53a) Bu şekiller araştırmacılar tarafından kutsal taş anlamına gelen Baitylos olarak adlandırılmışlardır⁶⁴⁹.

Antik dönemde kutsal taşlara tapınım dünya çapında yaygın ve en erken dini inanışlardan birisi olarak görülür. Pek çok görünümde olabilen baityloslardan bazılarının sivrilmiş uç kısımları sıklıkla obelisklere ya da piramitlere benzetilmiştir⁶⁵⁰.

⁶⁴⁴ E. Doğer, İ. Gezgin, "Aiolis'de Bir Anıt", *Arkeoloji Dergisi*, Sayı no 4: 169-174, (1996), s. 169.

⁶⁴⁵ Aynı, s. 171.

⁶⁴⁶ Aynı, s. 171.

⁶⁴⁷ Ksenophon, 1925, a.g.e., VII,1, 43-45

⁶⁴⁸ Doğer, Gezgin, a.g.e., s. 174.

⁶⁴⁹ B. Öğün ve diğerleri, *Kaunos*, (Orkun & Ozan, 2001), s. 97; A. Diler, "Sacred Stone Cult in Caria", *Asia Minor Studien- Festschrift für Baki Öğün Zum 75.Geburtstag*, Sayı no 39: 51-77, (2000), s. 51.

⁶⁵⁰ Diler, a.g.e., s. 54.

Kaunos kentinde de Dios Soter temenosu içinde bir baitylos yer almaktadır⁶⁵¹ ve kent sikkelerinde yer alan piramit benzeri objeler bu temenosun içindeki baitylos ile eşleştirilmiştir⁶⁵². (Şekil 41a) Bu alanda yapılan kazılarla bölgenin M.Ö. Geç 5. yüzyıl, Erken 4. yüzyılda bir kült merkezi olarak kullanıldığı anlaşılmıştır⁶⁵³. Üzerlerinde piramit benzeri motifler bulunan sikkeler ise M.Ö. 490-430 yılları arasında kullanılan sikkeler olarak tarihlendirilirler⁶⁵⁴. Bu Mausoleion öncesinde bölge sınırları içinde piramit motifinin bir kült objesi olarak tanındığını göstermektedir. Ancak bu kült olasılıkla kentsel bir tapınma sahiptir ve bölgesel mimariyi etkilememiştir.

Pers ülkesi içinde ise Mausoleion'a ışık tutan en önemli yapı Pasargadae'deki Kyros'un mezarıdır⁶⁵⁵. (Şekil 41b) Kyros'un gerçek mezarı diğer Pers ve pek çok Lykia mezarında olduğu gibi zeminin üst kısmına yerleştirilmiştir. Dikdörtgen bir kaidenin üstünde basamaklı bir platform yükselmekte ve bu piramit benzeri oluşum üçgen damlı bir çatıyı taşımaktadır. (Şekil 42a) Bu bölümün toplam yüksekliği yaklaşık olarak 11 metredir⁶⁵⁶. Tüm yapı her yüzde 8 adet olarak bilinen sütunlar tarafından çevrelenir ki bu temenos benzeri bir duvar oluşturur. (Levha 53b) Anıtta kyma profilli silmeler, onların dikey duvardan yatay geisona geçiş şeklindeki kullanımı, bitirilmemiş dış sırası ve belki de alınlık şeklindeki cella çatısı İonia etkisini gösterir. Bununla birlikte taş işçiliği, kırlangıç kuyruğu kenetler ve anathyrosis kullanımı da İonia ve Lydia etkisidir. Ayrıca tüm yapının üç kısımlı ünitelere bölünmesi yine İonia etkisini düşündürmektedir⁶⁵⁷. Bilindiği gibi Pers yönetimi döneminde merkezi devletle ilişkide olan memurlar, sanatçılar ve sıradan halk politik ve ticari sebeplerle Pers merkezine gitmişlerdir⁶⁵⁸. Bu yaklaşımla Kyros'un anıt mezarı Halikarnassos Mausoleionu'nu etkilemiş olabilir⁶⁵⁹. Ayrıca piramidal formlar Pers ülkesinde mimari unsur olarak çok sık olarak görülmesine de bu formun kullanımı günümüzde tahmin edilenden daha

⁶⁵¹ B. Ögün ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 91-97.

⁶⁵² Diler, *a.g.e.*, s. 52.

⁶⁵³ B. Ögün ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 93-94.

⁶⁵⁴ Aynı, s. 97.

⁶⁵⁵ H. V. Gall, "Bemerkungen zum Kyrosgrab in Pasargadae und zu Verwandten Denkmälern", *AMI* Sayı no 12: 271-279, (1979), s. 271 vd.; W. Kleiss, "Der Takht-i Rustam bei Persepolis und Das Kyrosgrab in Pasargadae", *AA*: 157-162, (1971), s. 157 vd.

⁶⁵⁶ Fedak, *a.g.e.*, s. 32.

⁶⁵⁷ Nylander, *a.g.e.*, s. 92-102.

⁶⁵⁸ F. Malekhzadeh, "Persian Remains in Anatolia", *Fifth International Congress of Turkish Art*, Ed.: G. Feher, (Akademiai Kiado, 1978, ss. 569-573), s. 569.

⁶⁵⁹ L'vov-Basirov, *a.g.e.*, s. 101; Nylander, *a.g.e.*, s. 93.

yaygındır⁶⁶⁰. Ancak Sardes’de bulunan piramidal mezar, Sardes seferi sırasında ölen Pers komutan Abradatas için yapıldıysa, Kyros’un mezarının kesinlikle Sardes piramidal mezarının etkisinde yapıldığı unutulmamalıdır.

Doğudaki ve özellikle Anadolu’daki tüm bu benzer örneklerle rağmen Mausoleion’un son kazıcısı olan Jeppesen anıtın piramidal üst yapısının doğu dünyasından ve özellikle de Mısır’dan etkilenmiş olmasını olanaksız görmektedir. Ona göre burada amaç Yunan motifinin farklılaştırılarak kullanılmasıdır⁶⁶¹. Yapı hakkında araştırmalar yapan Hoepfner’de anıtın üst kısmının doğu kökenli olmayacağını belirterek, sadece mimari bir zorunluluk sonucu oluşturulduğunu savunmaktadır⁶⁶².

Jeppesen’in düşüncelerine ve gerçekte M.Ö. 4. yüzyıldan önce Yunan dünyasında piramit ya da piramidal unsurların başka örneklerde görülmesine rağmen, anıtsal mezarlarda kullanılması ile ilgili her hangi bir kanıt yoktur. Vazo resimleri üzerinde de karşılaşılan basamaklı yapılar özellikle M.Ö. 5. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenen bazı beyaz zeminli lekytoslarda sıklıkla gösterilmektedirler⁶⁶³. (Levha 54a) Genellikle stel altlığı olarak kullanılmış olan bu motifler (Levha 54b) konumuz dışında olmakla beraber, Mausoleion öncesindeki basamaklı minyatür piramitler olarak adlandırılabilirler. Mimari açıdan ise bu tarz yapılar M.Ö. 4. yüzyıldan başlayarak çatı yapıları ve aynı zamanda heykel ve diğer trophy destekleri olarak kullanılmışlardır. Ancak Kıta Yunanistan’da bir peripteral naosun üzerine piramidal çatı uygulamasından sürekli kaçınılmıştır⁶⁶⁴. M.Ö. 4. yüzyıla başlayarak Kıta Yunanistan’daki basamaklı kaideye sahip olan anıtlardan Atina’da Korkyralı elçilerin mezarları⁶⁶⁵ (Şekil 42b) ve Keramaikos’da bulunan Selymbrialı Pythagoras’ın mezarı⁶⁶⁶ (Levha 55a) iyi bilinen örneklerdir, fakat bu mezarlar da seramik üzerinde görülen motiflerin, yani stel altlıklarının birebir benzerleridir. Rhodos’da da basamaklar halinde yükselen küçük

⁶⁶⁰ Bakınız: J. Boardmann, “Pyramidal Stamp Seal in The Persian Empire”, *Iran* 8: 19-45, (1970).

⁶⁶¹ Jeppesen, 1998, *a.g.e.*, s. 203.

⁶⁶² Hoepfner, 1996, *a.g.e.*, s. 110.

⁶⁶³ Bakınız: D.C. Kurtz, *Athenian White Lekythoi*. Oxford: Clarendon Press, 1975.

⁶⁶⁴ Fedak, *a.g.e.*, s. 36.

⁶⁶⁵ U. Knigge, “Untersuchungen bei den Gesandtenstelen im Kerameikos”, *AA* sayı no 87: 584-629, (1972), s. 591- 605.

⁶⁶⁶ Aynı, s. 586-591; Ayrıca bakınız: W. Hoepfner, “Das Grabmument des Pythagoras aus Selymbria”, *AM* 88 : 145- 163, (1973).

boyutlu örnekler vardır⁶⁶⁷. Daha büyük boyutlu örnekler ise yerel halk tarafından piramit olarak adlandırmışlardır.

Kıta Yunanistan'da Vatika körfezinin batı yakasında Viglaphia adlı küçük bir kasaba sınırları içerisinde halk tarafından piramit olarak adlandırılan benzer bir yapı yer almaktadır. Yapının yaklaşık kare olan temeli 17,50 x 16 x 17,45 x 16 metre olarak ölçülmektedir⁶⁶⁸. Benzer bir şekilde Argolid bölgesindeki Kephalaria'de ve Epidaurus'daki Ligurio'da piramit ya da kule benzeri yapılar bulunmaktadır⁶⁶⁹. (Şekil 43a) Tümü tahrip olmuş olan bu yapılar çok sayıda ortak noktaya sahiptir. Bu üç yapının tümü birer ovanın üzerinde yükselen tepelerin üst kısmında bulunmakta, tümünün kapıları doğuya bakmakta, ve su depolanması amacıyla yapılmış olan sarnıçları barındırmaktadırlar.

Viglaphia piramidinin bulunduğu alan tarihi bilinmeyen daha geç bir dönemde taş ocağı olarak kullanılmıştır. Bu alanda yapılan yüzey araştırmalarında çok sayıda çakmaktaşı, ve tarihleri M.Ö. 4. içinde olan siyah glazürlü seramik parçaları bulunmuştur⁶⁷⁰. Tarihsel olarak Mausoleion ile aynı yüzyıl içinde yapılmış olan bu yapıların mezar anıtlarıyla ilişkili olmadığı ve tarımla ilgili yapılar oldukları bilinmektedir⁶⁷¹.

M.Ö. 4. yüzyıl içinde Güney İtalya'da Apulia vazolarının üzerinde, çok sayıdaki farklı figürle birlikte bir kısmında üçgen şeklinde yükselen piramidal çatıların da yer aldığı yapılar göze çarpmaktadır⁶⁷². (Levha 55b) Ayrıca Mausoleion'a çok daha yakın bir alanda Loryma, Bozburun, Tassanus ve Rhodos gibi Karia'nın bazı kıyı kentleri basamaklı piramidal anıtlara sahiptir ve bunlar stel ya da taş kaideler olarak tanınmaktadır⁶⁷³. (Şekil 43b ve Şekil 44a) Üzerlerinde stel ya da yazıt bulunamamış olmasına rağmen Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen yapıların özellikle piramidal kısımları olasılıkla Halikarnassos Mausoleionu'nun etkisiyle oluşturulmuştur⁶⁷⁴.

⁶⁶⁷ Bakınız: P.M. Fraser, **Rhodian Funerary Monuments**. Oxford: Clarendon Press, 1977. Taf: 58a-58d.

⁶⁶⁸ M.H. Frachhia, "The Peloponnesian Pyramids Reconsidered", **AJA**, Sayı no 89: 683-689, (1985), s. 684.

⁶⁶⁹ Bakınız: L. Lord, "Pyramids of The Argolis", **Hesperia** Sayı no 7: 481- 527, (1938).

⁶⁷⁰ Fracchia, **a.g.e.**, s. 684.

⁶⁷¹ Aynı, s. 688, 689; Ayrıca Bakınız: S. Oppermann, "Pyramiden In Griechenland", **AW**, 1: 45-52, 1971.

⁶⁷² Neuerburg, **a.g.e.**, s. 110.

⁶⁷³ Diler, **a.g.e.**, s. 66; P.M. Fraser, G. Bean, **The Rhodian Peraea And Islands**, (Oxford Universty Press, 1954), s. 59.

⁶⁷⁴ Carter, **a.g.e.**, s. 180.

Mausoleion'un çatı sistemin köken sorunu görüldüğü gibi kesin olarak çözülememiştir. Ancak yapının cella kısmının kült ya da başka amaçlı bir alan olarak kullanılıp kullanılmadığı bilinmese de Hoepfner'in belirttiği gibi sadece mimari sorunlar yüzünden basamaklı bir piramit inşa edilmesi anlamsal olarak uygun değildir. Yunan esinlenmesi ise düşüncesi de en az bunun kadar hatalı olacaktır, çünkü bu sistem hem Anadolu'da ve özellikle Karia Bölgesi'nde Mausoleion'dan en az 150 yıl öncesinde kullanılan bir yöntemdir⁶⁷⁵ hem de Kıta Yunanistan'da bazı vazo resimleri üzerindeki küçük yapıların basamaklı çatıları olduğuna ilişkili tasvirlerin dışında belirgin hiç bir mezar örneği yoktur. Bu nedenle Mausoleion'da kullanılan piramidal üst yapının köken olarak bölgede erken dönemde kullanılan tümülüs formunun⁶⁷⁶ ve diğer Anadolu örneklerinde de görülen piramidal sistemin bir devamı olması gerekmektedir. Anadolu'da piramidal sistemin ortaya çıkış şekli ise yine doğu uygarlıkları vasıtasıyla gerçekleşmiş olabilir. Bilindiği gibi yapının en önemli unsuru piramidal çatıyı taçlandıran quadriga heykelidir ve bu heykel grubu piramidal çatıdan ayrı düşünmek hatalı olacaktır. Olasılıkla Mausolos'u da içeren bu heykel grubu özellikle yapının en üst noktasına konulmuş ve tüm çevrenin bu heykeli görmesi sağlanmıştır. Basamaklı piramit de hem kendisi sembolik bir anlam taşımakta⁶⁷⁷, hem de heykelin rahatça izlenebilmesini sağlamaktadır. Bu durum Herodotos'un naklettiği, Mısır'da, Moiris Gölü içindeki piramitler ve bu piramitlerin tepesine tahtlarında oturur durumda yerleştirilmiş olan kolossal hükümdar heykellerine belirgin olarak yakın bir düşüncedir⁶⁷⁸. Mısır'ı görmemiş de olsa, anıtın sahibi olan Mausolos ya da ölümünden sonra inşaatı devam ettiren Artemisia, hemşehrileri olan Herodotos'un özellikle Karia ile yakın ilişkileri olan Mısır hakkında anlattıklarını biliyor olmalıdırlar. Bu nedenle Anadolu'da zaten var olan bir sistemin Mısır örneklerine benzer bir düşünceyle inşa edilmesi kendi ölümsüzlük anıtını tasarlayan bir hükümdara ilgi çekici gelmiş olmalıdır. Bu benzerliklerin sadece hayal gücünün zorlamasıyla oluşturabileceği söylene de⁶⁷⁹ temel unsur olan büyüklük düşüncesinin çıkış yeri aynı düşünce sahibi tarafından Mısır

⁶⁷⁵ W. Voigländer, "Worläufer des Maussolleion in Halikarnassos", *Boreas*, Sayı no 17: 51-62, (1989), s. 57-61.

⁶⁷⁶ F. Matz, "Hellenistische und Römische Grabbauten", *Die Antike* Sayı no 4: 266-292, (1928), s. 269.

⁶⁷⁷ Neuerburg, *a.g.e.*, s. 108; Fedak, *a.g.e.*, s. 36.

⁶⁷⁸ Herodotos, *a.g.e.*, II, 149.

⁶⁷⁹ Hornblower, *a.g.e.*, s. 246

olarak verilmiştir⁶⁸⁰. Kendi mezar anıtını, kurduğu kentin inşa çalışmaları sırasında planlayan bir yöneticinin görkemli mezarlar hakkında bilgi sahibi olması çok doğaldır. Mausolos tümünden görkemlisini yapmak istemiş ve bunu başarmıştır.

Mausoleion bir çok anıtın mimari ve heykeltıraşi özelliklerini kendisinde toplamış ve bu özellikleriyle sadece Karia Bölgesi içinde değil aynı zamanda tüm Akdeniz dünyasında uzun yıllar sürecek bir mezar mimarisinin doğmasına neden olmuştur.

Sadece Karia Bölgesinde Mausoleion'dan etkilenen mezar anıtları, Knidos Aslanlı Mezar Anıtı, Scylla Anıtı, Turgut'taki anıt mezar ve Milas Gümüşkesen Anıtıdır. Bunlardan Aslanlı Mezar Anıtı Knidos kentinin doğusunda bulunan nekropol alanı içinde denize hakim bir konumda inşa edilmiştir. Özel bir temenos alanı içinde yapılan mezarın taban kısmı tam kare şeklinde olup, yapının çevresini her yüzde dörder adet olmak üzere dor başlığı taşıyan pseudo peripteros şeklinde yerleştirilen sütunlar çevrelemektedir⁶⁸¹. (Şekil 44b) Yapıda ayrıca olasılıkla merkez sütunların arasına gelecek şekilde kalkan kabartması da kullanılmıştır⁶⁸². Bu kısmın üzerinde triglif ve metopların kullanıldığı bir alan ve onun da üzerinde basamaklı bir piramit yer almaktadır⁶⁸³. Piramit kolossal bir aslan heykeliyle taçlandırılmıştır. İçinde dairesel bir oda ve bu odaya dairesel bir şekilde bağlı olan on iki adet küçük odacık yer almaktadır⁶⁸⁴. Anıt mezar farklı öneriler⁶⁸⁵ bulunmakla beraber, genel olarak M.Ö. Geç 4. yüzyıla tarihlenmektedir⁶⁸⁶.

Mausoleion etkileri ile inşa edilen Knidos Aslanlı Mezar Anıtı'na en çok benzeyen yapı ise Kuzey Yunanistan'daki Amphipolis Aslanlı Anıtı'dır. (Şekil 45) 9,96 x 9,96 metre ölçülerindeki kare plana sahip⁶⁸⁷ olan anıtın kaide kısmı, bulunduğu arazinin durumu dolayısıyla, yerleştirildiği eğimi takip ederek basamaklandırılmıştır. (Levha 56a) İnşa işlemi sırasında mermer, poros ve ucuz yerli taş bloklarının kullanıldığı yapıda dor düzenindeki plaster sütunlar süsleme unsuru olarak yer

⁶⁸⁰ Aynı, s. 246.

⁶⁸¹ Newton, a.g.e., s.482.

⁶⁸² Waywell, 1980, a.g.e., s. 7.

⁶⁸³ Neuerburg, a.g.e., s. 108.

⁶⁸⁴ Newton, a.g.e., s. 504.

⁶⁸⁵ Bakınız: F. Krischen, "Löven Monument und Mausolleion" RM 59: 174-181, 1944.

⁶⁸⁶ G.B. Waywell, "The Lion From The Lion Tomb at Cnidus", **Regional Schools in Hellenistik Sculpture, Proceedings of an International Conference Held at the American School of Classical Studies at Athens, March 15-17, 1996**, Ed.: Olga Palagia, William Coulson, (London, Oxbow Monograph 90, 1998, ss. 236-24), s. 240; Fedak, a.g.e., s. 78 ; Vermeule, 1972, a.g.e., s. 54.

⁶⁸⁷ O. Broneer, **The Lion Monument At Amphipolis**, (Harvard University Press, 1941), s. 23.

almaktadır. 3,64 metre yüksekliğindeki tüm sütunlar mavimsi gri bir mermerden yapılmışlardır⁶⁸⁸.

Kazılar sonucunda anıt içerisinde bir odanın var olup olmadığı anlaşılamamıştır. Bir oda olduğu düşünülürse bunun girişi yapının ön cephesi olan doğu kısmında yer almış olmalıdır. Yapının her cephesinde dörder sütun yer aldığı düşünülmüş ve üst kısımda bulunan triglif ve metoplar bu sayılar üzerinden ortaya çıkarılmıştır. Bu hesaplara her iki sütun arasına 4 adet metop yerleştirilmiştir. Bunun üzerinde yer alan basamaklı piramidal çatıda bir kaide ve oturur pozisyonda işlenen serbest bir aslan heykeli yer almaktadır⁶⁸⁹. (Levha 56b) Oldukça anıtsal olarak işlenen aslan heykeline ait pek çok fragman bulunmuştur ve buluntular yardımıyla bu aslanın yüksekliği kaideden itibaren 5.30 metre olarak hesaplanmıştır⁶⁹⁰. M.Ö. 4. yüzyılın son 20 yılı içerisinde tarihlenen⁶⁹¹ bu yapının bir mezar anıtı olup olmadığı anlaşılamamış olsa da, etkilendiği yegane kaynak Güneybatı Anadolu'dur.

Karia Bölgesi içinde, Bargylia olarak bilinen ve günümüzde Milas'a bağlı Güllük köyü yakınında bulunan kentin nekropolis alanında dikdörtgen planlı olarak inşa edilen Scylla Anıtı 7,62 x 6,70 metre ölçülere sahiptir. Temel kısmı hariç mermerden inşa edilen yapı her yüzünde plaster olarak işlenen dörder adet dor düzenli sütuna sahiptir. Bu sütunların üstünde metop ve trigliften oluşan tipik dor düzenindeki üst yapı bulunmaktadır⁶⁹². Anıtın çatı kısmı basamaklı bir piramit şeklindedir ve bulunan basamakların iki farklı ölçüye sahip olduğu bilinmektedir. Yapının kesin olarak bir mezar olarak kullanıldığı bilinmemesine rağmen "Hermaiskos'un oğlu Melas" yazılı bir bloğun var olması bu ihtimali güçlendirmektedir⁶⁹³. Anıt olasılıkla üç basamaklı bir krepidoma üzerinde yer almakta ve on bir basamakla yükselen çatıyı yapıya adını veren bir heykel grubu süslemektedir⁶⁹⁴. Bu heykel grubu basamak benzeri bir kaidenin üzerine yerleştirilmiştir. Mimari yapı ve onu taçlandıran heykel grubunun birleşimiyle anıtın toplam yüksekliği 9,75 metre olmalıdır⁶⁹⁵. Heykel grubu üç boyutlu olarak gözükür ve Scylla canavarını göstermektedir. M.Ö. 200-150 yıllarına tarihlendirilen

⁶⁸⁸ Aynı, s. 27.

⁶⁸⁹ Jeppesen, 1958, a.g.e., s. 66; Aynı, s. 31.

⁶⁹⁰ Broneer, a.g.e., s. 37.

⁶⁹¹ Aynı, s. 48

⁶⁹² G.B. Waywell, "The Scylla Monument From Bargylia", *AntPl*, Sayı no 25: 75-98, (1996), s. 81.

⁶⁹³ Aynı, s. 81.

⁶⁹⁴ Aynı, s. 82.

⁶⁹⁵ Aynı, s. 83.

yapı⁶⁹⁶ Mausoleion ve Knidos Aslanlı Mezar Anıtı'ndan etkilenerek yapılmıştır. (Şekil 46)

Yine Karia sınırları içinde günümüzde adı tam olarak bilinmeyen bir antik kentte bulunan anıt mezar da benzer özellikler taşımaktadır. Bozburun yarımadasında Turgut köyünden Bayır mevkiine giden yol üzerinde bulunan yapı kare bir plana ve piramidal çatıya sahiptir⁶⁹⁷. (Levha 57a) Anıtın kapı lentosunda görülen yazıt üzerinde, kapının yanında bir çift aslan durduğu ve piramidal çatının tepe noktasında Diagoras adlı bir kişinin heykelinin yer aldığı belirtilmektedir⁶⁹⁸. Tarihi kesin olarak bilinmeyen bu yapı Mausoleion'un hakkında önemli ipuçları vermektedir. Özellikle piramidal çatının üst noktasında bulunduğu söylenen heykelin varlığı, Mausoleion'u taçlandıran quadriga içinde Mausolos'un da bulunduğunu düşündürmektedir. Benzer bir anıt Rhodos'da Ptolemaion olarak adlandırılan ancak aslında M.Ö. 4. yüzyıl içine tarihlenen bir mezardır. Dikdörtgen bir mezar odasına sahip olan yapının çatı sistemi hakkında kesin bilgiler olmasa da piramidal bir şekilde sonlanmış olabileceği düşünülmektedir⁶⁹⁹.

Knidos'taki Aslanlı Mezar Anıtı ve doğal olarak Mausoleion'la benzerlikler taşıyan bir diğer anıt Alinda'da bulunan ve günümüze sağlam olarak ulaşmamış olan anıt mezardır. (Şekil 47) Dört basamaklı bir krepidoma üzerinde yükselen yapı kare planlıdır ve çevresini her yüzde ikişer adet olmak üzere dor düzenli plaster sütunlar süsler. Üst yapısı hakkında hiçbir bilgi olmasa da olasılıkla piramidal bir şekilde son bulmaktadır. Anıtın yapım tarihi M.Ö. 4. yüzyıl içindedir⁷⁰⁰.

Ephesos antik kentinin 12. km. kuzey doğusunda Halikarnassos Mausoleionu'ndan sonra Küçük Asya'nın en büyük mezar anıtı bulunmaktadır⁷⁰¹. Belevi Mezar Anıtı olarak bilinen bu yapının podyumu küp şeklindeki ana kayanın oyulması sonucu oluşturulmuştur. Yapı sadece boyut olarak değil şekil itibarıyla da Halikarnassos Mausoleionu ile benzerlikler taşımaktadır. (Şekil 48) Podyum, peristasis, ve cella olmak üzere üç bölümden oluşan mezar, 29,65 x 29,65 metre ölçülerindeki kare planlı podyuma sahiptir⁷⁰² (Şekil 49a) 11,5 metre yüksekliğinde ve çevresi iki sıra

⁶⁹⁶ Waywell, 1980, a.g.e., s. 7.

⁶⁹⁷ Diler, a.g.e., s. 66; Hornblower, a.g.e., s. 250.

⁶⁹⁸ Fraser, Bean, a.g.e., s. 45.

⁶⁹⁹ Hornblower, a.g.e., s. 250.

⁷⁰⁰ Fedak, a.g.e., s. 78.

⁷⁰¹ Waywell, 1980, a.g.e., s. 8.

⁷⁰² Fedak, a.g.e., s. 79; Akurgal, a.g.e., s. 347.

mermerle kaplı olan⁷⁰³ bu podyum üç basamaklı bir krepidoma üzerine oturtulmuştur ve onun üzerine kaidesi silmeli olan bir podyum duvarı yerleştirilmiştir. Üst yapısı dor düzeninde son bulan podyumun üzerinde her yüzü sekizer adet korinth başlıklı sütunla çevrili olan cella yer almaktadır⁷⁰⁴. Bu sütunların üzerinde ise ion düzeninde bir üst yapı bulunmaktadır. Bu peristasisin kapalı tavan kasetleri, üzerinde cenaze töreni ile ilgili oyun sahneleri ve kentauromakia sahneleri taşımaktadır⁷⁰⁵.

Temel kısmının güney bölümünde yer alan, 7,4 x 4,5 metre ölçülerinde ve 8,25 metre yüksekliğinde olan mezar odası kaya oyması bir yapıdır⁷⁰⁶. Mezar odasının üstü beşik tonoz tekniğiyle yapılmıştır ve bir lahit içermektedir⁷⁰⁷. (Şekil 49b)

Cellanın üst yapısının ve çatı sisteminin nasıl olduğu tam olarak bilinmemektedir. Çatının Halikarnassos Mausoleionu ile benzer bir şekilde piramidal olarak yükselmiş olabileceği de düşünülmesine⁷⁰⁸ rağmen, yapı çevresinde çatıya ait parçaların az sayıda bulunması nedeniyle bu kısmın bitirilmeyen bırakılmış olma ihtimali günümüzde ön plana çıkmaktadır. (Şekil 50a) Kazılar sonucunda yapının gerçek boyutlu at ve daha küçük işlenen griphon heykelleri ile süslenmiş olduğu bilinmektedir.

Mavi, kırmızı ve yeşil rengin mimari unsurların renklendirilmesinde kullanıldığı bilinen⁷⁰⁹ yapının mimari süslemeleri ve kabartmalardaki stili Yunan üslubundadır ve olasılıkla yapı Yunanlı bir sanatçı tarafından inşa edilmiştir. Ancak anıtın Perslilik özellikleri de çok belirgindir. Tarihi problemlili olan Belevi Anıtı'nın M.Ö. Erken 3. yüzyılda yapıldığı ve daha sonra M.Ö. 246 yılında ölen Antiokhos için tekrar kullanıldığı düşünülmektedir⁷¹⁰.

Roma Dönemi'nde de Nereidler Anıtı'yla başlayıp Mausoleion'la devam eden gelenekte pek çok mezar anıtı yapılmıştır. Anadolu'da ortaya çıkan ve Tapınak tipli mezarlar olarak adlandırılabilir olan bu yapı geleneği Kilikia, Pamphylia, Pisidia,

⁷⁰³ S. Buluç, "Belevi Mezar Anıtı", VII. Türk Tarih Kongresi, Cilt no 1: 137-144, (1972), s. 138.

⁷⁰⁴ Praschniker, Camillo, Theuer, a.g.e., s. 24, 25.

⁷⁰⁵ Buluç, 1972, a.g.e., s. 138; Praschniker, Camillo, Theuer, a.g.e., s. 73-88.

⁷⁰⁶ Praschniker, Camillo, Theuer, a.g.e., s. 55.

⁷⁰⁷ Buluç, 1972, a.g.e., s. 139; Fedak, a.g.e., s. 79.

⁷⁰⁸ Praschniker, Camillo, Theuer, a.g.e., s. 55, Fedak, a.g.e., s. 80; G. Gamer, "„Sepulcrum Cnei Et Publ. Cornel. Scipionum Tarrac." Das Monumet Bei Tarragona Und Andere Bauten in der Nachfolge Des Mausollieons von Halikarnass", MM Sayı no 23: 296-317, (1982), s. 301.

⁷⁰⁹ Praschniker, Camillo, Theuer, a.g.e., s. 64.

⁷¹⁰ Waywell, 1980, a.g.e., s. 8; Fedak, a.g.e., s. 81; Praschniker, Camillo, Theuer, a.g.e., s. 160, 180; S. Buluç, "The Tomb Monument At Belevi Near Ephesos", The Proceedings of The Xth International Congress of Classical Archaeology, Ankara-İzmir 23-30/IX/1973, Cilt no 3: 1085-1092, (1978), s. 1092.

Lykia, Karia, Mysia ve Phrygia Bölgeleri'nde açıkça kendisini göstermektedir.⁷¹¹ Karia sınırları içindeki Mylasa'da bulunan Gümüşkesen Mezar Anıtı bu yapılara güzel bir örnek teşkil eder. (Levha 57b) M.S. 2. yüzyıla tarihlenen bu anıt mezar da öncül yapılarının ortak özellikleri olan podyum, peristasis ve piramidal bir çatıya sahiptir⁷¹². Ancak tüm bunlar detaylarında Halikarnassos Mausoleionu'ndan farklı olarak işlenmiştir. Mausoleion'la karşılaştırıldığında daha alçak olarak yapılan podyumda, mezar odasına girişi sağlayan bir kapı vardır. Podyum bölümünde her yüz 7,31 cm uzunluğundadır⁷¹³. Gümüşkesen Anıtı'nın peristasis kısmı ise korinth sütunlarıyla süslenmiştir. Bu bölümün ortasında bir cella ya da çatıyı destekleyen herhangi bir kısım bulunmamaktadır. Köşelerde de korinth başlıklı plasterler kullanılmıştır. Her cephede üst kısmı yivli, alt kısımları ise yivsiz olarak işlenmiş ve korinth başlıklı iki adet sütun bulunmaktadır⁷¹⁴. Yapı beş basamaktan oluşan bir çatıya sahiptir. Ancak çatı kısmının üst bölümü tahrip olduğu için tam bir rekonstrüksiyonu yapılamamaktadır⁷¹⁵. Bununla beraber bu kısmın alt bölümünde yer alan bazı geometrik motiflerden başka heykeltıraş hiçbir süsleme yoktur⁷¹⁶.

Büyük mezar anıtları dışında Karia Bölgesi'nde özellikle Latmos civarında bazı kaya mezarlarının da kapaklarının piramidal formlu oldukları bilinmektedir⁷¹⁷. Bu form Mausoleion'un etkilerinin sadece anıtsal mezarlar için geçerli olmadığını göstermektedir. Nereidler Anıtı ile tanınan ve gelişerek Mausoleion'da doruk noktasına ulaşan mezar mimarisi, özellikle üst yapının piramidal şekillenmesiyle kendisini gösterirken; bu dönemde serbest anıtsal mezarlarda sadece basamaklı yükselen piramidal çatılar değil aynı zamanda Nereidler Anıtı benzeri tapınak planlı mezarlar da inşa edilmiştir. Miletos antik kentinin 15 km. güneyinde, Akbükü'ne giden karayolunun batısında M.Ö. 2. yüzyılın ikinci yarısına ait olan ve Ta Marmara olarak adlandırılan 12 x 12 metrelik kare planlı bir mezar anıtına ait kalıntılar bulunmaktadır. (Şekil 50b) Yüksek bir kaidenin üzerine iki katlı olarak oturtulduğu anlaşılan anıtın üst kısmı

⁷¹¹ Cormack, 1992, a.g.e., s. 13 vd.

⁷¹² Ü. Serdaroğlu, *Lykia-Karia'da Roma Dönemi Tapınak Mimarlığı*, (Arkeoloji ve Sanat, 2004), s.152.

⁷¹³ Waywell, 1980, a.g.e., s. 5.

⁷¹⁴ Aynı, s. 5.

⁷¹⁵ Neuerburg, a.g.e., s. 108.

⁷¹⁶ Waywell, 1980, a.g.e., s. 5.

⁷¹⁷ Diler, a.g.e., s. 66.

tapınak şeklindedir⁷¹⁸. Üç yüzünde altışar adet, bir yüzünde ise dört adet dor düzeninde duvara bitişik sütunlarla çevrelenen yapı, bu haliyle Knidos Aslanlı Mezarı ya da Amphipolis Aslanlı Anıtı'nı hatırlatmaktadır. Ayrıca sütunlar arasında kabartma şeklinde yapılmış kalkan motifleri, günümüzde tahrip olmalarına rağmen göbekleri kırmızı, kenarları altın sarısı renginde olup, kırmızı boya ile yapılmış bir iple asılı duruyor görünümünde işlenmişlerdir⁷¹⁹. Yapı en altta dört basamaklı bir krepidoma ile başlamakta, onun üzerine kaidesi silmeli bir podyum gelmekte ve bir dor üst yapısı ile son bulmaktadır⁷²⁰. Her iki kata giriş ön cephedendir. Tavanlar kasetlerle süslenmiş ve boyalıdır. Çatı kısmı taş bloklarla yapılmış ve bu nedenle alçak olarak inşa edilmiştir⁷²¹. Bu mezar anıtı Hellenistik Dönem içinde podyum üzerine inşa edilen son anıt mezarı olarak bilinir ve Roma Dönemi içinde yaygın olarak kullanılan anıtsal mezar yapılarının öncüsü görünümündedir⁷²² (Şekil 51a)

Pisidia Bölgesi'nde yer alan Ariassos kenti nekropolis alanında bulunan kare planlı anıt mezar da yüksek bir podyum üzerine yerleştirilerek Lykia'da ortaya çıkan yüksek kaidenin bir Anadolu mezar geleneği haline geldiğini açıkça göstermektedir. (Şekil 51b) Olasılıkla sütunlarla ya da serbest heykellerle dekore edilmiş olan yapının piramidal bir çatıya sahip olmadığı açıkça belli olmaktadır⁷²³. Ariassos mezar anıtı M.S. 2. ya da 3. yüzyıla tarihlenmektedir⁷²⁴.

Mausoleion'la doruk noktasına ulaşan mezar mimarisi örnekleri geç dönemlerde sadece Küçük Asya'da değil, aynı zamanda tüm Akdeniz'de popüler olarak kullanılmıştır. Roma Dönemi mezarları aynı temel yapılarıyla özellikle Anadolu'nun Lykia ve Kilikia Bölgeleri'nde daha tutucu olarak inşa edilmiştir⁷²⁵. (Şekil 52a)

Doğu dünyasında da benzer bir çok mezar yapısı örneği görülebilir. Ancak doğuda özellikle piramit kullanımı batı gölgelerine oranla daha yaygındır. Bunda Mısır'da erken

⁷¹⁸ T. Wiegand, "Zweiter worläufer Bericht über die Ausgrabungen des Königlischen Museen zu Milet", *AA*, Sayı no 4: 147-155, (1902), 149-150; Fedak, *a.g.e.*, s. 82.

⁷¹⁹ H. Akat, "Ta Marmara Mezar Anıtı", *Milet Müzesi Yıllığı*, Sayı no 1: 9-13, (1997), s.10.

⁷²⁰ Wiegand, *a.g.e.*, s. 150; Akat, *a.g.e.*, s. 10.

⁷²¹ Akat, *a.g.e.*, s. 10.

⁷²² Cormack, 1992, *a.g.e.*, s. 12.

⁷²³ S. Cormack, "A Mausoleum At Ariassos, Pisidia", *AnatSt*, Sayı no 39: 31-40, (1989), s. 36.

⁷²⁴ Aynı, s. 39.

⁷²⁵ Cahill, *a.g.e.*, s. 488; J. Borchhardt, "Myra: Ein Lykische Metropole in Antiken Und Byzantinischen Zeit", *Istanbul Forschungen* Sayı no 30: 1 vd., (1975), s. 61-63, Plate: 30-31; A. Machatschek, *Die Nekropolen und Grabmäler im Gebiet von Elaioussa Sebaste und Korykos in Rouhen Kilikien*, (Hermann Böhlhaus Nachf., 1967), s. 63-100; H. Swoboda, J. Keil ve F. Knoll, *Denkmäler aus Lykaonien Pamphilien und Isaurien*, (Verlag Rudolf M. Rohrer, 1935), s. 114-16.

dönemlerden beri mezar mimarisi için piramit kullanması ile Mezopotamya'da göğe yükselme ve tanrılara ulaşma düşüncesiyle yapılan pek çok formun matematiksel olarak piramit şekliyle inşa edilebilir olması önemli bir rol oynamaktadır. Ancak Yunan kültürünün ulaştığı uzak coğrafi noktalarda piramidal formun kullanılmadığı tapınak planlı mezar yapıları da görülmektedir. Buna en güzel örnek Antik Bactria'nın kuzey doğusunda bulunan ve Özbekçe Aï Khanum olarak anılan yerleşim alanında bulunan Yunan modelindeki heroondur⁷²⁶. (Şekil 52b) Büyük İskender'in bölgeye girmesinden bir süre sonra oluşturulan bu kentte Yunan etkileri mimari eserler üzerinde sıkça kendisini göstermektedir. Aşağı kentin idari ve sosyal olarak en önemli kısmı olan büyük peristil avlunun 50 metre kuzeyinde bulunan mezar anıtı açıkça doğuya yönlendirilmiş olan cellası ve önden girilen iki sütunlu in antis pronaosuyla Yunan etkisinde yapılmıştır⁷²⁷. Giriş kısmındaki sütunlar olasılıkla ahşaptan yapılmıştır ancak kare şeklindeki taş kaideleri günümüze ulaşmıştır. Yapının orijinali Anadolu'dan bildiğimiz pek çok mezar anıtı gibi basamaklı bir kaidenin üzerinde yükselmektedir ve bu haliyle Kyros'un mezarı, Mausoleion ya da Belevi Mezar Anıtı'nı hatırlatmaktadır⁷²⁸. Ancak zamanla başka inşa evreleri de geçiren yapı, ikinci ve üçüncü evresinde podyumsuz olarak geniş bir terasın kuzey kısmında yer alır gözükür. Bu teras yapının ilk evresini tamamen kaplamıştır⁷²⁹. Cella'nın birbirinin üstüne yapılmış tabanlarının altında ikisi pişmiş tuğladan yapılmış mezar, ikisi de taş lahit olan dört adet mezar bulunmuştur. Bu tarz üstte kült odası bulunan mezarlar Hellenistik ve Roma dünyasında tüm Akdeniz'de görülmektedir. Yapının pronaosunda bulunan bir yazıtta kentin kurulması sırasında önemli rol oynayan Kineas'ın burada gömülü olduğu yazmaktadır. Bu yazıt esas olarak ya temenos alanında ya da heroonun üzerinde durmuş olmalıdır ve M.Ö. 3. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir⁷³⁰.

Mausoleion'da kullanıldığı gibi Mısır İskenderiye'deki Hadra ve Sciatbi mezarlık alanlarında basamaklı piramidal mezarların benzer örnekleri bulunmaktadır. Bunlar genel olarak Erken Ptelomaik Dönem'e tarihlenen Yunanlı ve diğer Mısırlı olmayan

⁷²⁶ P. Bernard, "Aï Khanum on The Oxus: A Hellenistik City in Central Asia", *Proceedings Of The British Academy*, Sayı no 80: 71-95, (1967), s. 80; Fedak, a.g.e., s. 91.

⁷²⁷ Bernard, a.g.e., s. 80.

⁷²⁸ Aynı, s. 80.

⁷²⁹ Aynı, s. 81.

⁷³⁰ Aynı, s. 89.

yöneticilerin mezarları olarak kabul edilir. Kullanımları M.Ö. 1. yüzyıldan sonra azalmıştır⁷³¹.

Yakın doğuda, özellikle Suriye'nin kuzeyinde basit kare planlı mezar anıtlarının çatılarının sıklıkla piramidal şekilde yapıldığı görülmektedir⁷³². Taltita, Sergilla, Rbe'ah, Qal'ar Kalota, Ma'arret Self, El-Ghadfeh, El-Barah mezarları bu tarz mezarlara örneklerdir. Aynı zamanda önlerinde sundurmalar bulunan kare biçimli Dana-Sud, Has,⁷³³ Mar'ate mezarlarında ve Diogene a Has gibi çok katlı mezarlarda kullanılmıştır⁷³⁴. Yine Suriye'de El-Amrith'de⁷³⁵, (Şekil 53a) Dana⁷³⁶, (Levha 58a) Brad⁷³⁷, (Levha 58b) Is-Safiyeh⁷³⁸, (Şekil 53b) Ledja ve Hauran'ın pek çok bölgesinde piramidal yapılar bulunmaktadır⁷³⁹. Ancak bunlar Anadolu ya da Yunan etkisiyle oluşturulmuş yapılar değil Mısır ya da Babil modellerinin yansımaları olarak görülmektedirler⁷⁴⁰. Özellikle merkez Lübnan'da 37 metreye ulaşan yüksekliğiyle bölgedeki en büyük boyutlu mezar olan Kalat Fakra anıt mezarı⁷⁴¹ (Şekil 54) ile, Kudüs'teki Zachariah'ın Mezarı olarak bilinen kare planlı yapı⁷⁴² (Levha 59a) süslemeleriyle ve piramidal çatı sistemleriyle Küçük Asya etkisindeymiş gibi görünseler de, aslında yerel oluşumlar sergilemektedirler.

Bu yapılar içinde özellikle Suriye El-Barah'daki anıt mezar⁷⁴³ (Levha 59b) ve Lübnan'da tek parça olarak yapılan Hermel mezar yapısında uygulanan piramidal unsur⁷⁴⁴ (Levha 60a, Şekil 55) Halikarnassos Mausoleionu etkilerini taşımaktadır⁷⁴⁵. Ayrıca Damaskus'un güneyindeki Suweida adlı yerleşimde bulunan Hamrath mezar

⁷³¹ R.S. Carter, "The 'Stepped Pyramids' Of The Loryma Peninsula", *IstMitt*, Sayı no 32: 176-195, (1983), s. 179; M. Gawlikowski, *Monuments Funéraires de Palmyre*, (Editions Scientifiques de Polonge, 1970), s. 21-22.

⁷³² Gawlikowski, *a.g.e.*, s. 18-30.

⁷³³ Johannes Odenthal, *Syrien* (Du Mont Buchverlag, 1985), s. 230.

⁷³⁴ A. Sartre-Fauriat, *Des Tombreaux Et Des Morts*, Vol: II, (Institut François D'Archéologie Du Proche-Orient, 2001), s. 84.

⁷³⁵ Fedak, *a.g.e.*, s. 34; Gawlikowski, *a.g.e.*, s. 16-17.

⁷³⁶ Odenthal, *a.g.e.*, s. 224.

⁷³⁷ Aynı, s. 222.

⁷³⁸ Fedak, *a.g.e.*, s. 34.

⁷³⁹ Odenthal, *a.g.e.*, s. 243.

⁷⁴⁰ Fedak, *a.g.e.*, s. 34; Gawlikowski, *a.g.e.*, s. 18-19.

⁷⁴¹ D. Krencker, W. Zschiezschmann, *Römische Tempel in Syrien Band I*, (Walter de Gruyter 1938), s. 50-55.

⁷⁴² Fedak, *a.g.e.*, s. 143; Gawlikowcski, *a.g.e.*, s. 22-31; Ayrıca bakınız: H.E. Stutchbury, "Excavations in The Kidron Valley", *PEQ* 94-95: 191-213, (1960-1).

⁷⁴³ Odenthal, *a.g.e.*, s. 230.

⁷⁴⁴ P. Perdrizet, "Le Monument de Hermel", *Syria* Sayı no 19: 47-71, (1938), s. 47 vd; Krencker ve Zschiezschmann, *a.g.e.*, s. 161-162; Gawlikowski, *a.g.e.*, s. 27.

⁷⁴⁵ Fedak, *a.g.e.*, s. 149; Sartre-Fauriat, *a.g.e.*, s. 84;

anıtı (Şekil 56a ve Levha 60b) kabartma şeklinde işlenen sütunları ile Knidos Aslanlı Mezar Anıtı'nı hatırlatmaktadır. Dor düzenli peristilin üst kısmında yer alan piramidin ise sadece iki basamağı günümüze ulaşmıştır⁷⁴⁶. Bulunduğu bölgedeki (Hauran) mezar yapılarının piramidal biçimli çatılara sahip olduğu düşüncesi, çatısı basamaklı bir şekilde yükselen Suweida yapısından gelmektedir⁷⁴⁷. Bu bölgedeki mezarların mezar odalarının üzerinde bir tavanları bulunur. Buna göre tavanı zaten kapatılmış olan bir mezar odasının üzerine tekrar bir piramit yapılmasının nedeni pek anlaşılammamaktadır. Bunun yanında Al-Bara'da, Dana-Sud, Has II, el-Gadfeh, Mar'ete ve Sergilla'daki anıtlarda tavan yerine piramit kullanılmıştır⁷⁴⁸ ve piramit kullanılmasının amacı sadece mezar odasının üstünün kapanması olarak görülmektedir.

Suriye dışında Anadolu'da Diocaesarea kulesi (Levha 61a) gibi mezar yapılarında da piramitlerin çatı elemanı olarak kullanıldığı görülmektedir. M.Ö. Erken 1. yüzyıla tarihlenen bu anıt yüksek bir kule mezardır ve dört yüzü dor düzenindeki plasterlerle süslenmiştir⁷⁴⁹. Aynı zamanda Mausoleion öncesi döneme tarihlenen Filistin'deki "Firavun Kızı'nın Mezarı" olarak tanınan mezarda, Absolon ve Kommagene'deki Assar mezarlarında da bu uygulama vardır⁷⁵⁰. Bu tarz basit tek odalı mezarların ya da nadir olarak cephesi sütunlu daha yüksek mezarların çatısının piramitler tarafından örtülmesine kuzey Afrika ve özellikle Cezayir'de de rastlanır⁷⁵¹.

Görüldüğü gibi piramit şekli bir çok düzenlemeyle değişik yapılar üzerine uygulanmıştır. Bu örneklerin bazılarında piramidin amacı gerçekten çatı olarak değil, tıpkı lahitlerde koruma işlevi gören kemerli kapakların çatısında olduğu gibi bir süsleme unsuru olarak karşımıza çıkmıştır⁷⁵².

Modeli M.S. 4. yüzyıla kadar tüm Akdeniz dünyasında yaygın olarak kullanılan piramidal çatılara, geç dönemlerde Mısır'da ya da Libya'da pek rastlanmamaktadır. Bununla beraber tamamen Mısır tarzı olmakla beraber Nubye'de Ptolemaioslar dönemine tarihlenen küçük modellerde bulunmaktadır⁷⁵³.

⁷⁴⁶ Neuerburg, a.g.e., s. 108, Odenthal, a.g.e., s. 115; Gawlikowski, a.g.e., s. 22; Sartre-Fauriat, a.g.e., s. 196-198.

⁷⁴⁷ Sartre-Fauriat, a.g.e., s. 84.

⁷⁴⁸ Aynı, s. 85.

⁷⁴⁹ Fedak, a.g.e., s. 88; Sartre-Fauriat, a.g.e., s. 84.

⁷⁵⁰ Gawlikowski, a.g.e., s. 22-31.

⁷⁵¹ Sartre-Fauriat, a.g.e., s. 84.

⁷⁵² Aynı, s. 84.

⁷⁵³ Aynı, s. 85; Gamer, a.g.e., s. 298.

Anıtsal mezarların kullanımının Geç Cumhuriyet Dönemi'nde başladığı Roma'da da piramidal formun kullanıldığı bilinmektedir. İtalya'daki en tanınmış piramit şeklindeki mezar tamamen farklı bir yapıda inşa edilmiş olan Roma'daki Gaius Cestius piramididir. (Levha 61b) Bu mezarın tarihi M.Ö. 12 ya da hemen öncesine inmektedir. Tuğla alt yapının üzeri tamamen mermer kaplanılarak yapılmış olan yapının formu Octavianus'un Mısır'ı ele geçirmesiyle bağlantılı olarak görülmektedir. Olasılıkla Cestius bu sürede Mısır'da bulunmuş ve gördüğü ihtişamlı yapılardan etkilenmiştir⁷⁵⁴. Bu yapının dışında Castel San Angelo'nun yakınında sadece temelleri bulunan diğer bir piramit de M.Ö. 1. yüzyıldaki Mısır fethinin bir yansıması olmalıdır⁷⁵⁵. Roma yakınında Via Appia üzerinde yer alan büyük mezarın sadece podyumu günümüze kadar ulaşmıştır. Ancak yapının kaideli bir piramit olduğu anlaşılmaktadır. Bu da Romalıların piramit yapısına zamanla kaide eklediklerini göstermektedir⁷⁵⁶. Bu mezarlar tamamen Mısır etkisiyle yapılmış olmalarına rağmen bölgede Anadolu ve özellikle Mausoleion yansımaları da oldukça fazladır. Pompei'nin Herculanium kapısı dışındaki Mezarlar Caddesi olarak adlandırılan alanda bulunan üç mezar buna örnek olarak verilebilir. Bu mezarlar dikdörtgen podyumlu birer mezar odası ve üzerlerinde de üç ya da daha fazla basamakla yapılmış olan piramitlerle tamamlanmışlardır⁷⁵⁷. (Levha 62)

Görüldüğü gibi pek çok farklı bölgedeki anıtsal yapının oluşumunda rol oynamış olan Güneybatı Anadolu mezarları, sadece anıtsal mezarlarda değil aynı zamanda bazı lahitleri de etkilemiştir. Özellikle tapınak benzeri formları ve süsleme unsuru olarak kullanılan sütun aralarındaki kadın figürlerinin dikkat çekici olduğu Ağlayan Kadınlar Lahdi ve Niobid Lahdi; Nereidler Anıtı ve Halikarnassos Mausoleionu ile büyük benzerlik göstermektedir. Ağlayan Kadınlar Lahdi M.Ö. 4. yüzyılın ortalarında tapınak benzeri mezarlar örnek alınarak yapılmıştır⁷⁵⁸. (Levha 63a) Pantikapaion'da bulunan ve Niobid Lahdi olarak anılan ahşap lahit de Ağlayan Kadınlar Lahdi ile büyük benzerlik göstermektedir. (Levha 63b ve Levha 64a) Bu lahit Erken Hellenistik Dönem ile M.S. 1. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir⁷⁵⁹.

⁷⁵⁴ Neuerburg, a.g.e., s. 115; Gamer, a.g.e., s. 305.

⁷⁵⁵ Sartre-Fauriat, a.g.e., s. 85; Neuerburg, a.g.e., s. 115.

⁷⁵⁶ Neuerburg, a.g.e., s. 115.

⁷⁵⁷ Aynı, s. 113.

⁷⁵⁸ Fedak, a.g.e., s. 176; V.Von Graeve, "Der Alexandersarkophag und Seine Werkstatt", *IstForsch* Sayı no 28: 1 vd, (1970), s.2, 19, 165.

⁷⁵⁹ M. Vaulina ve A. Wasowicz, *Bois Grecs et Romains de l'Ermitage* (Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1974), s. 103-105, 115; Fedak, a.g.e., s. 177, 118.

Lykia Bölgesi'nde filizlenip, Karia Bölgesi'nde inşa edilen Mausoleion yapısıyla antik dünyanın bir çok bölgesinde haklı bir şöhret yakalayan mezar yapıları yüzyıllar boyunca bazı eklemeler ya da eksiltilemlerle taklit edilmişlerdir. Lykia ve Karia Bölgeleri'nde bu dönemlerde pek çok farklı mezar tipi de yapılmış olmasına rağmen serbest anıtsal mezarların büyük bir kısmı bu Tapınak Planlı Mezar modasını takip etmiştir. Ancak değil tüm Akdeniz bölgesinde Lykia ve Karia Bölgesi sınırları içinde bile her anıtsal mezar yapılarının bu modayı takip ettiğini söylemek hatalı olacaktır. Sadece M.Ö. 4. yüzyıl içinde ve Güneybatı Anadolu'da özellikle Labranda'da bulunan heroon ile Kaunos yakınında bulunan Mezargedığı Heroonu bile bu akım dışında inşa edilen anıtlara örnek olarak gösterilebilir.

Labranda'da dağın zirvesinde yer alan ve günümüzde Hisar olarak adlandırılan kalenin yaklaşık 50 metre altında, kentin tapınak alanının yaklaşık 30 metre yukarısındaki küçük bir tepe üzerinde hakim bir noktada bulunan anıt, tamamı yaklaşık 15 metre uzunluğunda, 6. 86 metre genişliğinde, üç kısımdan meydana gelmiştir⁷⁶⁰. (Levha 64b) Kazısı tümüyle bitirilememiş olan mezar olasılıkla tapınaklarda kullanılan taşların çıkartıldığı bir taç ocağı alanında yer almaktadır. Kapı açıklığı güneyden olan kısa dikdörtgen bir dromosla girilen yapı, arka arkaya yerleştirilmiş iki adet beşik tonozlu üst yapıya sahip odadan oluşur. İç odada üç adet büyük lahit, dış odada ise iki adet lahit yer alır. Bu iki odanın hemen üzerinde 1.30 metrelik alçak bir yüksekliğe sahip başka bir oda bulunur⁷⁶¹. Yapının kuzeyinde bir yığın halinde bulunan parçalardan, bu alanda üç basamaklı bir stylobatın var olduğu anlaşılmıştır⁷⁶². Ayrıca yapıya ait olduğu düşünülen dor düzenindeki bir friz, iki triglif ve bunların arasındaki bir metobu taşıyan blok ile, tesadüfen bulunan çok küçük bir dor düzenli sütun parçasının yardımıyla yapı mimarisi kabaca anlaşılmıştır⁷⁶³. M.Ö. 351-344 yılları arasında inşa edildiği düşünülen⁷⁶⁴ yapının alt taraftaki kutsal alanla bağlantısını sağlayan kısmen basamaklı bölüm kabaca Limyra'daki heroonun güney kısmında yer alan basamakları hatırlatmakla beraber, anıt mimarisi yapıldığı dönemin yaygın modası olan Lykia mezarlarından fazlaca etkilenmemiştir.

⁷⁶⁰ A. Westholm, *Labraunda*, I, Part: 2, *The Architecture of The Hieron*, (Svenska Forskningsinstitutes i İstanbul, 1963), s. 102; Fedak, *a.g.e.*, s. 74.

⁷⁶¹ Westholm, *a.g.e.*, s. 102; Fedak, *a.g.e.*, s. 75.

⁷⁶² Westholm, *a.g.e.*, s. 103.

⁷⁶³ Aynı, s. 105.

⁷⁶⁴ Fedak, *a.g.e.*, s. 76.

Kaunos'un 4 km. batısındaki Mezargedigi olarak adlandırılan alanda bulunan ve tamamen tahrip olmuş durumdaki yapı kare bir plana sahiptir ve kuzeye doğu basamaklandırılmış olan bir kayanın üzerine oturtulmuştur⁷⁶⁵. (Levha 65a) 6.38 x 5.40 metrelik tek bir odaya sahip olan anıt mezar, çevrede bulunan yapı parçalarından birinin üzerindeki üç satırdan oluşan Karca bir yazıttan anlaşıldığına göre Psusollos isimindeki bir kişiye adanmıştır⁷⁶⁶. Mezarın ön cephesi olan güney kısımda podyum tarzı bir yapı kullanıldığı düşünülmektedir.⁷⁶⁷ Ancak ion düzeninde işlenen cephe ve kapının varlığı düşünülmesine rağmen sütun kullanılmadığı anlaşılmıştır⁷⁶⁸. Yapının ön cephesindeki podyum kısmıyla Nereidler Mezar Anıtı'ndan etkilendiği düşünülebilse bile, Lykia'daki mezarların tersine podyum kısmında bir mezar odası barındırmamaktadır⁷⁶⁹. Anıt mezar kapı lentosundaki Lesbos ve İon kymationları stillerine dayanılarak M.Ö. 350 yıllarında inşa edilmiş olmalıdır⁷⁷⁰. (Şekil 56b) Her iki mezar da kendilerine has özellikler taşımakta ve tüm Akdeniz dünyasını etkileyen Tapınak Planlı Mezar modasından uzakta olduklarını göstermektedirler.

⁷⁶⁵ B. Varkıvaç, "Das Heroon Von Mezargedigi in Der Nähe Von Kaunos", *Lykia*, Sayı no: 2: 99-114, (1995), s. 99.

⁷⁶⁶ Aynı, s. 99, 101.

⁷⁶⁷ Aynı, s. 101; B. Ögün ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 174.

⁷⁶⁸ Varkıvaç, *a.g.e.*, s. 104.

⁷⁶⁹ Aynı, s. 105.

⁷⁷⁰ B. Ögün ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 174

2. KÜLT VE DÜŞÜNCE

Binlerce yıldır insanlığın en büyük anıtlarından pek çoğu doğa üstü güçler ve ölüm ile ilgili düşüncelerle yapılmışlardır. Özellikle bazı mezar anıtları basit anı yapıları olarak değil aynı zamanda politik gücün yansıması olarak görülürler. Bununla birlikte ölen kişiler için yapılan ritüeller de yaşamın sosyal, ekonomik ve politik unsurlarından ayrılamazlar⁷⁷¹.

Pek çok antik uygarlıkta ölen önemli kişiler için değişik uygulamalar yapılmış ve o insanların sıradan halktan farklı oldukları ve bunun ölümden sonra dahi sürdüğüne inanılmıştır. Bu düşünce özellikle tek adam yönetimlerinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Görkemli Mısır'da firavunlara yaşamlarında ve ölümlerinde tanrı ile çok yakın bağları olan kişiler gözüyle bakılırdı ve firavunlar Tanrı Horus'un yeryüzündeki halefi olarak görülürdü⁷⁷². Anadolu'da Mısır kültürüne rakip olabilecek bir uygarlık kuran Hititlerde de, aynı tarzda olmasa da benzer düşüncelerin var olduğu bilinmektedir. Hitit uygarlığında yakılarak ya da gömülerek defnedilen insan ruhunun yer altı dünyasına gittiğine inanılıyordu. Buna rağmen Hitit kralları öldüklerinde kesinlikle yakılıyordu ve inanışa göre ruhları gökyüzüne yükseliyordu. Kralların ölümü için kullanılan "tanrı oldu" deyişi ise bu kişilerin halk tarafından nasıl görüldüğünün bir kanıtıdır⁷⁷³. Ölen krallar böylece tanrılaşıyor ve kültleri tanrı hiyerarşisinde yerlerini alıyordu. Zaten hem arkeolojik buluntular hem de edebi kayıtlar Anadolu tarihinin her döneminde ölüye tapınımın var olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle ölünün kutsallığı geleneksel bir mezar mimarisini ortaya çıkarmıştır⁷⁷⁴.

Benzer düşünceler Yunan dünyasında da kendisini zaman içinde göstermiştir. Konumuz dahilinde incelenen mezar anıtlarından bazıları günümüz de dahi heroon ya da kahraman mezarı olarak adlandırılmaktadır. Bu oluşumun tam olarak ne zaman ortaya çıktığı ise kesin olarak bilinmemektedir. Sümerliler ve Asurlular'ın Gilgameş'in kahramanlıkları için şarkılar söylediği bilinmekle beraber her hangi bir sunu ya da

⁷⁷¹ M. P. Pearson, *The Archaeology of Death And Burial*, (A&M Universty, 2002), s. 193.

⁷⁷² T. Schneider, "Sacred Kingship", ", Ed.: Régine Schulz ve Matthias Seidel, *Egypt The World of Pharaohs*, (Könemann, 1998, ss. 323-329), s.323.

⁷⁷³ A. Ünal, "Hititlerde Ölümlere Sunulan Kurban Hakkında Bazı Düşünceler", *Anadolu*, Sayı no 19: 165-174, (1980), s. 165.

⁷⁷⁴ Buluç, 1978, a.g.e., s. 1085.

kurban sunmadıkları düşünülmektedir. Olasılıkla Mikenler de pek çok doğu bölgesi halkı gibi kahramanlık düşüncesine sahiptir⁷⁷⁵. Kahramanlık kültürünün Miken Dönemi süresince varolduğu günümüzde kabul edilen bir yaklaşımdır⁷⁷⁶. Kültün gelişmesi ve yaygın olarak görülmesi ise M.Ö. 9.⁷⁷⁷ ve özellikle M.Ö. 8. yüzyılda belirgindir⁷⁷⁸. Bu dönemde kahraman kültürü kazayla bulunan Miken mezarlarının varlığıyla yaygınlık kazanmış olmalıdır. İlyada'da Atinalıların adına her yıl boğa ve koyun kurban ettikleri anlatılan Kekrops⁷⁷⁹; Atina krallığının kurucusu, ilk kanunlar, ilk alfabe ve ilk gömü adetlerini geliştiren kişi olarak bilinir. Eserin içinde vuku bulduğu dönem Miken uygarlığının son dönemleri olmasına rağmen bu anlatım Homeros'un yaşadığı çağ olan Geometrik Çağ bilgileriyle bağlantılı olmalıdır⁷⁸⁰.

Çok tanrılı Yunan dünyasında önceleri özellikle savaşta ölen askerler ve çok başarılı atletler kahraman olarak kült objesi haline gelmişlerdir. Kahraman ya da "Heros" kelimesinin antik dönemde iki temel anlamı olduğu bilinir. İlyada'da herosun anlamı genellikle savaşçı olarak; Odysseia'da ise krallar ve prensler için kullanılan bir kelime olarak görülür. Hesiodos'ta ise bu kelime Thebai'de ve Troia'da ölen savaşçılar için ve ayrıca Dördüncü Çağ'da yaşayıp ölenler için kullanılmıştır⁷⁸¹. Bu dönemde kahraman olarak anılanların bazıları uzaklardaki Mutlu adalarda yaşamlarını sürdüren yarı tanrılar gibi anlatılmış olmalarına rağmen⁷⁸², onlar için her hangi bir kültürün varlığı hakkında kanıt yoktur.

Heros kelimesinin ikinci kullanımı ise ölünün bir kült objesi olarak görülmesidir. Bu kişiler mezarlarından iyi ya da kötü şekillerde etkilerini sürdürmekte olduğu düşünülen kahramanlardır⁷⁸³.

Kahramanlık kültürleri savaşlarda başarılar gösteren ya da kahramanca ölen savaşçılar için sıklıkla kullanılırken, politik amaçlar için kullanıldıkları da görülür. Ayrıca yönetim sisteminin doğu uygarlıklarından daha farklı olduğu bu dünyada zaman içerisinde yeni kentleri kuran kişilerle bağlantılı olan kurucu kültürü olarak adlandırılan

⁷⁷⁵ T. H. Price, "Hero-Cult And Homer", *Historia*, Sayı no: 22: 129-141, (1973), s. 141.

⁷⁷⁶ J. N. Coldstream, "Hero-Cult in The Age of Homer", *JHS*, Sayı no: 96: 8-17, (1976), s. 8 vd.

⁷⁷⁷ Price, 1976, a.g.e., s. 131.

⁷⁷⁸ H. Abramson, *Greek Hero-Shrines*, (University of Microfilms International, 1983), s. 24; Price, 1976, a.g.e., s. 134.

⁷⁷⁹ Homeros, 1996a, a.g.e., II. 550.

⁷⁸⁰ Abramson, a.g.e., s. 26.

⁷⁸¹ Hesiodos, *İşler ve Günler*, Çev: A. Erhat ve S. Eyubpoğlu (Türk Tarih Kurumu, 1977), 160-165.

⁷⁸² Aynı, 169, 158.

⁷⁸³ Abramson, a.g.e., s. 13.

bir kült de gelişmiştir. Kolonilerin kuruluş aşaması sırasında öne çıkan bu kişiler tarihi dönemlerde “Oikist” olarak adlandırılmışlardır. Zorluklarla dolu yolculuklar gerçekleştiren oikistler, kahramanlar olarak düşünülmüş ve zaman zaman halk tarafından kurucu (Ktistes), kurtarıcı (Soter) ya da iyiliksever (Euergetes) olarak da anılmışlardır⁷⁸⁴. Bu nedenle pek çok durumda birbirinden ayrılamayan; kurucu kültü ile yönetici kültü olarak adlandırılan ve genellikle Hellenistik hükümdarların ve sonrasında Roma İmparatorlarının aldığı kültler, tanrıların ve erken kahramanların kültüründen türetilmiş olmalıdır⁷⁸⁵. Politik amaçlı olarak ortaya çıkan kahramanlık kültürleri, baskın politik kişilerin gücünün kent halkı tarafından hayatın sosyal ve sembolik yapısına işlemesi amacıyla oluşturulmuş olabilir⁷⁸⁶. Bu tarz kült oluşumlarında sadece ölü değil onun soyundan gelenler de onurlandırılır ve bu yaklaşım kent ile ona baskın tek güç arasındaki iktidar ilişkilerinden kaynaklanmaktadır⁷⁸⁷. Böyle olunca da kahramanlık ve hükümdar kültü arasındaki ince ayırım ortadan kalkmaktadır.

Kült alan kişiler öldükten sonra halk tarafından genellikle kentin en önemli noktası sayılabilecek olan agora içinde ya da yakınında bulunan mezarlarıyla anılmışlardır⁷⁸⁸. Arkaik Dönem’de koloni kurucularının başlattığı bu oluşum daha geç dönemde politik şartlara göre gelişmiş ve kentlerin çıkarları için önemli başarılar kazanan kişiler de bu kült kapsamında görülmeye başlanmıştır⁷⁸⁹. Homeros tarafından bahsedilen Eretheus’un bir efsane ile bağlantılı olduğunu göz önüne alırsak antik kaynaklarda kurucu kültü ile ilgili en erken yazılı kanıt Herodotos’un metinlerinde görülmektedir.

M.Ö. 5. yüzyılın ilk yarısında Atinalı Miltiades, Khersonessos bölgesine kendisiyle birlikte giden Atinalılarla yerleşip, bölgede yaşayanların tyranı olmuş ve bölge halklarının güvenini kazanmıştır. Öldüğünde Khersonessos halkları Miltiades adına, bir kent kurucusu gibi kurban adama günleri ayırmış, şerefine at yarışları ve jimnastik gösterileri düzenlemişlerdir⁷⁹⁰. Benzer anlatımlar Herodotos’tan sonra

⁷⁸⁴ K. Jeppesen, “Founder Cult And Maussolleion”, **Hekatomnid Caria And The Ionian Renaissance**, Ed.: P. Pedersen, (Odense, Odense University Press, 1994, ss. 73-83), s. 73.

⁷⁸⁵ S.R.F. Price, **Ritüel ve İktidar**, Çev: T. Esin, (İmge), 2004, s. 77; Jeppesen, 1994, a.g.e., s. 73.

⁷⁸⁶ S. E. Alcock”, “Tomb Cult And The Post-Classical Polis”, **AJA**, Sayı no 91: 447-467, (1995), s. 457.

⁷⁸⁷ Aynı, s. 458.

⁷⁸⁸ Abramson, a.g.e., s. 37.

⁷⁸⁹ Jeppesen, 1994, a.g.e., s. 77.

⁷⁹⁰ Herodotos, a.g.e., VI, 38.

yaşayan yazarlar tarafından da sıklıkla anlatılmış ve karşılaştırma olarak kullanacağımız pek çok örnek ortaya çıkmıştır.

Yaklaşık M.Ö. 476'da Syrakusa tyranı Hieron, Sicilya'nın doğu sahillerinde bulunan Katane ve Naksos kentleri halklarını Syrakusa'nın güneyindeki Leontinoi'ye taşımıştır. Bu iki kent kısa sürede Syrakusa ve Peloponnes'den gelen halklarla tekrar kullanılabilir hale getirilmiştir. Bir süre sonra bu düzen yıkılmasına rağmen Hieron için Aitne'nin kurucusu (Ktistor Aitnas) ve kurucu-kahramanı olarak onurlandırıldığı bilinmektedir⁷⁹¹.

Bu tarz hükümdarlık kültürü ile bağlantıların dışında oluşan kahramanlık kültürü ise ilahi kültürlerden farklıdır. Antik dönemde kahramanlık kültürüyle ilgili en güzel örneklerden birisi M.Ö. 479 yılında Perslere karşı Plataia'da savaşan askerler için yapılan törendir. Antik kaynaklarda kült töreninde yapılan sunular ayrıntılarıyla anlatılmıştır⁷⁹². Ayrıca bu zaferden sonra komutan Pausanias ve Thermopylai'deki ölümünün ardından Leonidas'a da Sparta'daki pazar yerinin yakınında kült alanları ayrılmıştır⁷⁹³. Bu oluşum Sparta krallarının insandan çok kahraman olarak onurlandırıldıklarını belirten Ksenophon'un anlatımına da uymaktadır⁷⁹⁴.

M.Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen Peloponnesos Savaşı'nın sonlarında Atina donanmasını durdurarak Samos'u kurtaran Lysandros için Samos halkı bir altar kurup, kurbanlar kesmiş ve adına yarışmalar düzenlemişlerdir⁷⁹⁵. Yine aynı savaş sırasında öldürülen Spartalı komutan Brasidas ise Amphipolis'de kurucu olarak kutsanmıştır. M.Ö. 422 yılında Amphipolis'de kazandığı önemli bir zafer nedeniyle müttefikleri ona agora yakınına gömülmesini sağlamışlardır. Anıtını koruyarak onun adına oyunlar düzenlemişler, yıllık kurbanlar kesip, bir kahraman olarak onurlandırmışlardır. Ayıca Brasidas kentin yeni kurucusu olarak onurlandırılmıştır⁷⁹⁶.

Anadolu'da da, Ephesos'un kuzey doğusunda yer alan Belevi Tümülüsü'nde kahramanlık kültürünün açık bir örneği bulunmaktadır. Artemision'un inşası sırasında kullanılan malzemenin çıkarıldığı mermer ocağını kaza sonucu keşfeden çoban

⁷⁹¹ Jeppesen, 1994, a.g.e., s. 74; Pindaros, *The Pythian Odes*, Çev: J. Sandys, (William Heinemann, 1950), I, 56 ve 62; Diodorus Siculus, *The Library of History of Diodorus of Sicily*, Çev: C.H. Oldfather, (Harvard University Press, 1956), XI, 49; XI, 76,3.

⁷⁹² Plutakhos, *Aristides and Cato*, Çev: B. Perrin (William Heinemann, 1928), 21.

⁷⁹³ Thukydides, a.g.e., III, 58; Pausanias, *Description of Greece* Çev: W.H.S. Jones ve H.A. Ormerod (William Heinemann, 1926), III, 14, 1.

⁷⁹⁴ Ksenophon, *Şölen-Spartalıların Anayasası*. Çev: B. Umar (Sergi, 1984), XV.

⁷⁹⁵ Jeppesen, 1994, a.g.e., s. 73.

⁷⁹⁶ Thukydides, a.g.e., V.11, 1-2; Jeppesen, 1994, a.g.e., s. 75; Abramson, a.g.e., s. 32.

Pixodoros için yapılan anıtın mezar odasına girişi yoktur. Buna rağmen pişmiş toprak borulardan yapılmış bir sistemle yukarıdan sunulan libasyon, aşağıya mezarın içine akıtılır. Burası tümülüsün üstünde yer alır ve kanallar aracılığıyla libasyon sunular aşağıya, odaya ulaştırılır; M.Ö. 6. yüzyılda yapılan Belevi Tümülüsü'nün, ikinci dönemi M.Ö. 4. yüzyıla inmektedir. Kült M.Ö. 6. yüzyıldan 4. yüzyıla kadar devam etmiş olmalıdır. Vitruvius bu yapının her ay ziyaret edildiğini ve kurbanların sunulduğunu anlatmaktadır⁷⁹⁷.

M.Ö. 4. yüzyılın ilk yarısında Syrakusa'ya hükümdar olarak dönen Dion da halk tarafından bir tanrı gibi karşılandığı bilinmektedir⁷⁹⁸.

M.Ö. yaklaşık 330 yılında Korintli komutan Timoleon Sicilya'da Kartacalıları ve onların müttefikleri olan bazı Yunan kent devletlerini bozguna uğratmış ve Sicilya'da demokrasiyi yerleştirmiştir⁷⁹⁹. Tüm bu yaptıklarından sonra masrafları halk tarafından ödenen görkemli bir cenaze töreniyle uğurlanmıştır. Adına her yıl düzenlenen atlı oyunlar, müzik ve jimnastik yarışmaları düzenlenmesi kararı alınmıştır. Külleri agora alanına gömülmüş ve çevresine portikolarla çevrili palestralar inşa edilmiştir⁸⁰⁰.

Makedonyalı Philippos için ölümünden sonra bazı kültürler oluşturulduğuna ilişkin bilgiler de bulunmaktadır. Büyük İskender, babası olan II. Philippos'un anısına Olympia'da tholos şeklinde bir yapı inşa ettirmiştir. Pausanias⁸⁰¹ tarafından içindeki heykellerden ve gösterişli süslemesinden bahsedilen yapı hükümdarlık kültürünün erken örneklerinden biri sayılmaktadır⁸⁰². Halikarnassos Mausoleionu'nda başarılı çalışmalar yapan Leokhares, Philippeion olarak anılan bu yapı için de çalışmıştır. Ancak II. Philippos'un oğlu İskender daha yaşarken bu tarz sunular almaya başlamıştır. Ayrıca İskender'in Mısır'da tanrı gibi karşılandığı da bilinmektedir⁸⁰³. Adını verdiği en az on üç kentin olduğu bilinen Büyük İskender olasılıkla bu kentlerde kurucu kahraman olarak anılmıştır⁸⁰⁴. Kurduğu müthiş imparatorluğun yıkılmasından sonra onun ardılları

⁷⁹⁷ Vitruvius, a.g.e., X. II, 15.

⁷⁹⁸ Plutarkhos, *Paralel Lives - Dion*, Çev: B.Perrin (William Heinemann, 1918), 46, 1; Price, 2004, a.g.e., s. 68.

⁷⁹⁹ Jeppesen, 1994, a.g.e., s. 75; Diodorus, a.g.e., XVI, 90.

⁸⁰⁰ Plutarkhos, *Plutarkhos' Lives- Timoleon*, Çev: B. Perrin (William Heinemann, 1943), 39, 3-4.

⁸⁰¹ Pausanias, *Description of Greece* Çev: W.H.S. Jones ve H.A. Ormerod (William Heinemann, 1926), V. 20.10.

⁸⁰² J. Borchhardt, B. Borchhardt-Birbaumer, B., "Zum Kult der Heroen, Herrscher und Kaiser in Lykien", *AW*, Sayı no 23: 99-116, (1992), s. 104.

⁸⁰³ Arrianos, *Anabasis of Alexander*, Çev: I. Ronson (William Heinemann, 1933), VII, 23-2; Price, 2004, a.g.e., s. 68.

⁸⁰⁴ Jeppesen, 1994, a.g.e., s. 76.

da kendi adlarını taşıyan bir çok kent kurmuşlardır. M.Ö. 293 yılında kurulan Demetrias kenti bunlara iyi bir örnektir. Teselya ve Makedonya'nın yöneticisi olan Demetrios Poliorketes tarafından sekiz adet kasabanın birleşmesiyle oluşturulan bu kentte kurucu Demetrios'a da tapınıldığına dair bilgiler bulunmaktadır⁸⁰⁵. Bu yönetici aynı zamanda Peloponnes'te de kurucu olarak görülmektedir. M.Ö. 303 yılında Sikyon kentini Ptolemaios hanedanlığının elinden kurtarmış ve özgürlüğünü vermiştir. Bu nedenle Sikyon halkı tarafından kurucu olarak anılmaktadır⁸⁰⁶.

Roma Dönemi'nde ise sadece genç yaşta ölen hanedan üyeleri kahraman olarak adlandırılmışlardır. Bununla beraber pek çok imparator yaşamları sırasında tanrı olarak görülmüştür. Açıkça bilinmektedir ki bu oluşum Hellenistik Dönem sona erdiğinde Yunan kentleri tarafından Roma dünyasına sokulmuştur⁸⁰⁷.

Yunan dünyasında sıradan bir insan öldüğünde kent dışındaki mezarlık alanlara gömülmekteyken, kahramanların ya da kurucuların mezarları agoralarda, akropolislerde, yollar üzerinde ve önemli kapıların çevresinde yaygın olmak üzere, neredeyse kent sınırlarının içindeki her yerde görülebilmektedir. Bunun nedeni sıradan insana kahramanın gücünü ve tanrılarla olan bağına hatırlatmaktır⁸⁰⁸. Özellikle kent kurucuları çoğu zaman agoraya gömülmüşlerdir. Bu geleneğin uzun süre devam ettiği bilinmektedir. Hellenistik Dönem'de kurulan Ai-Khaum'daki Yunan kentinin kurucusu için agorada yaptırılan heroonun varlığı bu düşüncüyü kanıtlamaktadır⁸⁰⁹. Yazıtlarda Kineas'dan bir kurucu olarak bahsedilmese bile mezar yapısından açıkça bu anlaşılmaktadır⁸¹⁰. Yunan dünyasında ayrıca kent kapılarına yakın gömülen kahramanların kenti dışarıdan gelecek kötülüklerle karşı koruduğuna da inanılmaktadır⁸¹¹. Bu düşüncenin Anadolu'da da varolmuş olabileceği Laomedon'un Troia'nın Skaia kapısına gömülmüş olduğunun anlatılmasıyla görülebilir⁸¹².

Ölen bir insan için oluşturulan kütle ilgili eylemler cenaze sırasında gerçekleştirilir. Libasyon sunmak ya da kurban yemeği ile kişisel eşyaların mezarın içine yerleştirilmesi buna örnek olarak verilebilir. Cenaze töreninden sonra mezarın

⁸⁰⁵ Jeppesen, 1994, a.g.e., s. 77.

⁸⁰⁶ Diodorus, a.g.e., XX, 102.

⁸⁰⁷ Price, 2004, a.g.e., s. 79; Borchhardt, Borchhardt-Birbaumer a.g.e., s. 108.

⁸⁰⁸ Abramson, a.g.e., s. 68.

⁸⁰⁹ Bakınız: s. 99.

⁸¹⁰ Jeppesen, 1994, a.g.e., s. 77.

⁸¹¹ Abramson, a.g.e., s. 74.

⁸¹² Vergilius, *Aeneid*, Çev: H. R. Fairclough (William Heinemann, 1935), III, 351.

ziyaret edilmesi ve kurbanlar kesilmesiyle mezar kültü devam ettirilebilir. Mezar altarında kurbanlar ve libasyonla birlikte yas tutma bu tarz kültle ilgili olarak görülür⁸¹³. Bu örnekler sadece kurucu, ya da kahramanlık kültürlerinde değil ata kültüründe de sıklıkla görülmektedir. Bununla beraber Yunan kurucu kültüründe antik kaynakların belirttiği çok sayıda ortak özellik de vardır. Yukarıda verilen örneklerden de kolayca anlaşıldığı gibi ölü onuruna şölenler, yıllık kurbanlar, atlı, müzikli ve atletik yarışlar genellikle yüceltmek istenen kişiler için yapılan törenler olarak görülür.

Ölü onuruna kurban kesilmesiyle ilgili olarak en erken bilgiler Homeros'da bulunmaktadır. Burada sadece tek bir sefer ölümler için kurban kesildiği anlatılmaktadır. Burada aslında sadece Teiresias için değil tüm ölümler için bir çukurun içine önce ballı süt, tatlı şarap, sonra suyla ve ardından da beyaz un sunulması; ayrıca bir inek, koç ve koyun adanması gerektiği de belirtilir⁸¹⁴. Antik kaynaklardan benzer törenlerin uzun yıllar sürmüş olabileceği anlaşılmaktadır. Özellikle Pausanias'ın Tronis'de kurucu kahraman kültürüyle ilişkili olarak gördüğü bir törende uygulanan ritüelle Odysseia'da anlatılan tören arasındaki benzerlikler çok açıktır⁸¹⁵. Bu kurban törenlerinin belli periyodlar içinde yapıldığı bilinmektedir⁸¹⁶. Kültle bağlantılı olan kurban kesimini yazılı kaynakların anlatımlarından çok daha erken dönemlere indiği Kazarma ve Dendra'daki arkeolojik çalışmalar sırasında ortaya çıkarılmıştır. Erken mezarlara tapınımın gerçekleşmiş olabileceği her iki bölgede bulunan kurbanlarla anlaşılmaktadır. Argolid'de yer alan Kazarma'da M.Ö. 15. yüzyıla ait olan bir tholos mezarda pithos içinde gömülere rastlanmıştır⁸¹⁷. Burada orijinal gömüyle çağdaş olan kurban kemikleri ve sunu kalıntılarına da rastlanmıştır. Bununla beraber bu alanda Geç Hellas III Dönemine ait kurban kalıntılarında da rastlanmıştır ve böylece bir ata ya da kahramanlık kültürünün izleri ortaya çıkartılmıştır. Ayrıca Miken Dönemi'nde bazı mezarlara sunuların ve kurbanların da yapıldığı bilinmektedir⁸¹⁸. Anadolu'da da ölümlerin ruhundan korkan Hititlerin ölen kişiler için kurbanlar sundukları anlaşılmaktadır⁸¹⁹. Yunan

⁸¹³ Carstens, a.g.e., s. 402.

⁸¹⁴ Homeros, *Odysseia*, Çev: A. Erhat, A. Kadir (Can, 1996b), X. 517-530; XI, 24-36.

⁸¹⁵ Pausanias, a.g.e., 10-4, 10.

⁸¹⁶ Herodotos, a.g.e., IV, 26.

⁸¹⁷ Bakınız: E. Protonotariou-de-Ilaki, "Θολωτος Ταφος Καζαρμας". AAA Sayı no I: 236-238 (1968).

⁸¹⁸ Andronikos, Manolis. "Totenkult", *ArchHom*, Sayı no III: 1 ve devamı, (1968), s. 128.

⁸¹⁹ Ünal, 1980, a.g.e., s. 168.

dünyasında kahramanlık kültü ile bağlantılı olan ve Enhagisma denen kurbanların diğer kurbanlar gibi tüketilmediği bilinmektedir⁸²⁰.

Ölü oyunları ise Yunan kökenli bir anma yöntemi olarak ortaya çıkmıştır. Bu törenlerin ilk örneği yine Homeros'un İlyada adlı eserinde anlatılmaktadır. Akhalı savaşçı Akhilleus, ölen arkadaşı Patroklos için yapılan cenaze töreninden sonra 7 farklı dalda yarışma düzenlemiştir. Bunlar sırasıyla: araba yarışı, yumruk dövüşü, güreş, koşu yarışı, kargıyla dövüş, uzağa demir külçe atma ve ok atma olarak görülür⁸²¹. Burada ayrıca bu yarışmaların sadece Patroklos için değil, zamanında bazı önemli kişiler içinde yapılmış olduğu da anlatılmaktadır. Bu törenlerde ölüler için şölenler de yapılmaktadır. Ritüellerin en vazgeçilmez ögesi olan bu şölenlerde ölen kişiler mutlu edilmeye çalışılmaktadır⁸²². Ayrıntılı olarak anlatılan Patroklos'un cenazeni töreni açıkça Hitit kraliyet ailesi mensupları için uygulanan törenlere oldukça benzemektedir⁸²³.

Ritüeller temel olarak hayatın hızla gelişen unsurları gibi değişime açık değil, hatta tutucu bir yapıya sahiptirler. Ölü gömme törenleri ise bu tutuculuğun en üst düzeyde olduğu ritüellerdir⁸²⁴. Açıkça bilinir ki günümüzde bile yas tutan insanların giydikleri koyu renk elbiseler ya da kullanılan tabutlar oldukça eski alışkanlıkların devam etmesidir.

Güneybatı Anadolu'da M.Ö. 4. yüzyıl içinde hükümdarların tanrı ya da kahraman olarak yüceltiği bir kült düşüncesinin oluştuğuna dair yazılı bir kanıt bulunmamaktadır. Karia ve Lykia Bölgeleri anıtları mimari açıdan benzerlikler gösterse de, kült düşüncesi her iki bölge içindeki varlığı farklılıklar göstermektedir. Bilindiği gibi antik dünyanın hiçbir kültüründe Lykia ve Karia'daki oluşturulan mezar anıtları kadar etkileyici eserler yapılmamıştır⁸²⁵. Mimari olarak diğer yapılara olan benzerlikleri ve etkilerinin yanında, bu mezar anıtlarının hangi düşünceyle yapılmış olduğu en spekülatif konudur. Yapıların sahip oldukları mimari ve heykeltıraşi özelliklerle birlikte ölü kültünü barındırdığı, kesin olmamakla beraber yıllık kurbanlar almış olabilecekleri düşünülmektedir. Önemli hanedanlara ait olan bu anıtların bazılarının günümüzde

⁸²⁰ Price, 2004, a.g.e., s. 82.

⁸²¹ Homeros, 1996a, a.g.e., XXIII; Ö. Çapar, "Homeros Destanları Işığında Anadolu-Hellas Ölü Gömme Adetleri" Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt no: 33, Sayı no 361: 65-75, (1990), s. 75.

⁸²² Çapar, 1990, a.g.e., s. 67.

⁸²³ J. Seeher, "Tarihöncesi Çağlarda Ölüm ve Gömü", Arkeoloji ve Sanat Dergisi, Sayı no 59: 9-15, (1993), s. 15.

⁸²⁴ Pearson, a.g.e., s. 195.

⁸²⁵ Borchhardt, Borchhardt- Birbauer, a.g.e., s. 99.

heroon olarak adlandırılmalarının nedeni genel olarak anıtların buldukları konumları ile dikkat çekici mimari ve süsleme unsurlarıdır⁸²⁶.

İlyada'da Sarpedon kendisine Lykia halkının bir tanrı gibi davrandığını belirtmekte⁸²⁷ ve Lykia Bölgesi'nde kahramanlık kültürünün varlığıyla ilgili en önemli yapı Xanthos'da yer alan Sarpedonion anıtı olarak görülmektedir⁸²⁸. Ayrıca bölgede özellikle Erken Hellenistik Dönem'de ölü kültü çok büyük bir öneme sahiptir. Bu sadece mezar yapılarının oluşumu, süslenmesi ve nekropollerde görevli halkın organizasyonlarıyla değil, aynı zamanda mezar kalıntıları ve yazıtlarıyla da ortaya çıkmaktadır⁸²⁹.

Lykia Bölgesi'nde ölen kişiler için her yerde olduğu gibi belli törenler yapılmakta ya da belli kurullarla gömüler yapılmaktadır. Bölgede mezarların açılıp tekrar kullanılması ve zarar verilmesi genellikle sonucu para cezası olan bir kanunla yasaklanmıştır⁸³⁰. M.Ö. 5. ve 4. yüzyıllara tarihlenen Lykia mezar yazıtlarında mezar sahiplerinin yakın aile fertleri ile ya da hizmetçileri ile aynı yapılara gömüldükleri görülmektedir. Bu durumda yakın akrabalar mezar sahibi ile aynı kısma, diğerleri ise hyposorion adı verilen kısma gömülmektedirler⁸³¹. Mezarlara gömülen aileler bazı yazıtlardan anlaşıldığına göre 12 kişilik bir sayıya bile ulaşabilmektedir. Limyra Heroonu hakkında bilgimiz olmasa da, Trysa Heroonu içindeki birden fazla lahtin ve Nereidler Anıtı'nda bulunan dört adet klinenin varlığı bunu doğrulamaktadır⁸³².

Yazıtlara göre Lykia'da sıklıkla inhumasyon gömü yapılmaktadır, buna rağmen Hellenistik Dönem'in sonuna doğru kremasyon işlemi de uygulanmaya başlanmıştır⁸³³.

Bölge içinde ölünün onuruna periyodik kurbanların kesilmesi ile anlaşılan ve cenaze kültü olarak adlandırılabilir oluşumların varlığı bilinmektedir. Roma İmparatorluk Dönemi'nden günümüze ulaşan pek çok Yunanca yazıtta mezar sahibinin soyundan gelen kimseler tarafından yılın belirli zamanlarında kurban sunularının yapıldığı belirtilmektedir. Olasılıkla bu kurban ritüellerinin başlangıcı daha erken

⁸²⁶ Borchhardt, Borchhardt-Birbaumer, a.g.e., s. 103.

⁸²⁷ Homeros, 1996a, a.g.e., VII, 30.

⁸²⁸ Borchhardt, Borchhardt-Birbaumer, a.g.e., s. s. 99.

⁸²⁹ Marksteiner, a.g.e., s. 183.

⁸³⁰ T. R. Bryce, "Burial Fees in The Lycian Sepulchral Inscriptions", *AnatSt*, Sayı no 26: 175-190, (1976), s. 175 vd; Schweyer, a.g.e., s. 35-39.

⁸³¹ E. Uğurlu, "Lykia Bölgesi Ölü Gömme Adetleri Üzerine Genel Bir Bakış", *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt no 1, Sayı no 2: 359-388 (2000), s. 378.

⁸³² T.R. Bryce, "Lycian Tomb Families And Their Social Implications", *Journal of The Economic and Social History of The Orient*, Cily no 3, Sayı no: 22: 296-313, (1979), s. 296 vd.

⁸³³ Schweyer, a.g.e., s. 39, 40, 41; Uğurlu, a.g.e., s. 377.

dönemlere inmektedir. Xanthos'daki Harpy Anıtının doğu kabartmasının bir tür kurban sunusuyla bağlantılı olduğu düşünülmektedir⁸³⁴. (Levha 65b) Bu kabartmada görülen ve daha küçük boyutlu olarak işlenen figür oturan kişiye bir horoz sunmaktadır. Oturan sakallı figür ise olasılıkla erken bir Lykia hükümdarıdır. Yazıtlara göre bölge içinde horoz ya da tavuk gibi kümes hayvanlarıyla beraber boğa, öküz ya da koyun gibi büyük baş hayvanlarında kurban edildiği bilinmektedir⁸³⁵. Tüm bu olgulara rağmen kesin olarak ölüye sunulan kurbanla ilgili sadece bir adet yazıt ele geçirilmiştir. Bu yazıtta Mizretiye isimli kişi için senelik kurban kesilmesi gerekliliği belirtilmekte ancak ölen kişinin siyasi ya da sosyal statüsü verilmemektedir⁸³⁶. Yazıtlar dışında bölge içinde sadece sekiz adet kurban sahnesi ile bağlantılı olan kabartma bulunmuştur. Ancak bulunmuş olan hiç bir kurban kabartması bir mezarda yapılan törenle bağlantılı görülmemekte⁸³⁷ ve bu sahnelerin ölünün sosyal konumuyla mı ya da kişisel inancıyla mı ilgili olduğu bilinmemektedir⁸³⁸. Lykia'da bulunan kurban sahnelerinin kahramanlaştırılan ölüye saygı için yapıldığı düşünülür.⁸³⁹ Bununla beraber Lykia Bölgesi'nde ölü onuruna libasyon işleminin mezarlarda sıklıkla yapıldığı arkeolojik çalışmalarla ortaya çıkarılmıştır⁸⁴⁰.

Lykia yapılarının bir kısmında spor ile ilgili tasvirler yer almaktadır. Arkaik Dönem'den Hellenistik Dönem'e kadar olan süre içerisinde sporun Lykia Bölgesi yüksek tabakasının saygın bir uğraşı olduğunun göstergesi olan bu tasvirlerin, İlyada'da önemli insanların ölümü ardından gerçekleştirilen ölü oyunları ile hiçbir ilgisi yoktur⁸⁴¹. Bilindiği gibi ilk olarak Homeros destanlarında anlatılan ölü oyunları Anadolu'ya dışarıdan gelen bir gelenektir. Bu tarz oyunlar ne Lykialı Sarpedon'un ne de Troialı Hektor'un cenazesinde gerçekleştirilmemiştir⁸⁴².

⁸³⁴ Bryce, 1986, a.g.e., s. 126; Tritsch, a.g.e., s. 42; T.R. Bryce, "Sacrifices to The Dead in Lycia", *Kadmos*, Sayı no 19: 41-49, (1980b), s. 42, 49.

⁸³⁵ Schweyer, a.g.e., s. 41, 42; Bryce, 1986, a.g.e., s. 126; Bryce, 1980b, a.g.e., s. 41, 46; H. İşkan, "Zum Totenkult in Lykien II: Schlachtopfer An Lykischen Gräbern", *Anadolu'da Doğdu - 60. Yaşında Fahri Işık'a Armağan*, ed.: T. Korkut, (Ege Yayınları, 2004; ss: 379-405), s. 383.

⁸³⁶ Borchhardt, Borchhardt-Birbaumer, a.g.e., s. 103; Bryce, 1991, a.g.e., s. 76

⁸³⁷ İşkan, 2004, a.g.e., s. 402.

⁸³⁸ Schweyer, a.g.e., s. 43.

⁸³⁹ Bruns-Özgan, a.g.e., s. 227, 229.

⁸⁴⁰ İşkan, 2004, a.g.e., s.385.

⁸⁴¹ H. İşkan, "Zum Totenkult in Lykien I: Ein Datierbares Felsgrab in Patara und Leichenspiele in Lykien", *IstMitt*, Sayı no 52: 273-309, (2002), s. 303.

⁸⁴² Homeros, 1996a, a.g.e., XVI, 670-675 ve XXIV, 782-804.

Mezar tasvirleri içinde bulunan diğer belirgin anlatım symposion sahnesidir. Bu pek çok antik ve hatta modern uygarlık tarafından sürdürülmekte olan bir geleneğin yansımasıdır.

Lykia cenaze törenleri sırasında gerçekleştirilen rütüeller hakkında çok sınırlı bilgi günümüze ulaşmaktadır ve bu bilgiler de Roma İmparatorluk Dönemi içerisinde yazılan edebi eserlerdir. Romalı tarihçi Valerius Maximus⁸⁴³, Lykialıların ölen kişinin yasını kadın kostümleri giyerek tuttuklarını anlatmaktadır. Aynı gelenek Plutarkos⁸⁴⁴ tarafından da açıklanmaktadır. Apollonius'a mektubunda Plutarkos Apollonius'u kişisel acısını metanetle devam ettirmeye zorlar, insanca olmayan ölçsüz acıyı anlatırken Lykialıların yas tutarken kadın kıyafetleri giymelerini örnek verir.

Lykialıların bu adeti uygulayıp uygulamadıkları konusunda bu iki kaynaktan başka kanıt yoktur. Benzer bir geleneği uygulamış olsalar bile Roma Dönemi içinde unutulmuş olan bu adet yanlış yorumlanmış olabilir. Buna benzer ilgi çekici konuları oldukça sık olarak açıklayan Herodotos'un Lykialılar'ın böyle bir geleneğe sahip olduklarını açıklamaması ise ilginçtir. Belki de Lykialılar gelecekte kadın kıyafetleri olarak yanlış bir şekilde adlandırılan geleneksel cenaze kıyafetleri giyiyorlardı.⁸⁴⁵ Cenaze törenleri sırasında kadın kıyafetleri giyen Lykialıların varlığı kabul edilirse, bunun apotropoik amaçlı yapılan bir gelenek olarak düşünülmesi gerekmektedir. Travestisizm, Yunan ve Roma düğünleri gibi bazı özel olaylarda bu amaca hizmet etmektedir. Amacı çevrede kol gezen kötü niyetli ruhları şaşırtmak ve kandırmaktır. Benzer bir açıklama Lykia cenaze gelenekleri için de söylenebilir. Lykialı erkeklerin bu alışkanlığının onları hayaletlerden saklanmaya yarayabileceğini - aynı antik dönemdeki bazı insanların ailelerindeki ölünün yerini alırken gün ışığından kaçarak çukurlar içine girmeleri ve orada birkaç gün kalmaya tenezzül etmeleri gibi - düşünülebilir.⁸⁴⁶ Erkeklerin kadın kıyafetleri giymeleri kötü ruhların kadınlara erkeklerden daha az zarar verdiği inancıyla bağlantılı olabilir⁸⁴⁷. Benzer olarak Thetis tarafından Troia Savaşı'na katılmaması amacıyla, kadın kıyafetleri giydirilerek kral Lykomedes'in sarayına

⁸⁴³ Valerius Maximus, II.16.3", Bryce, 1986, a.g.e., s. 128'deki alıntı.

⁸⁴⁴ Plutarkos, *Consolito ad Apollonium*, (Cambridge Universty, 1916), 112F-113A.

⁸⁴⁵ Bryce, 1986, a.g.e., s. 128.

⁸⁴⁶ James Frazer, *Golden Bough*, Part IV. Vol: II, London, 1927, s. 264", Bryce, 1986, a.g.e., s. 128'deki alıntı.

⁸⁴⁷ Delcourt, Marie. *Hermaphrodite: Mythes et Rites de la Bisexualité Dans L'antique Classique*. Paris: Paris Universty, 1958, s. 6.

yerleştirilen Akhilleus bu düşüncüyü hatırlatmaktadır⁸⁴⁸. Bununla beraber anaerkil bir yapıları olduğu Herodotos⁸⁴⁹ tarafından bildirilen Lykialılar anaerkilliliklerine bir gönderme yapmak ve hatırlama amacıyla bu tarz giysiler giymiş de olabilirler⁸⁵⁰. Ancak tüm bu öneriler kesin kanıtlara dayanmayan spekülatif yaklaşımlardır.

M.Ö. 4. yüzyıl sonrasına ait olmakla birlikte Lykia Bölgesi'nde sadece Phellos'da ölen kişinin kahramanlaştırılması ile ilgili olarak bir yazıt bulunmuştur, ancak çevrede bu konu ile ilgili her hangi bir heykele rastlanmamıştır⁸⁵¹.

Xanthos'da bir hükümdar mezarı olarak görülen Yazıtlı Dikme Anıtı Lykia tarihinin en önemli belgesi niteliğindedir. Tam olarak okunamayan Likçe kısmından başka 12 satırlık Yunanca bölüm kahramanca dövüşen ve başarılar sergileyen hükümdarı anlatmaktadır. Anıtın kabartma işçiliğinde ise bu olayın resme dökülmesi açıkça görülmektedir. Yazıtından anlaşıldığına göre anıt Xanthos agorasına On İki Tanrı adına dikilmiştir. Lykia Bölgesi'nde On İki Tanrı ile ilgili birkaç yazıt ve kabartma bulunmuş olmasına rağmen kültleri ve özellikleri hakkında çok fazla bir şey bilinmemektedir⁸⁵². (Levha 66a) Ancak Lykia On İki Tanrısı, Hititlerin Yazılıkaya'da resmedilen On İki Tanrısı ile bağlantılı görülmektedir ve bu tanrılar ölü kültü ile ilişkili yer altı tanrılarıdır⁸⁵³. On İki Tanrı ile ilgili yazıtlar genellikle mezar yapıları üzerinde görülmelerine karşın onlara adanmış her hangi bir tapınak bulunamamıştır⁸⁵⁴.

Yazıtlı Dikme Mezar Anıtı sadece bir mezar ya da tanrılar için dikilmiş kutsal bir stel değil aynı zamanda politik bir propaganda aracıdır. Propaganda düşüncesi antik dönemin pek çok hükümdarı tarafından yaptırılan anıtlarda kendisini göstermektedir. Pers ülkesi içindeki Ekbatana bölgesinde Bagastana (Tanrıların Yeri) olarak bilinen Bisutun Dağı bulunmaktadır. Burada Büyük Pers Kralı I. Darius'un yaptırdığı anıt yer almaktadır. Dağ tepelerinin Persliler için kutsal alanlar oldukları ve bu alanlarda kurban sundukları bilinmektedir⁸⁵⁵. Bisutun Anıtı olasılıkla kültsel bir oluşum da

⁸⁴⁸ A. Erhat, *Mitoloji Sözlüğü* (Remzi, 1996), s. 25.

⁸⁴⁹ Herodotos. *a.g.e.*, I. 173.

⁸⁵⁰ Uğurlu, *a.g.e.*, s. 365.

⁸⁵¹ Schweyer, *a.g.e.*, s. 33.

⁸⁵² B. Freyer-Schaubenburg, *Die Lykischen Zwölfgötter-Reliefs, Asia Minor Studien*, Sayı no 13: 1 vd, 1994. s. 1 vd.; N. Çevik, "A Dead-Cult Place in Simena", *Asia Minor Studien, Festschrift Für Baki Ögün zum 75. Geburtstag*, Sayı no: 39: 37-50, (2000), s. 43; Ayrıca bakınız: N. Eda Akyürek Şahin, "Oniki Tanrı'ya Adanmış Adak Stelleri, Lykia'da Bir Geç Devir Kültü- Dodekatheoi", *Likya İncelemeleri* 1: 103-114 (2002).

⁸⁵³ Keen, 1998. *a.g.e.*, s. 207; Freyer-Schaubenburg, *a.g.e.*, s. 77; Çevik, 2000, *a.g.e.*, s. 44.

⁸⁵⁴ Çevik, 2000, *a.g.e.*, s. 44.

⁸⁵⁵ Herodotos. *a.g.e.*, I, 131.

sergilemektedir⁸⁵⁶. Anıt aynı Yazıtlı Dikme Mezarı gibi çok dilli bir yazıta sahiptir. Kabartma olarak kullanılan figürler Darius'un başarılarını sergilemektedir. Burada elleri arkadan tutturulmuş ve uzun bir iple boyunlarından birbirlerine bağlanmış olan bir grup asi gösterilmiştir. (Levha 66b) En önde görülen Darius asilerden birisinin göğsüne basmakta, diğerleri de onun arkasına dizilmiş bir şekilde tasvir edilmiştir. Darius'un arkasında ise iki soylu silah taşıyıcısı işlenmiştir. Farklı dillerden yazılmış olan yazıtların Aramice ve Babilce versiyonlarında öldürülen düşmanın sayısı belirtilmiştir⁸⁵⁷. Burada yazı ve resim çalışmalarıyla anlatılmak istenen kral ideolojisinin açıklanmasıdır. Hükümdar kendisine bağlı olanları korur ve ödüllendirir, düşmanlarını da cezalandırır⁸⁵⁸.

Açıkça görülür ki Bisutun Anıtı ve Xanthos Yazıtlı Dikme Mezar Anıtı ana hatlarda benzerlik gösterir. Bu benzerlikler yapıların mimari unsurlarından önce metinsel anlatımlarında ve kabartma unsurlarında gözükmektedir⁸⁵⁹. Bisutun Anıtı'nın kesin olarak Yazıtlı Dikme Anıtı'nı etkileyip etkilemediğini söylemek oldukça güçtür. Buna rağmen başarılar ve savaş kahramanlıkları propaganda amaçlı olarak çok benzer şekilde kullanılmışlardır⁸⁶⁰. Ancak bunun tamamen Pers düşüncesiyle ilgili olduğunu söylemek hatalı olacaktır. Benzer yaklaşım daha geç dönemde Roma'nın kabartmalı sütunlarında da kendisini göstermektedir. Bu sütunlarda da kabartmalar propaganda amaçlı olarak kullanılmış, önemli meydanlara dikilerek tüm halk tarafından görülmeleri sağlanmıştır. Ayrıca Yazıtlı Dikme Anıt Mezarı'nda olduğu gibi üst kısımlarında ölen hükümdarın heykelleri bulunmaktadır. Mezar odalarının konumu farklı da olsa tüm bu anıtlar bir zafer anıtı biçiminde görülmektedir⁸⁶¹.

Yazıtlı Dikme Anıt Mezarı tüm bu özellikleriyle kutsama anıtı, propaganda amaçlı bir zafer ve mezar anıtı olarak kullanılmıştır. Ayrıca Yunan kurucu kültü mezarlarının bir çoğunda görüldüğü gibi anıt agorada sergilenmiştir. Ancak olasılıkla Lykialılar için Yunan düşüncesindeki gibi bir kurucu anlamı taşımamaktadır. Yapı sahibi onuruna kurban kesildiği ya da sunu sunulduğuna dair her hangi bir bilgi yoktur. Buna rağmen sadece bulunduğu konum nedeniyle yapının mezar sahibinin heroonu olduğunu iddia

⁸⁵⁶ Wiesehöfer, a.g.e., s. 33.

⁸⁵⁷ Aynı, s. 40.

⁸⁵⁸ Aynı, s. 43.

⁸⁵⁹ Jacobs, a.g.e., s. 60.

⁸⁶⁰ Aynı, s. 61.

⁸⁶¹ Borchhardt, Borchhardt-Birbaumer, a.g.e., s. 110.

etmek⁸⁶² Lykialıları Yunan kökenli halklardan ayırmadan ortaya atılan anlamsız bir iddiadır.

Trysa'da bulunan ve heroon olarak adlandırılan yapının hangi hükümdara ait olduğu hakkında her hangi bir bilgi yoktur. Mezar yapısı; özellikle heykeltıraşi dekorasyon bu anıtın çok önemli bir kişiye ait olduğunu açıkça göstermektedir. Temenos alanının iç güney doğu duvarına dayanan bir oluşum bulunmaktadır. Burada ahşaptan yapıldığı anlaşılan bir yapının varolduğu ve ölü kültü ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. (Şekil 14a) Bu alanda periyodik kutlamalar yapılmış olabilir⁸⁶³. Temenosa olasılıkla sadece hanedan ailesinin üyeleri ve halk arasından da soylu kişiler girebilmekteydi. Güney bölümün iç duvarında yer alan şölen sahneli friz ölü kültünü düşündürmektedir⁸⁶⁴. Alanın kuzeybatı kısmında ki benzer oluşumun nedeni ise tam olarak anlaşılamamıştır⁸⁶⁵. Temenos içinde yapılan kazılar sırasında ölen hükümdara ait olabilecek bazı heykel fragmanları da bulunmuştur ki, bunlar da bir kült düşüncesini güçlendirmektedirler⁸⁶⁶.

Trysa Heroonu'nda yer alan çift katlı mezar anıtı için olasılıkla bir altar bulunmaktadır. Bu altara ait olabilecek olan bir kaide parçasının yapının kuzey duvarı önünde bulunmuş olması önemli bir ayrıntıdır⁸⁶⁷. Ayrıca kapı süslemesi olarak yer alan dans eden figürler, müzik çalan canlılar ve kapının üst kısmında yer alan boğa protomları apotropoik amaçlı yapılmıştır⁸⁶⁸. (Levha 24a, 24b, 25a)

Trysa Heroonu'nda ölü hükümdarın kahramanlaştırıldığına dair kesin bilgiler olmasa da, karşılaştırmalı incelemeler böyle bir kültün olabileceğini göstermektedir. Savunma duvarı ile çevrelenen mezar alanı bazı Lykia mezarları gibi kült oluşumuna uygundur⁸⁶⁹. Zaten yapının formu ve hanedanın tanrılaştırılması düşüncesini Anadolu'nun Lykialılara mirasıdır⁸⁷⁰.

Xanthos'da bulunan Nereidler Anıtı sadece diğer hükümdar mezarlarından daha farklı bir alana; kentin giriş kısmına yakın bir yere inşa edilmesiyle değil, görkemli mimari formu ve süslemeleriyle diğer mezar yapılarından ayrılmaktadır. Kendisini

⁸⁶² Bruns-Özgan, a.g.e., s. 56.

⁸⁶³ Borchhardt, Borchhardt-Birbaumer, a.g.e., s. 101; Marksteiner, a.g.e., s. 183.

⁸⁶⁴ Borchhardt, Borchhardt-Birbaumer, a.g.e., s. 101.

⁸⁶⁵ Marksteiner, a.g.e., s. 183.

⁸⁶⁶ Aynı, s. 183.

⁸⁶⁷ Oberlätner, 1990, a.g.e., s. 72; Işık, 1998, a.g.e., s. 169.

⁸⁶⁸ Borchhardt, Borchhardt-Birbaumer, a.g.e., s. 101, 102.

⁸⁶⁹ Marksteiner, a.g.e., s. 185.

⁸⁷⁰ Işık, 1998, a.g.e., s. 171.

efsanevi kahraman Sarpedon'la kıyaslamaktan çekinmeyen Erbinna alışılmış Lykia mezarları yerine tanrılarla bağlantılı bir plan olan Yunan tapınak modelini kullanmıştır. Bu Erbinna'nın kendisini nasıl tanıtmak istediğinin önemli bir göstermektedir. Yapıda özellikle ölüm düşüncesiyle ilgili olan Nereidler'in kullanılması olasılıkla ölünün öbür dünyaya güvenli bir şekilde ulaşmasını sağlamak amacıyla işlenmişlerdir⁸⁷¹. Ayrıca Nereidler Anıtı'nın doğu alınlığında gösterilen ve olasılıkla ölen hükümdarı ve eşini betimleyen kabartma açıkça bir tanrılaştırma düşüncesiyle yapılmıştır⁸⁷². (Şekil 9) Buna rağmen yapının podyumu üzerinde bulunan odada kült heykeli değil de, mezar klinelerinin yer aldığı unutulmamalıdır. Anıt çevresinde ne bir altar ne de kültle bağlantılı bir sunu kalıntısı bulunmamıştır⁸⁷³.

Lykia anıt mezarlarında kült törenleri yapıldığının en somut kanıtı ise Perikles'in mezarı olarak tanınan Limyra Heroonu kazılarında görülmüştür. Yapı terasının kuzeyinde yer alan yanık tabakası içinde bir altar ve sayısız unguentarium bulunmuş; yine bu alandan çıkartılan kemikler üzerinde yapılan analizler sonucunda kuzu, keçi, dana ve evcil domuzların yenildiği anlaşılmıştır. Buradan Lykialıların eğer kahramanlık kurbanı yapıyorlarsa bile Yunanlılar gibi kurban etini yemeden bırakmadıkları anlaşılmaktadır. Alanın kullanımı Hellenistik Dönem'e kadar sürmüştür.⁸⁷⁴

Heroondaki gömü alanı Nereidler Anıtı'nın tersine hyposoriondadır, ancak üstteki odada Perikles'e ait bir heykelin bulunup bulunmadığı bilinmemektedir. Bununla birlikte kazılar sonucunda olasılıkla serbest bir heykele ait mermerden portre fragmanı bulunmuştur⁸⁷⁵. Sütun görevinde kullanılan karyatidler de Nereid heykellerinin görevini üstlenmiştir ve kahramanlaştırılmış hükümdarın kültünü göstermektedirler⁸⁷⁶.

Lykia Bölgesi'nde mezar sahiplerinin kahraman ya da tanrı olarak görülüp, tapınım görmeleri Limyra Anıtı dışında kesin olarak kanıtlanamasa da, karşılaştırmalı örnekler bu tarz bir kültün var olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla beraber kesilen kurbanların tanrılaşan krallar ya da yöneticiler için gerçekleştirilen bit kült ritüelden başka, aileye, atalara ve ölmüş aile yakınlarına karşı gösterilen bir saygı işareti olduğu da

⁸⁷¹ Barringer. 1991, a.g.e., s. 665.

⁸⁷² Işık, 1995, a.g.e., s. 119.

⁸⁷³ Işkan. 2004, a.g.e., s. 386.

⁸⁷⁴ Borchhardt. Borchhardt-Birbaumer, a.g.e., 99, 100; Borchhardt 1999, a.g.e., s. 47.

⁸⁷⁵ Borchhardt. 1970, a.g.e., s. 390; Borchhardt, Borchhardt-Birbaumer, a.g.e., s. 100.

⁸⁷⁶ Borchhardt. 1999, a.g.e., s. 47; Borchhardt, Borchhardt-Birbaumer, a.g.e., s. 100.

düşünülebilir⁸⁷⁷. Mezarlar sahiplerinin düşünceleri doğrultusunda inşa edilip süslenmişler ve bu görkemli varlıkları nedeniyle heroon olarak adlandırılmışlardır.

Karia Bölgesi için ölüm ve gömü konusundaki araştırmaların yetersizliğine rağmen, konumuz dahilinde ele alınan Mausoleion'un mezar odasına benzer şekilde yapılan beşik tonozlu oda mezarların, bölge içinde önemli mezar yapıları olduğu bilinmektedir⁸⁷⁸. Yunan öncesi halkların mezar alışkanlıklarıyla bağlantılı oldukları düşünülen bu yapıların en iyi örnekleri Geriş ve Yokuşbaşı'nda bulunmuş olan mezarlar ile Mausoleion'un mezar odasında görülmektedir.

Bölgede bir kahraman ya da yönetici kültü ile bağlantılı olan her hangi bir yazılı kaynak bulunmamaktadır. Ancak özellikle Mausoleion yapısının mimari unsurları ve heykeltıraşi süslemesi ile Mausolos'un ölümü üzerine yapılan törenler ve kurban sunularının varlığı kült düşüncesinin doğmasına sebep olmuştur. Ayrıca Mausoleion'dan erken bir dönemde inşa edilen Geriş'deki mezar⁸⁷⁹, geniş temenosu ile olasılıkla kültü törenlerinin yapıldığı bir Klasik Dönem hükümdarlık mezarı olarak görülmekte⁸⁸⁰ ve kült düşüncesinin bölge içinde sadece Mausoleion ile bağlantılı olmadığını göstermektedir.

Halikarnassos Mausoleion en kısa anlatımıyla bir anıtsal güç ve kraliyet mezarıdır. Yapı açıkça yönetici Hekatomnidlerin zenginliklerini ve kuvvetini göstermektedir. Bu görüntüsüyle doğrudan bir propaganda aracı gibi durmakla beraber anıt yapımında kutsal bir mimari düşüncenin hakim oluşu belirgindir. Görkemli bir propylonla girişin sağlandığı temenos alanıyla çevrelenmesi, peripteral görünümüyle Yunan tapınaklarının taklidi oluşu ve özellikle kentin en işlek noktasında agoraya bağlantılı olarak yapılmasıyla kutsallığı görülmektedir⁸⁸¹.

Mausolos'un altı Leleg kenti halkını Halikarnassos'a getirerek birleştirmesi Sicilyalı Hieron ve Demetrios Poliorketes tarafından daha geç dönemde yapılanların neredeyse aynıdır⁸⁸². Bu düşünceyle agora yakınındaki anıtın kurucu kültü ile bağlantılı olması muhtemeldir. Ayrıca kazılar sonucunda mezar odasının yakınında çok sayıda hayvan kemiğinin bulunması, ölen yönetici için kült törenleri yapıldığının önemli

⁸⁷⁷ Schweyer, a.g.e., s. 44; P. Demargne ve E. Laroche, *FdX V: Tombes- maisons, Tombes Rupertres et Sarcophages. Les Épitaphes Lyciennes* (Librairie C. Klincksieck, 1974), s. 122.

⁸⁷⁸ Marchese, 1996, a.g.e., s. 229.

⁸⁷⁹ Bakınız: s. 84.

⁸⁸⁰ Carstens, a.g.e., s. 405.

⁸⁸¹ Pedersen, a.g.e., s. 95-97.

⁸⁸² Jeppesen, 1994, a.g.e., s. 81.

bir kanıttır. Buradaki kurbanlar açıkça bildiğimiz hiç bir geleneksel düşünceye ait değildir. Kahramanlara yapılan sunularda kurbanın tamamen yakıldığı ancak tanrılara sunulan kurbanların bir kısmının tamamen yakıldığı, kalanının ise yendiği bilinmektedir. Kahramanlara kurbanlar sunulması Yunan edebiyatında sıklıkla görülen bir durumdur. Ölülere sunulan kurbanların yenilmemesinin nedeni bu etlerin temiz olmayan etler olarak görülmesidir, çünkü bu etler ölü insanla ve korkulan öbür dünya ile bağlantılı kabul edilirler⁸⁸³.

Mausoleion'da bulunan hayvan kemikleri üzerinde yapılan analizler bu etlerin hiçbir zaman pişirilmediğini göstermiştir. Burada en az beş adet öküz, iki adet buzağı, yirmi beş adet koyun ya da keçi, sekiz adet kuzu ya da oğlak, üç adet horoz, on adet tavuk, ve tüm bu hayvanların arasında yirmi altı tane tavuk yumurtasına ait kabuklar bulunmuştur⁸⁸⁴. (Levha 67a ve Levha 67b) Kurban edilen hayvanların başları ve ayakları kesilip uzaklaştırılmıştır⁸⁸⁵. M.Ö. 3. yüzyılın sonunda ortaya çıkan ve özellikle kıyı Karia'dakiler olmakla beraber pek çok altarda görülen bukronion kullanımı bu tarz bir ritüelin varlığı sonucu ortaya çıkmış olabilir⁸⁸⁶. Mezar soyguncularının tahrip ettiği alanda yapılan kazılar sırasında 17 adet alabaster kap bulunmuştur ve bu kapların parfümle dolu olduğu düşünülmektedir. Tüm bu sıra dışı uygulamalar sonucunda Mausolos'un bir kahraman olarak anıldığı da düşünülebilir.⁸⁸⁷ Mausoleion'da yapılan kurban Karia Bölgesi'nin kazısı yapılan hiçbir bölgesinde görülmeyen niteliklere sahiptir. Bu kurbanlar Kariyalıların Yunan geleneklerini kendilerine göre yorumlaması sonucu oluşmuş olmalıdır⁸⁸⁸. Yunan mezarlarında da sıklıkla öküz, koyun, keçi, kuzu, tavşan ya da kuşlar bulunmaktadır⁸⁸⁹. Bununla beraber Mausoleion'da bulunan yumurtalar da batı dünyası için ilk örnekler değildir. Orijinal yumurtaların dışında pişmiş topraktan yapılmış kopya yumurtalara da rastlanmıştır⁸⁹⁰.

Aulus Gellius tarafından yazılan bir pasajda Artemisia'nın, anıtı tanrılaşan Mausolos'a adadığı ve onun adına çok büyük ödülü oyunlar (agon) düzenlediği

⁸⁸³ Aynı, s. 84; İşkan, 2004, a.g.e., s. 382

⁸⁸⁴ F. Højlund, "The Mausolleion Sacrifice", *AJA*, Sayı no: 87: 145-152, (1983), s. 146; Jeppesen, 1994, a.g.e., s. 82; K. Jeppesen, F. Højlund ve K. Aaris, *MaH I: The Sacrificial Deposit*, (Juthland Archaeological Society, 1981), s. 85.

⁸⁸⁵ Højlund, a.g.e., s. 148; Jeppesen, 1994, a.g.e., s. 82, Jeppesen, Højlund ve Aaris, a.g.e., s. 85.

⁸⁸⁶ Jeppesen, Højlund, ve Aaris, a.g.e., s. 85.

⁸⁸⁷ Jeppesen, 1994, a.g.e., s. 82

⁸⁸⁸ Jeppesen, Højlund, ve Aaris, a.g.e., s. 84.

⁸⁸⁹ J. Boardman, D.C. Kurtz, *Greek Burial Customs*, (Thames And Hudson, 1971), s. 66, 146, 215.

⁸⁹⁰ Aynı, s. 66, 77, 149.

anlatılmaktadır⁸⁹¹. Burada retorikçiler ölü kralı övücü konuşmalar yapmıştır. Ölü oyunları ve cenaze törenleri arasında anlamsal bir bağ tam olarak tespit edilememesine rağmen, ölü oyunları ölü kültürünün önemli bir parçası olarak kabul edilmektedir⁸⁹². Bu gelenek Atina'da M.Ö. 6. yüzyılda Solon'un yasaklamasından beri son bulmuştur⁸⁹³. Atina'da varolan birkaç istisna ise sadece kahramanlık kültürüyle ilgilidir⁸⁹⁴.

Tüm bu sunu, kurban ve törenlerin dışında Mausoleion'un kendisi tapınak benzeri formu ve üst kısmında duran quadriga heykeliyle izleyicilere yapının kime ait olduğunu hatırlatmaktadır. Arabada Mausolos'un bir tanrı olarak mı ya da kahraman olarak mı bulunduğu bilinmemektedir. Mausoleion kompleksinin yapısı ve kutsal mimari oluşumu doğrudan yöneticinin tanrılaştırılmasına işaret etmektedir. Böylece Mausoleion kompleksi; Hekatomnid hükümdarlığı için bir tapınak ve Mausolos'un tanrılaştırılmasının bir anıtı olarak görülebilir. Sadece büyük insanlar büyük mezarlara gömülür. Bu düşünceyle Mausolos'un geçmiş yönetimi de övülmektedir⁸⁹⁵.

Açıkça görülür ki önemli yöneticiler kült almış olsun olmasın görkemli mezar anıtlarına gömülmüşlerdir. Yani mezarlar sadece ölü bedeninin konulduğu yerler değil aynı zamanda gücün sunumudurlar. Törenler gibi, mezar mimarisi de egemen düzenin yasallığı ve yaygınlığını göstermekte⁸⁹⁶ ve bu sadece antik dünya ile sınırlı kalmamaktadır. Çağımızda da benzer örnekler ve uygulamalar dünyanın pek çok ülkesinde rahatlıkla görülmektedir.

1924 yılında Lenin öldüğünde mumyalanmış bedeni Kızıl Meydandaki mezar anıtına törenle yerleştirilmiştir. Lenin'in heykelleri ülkenin bir çok kentine ve meydanına dikilmiş; her yıl belli dönemlerde anma törenleri yapılmıştır. (Levha 68a) Ayrıca isteyen insanlar camdan lahdin önünde Lenin'e saygı duruşunda bulunmaktadırlar. Bu 20. yüzyılın modern kurucu kültürüdür⁸⁹⁷. Kesinlikle dinle ilgili olmamakla beraber ülke için önemli sorumlulukların üstesinden başarıyla gelen yöneticiye sonsuz saygının bir göstergesidir.

Modern Türkiye'nin kurulmasını sağlayan; hayatı boyunca başta askeri ve siyasi anlamda bir çok başarı elde etmiş olan Mustafa Kemal Atatürk için ölümünden sonra

⁸⁹¹ Aulus Gellius, *The Attic Nights*, Çev: J.C. Rolfe (William Heinemann, 1927), X. 8.

⁸⁹² İşkan, 2002, a.g.e., s. 287.

⁸⁹³ Plutarkhos, *Paralel Lives, Solon*, Çev: B. Perrin (William Heinemann, 1928), 21.

⁸⁹⁴ İşkan, 2002, a.g.e., s. 303.

⁸⁹⁵ Carstens, a.g.e., s. 403.

⁸⁹⁶ Pearson, a.g.e., s. 196.

⁸⁹⁷ Jeppesen, 1994, a.g.e., s. 73.

yaptırılan görkemli anıt mezar da, (Levha 68b ve Levha 69) çağımızda antik dünya geleneğinin en büyük yansımalarından bir tanesi olarak görülmelidir. Ulu önder, antik yöneticilerin yaptığının aksine kendi mezarını yaptırmamış ve gömüleceği yer için de her hangi bir vasiyet bırakmamıştır⁸⁹⁸.

Anıtkabir olarak adlandırılan mezarın özelliklerinin belirlenmesi için yapılan çalışmalarda, bu yapının bir ziyaret yeri olacağı, içinde bulunan kişinin asker, politikacı, bilim adamı, büyük bir düşünür ve yaratıcı bir deha olduğunu göstermesi gerektiği ve yapının uzak bir alandan da rahatça tanınabilmesi amaçlanmış ve bu temel noktalardan hareketle anıt mezar inşa edilmiştir⁸⁹⁹.

Yapının önünde bulunan tören alanına girişi sağlayan “Aslanlı yol” için Hitit üslubunda yapılan aslan heykelleri, gücü ve sükuneti sembolize ederler. Anıtkabir duvarları üzerinde, kazanılan zaferler, askerlerin verdiği güven duygusuyla huzur içinde çalışan çiftçiler gibi figürler kabartma şeklinde işlenmiştir. Ayrıca bir at ve elinde kağıt tutan bir melek kabartması da vardır bu kabartma hürriyeti sembolize eder. Bununla birlikte istiklal, ülkenin korunması, Türk askeri ve 23 nisanı temsil eden elinde anahtar tutan bir kadın kabartması da yer alır⁹⁰⁰.

Binlerce yıldır devam eden anıt mezar düşüncesi Güneybatı Anadolu’da özellikle M.Ö. 4. yüzyıl içinde çok büyük gelişim göstermiş; Anadolu’lu yöneticiler ve hükümdarlar bir çok doğu kralının yaptığı gibi kendi mezarlarında gücün, kişisel zaferin ve atalarının soyluluğunun varlığını göstermeye çalışmışlardır. Bu hükümdarların bazıları kahramanlık gibi onurlara ya da tanrısal katmanlara ulaşmış olabilir. Değişen din düşüncesi dışında günümüz mezar anıtları da aynı özelemlerle inşa edilmektedir ve antik dönem insanını araştırırken günümüz insanının düşünceleri, yaşamları ve arzularını unutulmamamız gerektiğini göstermektedirler. Bilinmektedir ki insanoğlunun özelemlerinde farklılıklar yoktur ve antik dönemdeki atalarımız da bizim duygularımızla hareket etmişlerdir.

⁸⁹⁸ M. Taylak, *Etnoğrafya’dan Anıtkabir’e*, (Şekerbank Kültür Yayınları, 1998), s. 19.

⁸⁹⁹ Aynı, s. 25.

⁹⁰⁰ Bu konuda bakınız: M. Ural, “Anıtkabir’de Sanat”, *Atatürk İçin Düşünmek: İki Eser: Katafalk ve Anı*. Ed.: Amelie Edgü, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Basımevi, 1998.

SONUÇ

Perslerin Anadolu'yu ele geçirmeleriyle beraber güçlü bir merkezi idareye bağlanan yerel beyler, kendi bölgeleri içinde merkezi otoritenin küçük birer örneği durumuna gelmişlerdir. Sınırları içinde senelik vergilerini kralları ve kendileri için toplarken, Pers devletinin verdiği destekle korudukları tahtlarını sağlamlaştırmışlardır. Kontrolleri altındaki topraklarda krali yetkilere sahip olan bu beyler genellikle yaşamları boyunca süren hükümdarlıkları sırasında, insanca duygularla kendi ölümlerini düşünmüşler ve ölümden sonra istirahat edecekleri yapıları planlamışlardır.

İnsanlığın varoluşuyla beraber ölüm, dünyanın en başarılı mimari yapılarına esin kaynağı olmuştur. Tarih boyunca sıradan olmayan insanlar sıradan olmayan mezarlara gömülmüştür ve antik dünyanın yedi harikasından ikisinin mezar yapısı olması da bu gerçeğin en basit göstergesidir.

Mısır'da, Pers ülkesinde ve kendi dönemleri içindeki anlayışla en demokratik yapıyla eşitliği savunan Yunanistan karasında önemli insanların gömüldüğü alanlar sıradan insanlara göre daima farklılıklar göstermektedir. Mısır'da firavunlar ve akrabaları etkilerini bin yıllarca sürdürecektir olan görkemli piramlara gömülürken; daha alt kademelerde görev alan devlet çalışanları ya da sanatçılar bile normal bir vatandaşın gömüldüğü mezarlardan ayrılan yapılara defnedilmişlerdir. Pers devletinde krallar gösterişli mezarlarıyla güçlerinin devamını yeni kuşaklara anlatır gibidirler. Bu düşünce Yunanistan'da ise daha farklı bir oluşum sergiler. Kralların olmadığı kent devletlerinde kent kurucuları ya da yöneticiler gösterdikleri başarılar nedeniyle ölümlerinden sonra da hatırlanmaları amacıyla sıradan mezarlıklar yerine etrafı çevrili ve gösterişli mezarlara gömülmüşlerdir. Bu özel ilgi dine aykırı olmadığı tüm antik düşüncelerde kendini açıkça göstermiş ve günümüzde de göstermeye devam etmektedir.

Yaratıcılık kadar etkili olmasa da, coğrafya da sanatın gelişiminde çok büyük bir paya sahiptir. Çünkü gelişimin en önemli nedenlerinden biri etkileşimdir. Farklı kültürlerle ait olan bilgilerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan farklı yaklaşımlar tüm sanat dallarına renk katarken; mimarlık konusunda da çok farklı yenilikler sunarlar. Bu oluşumlar insanların dikkatini çekecek olan gösterişli yapıların varoluş sebeplerinden

birisidir. Doğal olarak anıtsal mezar düşüncesinin oluşumu ve gelişimi de bu etkilerin merkezindedir.

Lykia ve Karia Bölgesi yöneticileri, pek çok yerde örneği olduğu gibi yaşamlarından sonra istirahat edecekleri yapıları; kendilerini ve başarılarını halklarına unutturmamak amacıyla, özenle inşa ettirmişlerdir. Bunu yaparken kendilerinden önce inşa edilen önemli eserleri ve bunların anlamlarını göz ardı etmemişler; farklı mimari özellikleri; bireysel düşünceleri ve politik tutkularıyla harmanlayarak Anadolu'nun güney batı bölgesini anıtsal mezarlar konusu araştırılırken bir başlangıç noktası durumuna getirmişlerdir.

Bir dönem Lykia Bölgesi'nin en önemli kenti olan Xanthos'da Pers desteği ile güçlenen beyler öldüklerinde yerden oldukça yüksek olan dikme mezarlara gömülmüşlerdir. Bir süre devam eden bu gelenek, olasılıkla yöneticilerin kendilerini üstün görme anlayışından kaynaklanan, daha görkemli yapıların inşa edilmeye başlanmasıyla son bulmuştur. Yöneticiler ölümlerinden sonra bile propaganda yapmakta ve başarılarını halklarına duyurmak istemektedirler. Bu düşünce konu dahilinde işlenen tüm mezar anıtlarında açıkça kendisini göstermektedir. Hala tam olarak çözümlenemeyen Likçe'nin en uzun yazılı kaynağının bir hükümdar mezarı üzerine işlenmiş olması; ve bu anıtta ayrıca Yunanca ve Likçe ve Likçe'nin farklı bir lehçesinin yer alması anıtı yerli ya da yabancı herkesin okuyabileceği bir propaganda aracı haline getirmiştir. Yazıtı Dikme Mezarı'nda da olduğu gibi, Nereidler Anıtı'nda ve Limyra Heroonu'nda yer alan kabartmalar, hükümdarların kazanmış oldukları başarıları açıkça sergileyerek aynı anlamda değer taşımaktadırlar. Bununla birlikte daha geniş anlamlar barındıran ve konusunu Yunan mitolojisinden alan kabartma sahneleri, içerdikleri düşmana karşı galip gelme mesajlarıyla Trysa Heroonu'nu ve Halikarnassos Mausoleionu'nu çevrelemektedirler.

Lykia ve Karia Bölgeleri antik dönemin en önemli gelir kaynağı olan ticaretin gerçekleştiği deniz yollarının tam üzerinde yer almaktadırlar. Buna rağmen kültürler arası etkileşim bölge halklarını yoğun olarak etkilememiş olmakla beraber, yöneticilerin mezar anıtlarında kendisini belirgin olarak hissettirmektedir. Bu etkileşim tarihsel açıdan Karia Bölgesi'nden önce Lykia sınırları içinde kendisini göstermektedir. Lykialıların kendilerine has yüksek kaideli yapıları; bu mezar anıtlarında Yunan kültürünün özellikle tapınak mimarisi formuyla karışarak, Anadolu'yu sonraları

“tapınak tipli mezar” olarak adlandırılacak olan yapı tipinin ortaya çıktığı bir merkez haline getirmiştir. Lydia’nın en önemli kenti Sardes’te benzer bir örneğe ait olabilecek fragmanların bulunmasına rağmen bu tipin gelişimi Lykia Bölgesi’nde açıkça izlenebilmektedir. Bölge içindeki mezar yapılarında merkezi Pers otoritesi etkileri de açıkça kendisini göstermiştir. Özellikle kabartma süslemelerinde kullanılan konuların doğu kökenli gücü yüceltici anlatımları yapılara farklı bir boyut kazandırmıştır. Bu yapılardan en erkeni olan Nereidler Anıt Mezarı’nın etkileri kısa zamanda bölge dışında kendisini göstermiştir. Karia Bölgesi’nin yenilikçi satrabı Mausolos kurduğu kentte kendi mezarı için özel bir alan ayırmış, Nereidler Anıtı’nı örnek alarak buraya sonraları dünyanın yedi harikasından biri haline gelecek olan mezarını inşa ettirmeye başlamıştır. Bu anıtın daha görkemli olması için çok basit bir neden vardır. Bu da Mausolos’un Lykia Bölgesi’nin yeni hakimi olmasıdır.

Mausoleion yapısında Lykia ve Yunan etkilerinin yanı sıra Mısır’da geliştirilen bir düşüncenin sonucunda ortaya çıkan piramit modeli de kullanılmıştır. Ancak bu yapı şeklinin Anadolu içinde Mausoleion öncesinde de uzun süre kullanıldığının ortaya çıkmasıyla birlikte sadece düşünce biçiminin doğuya özgü olduğu anlaşılmış ve yapıda kullanılan piramit kökenin Anadoluluğu anlaşılmıştır. Ayrıca piramidin Karia Bölgesi için açıkça farklı bir obje olduğu, bölgenin bazı sikkeleri üzerinde görülen piramit tasvirlerinden ve basamaklar halinde yükselen görünümüleriyle ilgi çekici olan sunaklar ya da stel kaidelerinden açıkça anlaşılmaktadır. Bu özelliği nedeniyle piramit sadece Mısır bölgesinin değil zamanla Karia Bölgesi’nin de kendisine has bir özelliği haline gelmiştir.

Lykia ve Karia hükümdarlarının görkemli anıt mezarlarına rağmen ölümlerinden sonra tanrı olarak tapınım görüp görmedikleri tam olarak anlaşılamamaktadır ancak özellikle Limyra Heronu’nda yapılan kült törenleri ve Mausoleion’da kurban edilen hayvanların varlığı bu hükümdarlara en azından ölümlerinden sonra sıradan insan gibi yaklaşılmadığının kanıtlarıdır.

Büyük düşünceler ve küçük etkileşimler ile insancıl istekler sonucunda kısa bir zaman diliminde Lykia ve Karia Bölgesi’nde hızla gelişerek, tüm Akdeniz uygarlıklarını yüzyıllar boyunca etkileyen anıt mezar formları önemli insanların mezarları için günümüzde bile kullanılan “mozole” sözcüğünün kökenini oluşturmuştur. Böylece yaşamları boyunca yaptıkları işlerle övünen ve güçlerinin tanınmasını isteyen

bu hükümdarlar, ölümlü bedenleri için yaptırdıkları anıt mezarlarının farklı özellikleriyle çağlar boyunca unutulmamış ve belki de sahip olmayı hayal ettikleri ölümsüzlüklere mezar yapılarıyla kavuşmuşlardır.

EKLER

Ek	Sayfa
Levhalar Listesi	129
Levhalar	136
Şekiller	205

LEVHALAR LİSTESİ

- Levha 1: a.** Kheriga (Jacobs, **a.g.e.**, Tafel: 18,2.)
b. Kherei (Jacobs, **a.g.e.**, Tafel 18, 3.)
- Levha 2: a.** Erbinna (Jacobs, **a.g.e.**, Tafel 18, 4.)
b. Perikles (Jacobs, **a.g.e.**, Tafel 18, 6.)
- Levha 3: a.** Mausolos (Waywell, 1978, **a.g.e.**, Plate: 14 / 26.)
b. Yazıtlı Dikme Mezar Anıtı - Kuzeyden genel görüntü (Demargne, 1958, **a.g.e.**, Planche: 27.)
- Levha 4:** Yazıtlı Dikme Mezar Anıtı'na ait erken resimlerden bir tanesi (Demargne- 1958, **a.g.e.**, Planche: 26.)
- Levha 5:** Yazıtlı Dikme Mezar Anıtı - Güneyden genel görüntü (Demargne- 1958, **a.g.e.**, Planche: 27.)
- Levha 6: a.** Yazıtlı Dikme Mezar Anıtı'nın kaidesi. Güney doğu cephe. (Demargne, 1958, **a.g.e.**, Planche: 28.)
b. Yazıtlı Dikme Mezar Anıtı. Kaidenin kuzey doğu kısmı (Demargne- 1958, **a.g.e.**, Planche: 28.)
- Levha 7:** Yazıtlı Dikme Mezar Anıtı. Güney batı görünüş (Demargne, 1958, **a.g.e.**, Planche: 27.)
- Levha 8:** Yazıtlı Dikme Mezar Anıtı. Güney cephe (Courtils, **a.g.e.**, s. 51.)
- Levha 9: a.** Yazıtlı Dikme Mezar Anıtı. Friz parçası (Jacobs, **a.g.e.**, Tafel 17, 2.)
b. Yazıtlı Dikme Mezar Anıtı. Friz parçası (Demargne, 1958, **a.g.e.**, Planche: 30.)
- Levha 10: a.** Yazıtlı Dikme Mezar Anıtı. Heykel kaidesi (Demargne- 1958, **a.g.e.**, Planche: 40.)
b. Yazıtlı Dikme Mezar Anıtı. Aslanlı taht. (Demargne, 1958, **a.g.e.**, Planche: 41.)
- Levha11:** Nereidler Mezar Anıtı. (**GHHIL**, Katalog No: 54.)
- Levha 12: a.** Nereidler Mezar Anıtı. Alt temel, güney cephe (Coupel ve Demargne, **a.g.e.**, Planche: 13.)
b. Nereidler Mezar Anıtı. Alt temel, kuzey doğu cephe (Coupel ve Demargne, **a.g.e.**, Planche: 13.)

- Levha 13:** a. Nereidler Mezar Anıtı. Podyum frizleri (Childs ve Demargne, a.g.e., Planche: 40/2)
- b. Nereidler Mezar Anıtı. Podyum friz detayı Childs ve Demargne, a.g.e., Planche: 48/1)
- Levha 14:** a. Nereidler Mezar Anıtı. Sütun oturma yeri. (Coupel ve Demargne, a.g.e., Planche: 26.)
- b. Nereidler Mezar Anıtı. Sütun başlığı (Coupel ve Demargne, a.g.e., Planche: 32.)
- c. Nereidler Mezar Anıtı. Sütun kaidesi (Coupel ve Demargne, a.g.e., Planche: 30.)
- Levha 15:** a. Nereidler Mezar Anıtı. Cella kapısının lentosu (Coupel ve Demargne, a.g.e., Planche: 51.)
- b. Nereidler Mezar Anıtı. Ante başlığı (Coupel ve Demargne, a.g.e., Planche: 49.)
- c. Nereidler Mezar Anıtı. Taş kline (Coupel ve Demargne, a.g.e., Planche: 55.)
- Levha 16:** a. Nereidler Mezar Anıtı. Kaset parçası (Coupel ve Demargne, a.g.e., Planche: 41.)
- b. Nereidler Mezar Anıtı. Cella frizi (Childs ve Demargne, a.g.e., Planche:130/1)
- Levha 17:** a. Nereidler Mezar Anıtı. Cella frizi detayı (Childs ve Demargne, a.g.e., Planche: 130/2.)
- b. Nereidler Mezar Anıtı. Nereid heykeli (Childs ve Demargne, a.g.e., Planche: 102.)
- Levha 18:** a. Nereidler Mezar Anıtı. Nereid heykeli (GHHIL, Katalog No: 9)
- b. Nereidler Mezar Anıtı. Arşitrav frizi (Childs ve Demargne, a.g.e., Planche: 115/1.)
- Levha 19:** a. Nereidler Mezar Anıtı. Aslan heykeli (Childs ve Demargne, a.g.e., Planche: 140/1.)
- b. Nereidler Mezar Anıtı. Doğu entablatur (Childs ve Demargne, a.g.e., Planche: 140/2.)

- Levha 20: a.** Nereidler Mezar Anıtı. Alınlık heykeli (Childs ve Demargne, **a.g.e.**, Planche: 147-1.)
- b.** Trysa Heroonu . 1882 yılındaki çalışmalar (Oberleitner, 1994, **a.g.e.**, Abb: 13.)
- Levha 21:** Trysa Heroonu maketi (Borchhardt, Borchhardt- Birbauer, **a.g.e.**, Abb: 6.)
- Levha 22: a.** Trysa Heroonu. Güney kısmı (O. Benndorf ve G. Niemann, **a.g.e.**, Tafel: 3.)
- b.** Trysa Heroonu maketi (Oberleitner, 1994, **a.g.e.**, Abb: 27.)
- Levha 23: a.** Trysa Heroonu. Kuzey duvar (Marksteiner, **a.g.e.**, Tafel: 121.)
- b.** Trysa Heroonu. Duvar tekniği (Oberleitner, 1994, **a.g.e.**, Abb: 116.)
- Levha 24: a.** Trysa Heroonu. Kapı sövesi (Oberleitner, 1994, **a.g.e.**, Abb: 9.)
- b.** Trysa Heroonu. Müzik yapan figürler (Oberleitner, 1994, **a.g.e.**, Abb: 30.)
- Levha 25: a.** Trysa Heroonu. Giriş kapısı (Oberleitner, 1994, **a.g.e.**, Abb: 17.)
- b.** Trysa Heroonu. Amazonamakia ve Kentaumakia frizeri (Oberleitner, 1994, **a.g.e.**, Abb: 33.)
- Levha 26: a.** Trysa Heroonu. Cenaze yemeği sahnesi (Oberleitner, 1994, **a.g.e.**, Abb: 106.)
- b.** Trysa Heroonu. Lahit parçaları (Marksteiner, **a.g.e.**, Abb: 163.)
- Levha 27: a.** Trysa Heroonu. Heykel fragmanları (Marksteiner, **a.g.e.**, Abb: 172.)
- b.** Trysa Heroonu. Batıdan görünüm (Oberleitner, 1994, **a.g.e.**, Abb: 23.)
- Levha 28: a.** Trysa Heroonu. Zarar görmüş olan bölüm (Oberleitner, 1990, **a.g.e.**, Abb: 29.)
- b.** Limyra Heroonu. Yapı terası (Oberleitner, 1990, **a.g.e.**, Abb:33.)
- Levha 29: a.** Limyra Heroonuna ait olan altar. (Borchhardt, Borchhardt- Birbauer, **a.g.e.**, Abb: 2.)
- b.** Limyra heroonu. Karyatid (**GHHIL**, Katalog No: 10.)
- Levha 30: a.** Limyra heroonu. Karyatid (Borchhardt, 1990, **a.g.e.**, Abb: 34.)
- b.** Limyra Heroonu. Batı friz (**GHHIL**, Katalog No: 57)
- Levha 31:** Limyra Heroonu. Güney akroter maketi (Borchhardt, 1990, **a.g.e.**, Abb: 32)

- Levha 32:** Limyra Heroonu. Kuzey tepe akroteri (Borchhardt, 1976, **a.g.e.**, Tafel: 38.)
- Levha 33:** Limyra Heroonu. Kuzey köşe akroteri (**GHHIL**, Katalog No:12)
- Levha 34:** Limyra Heroonu. Yapı Maketi (**GHHIL**, Katalog No: 58.)
- Levha 35: a.** Mausoleion ve Halikarnassos maketi. (Jeppesen ve Luttrell, **a.g.e.**, Plate: 1.)
- b.** Halikarnassos Mausoleionu. Kuzey peribolos duvarı (Jeppesen, 2000, **a.g.e.**, Figure: 255.)
- Levha 36: a.** Halikarnassos Mausoleionu ve giriş yapısı. Yapı maketi (Jeppesen, 1994, **a.g.e.**, Plate:10)
- b.** Halikarnassos Mausoleionu. Temel bölümü (Jeppesen, 2000, **a.g.e.**, Figure: 1. 51.)
- Levha 37: a.** Halikarnassos Mausoleionu. Batı temel bölümü (Jeppesen, 2000, **a.g.e.**, Figure: 1. 1.)
- b.** Halikarnassos Mausoleionu. Dikme (Jeppesen, 2000, **a.g.e.**, Plate: 5, 2b.)
- Levha 38: a.** Halikarnassos Mausoleionu. Dikme (Jeppesen, 2000, **a.g.e.**, Figure. 1. 12.)
- b.** Halikarnassos Mausoleionu. Mezar odası (Jeppesen, 2000, **a.g.e.**, Figure: 1. 20.)
- Levha 39: a.** Halikarnassos Mausoleionu. Mezar odası giriş kısmı (Jeppesen, 2000, **a.g.e.**, Figure: 1. 3.)
- b.** Halikarnassos Mausoleionu. Kapama bloğu (Jeppesen, 2000, **a.g.e.**, Plate: 5, 2b.)
- Levha 40: a.** Halikarnassos Mausoleionu. Kapama bloğu (Jeppesen, 2000, **a.g.e.**, Figure: 10. 6.)
- b.** Halikarnassos Mausoleionu. Batı merdiveni (Jeppesen, 2000, **a.g.e.**, Plate: 1, 44.)
- Levha 41:** Halikarnassos Mausoleionu. Sütun başlığı ve entablatur. (Dinsmoor, 1989, **a.g.e.**, Plate: 55.)
- Levha 42: a.** Halikarnassos Mausoleionu. Artemisia ve Mausolos (Waywell, 1978, **a.g.e.**, Plate: 13. 26/27)

- b. Halikarnassos Mausoleionu. Pers atlı heykeli (Smith, **a.g.e.**, Plate: 19.)
- Levha 43: a.** Halikarnassos Mausoleionu. Amazonamakia frizi (Smith, **a.g.e.**, Plate: 17.)
- b. Halikarnassos Mausoleionu. Araba yarışı Frizi (Smith, **a.g.e.**, Plate: 18.)
- Levha 44: a.** Halikarnassos Mausoleionu. Portre heykeli (A. H. Smith. **A Catalogue of Sculpture in The Department of Greek and Roman Antiquities British Museum**, Vol: II, London, 1900. Figure: Plate: 20. Figure: 1.)
- b. Halikarnassos Mausoleionu. Portre heykeli (Smith. **a.g.e.**, Plate: 20. Figure: 2.)
- Levha 45: a.** Halikarnassos Mausoleionu. Aslan heykeli (Waywell, 1978, **a.g.e.**, Plate: 37. 401.)
- b. Halikarnassos Mausoleionu. Aslan heykeli (K. Jeppesen. **The Mausolleion at Ancient Halicarnassus**, Ankara. s: 11.)
- Levha 46:** Halikarnassos Mausoleionu. Quadriga heykeli (Smith, **a.g.e.**, Plate: 16.)
- Levha 47:** Harpy Anıtı (Courtils, **a.g.e.**, Resim: 16.)
- Levha 48: a.** Hoyran Steli. (Deltour-Levie, **a.g.e.**, Figure: 19.)
- b. Apollonia Anıt mezarı. Kuzey doğu cephe (Kjeldsen, ve Zahle, **a.g.e.**, Figure: 1.)
- Levha 49: a.** Sardes Mausoleionu. Mermer alınlık (Hanfmann, ve Erhart, **a.g.e.**, Figure: 1.)
- b. Yokuşbaşı Mezarı. Lahit ve mezar odasına giriş (Jeppesen, 2000, **a.g.e.**, Plate: 28. 2.)
- Levha 50: a.** Sardes Artemis Altarı. (Hanfmann, 1980, **a.g.e.**, Figure: 21.)
- b. Midas Kenti Piramit Mezarı. (Haspels, **a.g.e.**, Plate: 37.)
- Levha 51: a.** Taş Kule. Güney batı cephe (Cahill, **a.g.e.**, Figure: 1.)
- b. Taş Kule. Kuzey doğudan görünüm (Cahill, **a.g.e.**, Figure: 2.)
- Levha 52: a.** Taş Kule. Güney batıdan görünüm (Cahill, **a.g.e.**, Figure: 5.)
- b. Piramit Motifli Kaunos sikkeleri. (Öğün ve diğerleri, **a.g.e.**, Figür: 67.)
- Levha 53: a.** Piramit Motifli Kaunos sikkeleri. (Öğün ve diğerleri, **a.g.e.**, Figür: 67.)
- b. Kyros'un Mezar Anıtı. (Kleiss, 1971, **a.g.e.**, Tafel: 44.)

- Levha 54: a.** Lekythos üzerindeki piramidal yapı motifi. (Kurtz, **a.g.e.**, Plate: 23: 3.)
b. Lekythos üzerindeki piramidal stel altlığı. (Kurtz, **a.g.e.**, Plate: 26: 1.)
- Levha 55: a.** Keramaikos'daki Proxenos Pythagoras mezar steli. (Knigge, **a.g.e.**, Abb: 2.)
b. Apulia seramiği üzerindeki piramidal yapı figürü. (Neuerburg, **a.g.e.**, s. 112.)
- Levha 56: a.** Amphipolis Aslanlı Mezarı. (Broneer, **a.g.e.**, Plate: 8.)
b. Amphipolis Aslanlı Mezarı. (Broneer, **a.g.e.**, Plate: 11.)
- Levha 57: a.** Turgut'daki Piramidal Mezar. (Fraser ve Bean, **a.g.e.**, Plate: 11.)
b. Mylasa Gümüşkesen Anıt Mezarı. (Serdaroğlu, **a.g.e.**, Resim: 137.)
- Levha 58: a.** Dana Anıt Mezarı. (Odenthal, **a.g.e.**, Figure: 31.)
b. Brad Anıt Mezarı. (Odenthal, **a.g.e.**, Figure: 33.)
- Levha 59: a.** Kudüs'teki Zachariah Anıt Mezarı. (Fedak, **a.g.e.**, Figure: 204.)
b. El-Barah'daki Anıt Mezar. (Odenthal, **a.g.e.**, Figure: 32.)
- Levha 60: a.** Hermel Anıt Mezarı. (Perdrizet, **a.g.e.**, Plate: 40.)
b. Suweida'daki Hamrath Anıt Mezarı. (Sartre-Fauriat, **a.g.e.**, Figure: 271.)
- Levha 61: a.** Dicaesaera-Olba Anıtsal Mezarı. (Fedak, **a.g.e.**, Figure: 111.)
b. Roma'daki Gaius Cestius Piramidi (Neuerburg, **a.g.e.**, s. 113.)
- Levha 62:** Pompei mezarlar caddesi (Neuerburg, **a.g.e.**, s. 113.)
- Levha 63: a.** Ağlayan Kadınlar Lahdi. (Jacobs, **a.g.e.**, Tafel 11, 2.)
b. Niobid Lahti. Uzun yüz (Vaulina ve Wasowicz, **a.g.e.**, Figure: 62.)
- Levha 64: a.** Niobid Lahti. Kısa yüz (Vaulina ve Wasowicz, **a.g.e.**, Figure: 62.)
b. Labranda Anıt Mezarı. (Westholm, **a.g.e.**, Figure: 56.)
- Levha 65: a.** Kaunos Mezargedığı Heroonu. (Öğün ve diğerleri, **a.g.e.**, figür: 125.)
b. Harpy Anıtı. Doğu yüzü merkez kabartma. (Tritsch, **a.g.e.**, Plate, 3.)
- Levha 66: a.** Oniki tanrı Kabartması. (Kaş) (Freyer-Schaubenburg, **a.g.e.**, Tafel: 2. 1.)
b. Bisutun Anıtı Kabartması. (Wieschöfer, **a.g.e.**, Resim: 1.)
- Levha 67: a.** Halikarnassos Mausolieonu. Kurban kemikleri (Jeppesen, Højlund ve Aaris, **a.g.e.**, Figure: 63.)

- b. Halikarnassos Mausoleionu. Kurban kemikleri (Jeppesen, Højlund ve Aaris, **a.g.e.**, Figure: 70.)

Levha 68: a. Lenin'in Anıt Mezarı. (Pearson, **a.g.e.**, Figure: 9.2.)

- b. Anıkabir. (Evliyagil, **a.g.e.**, s. 55)

Levha 69: Atatürk için yapılan cenaze töreni. (Taylak, **a.g.e.**, s. 132.)

a

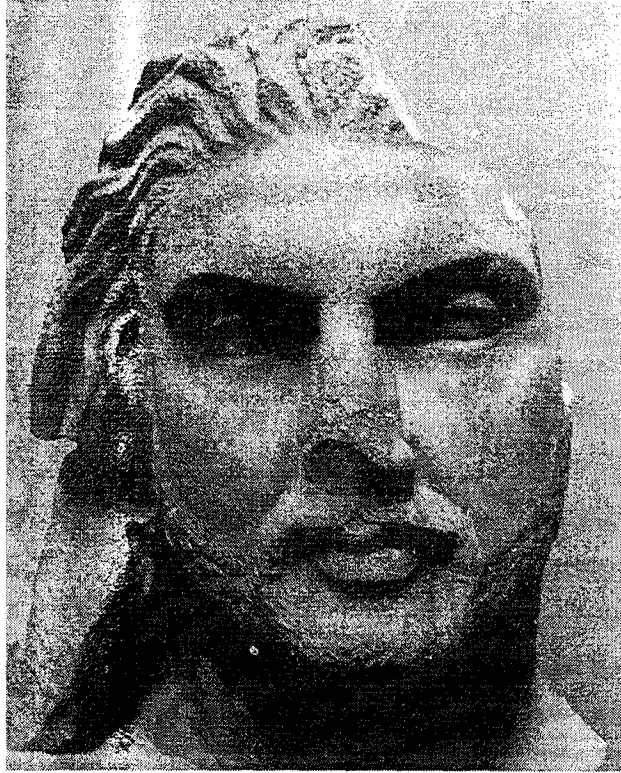
b

a

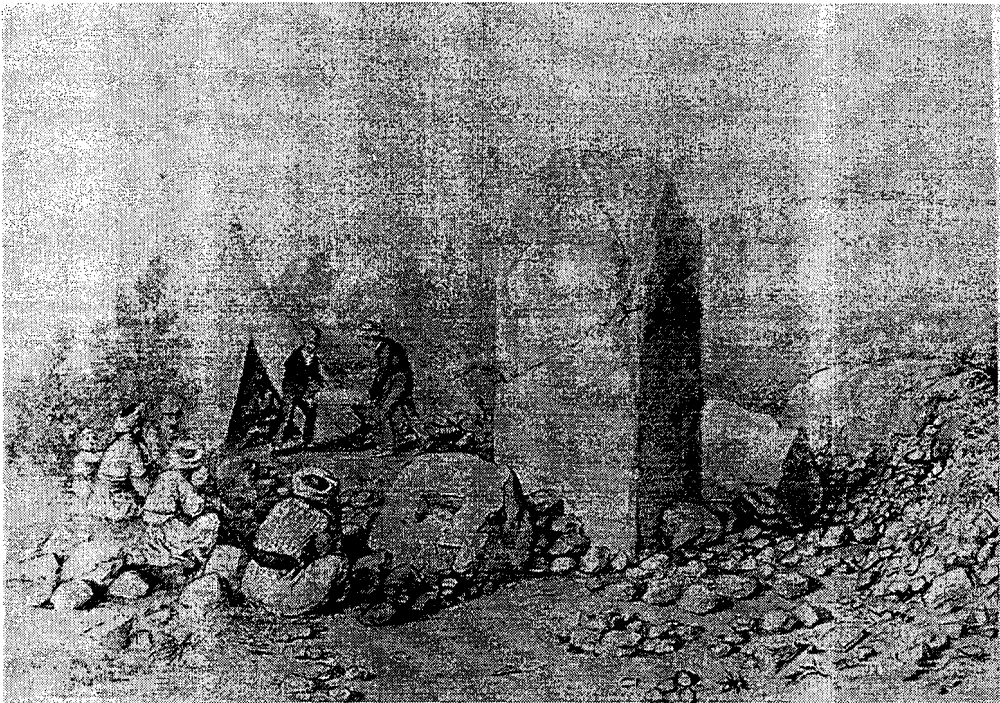
b

a

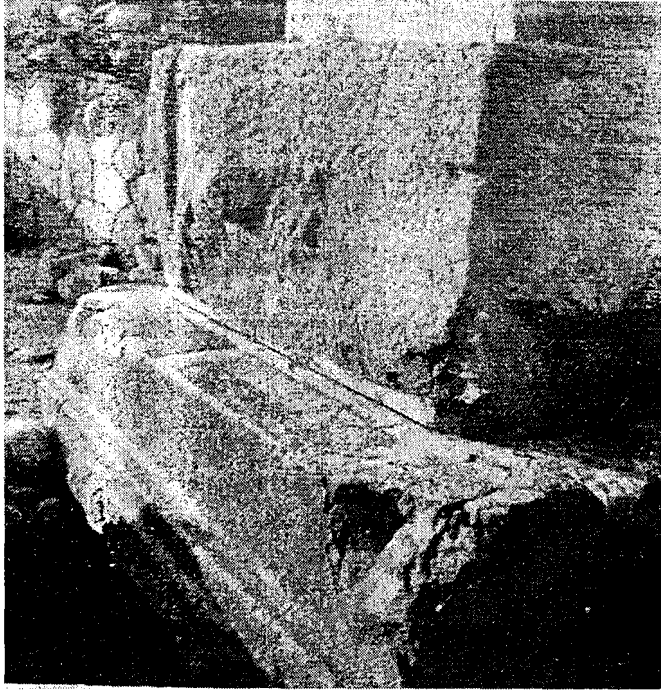

b

Levha 6

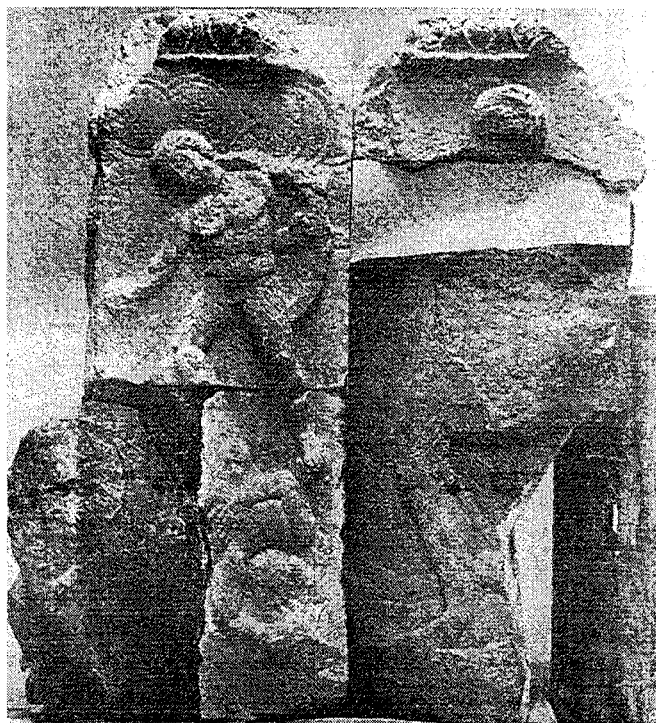
a

b

a

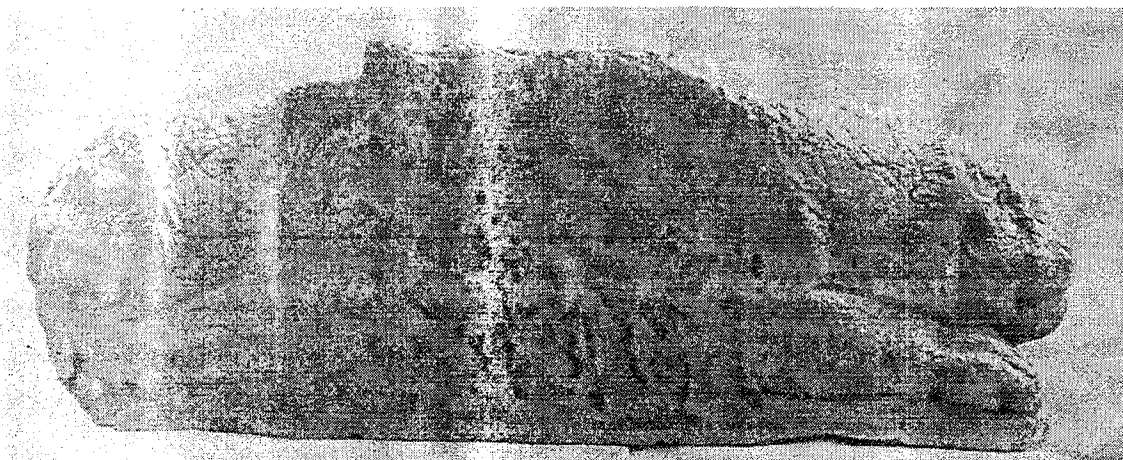

b

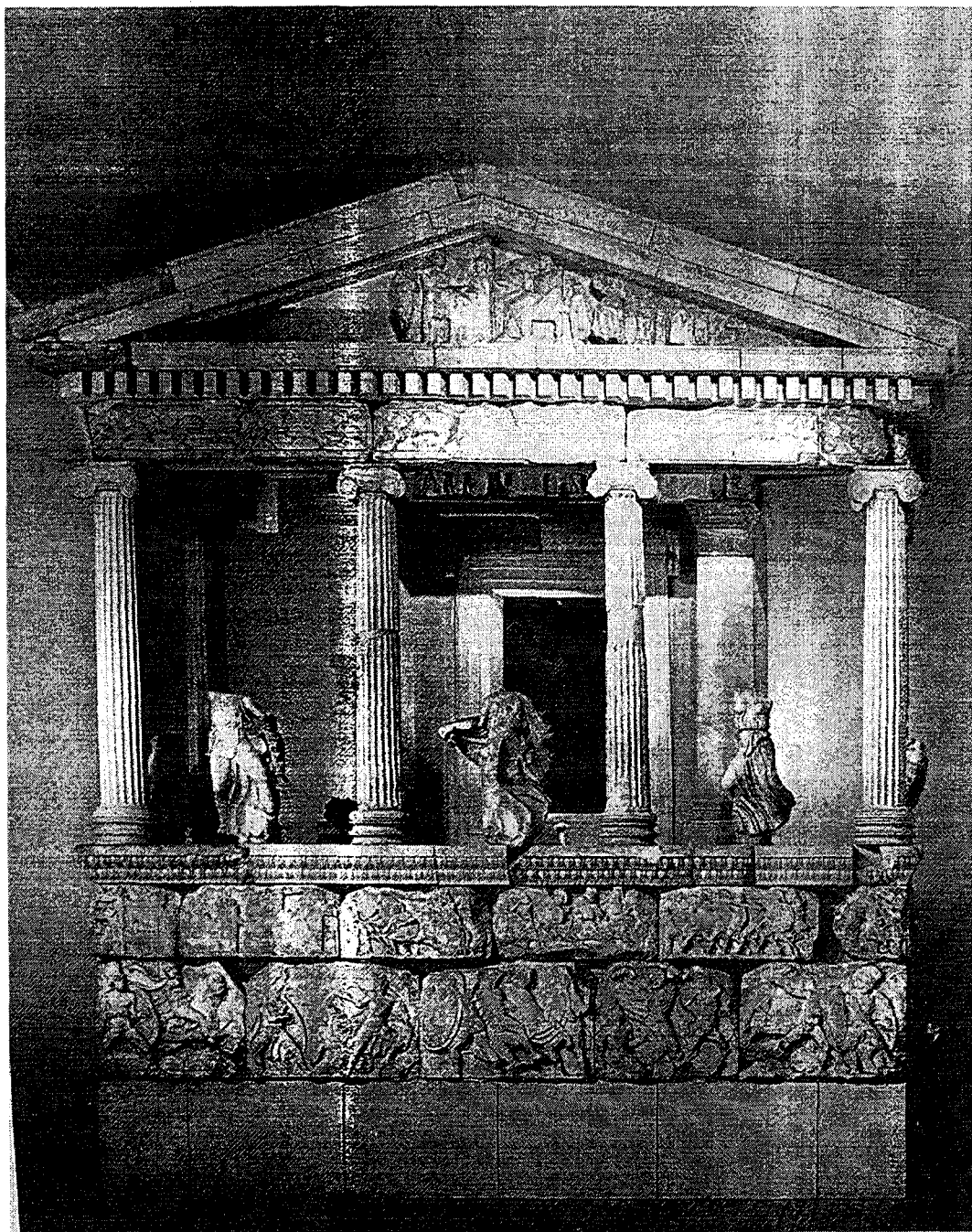
Levha 10

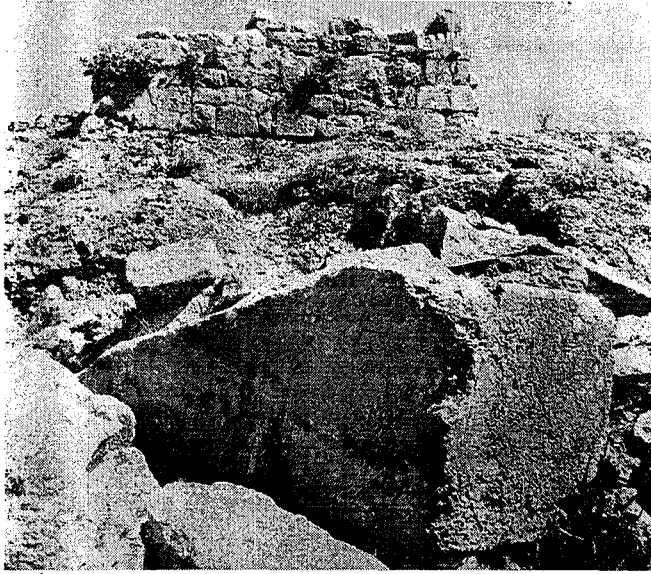

a

b

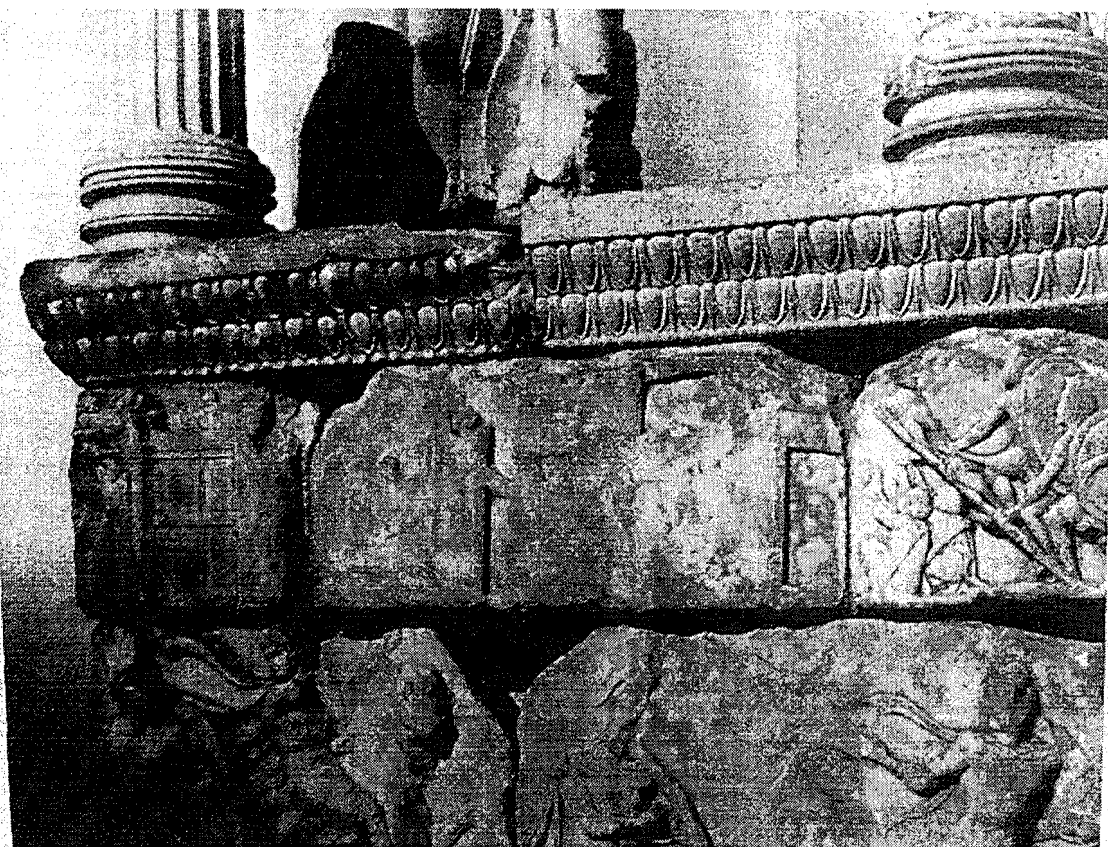

a

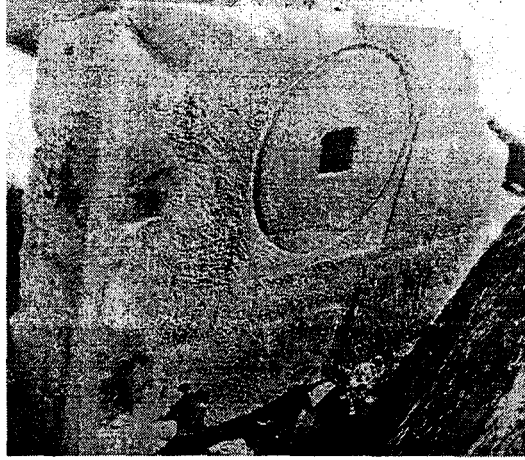
b

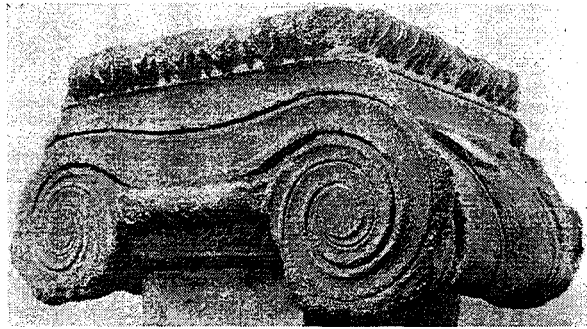
a

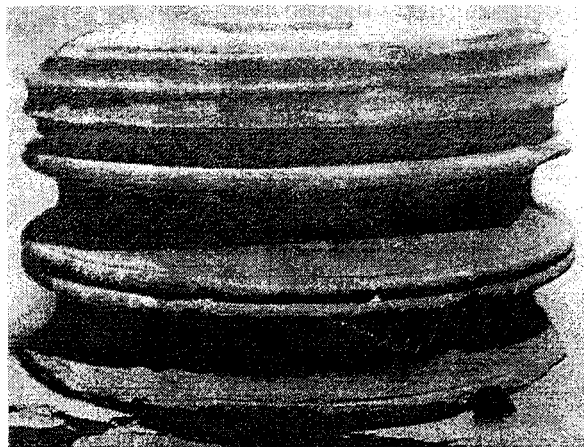
b

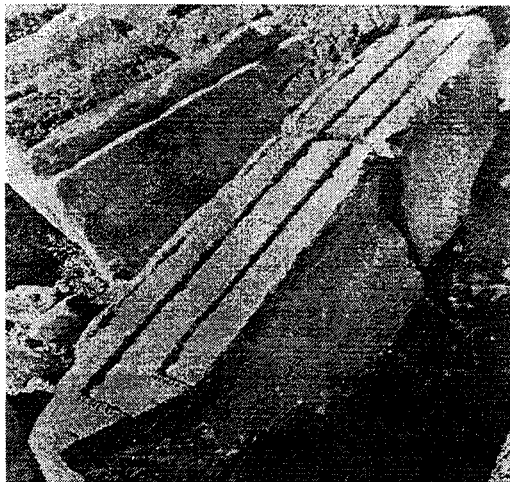
a

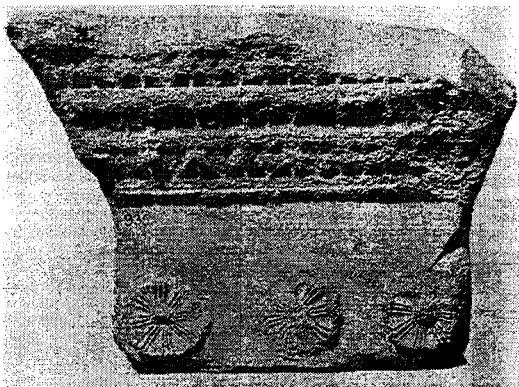
b

c

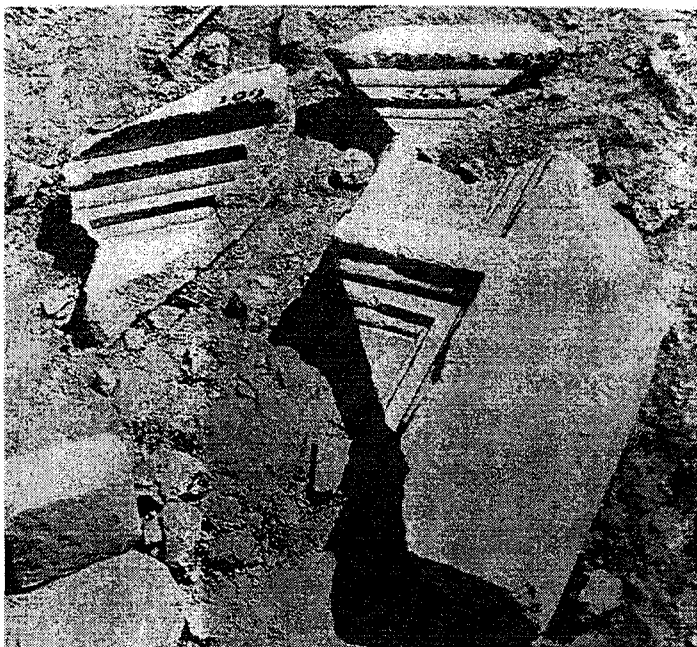
a

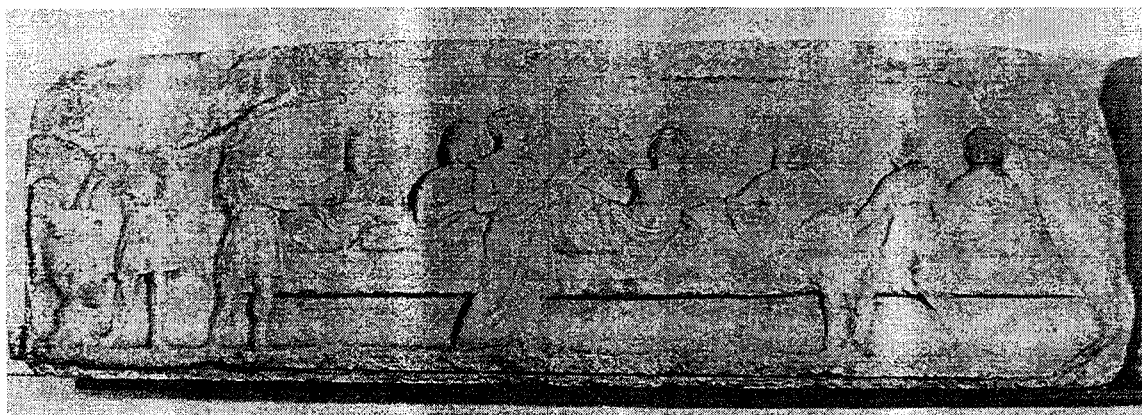
b

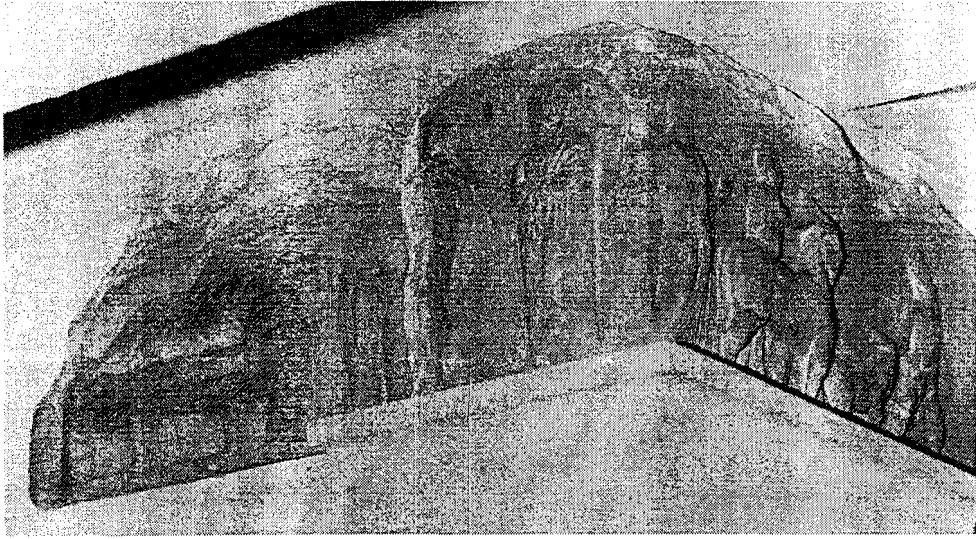
c

a

b

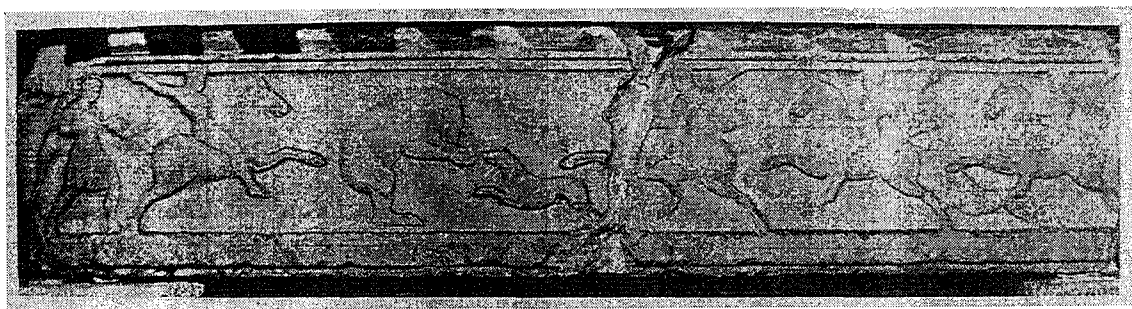
a

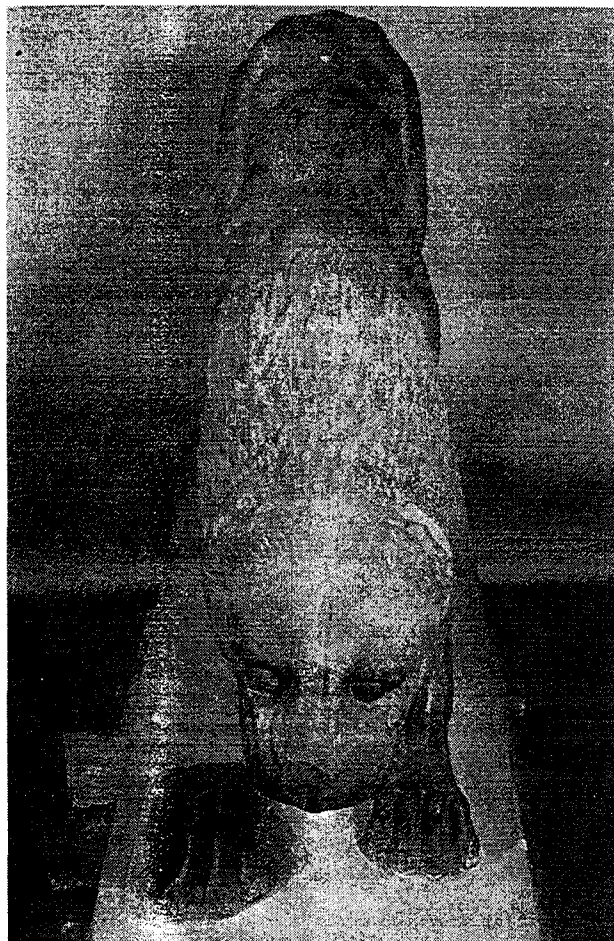
b

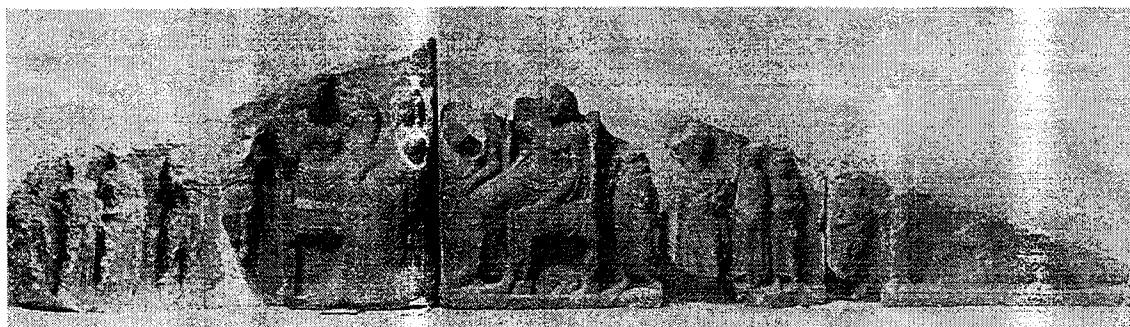
a

b

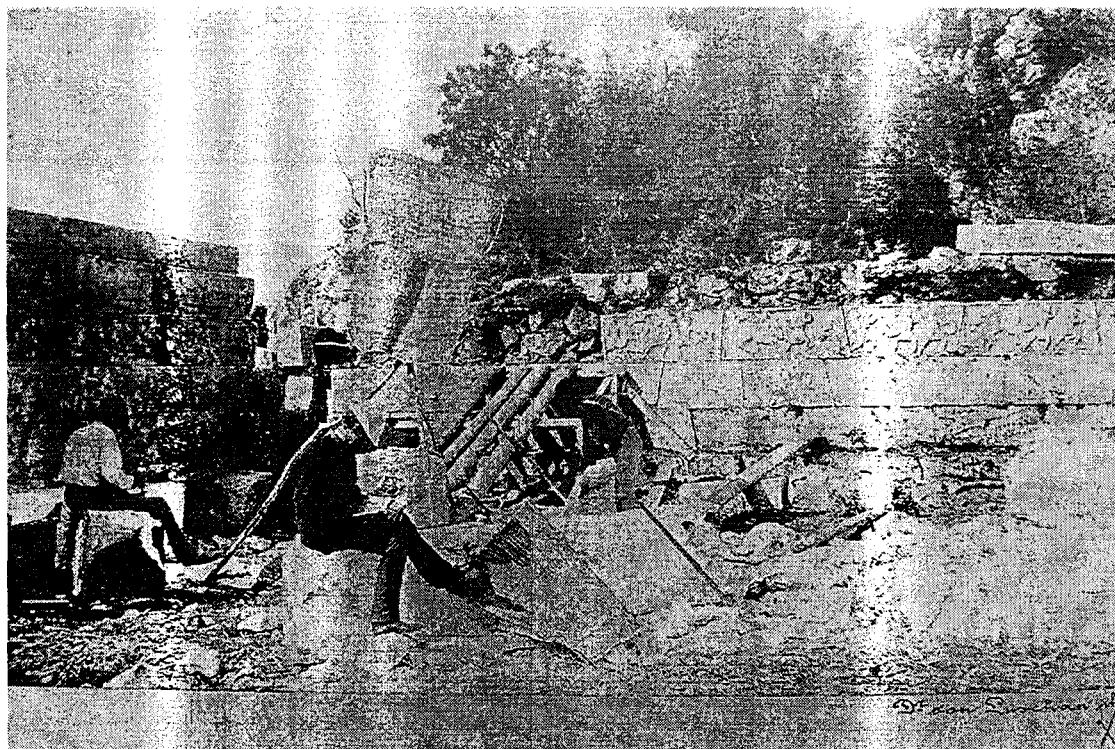
a

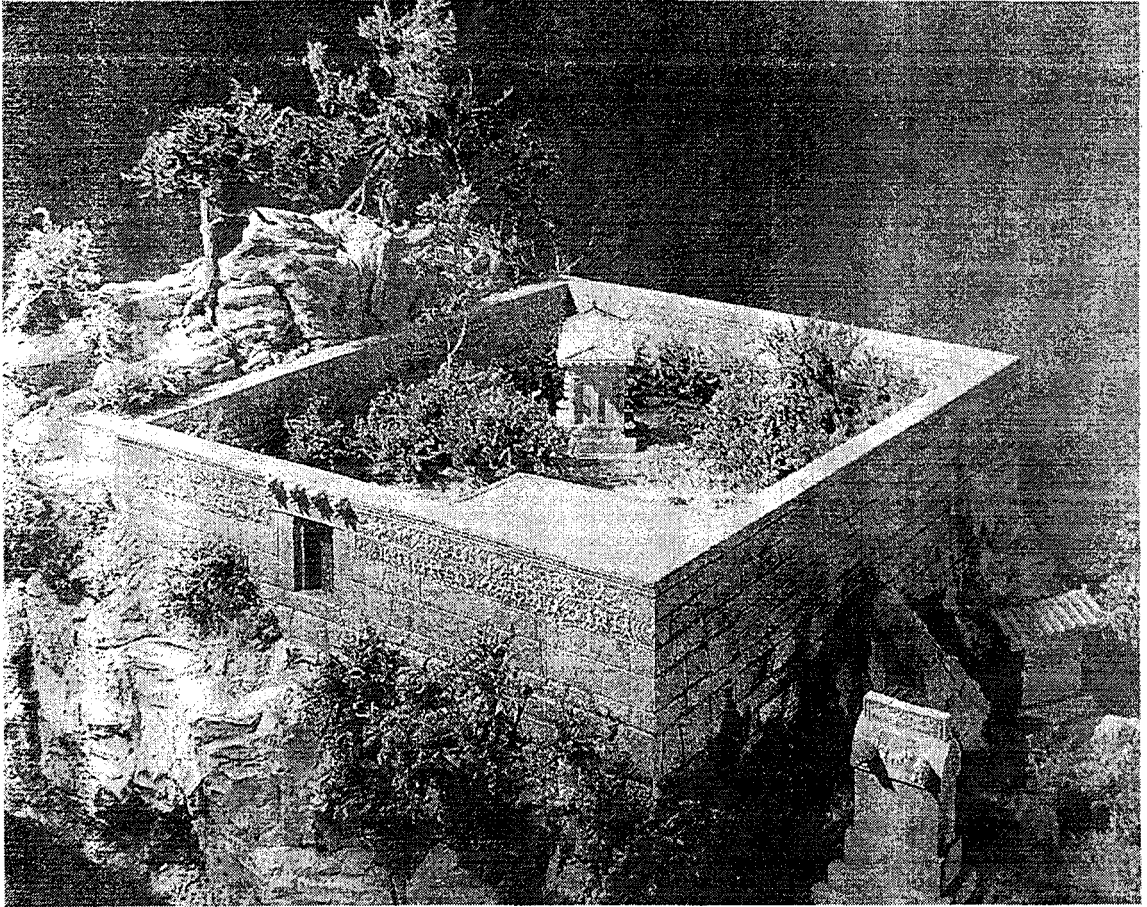
b

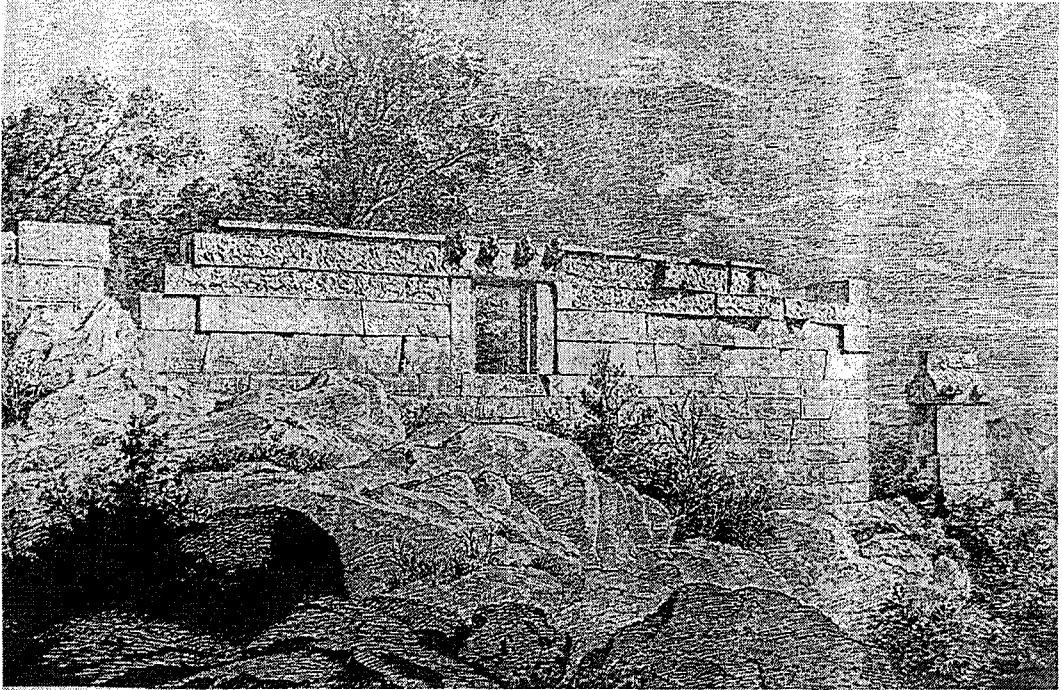

a

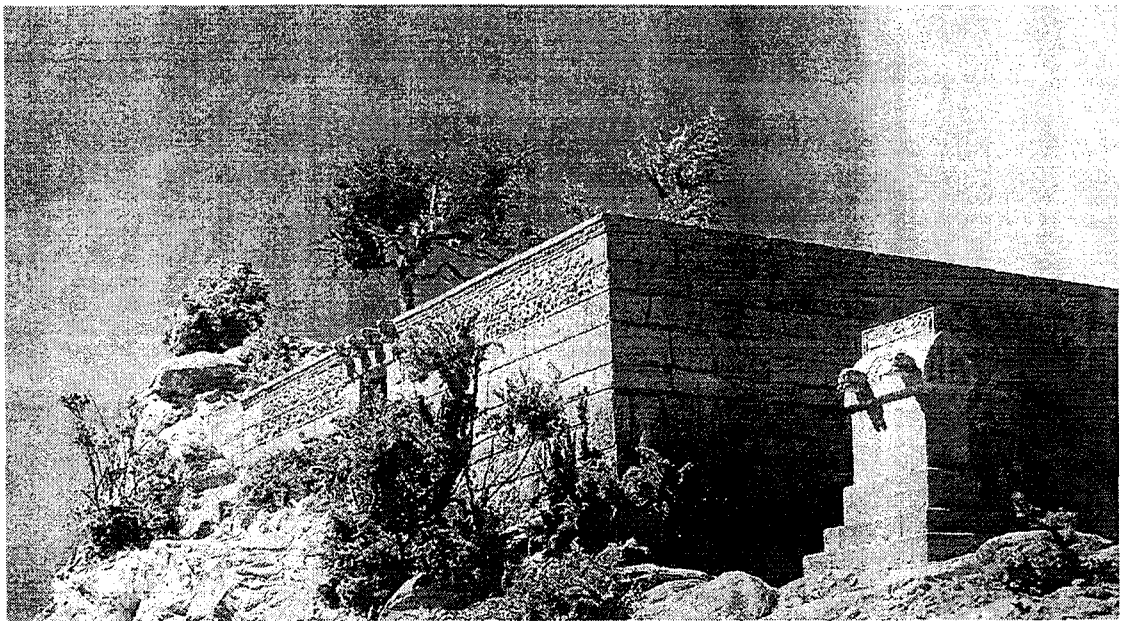

b

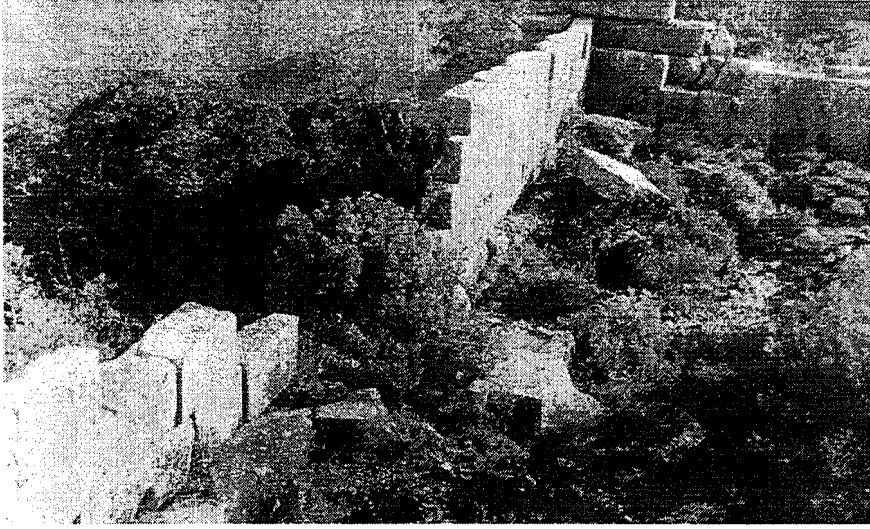

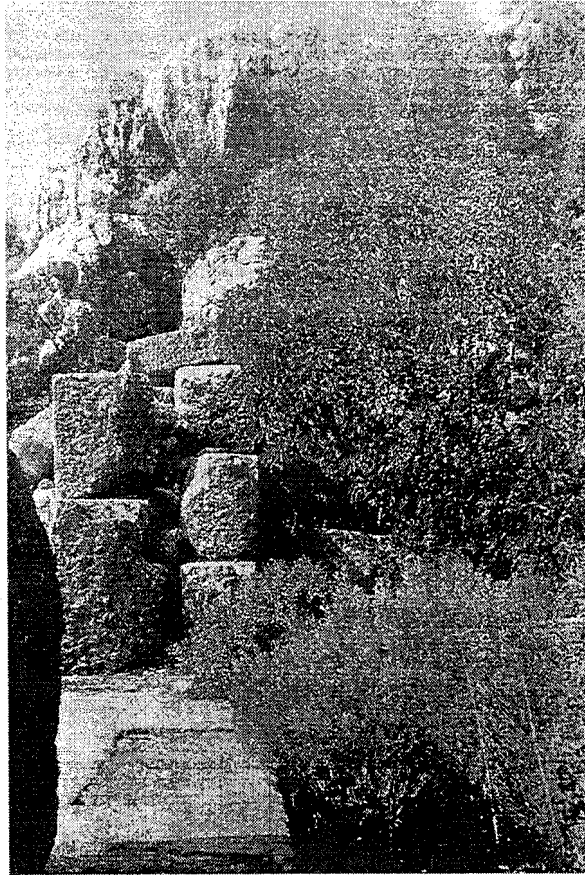
a

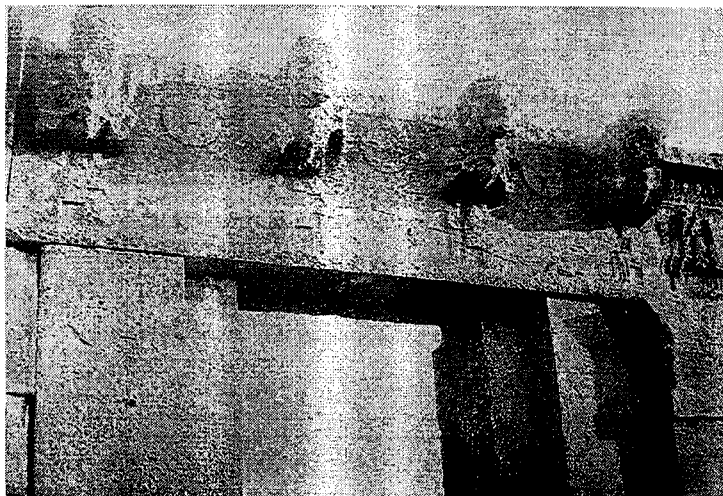
b

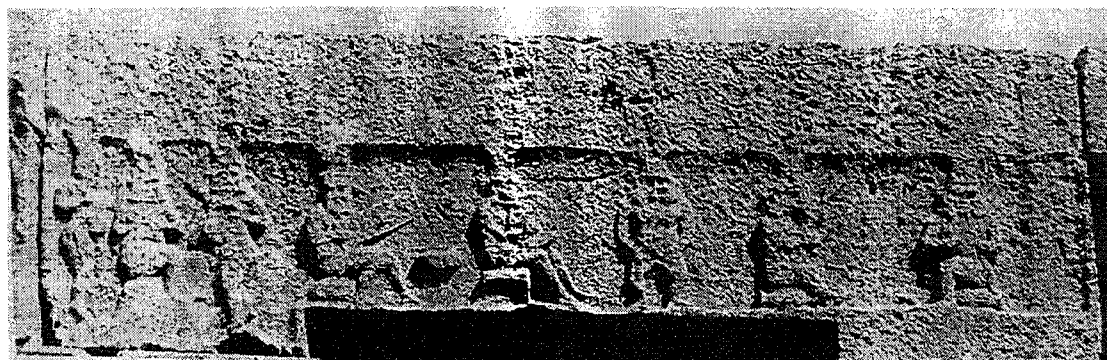
a

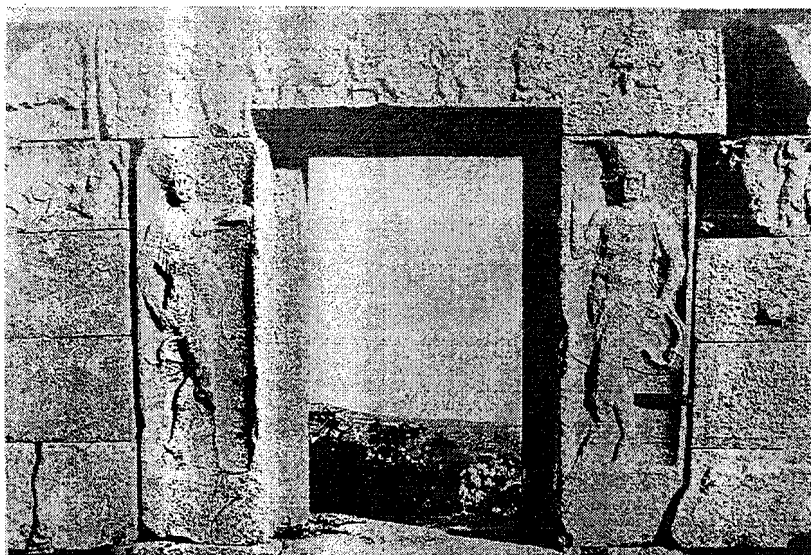
b

a

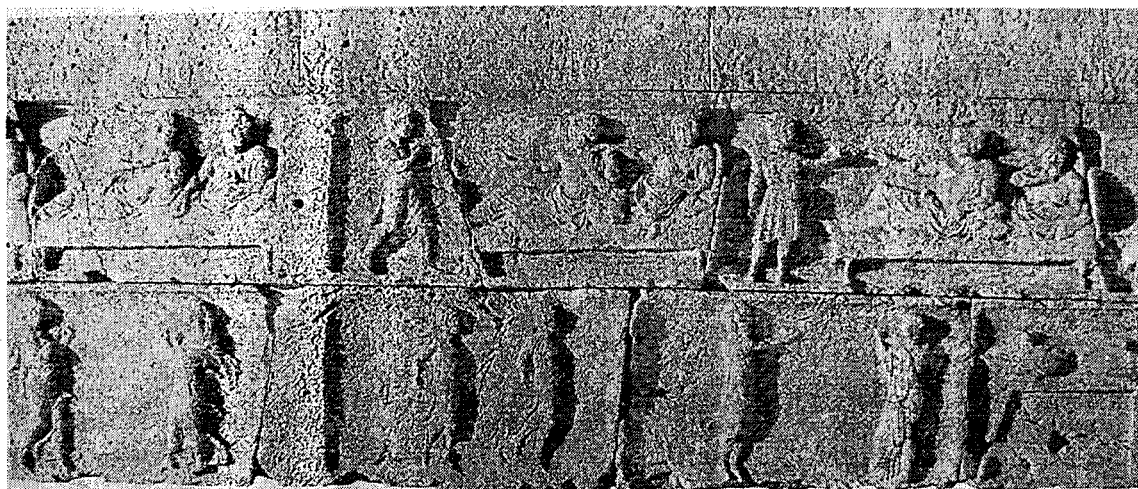
b

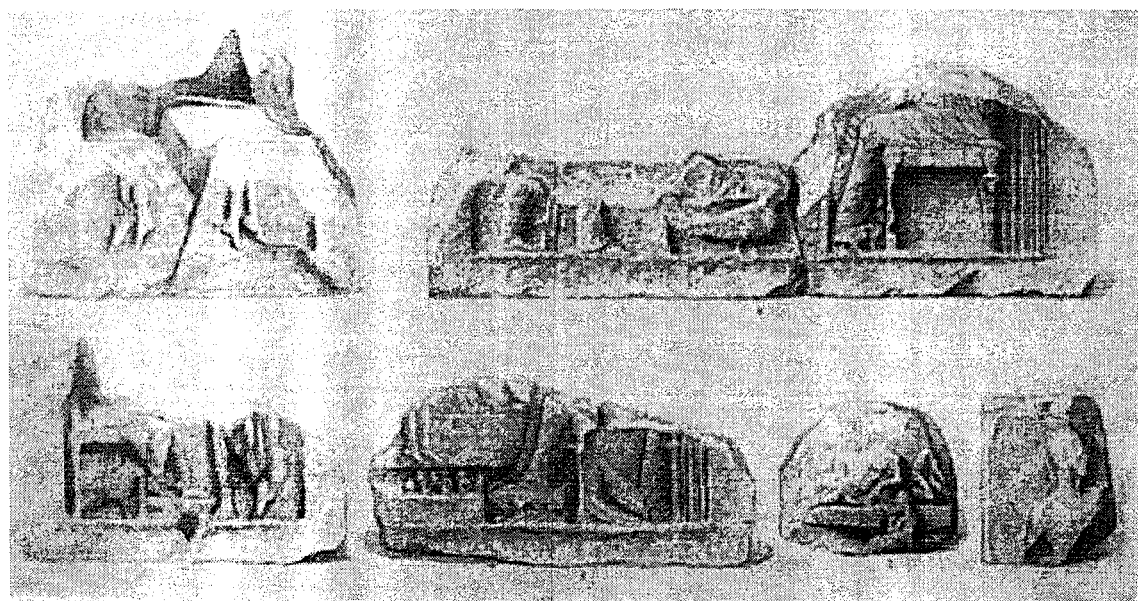
a

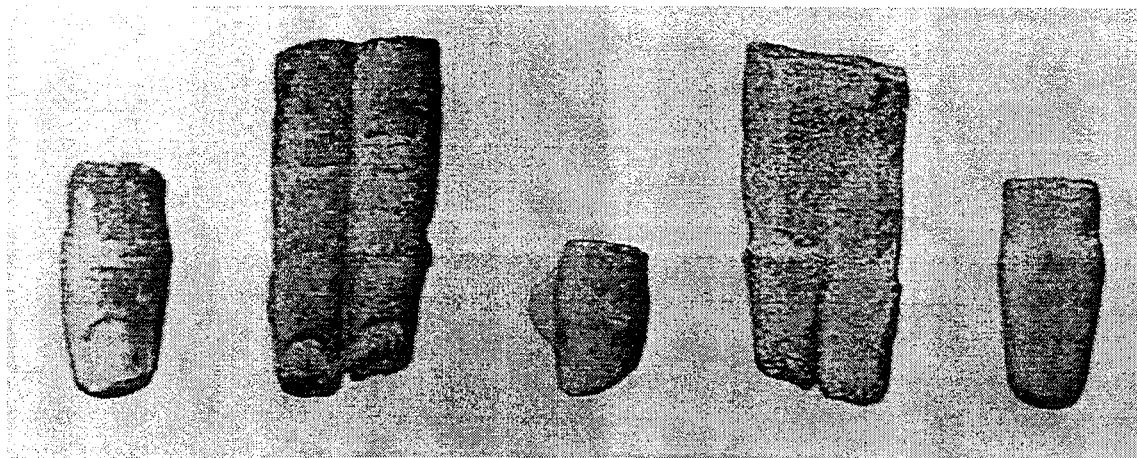
b

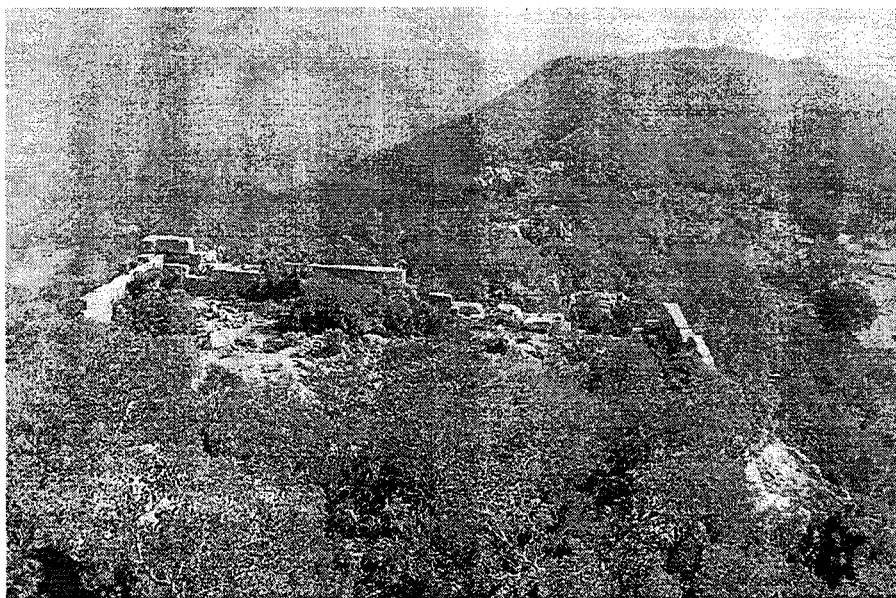
a

b

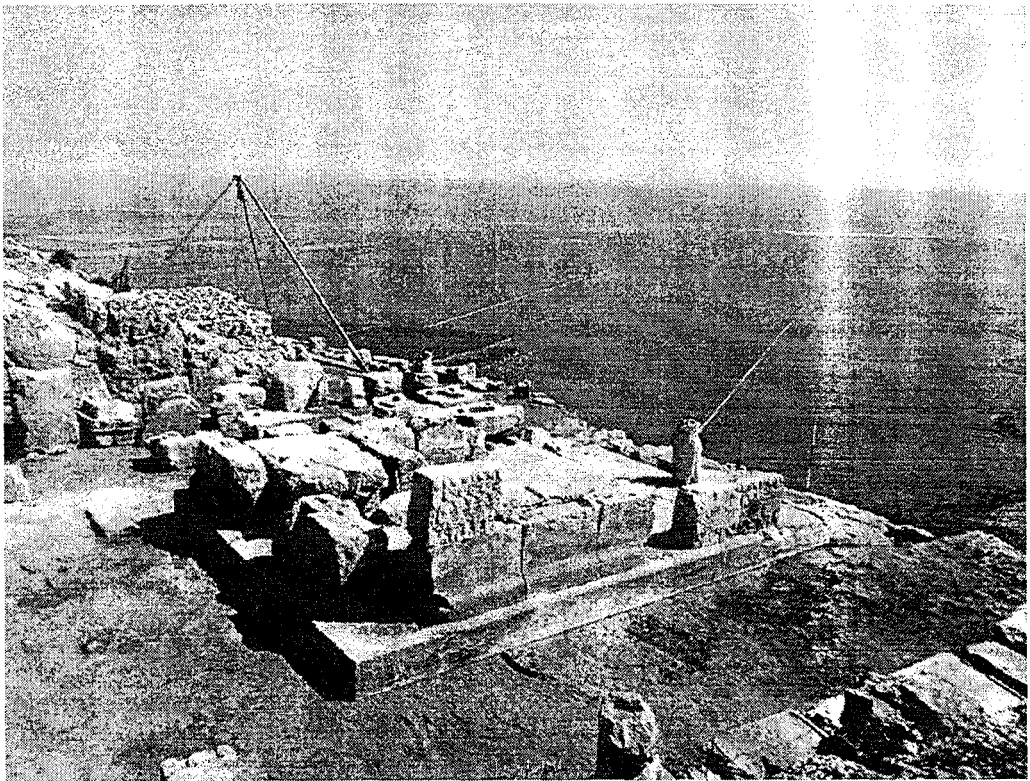
a

b

a

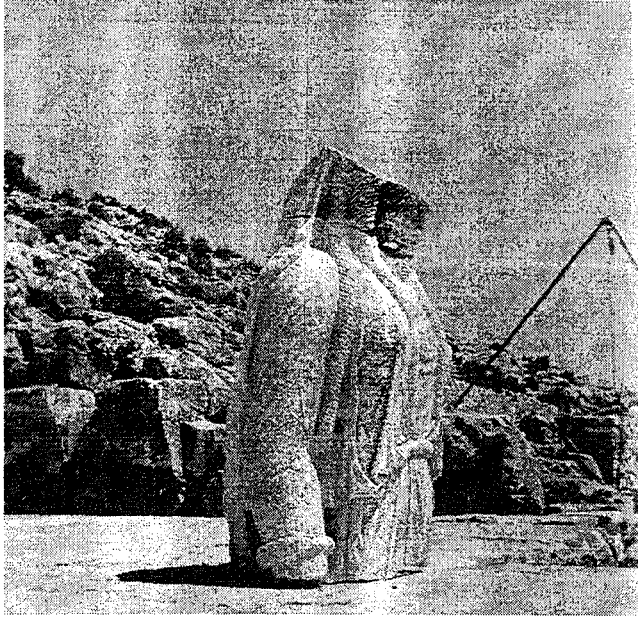
b

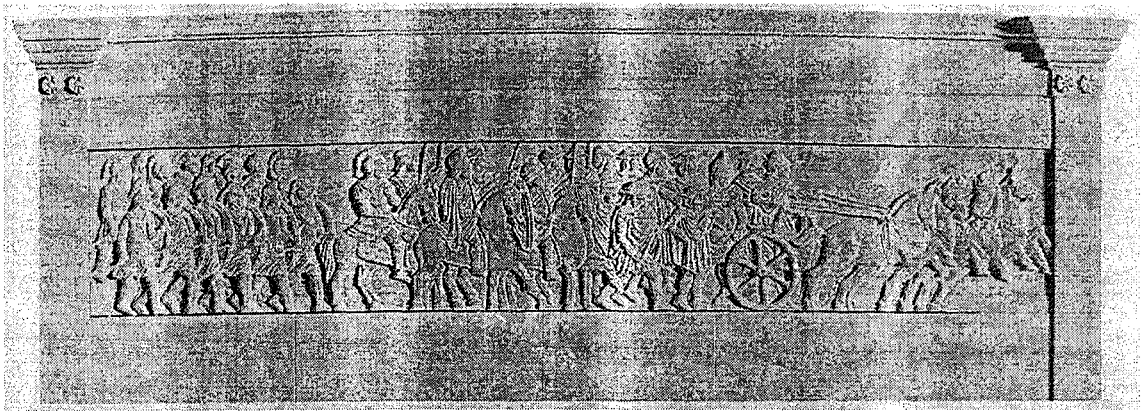
a

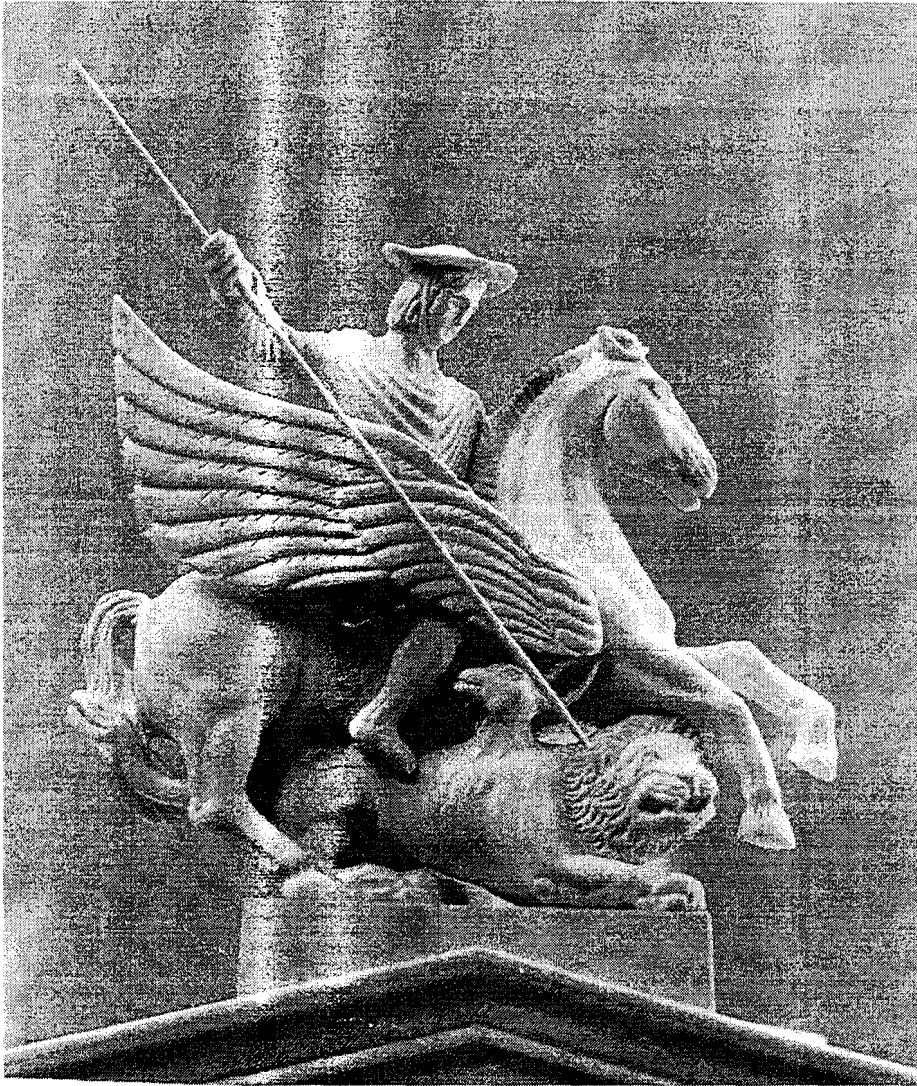
b

a

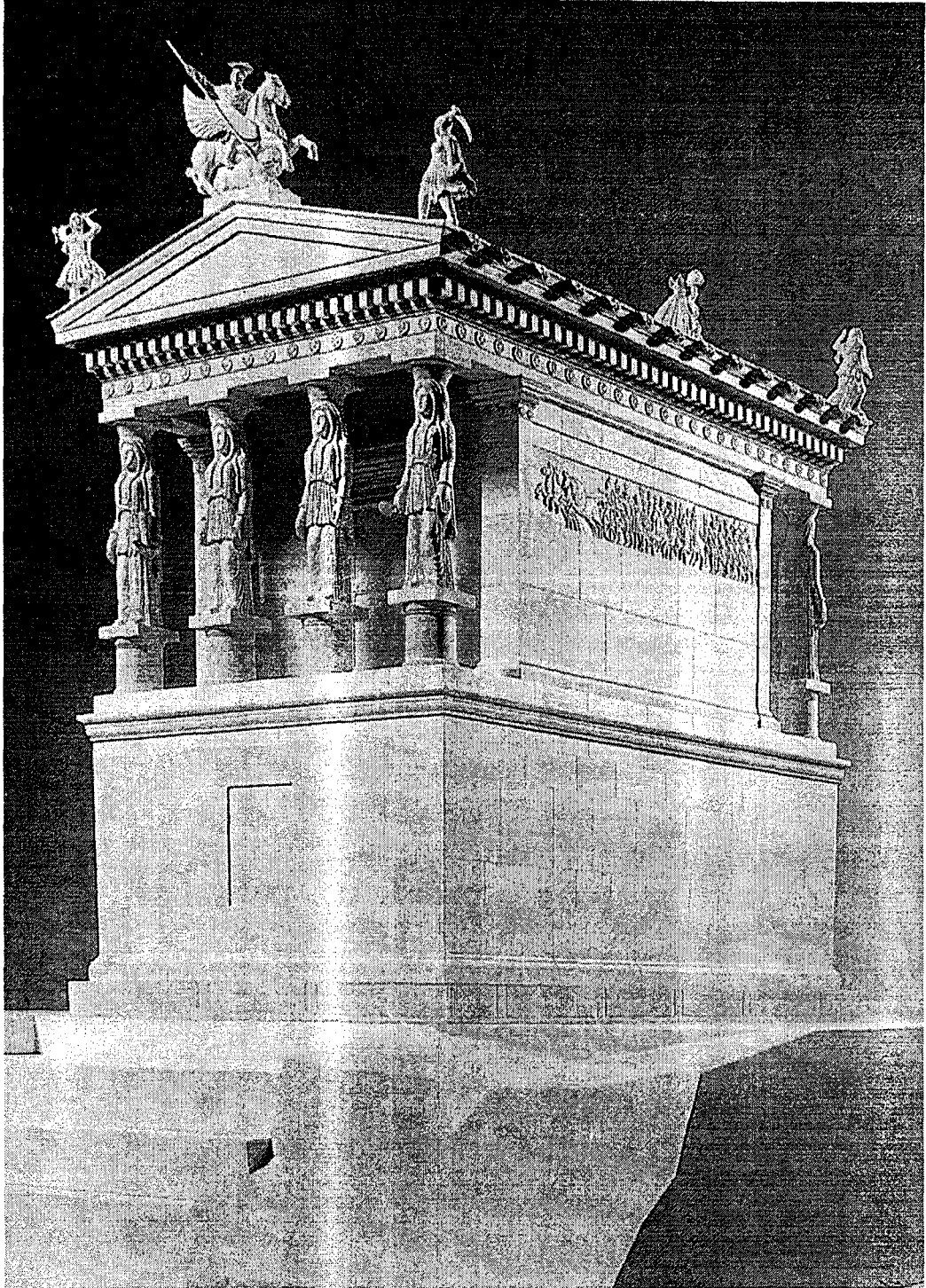

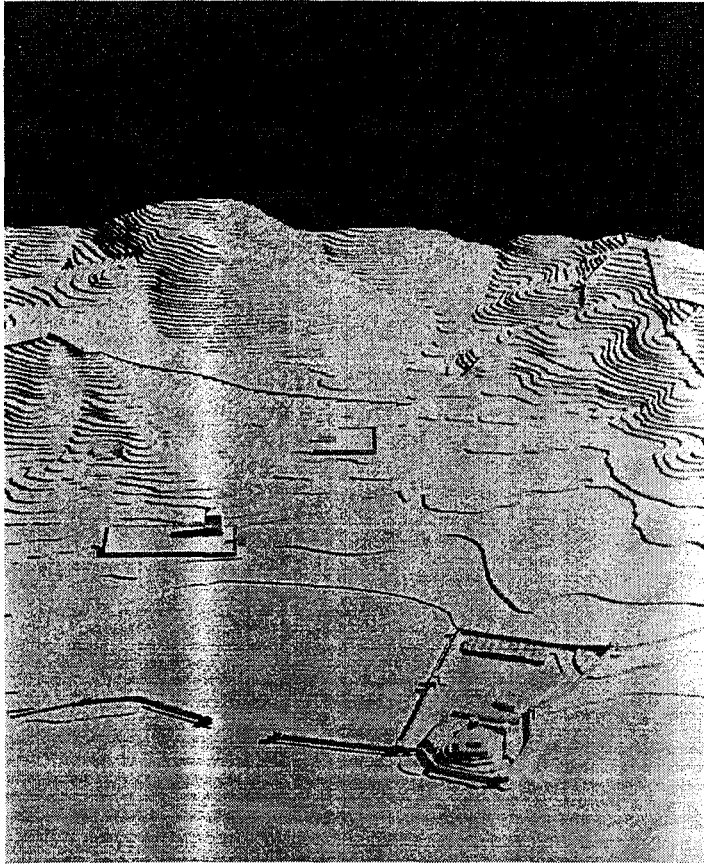
b

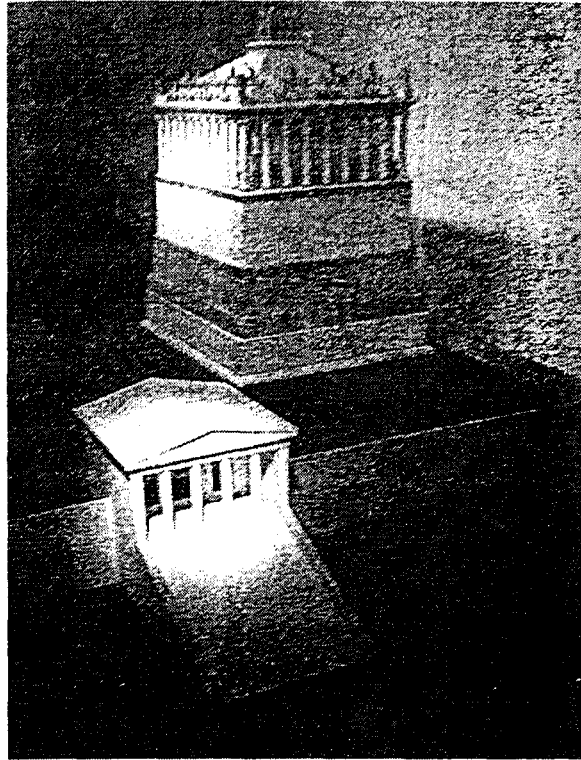

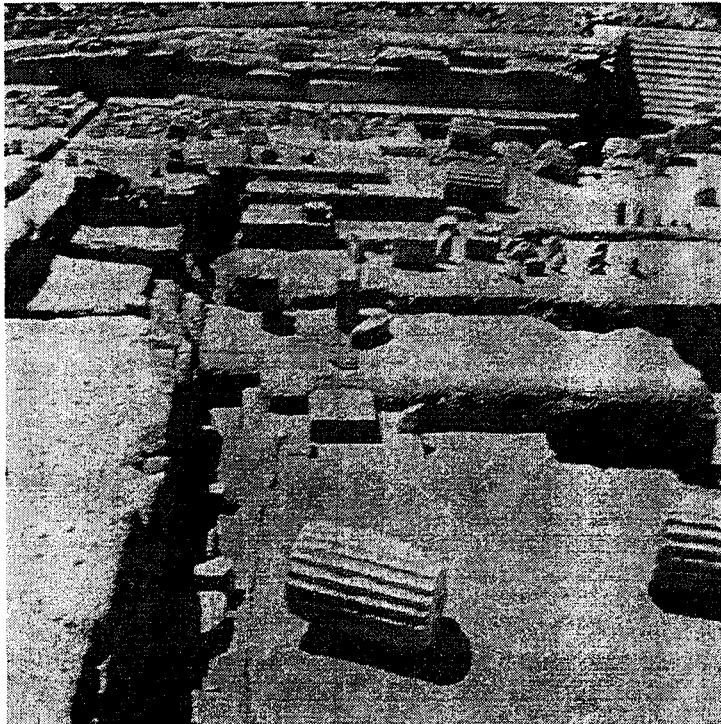
a

b

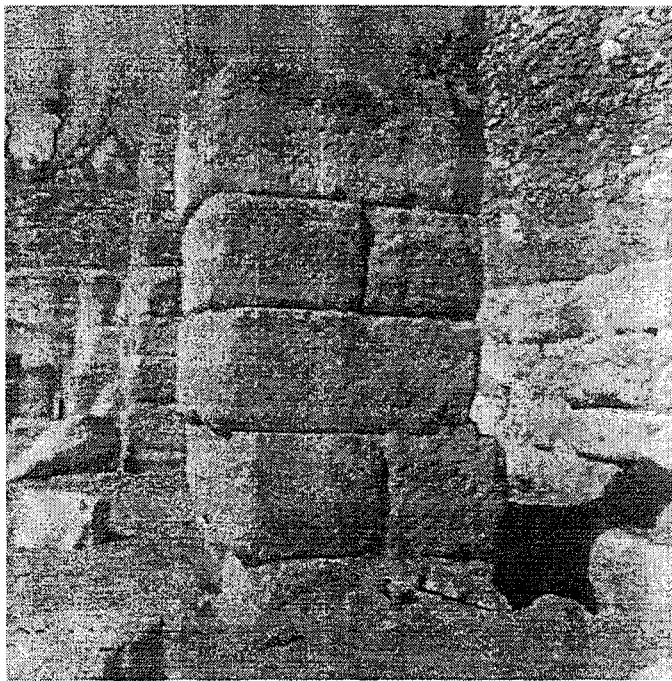
a

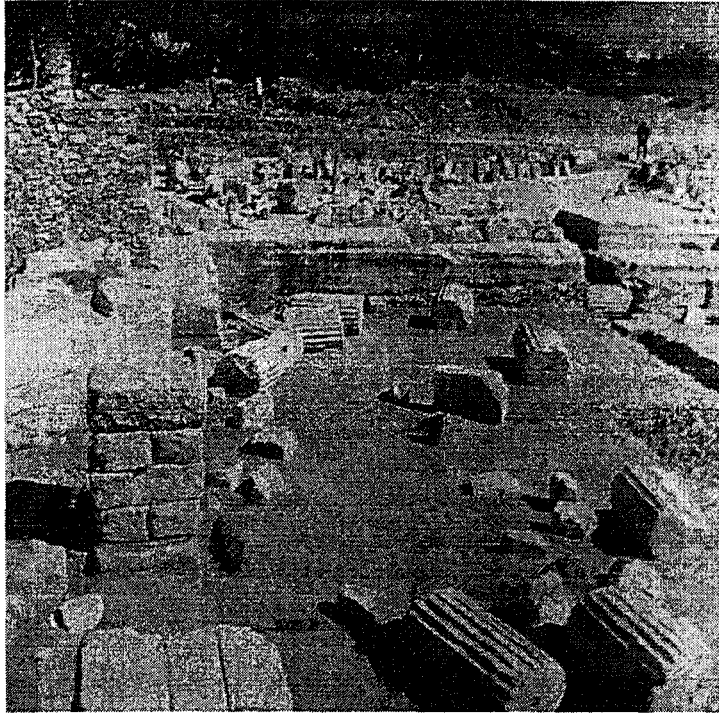
b

a

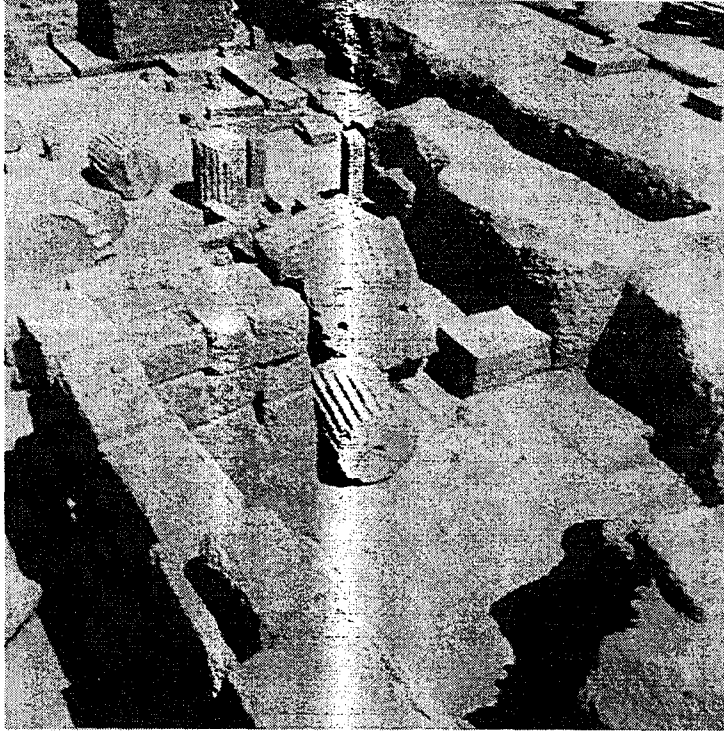
b

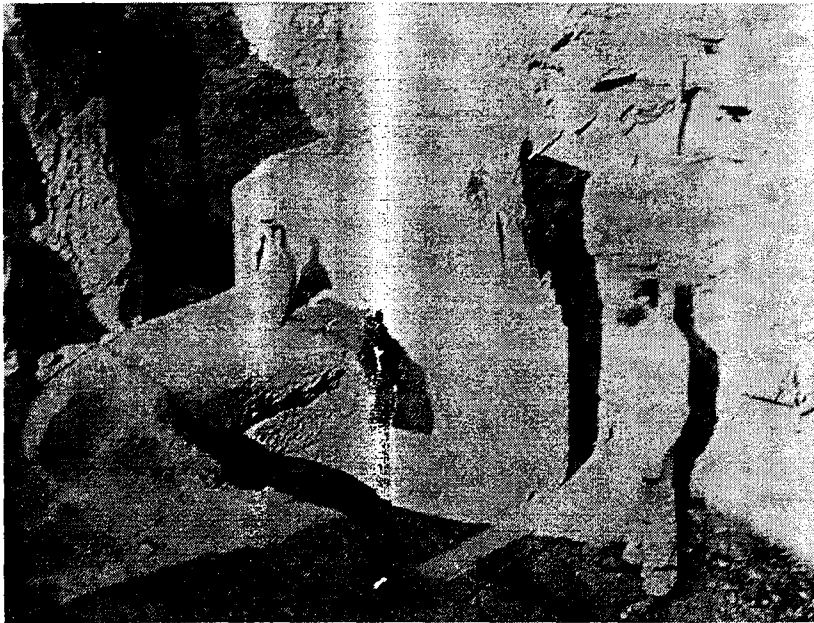
a

b

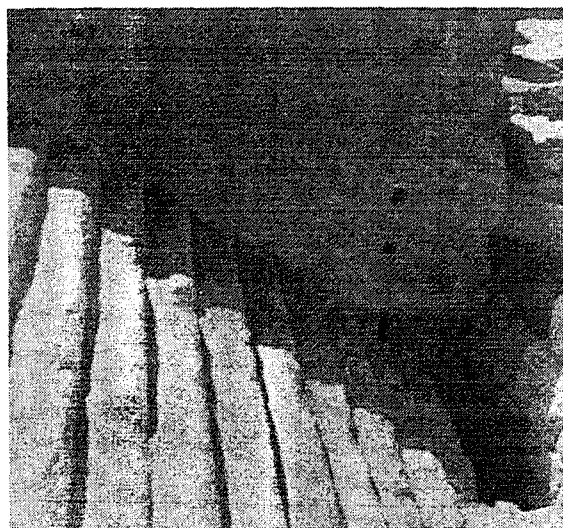
a

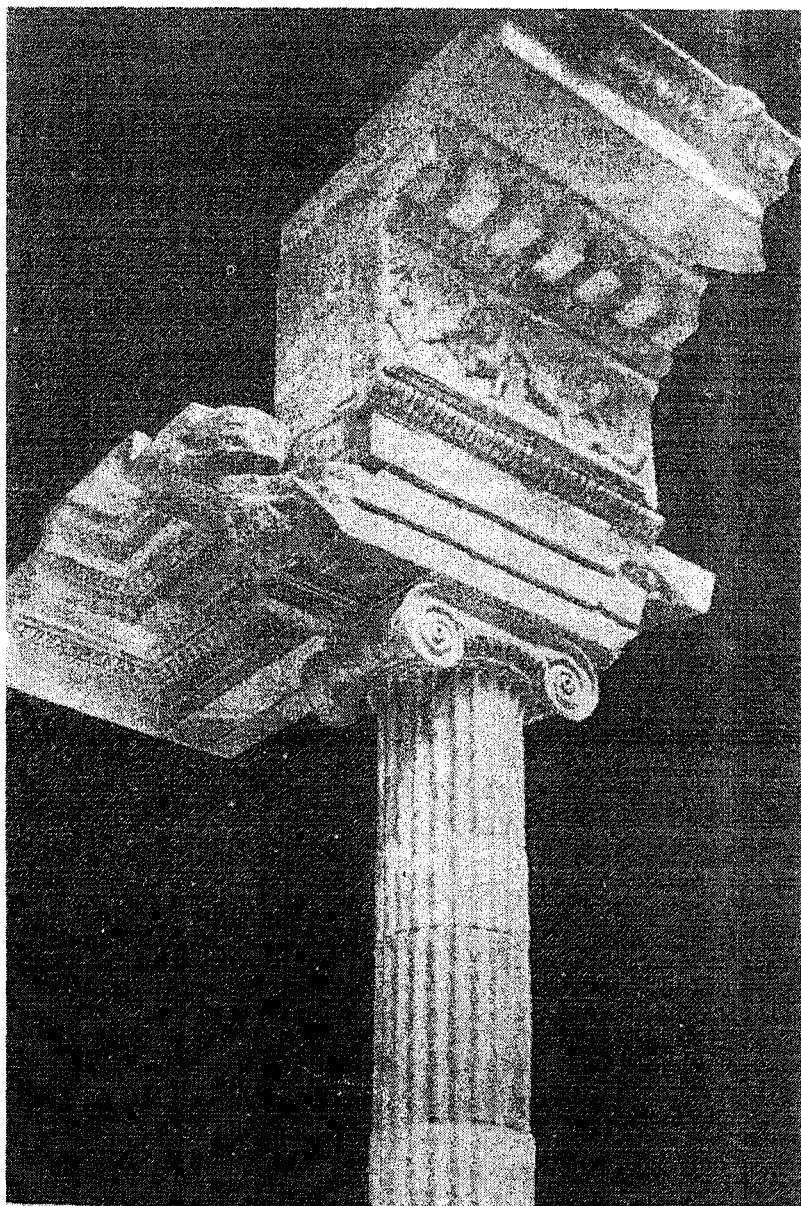
b

a

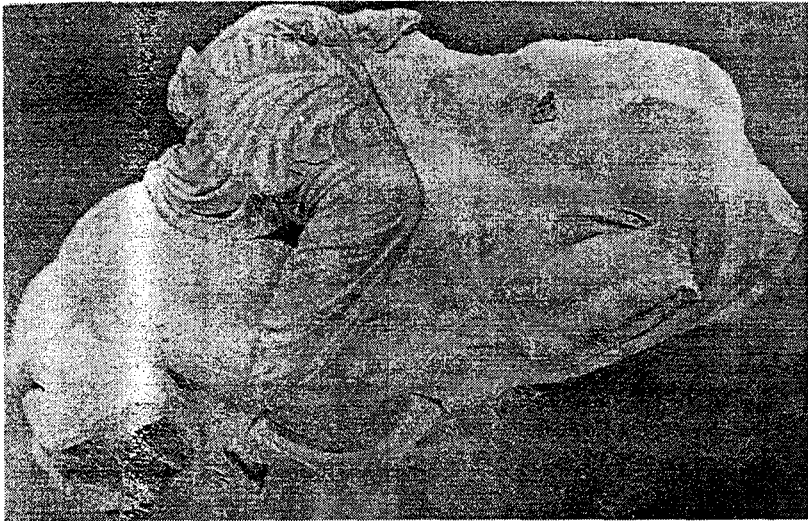

b

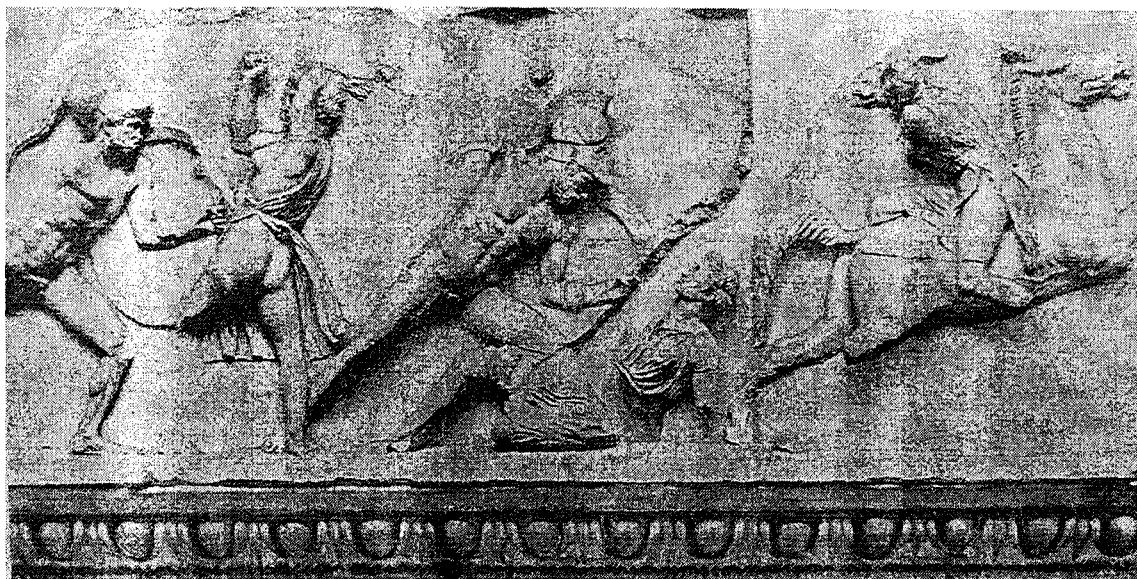

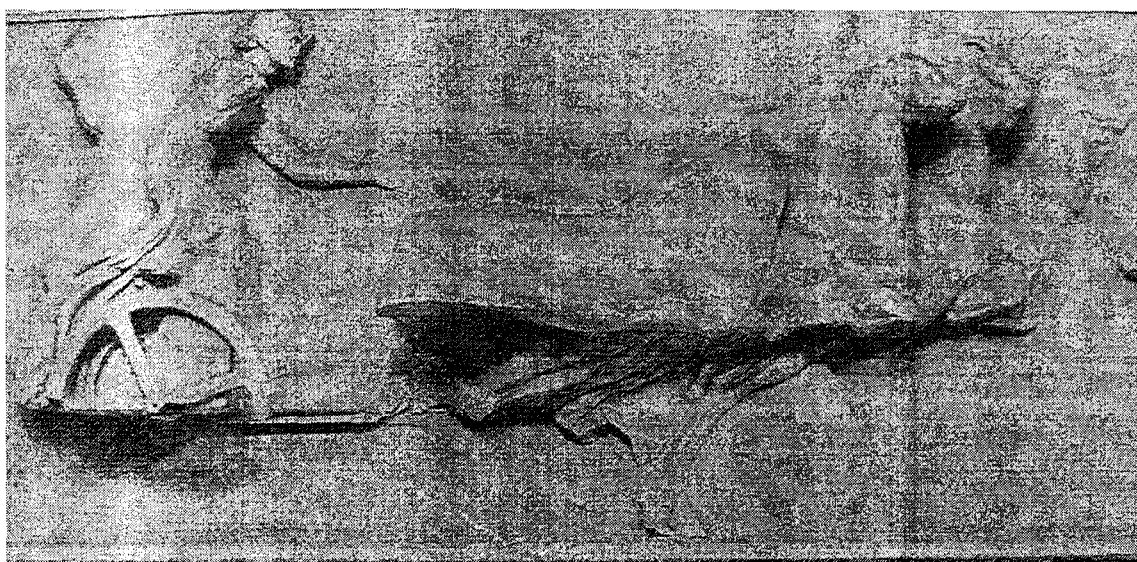
a

b

a

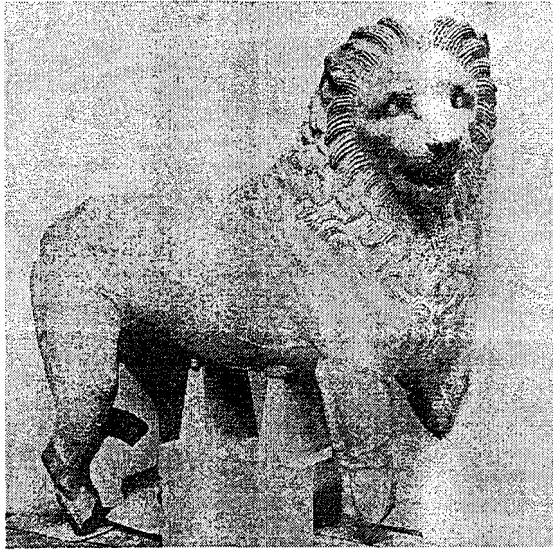
b

a

b

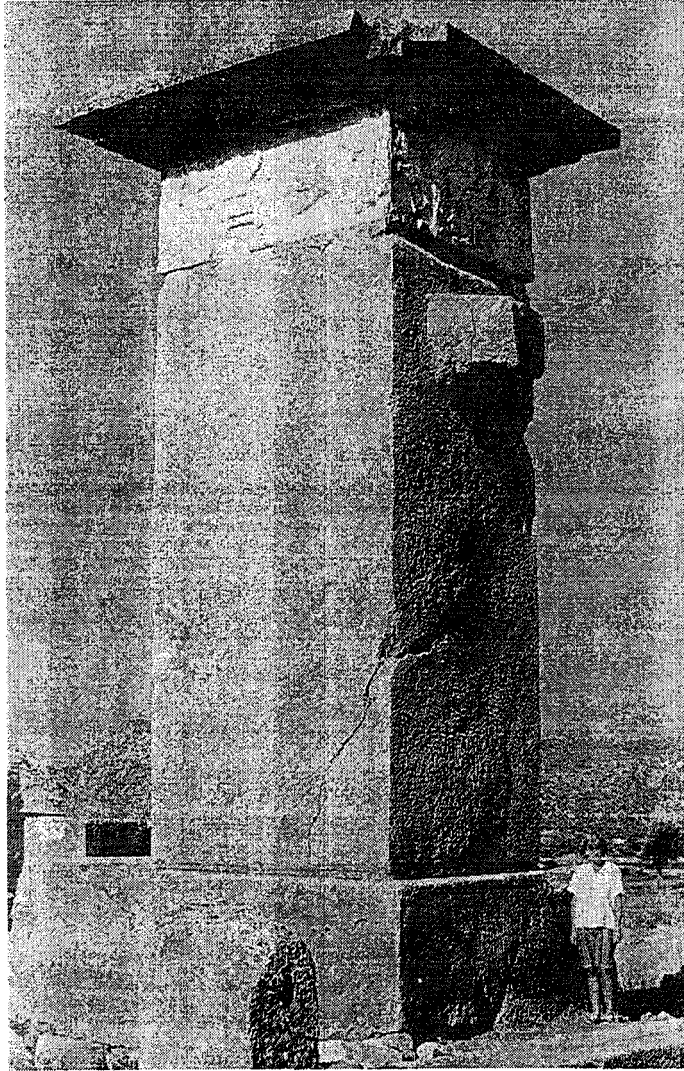

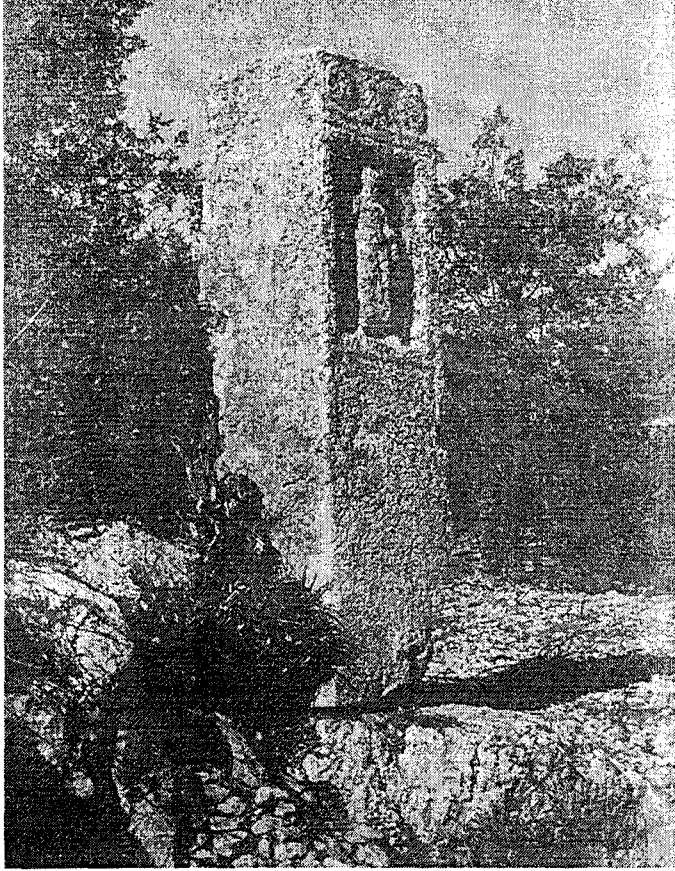
a

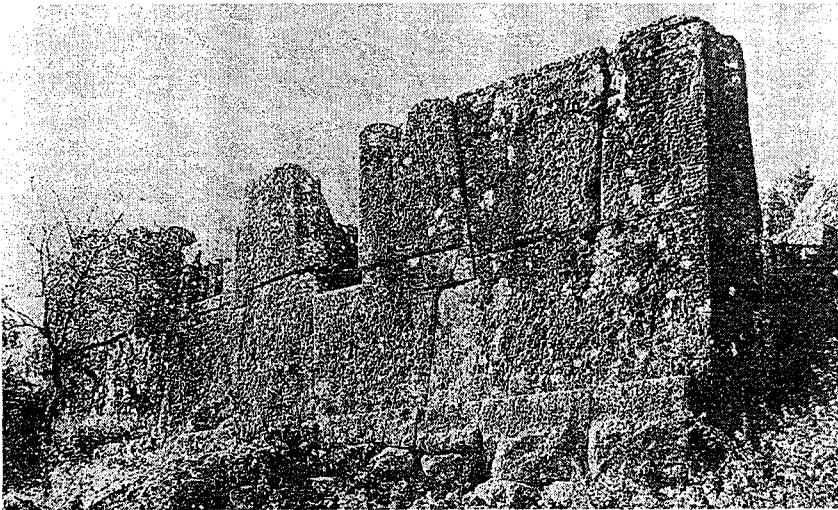
b

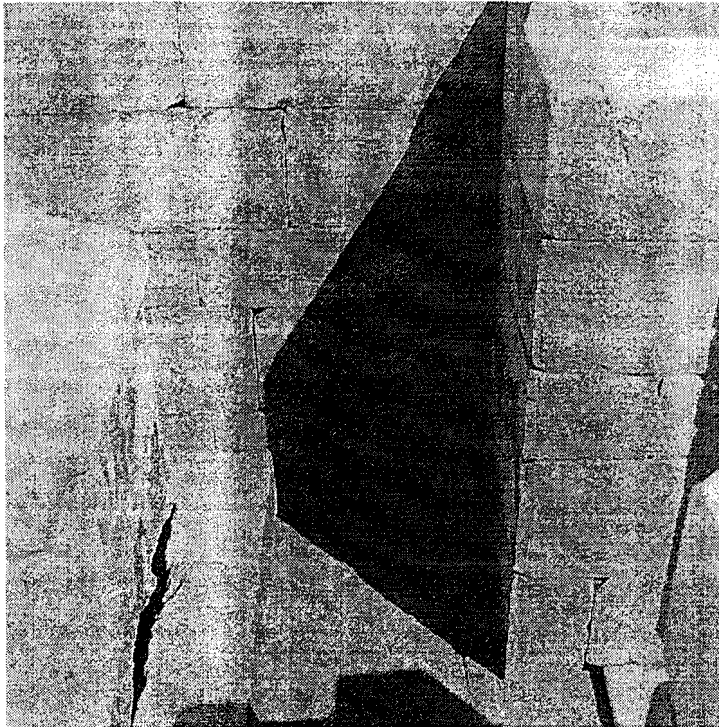
a

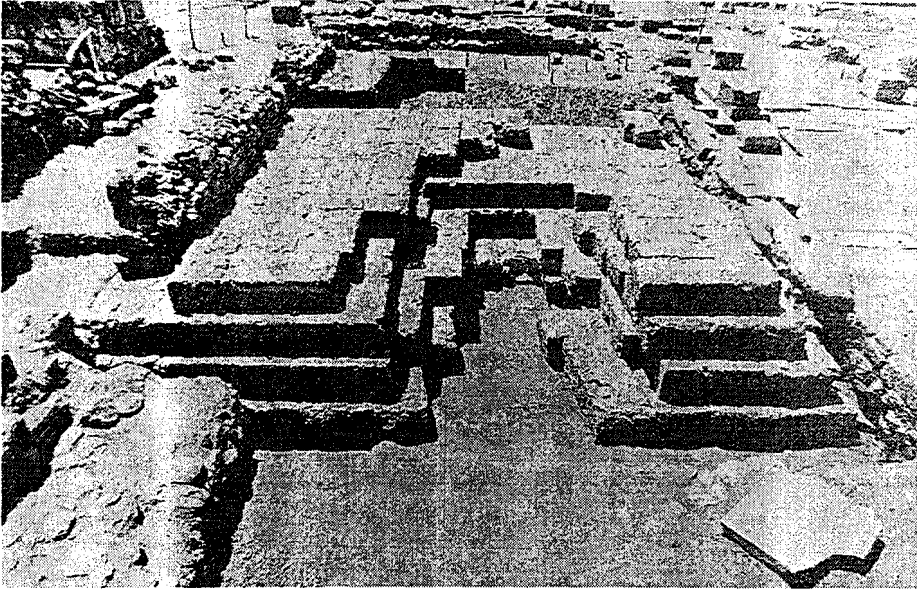
b

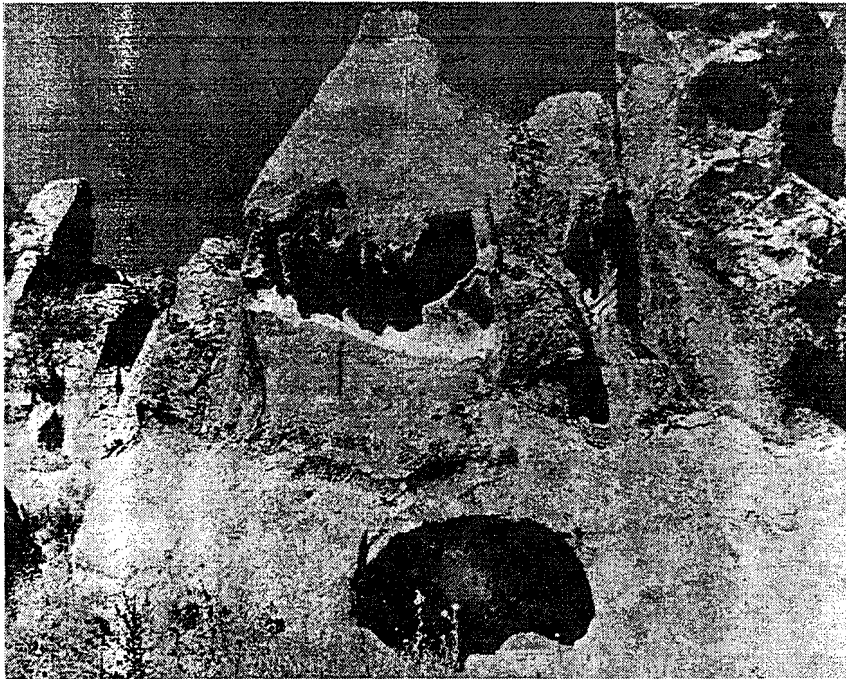
a

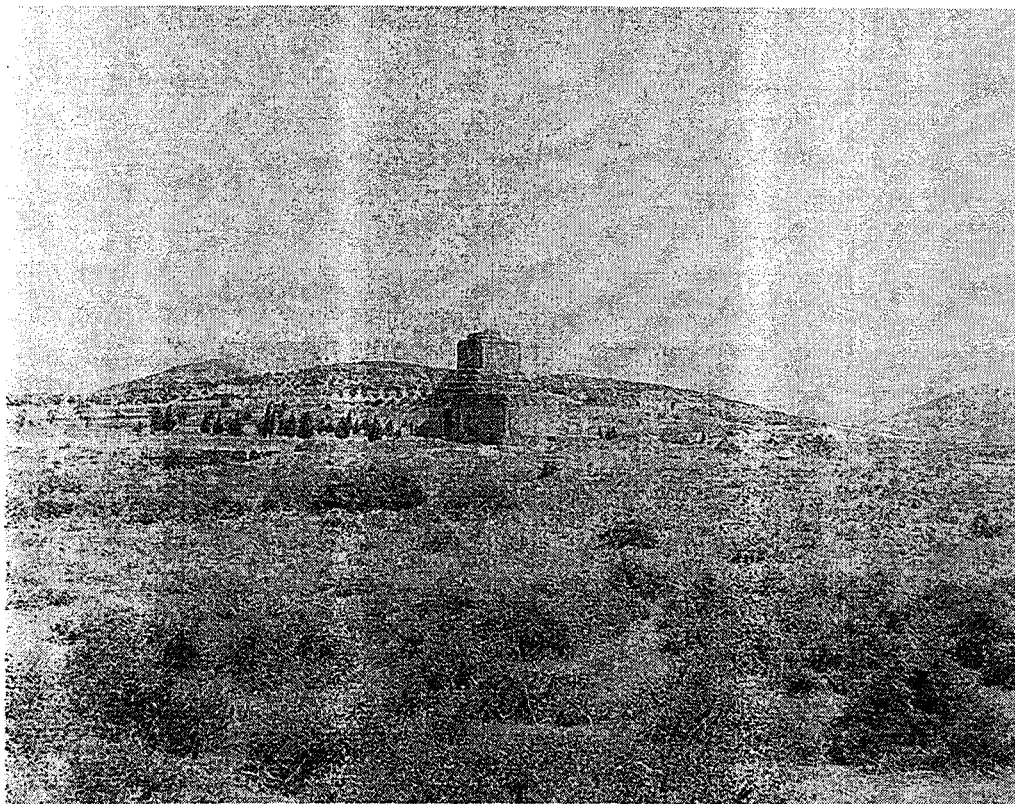
b

a

b

a

b

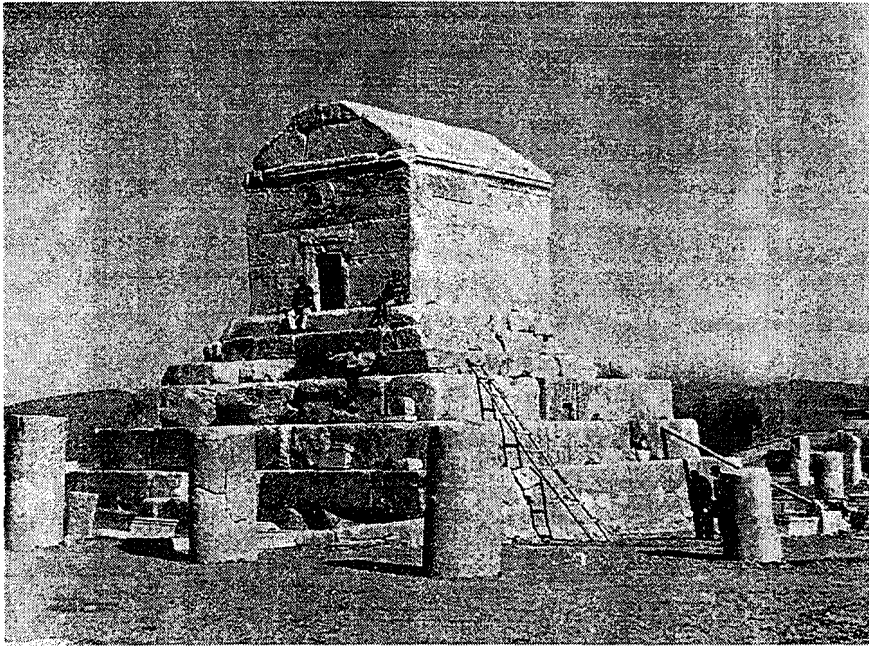
a

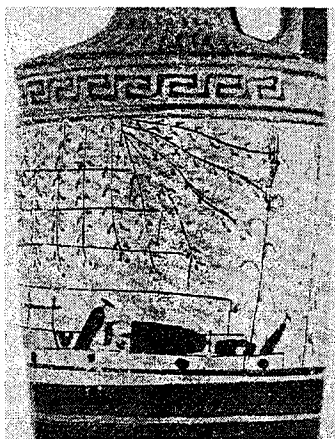
b

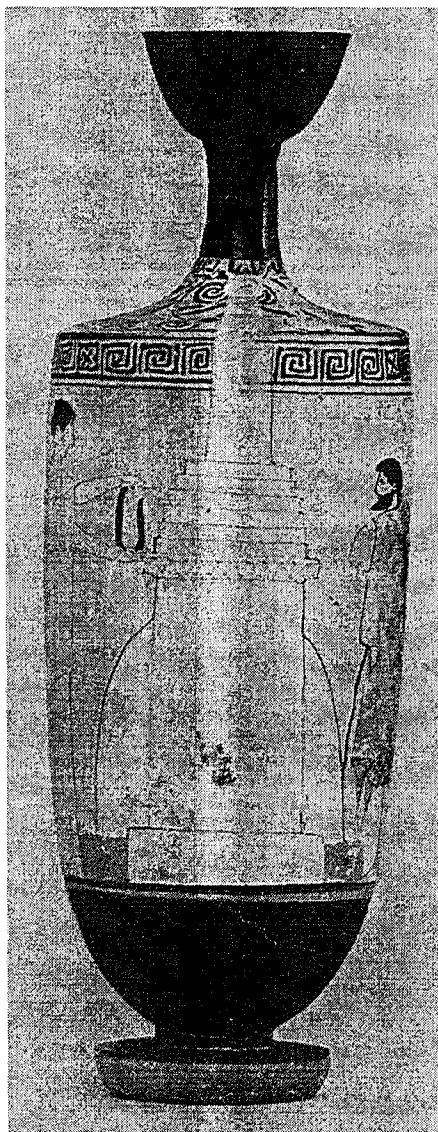
a

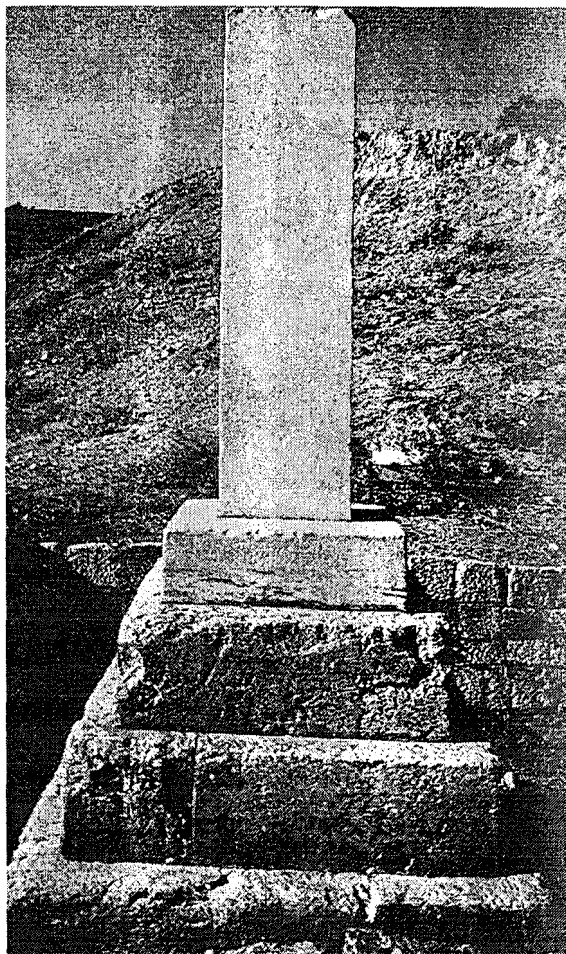
b

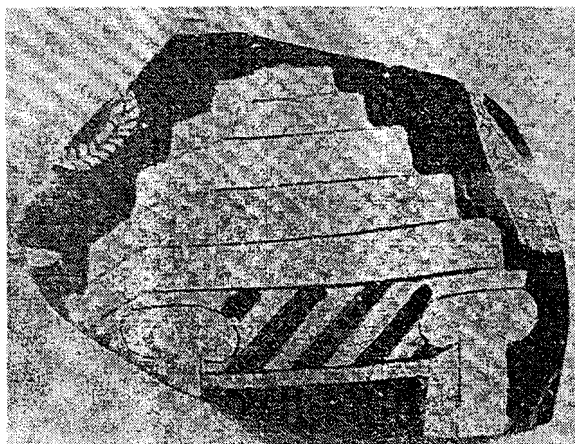
a

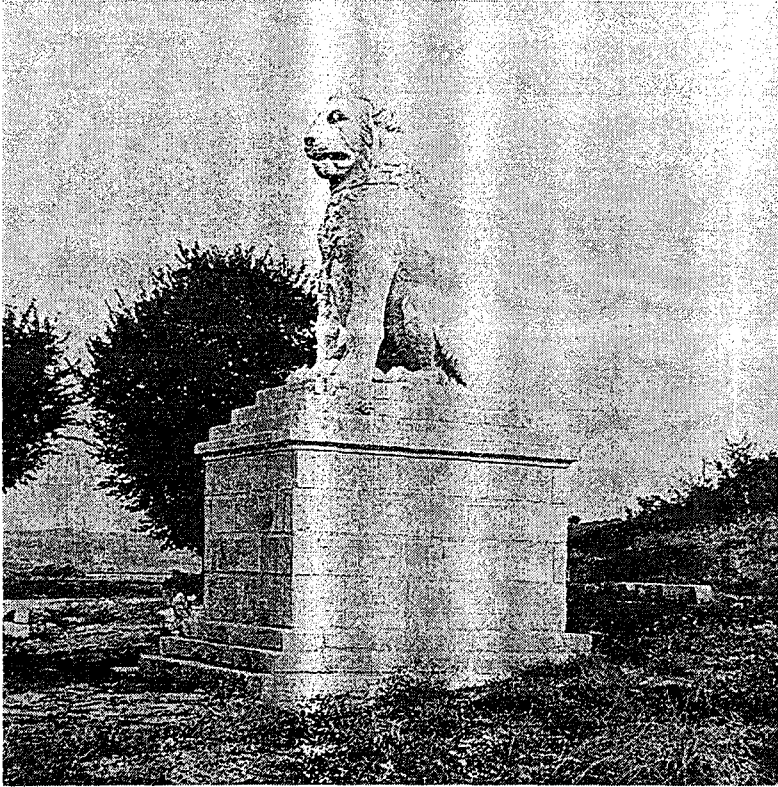
b

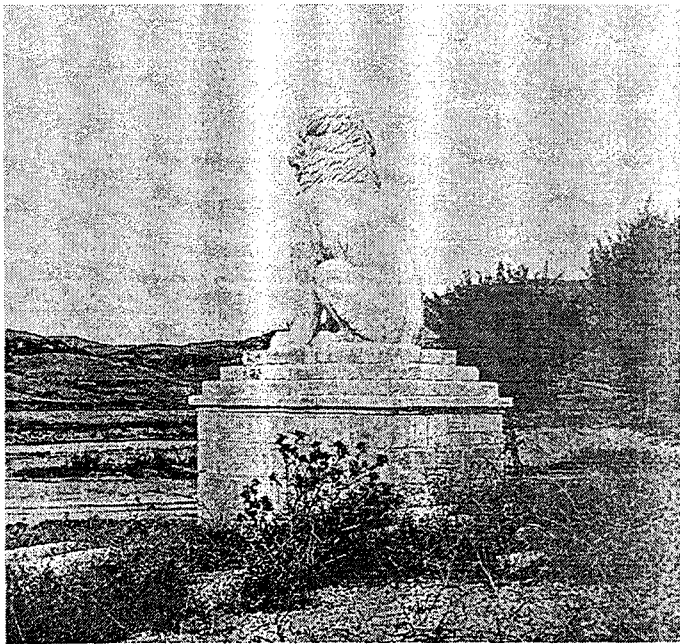
a

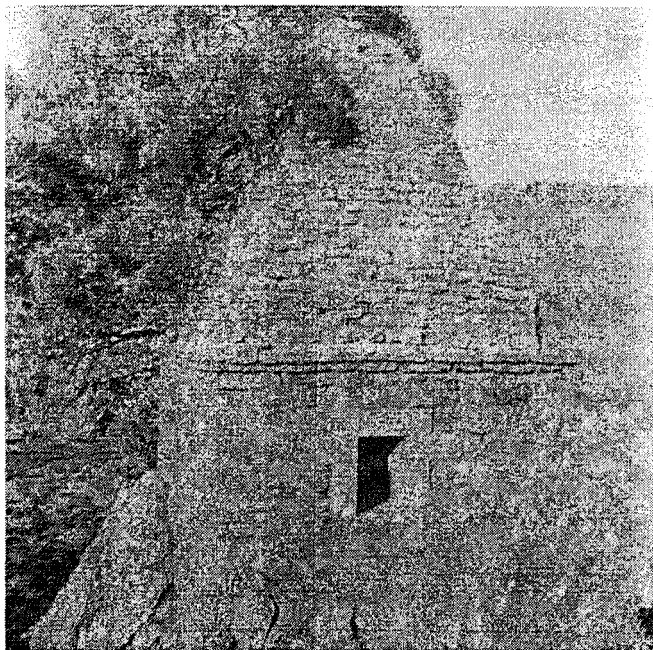
b

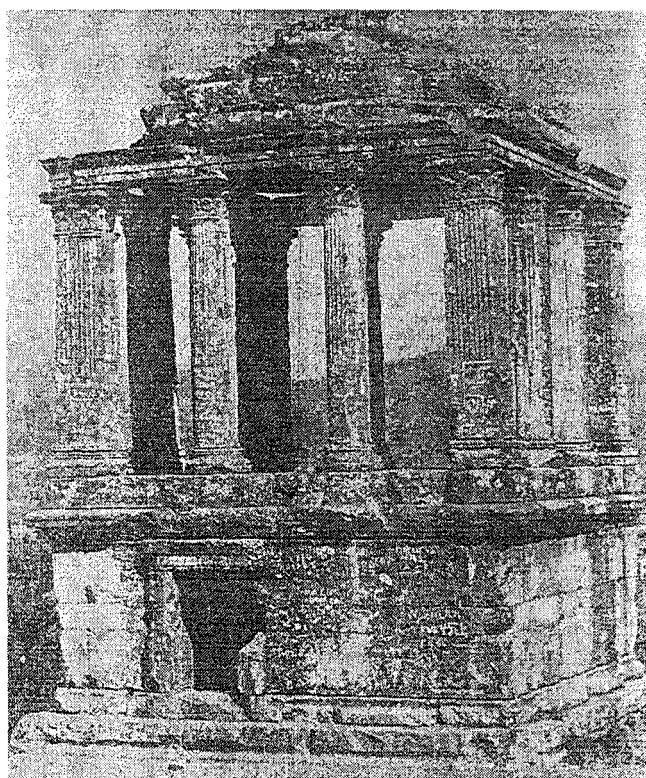
a

b

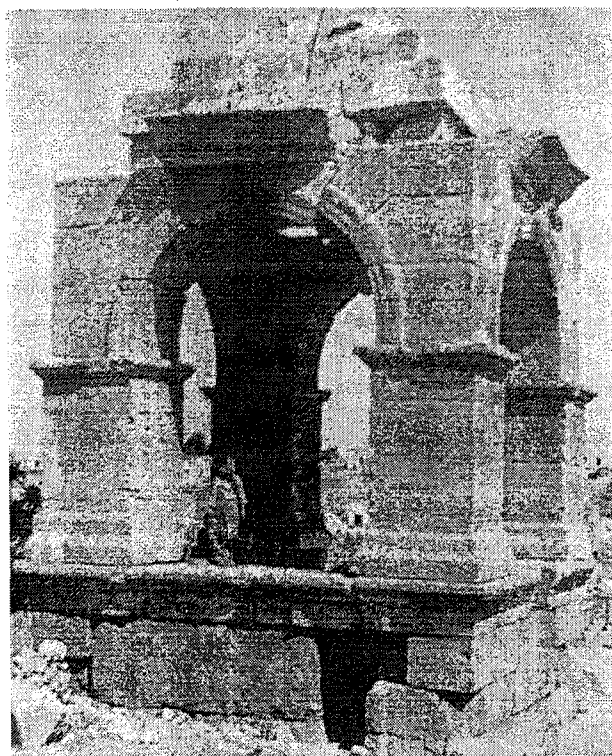
a

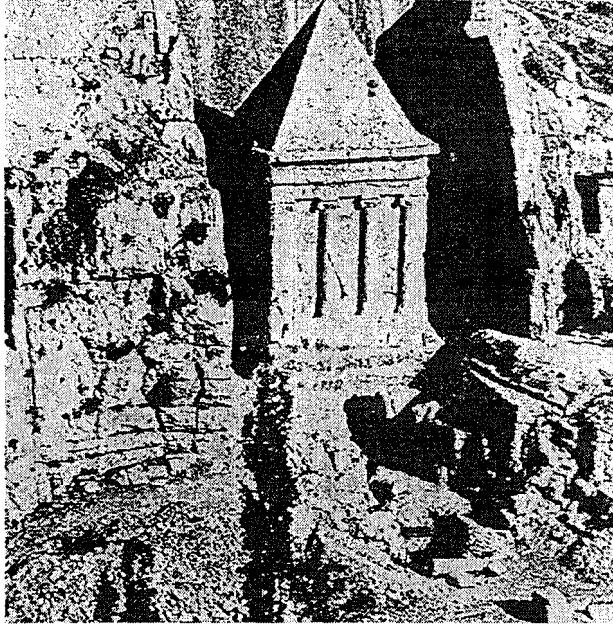
b

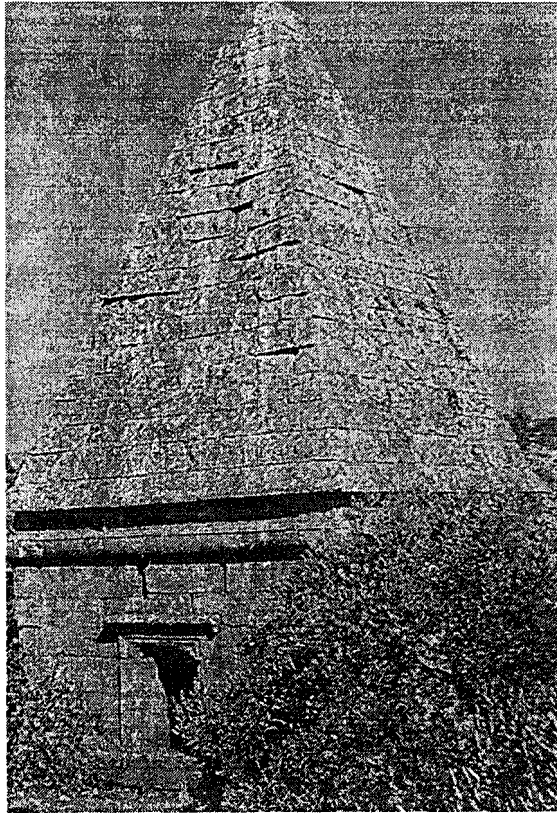
a

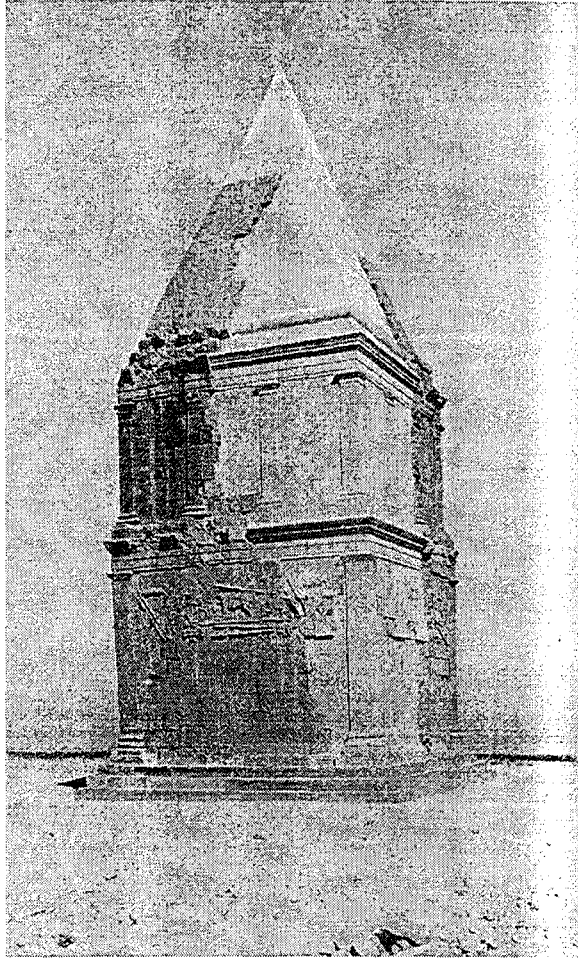
b

a

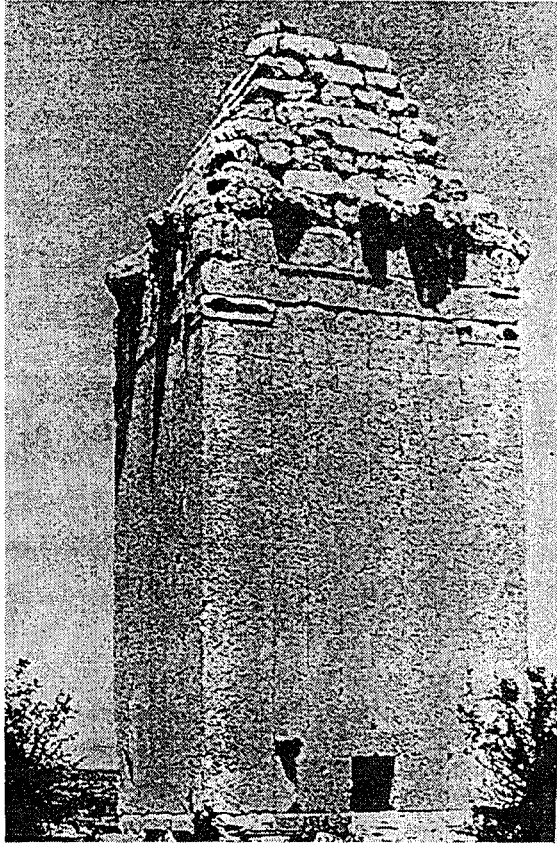
b

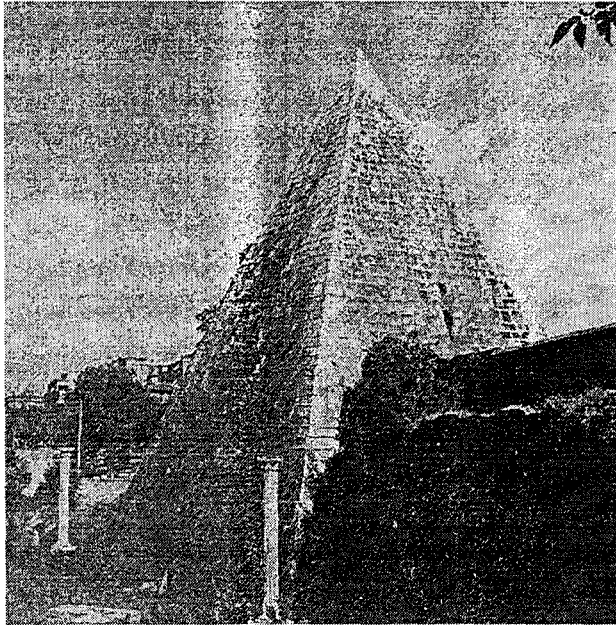
a

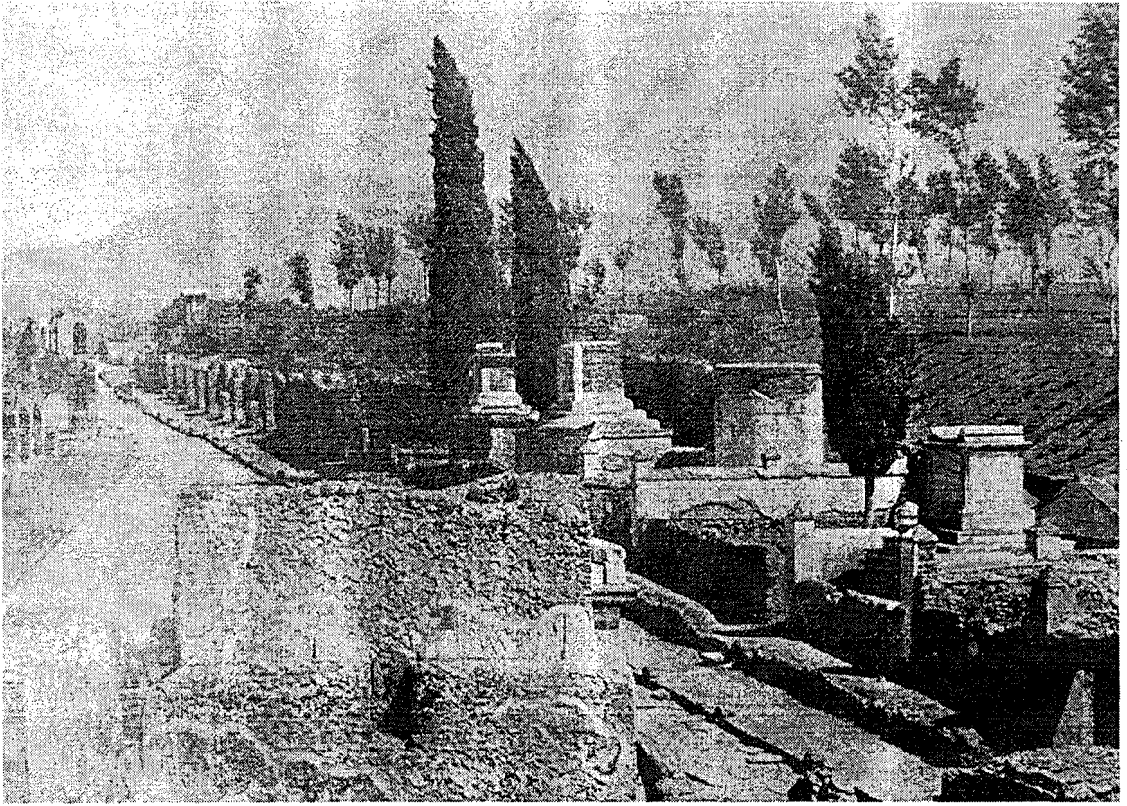
b

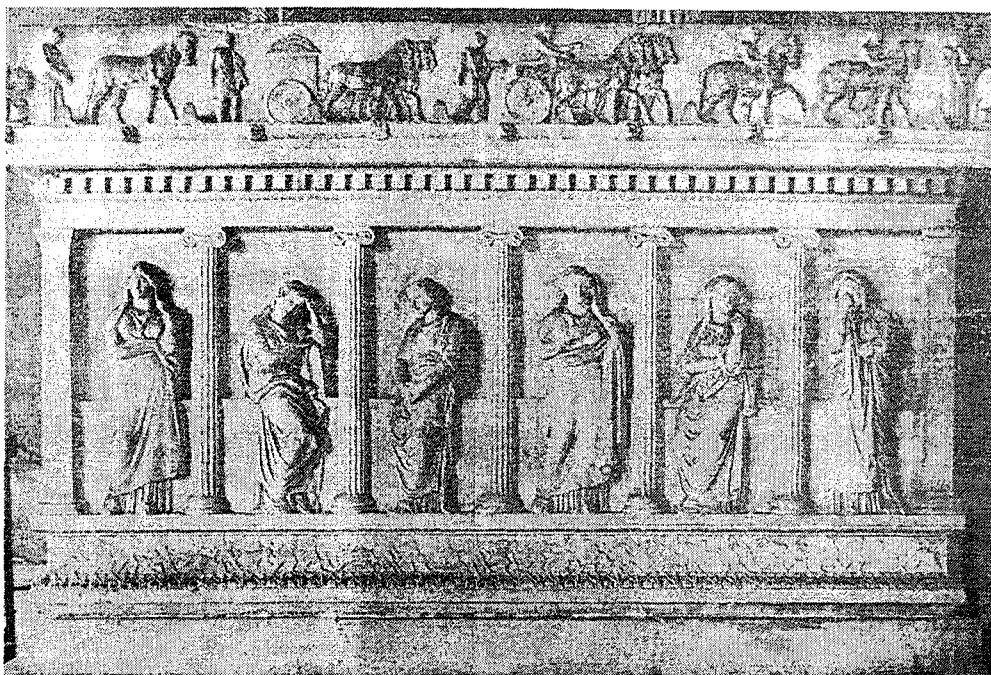

a

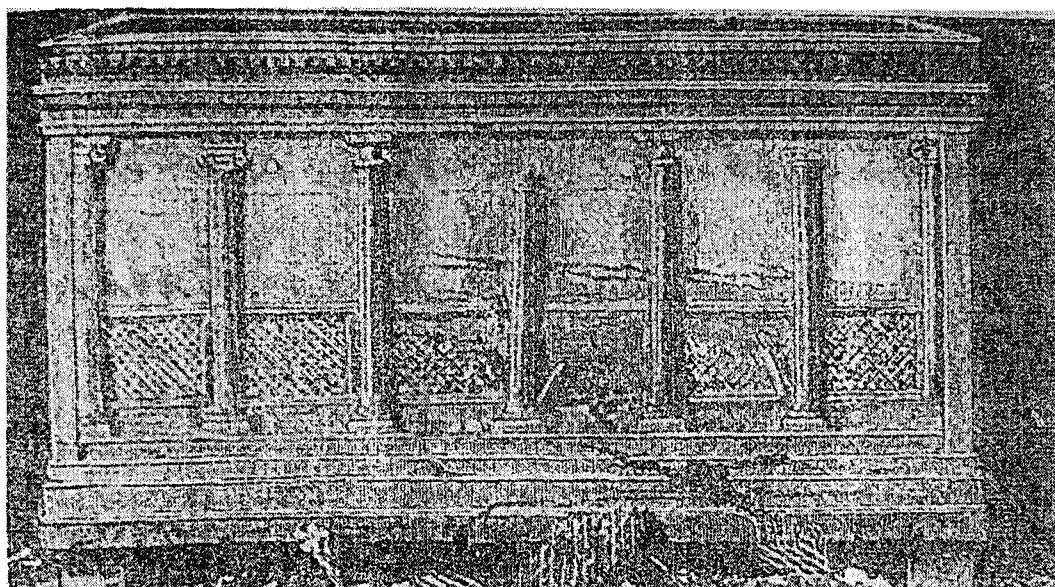

b

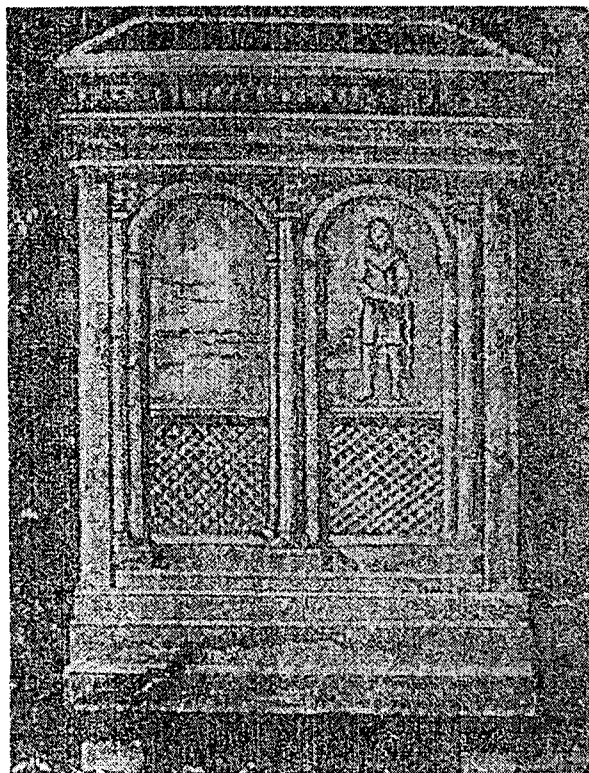

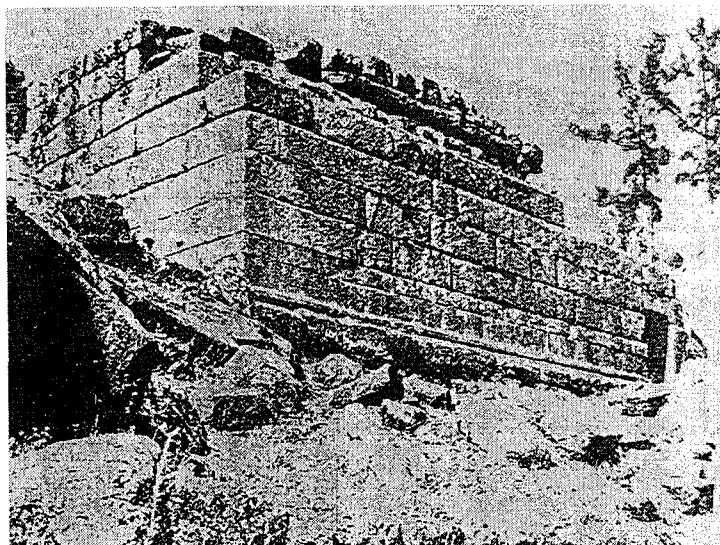
a

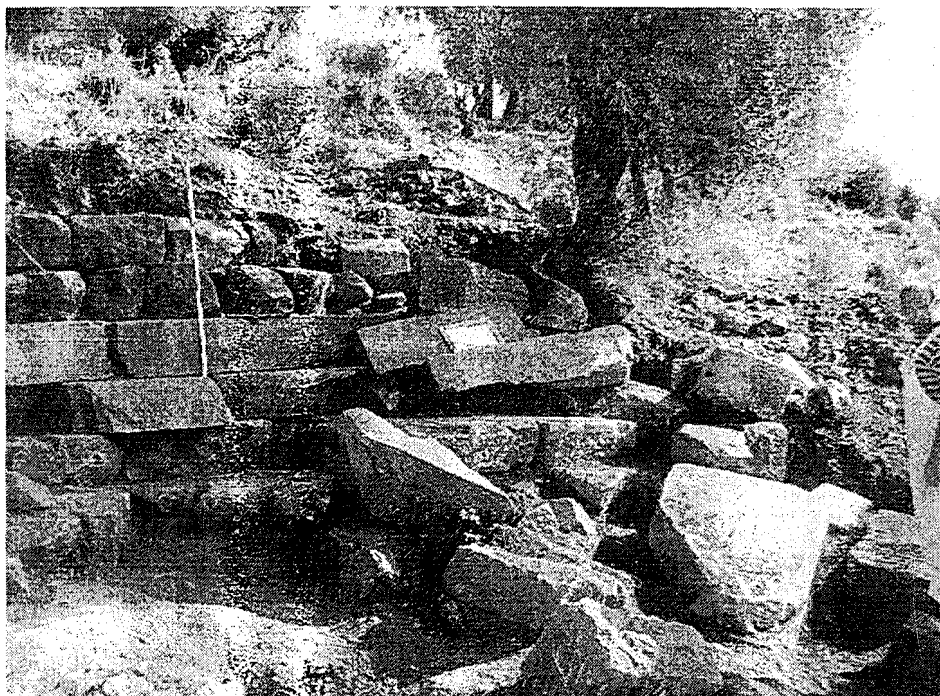
b

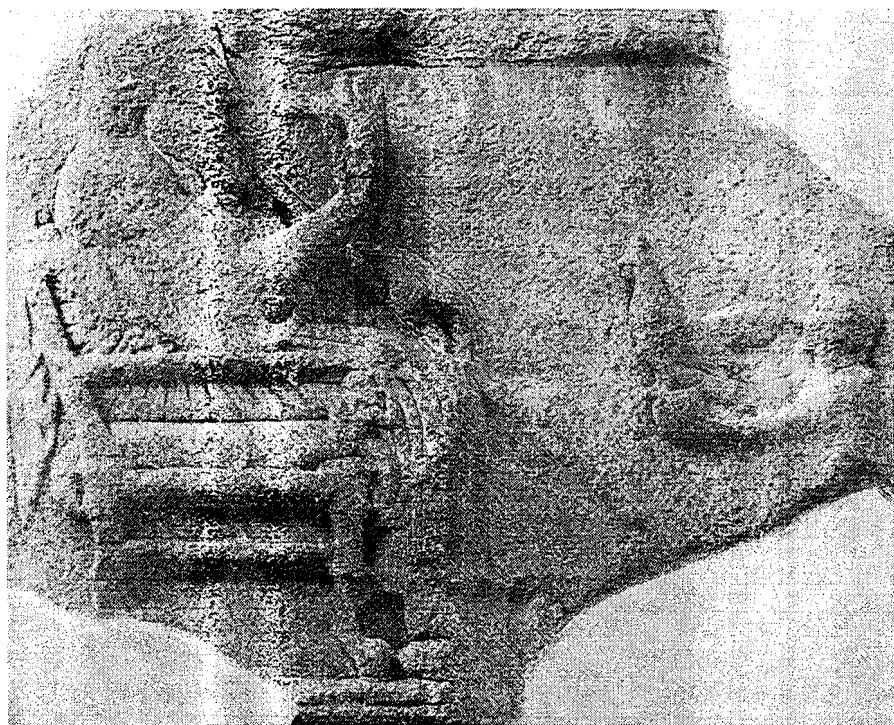
a

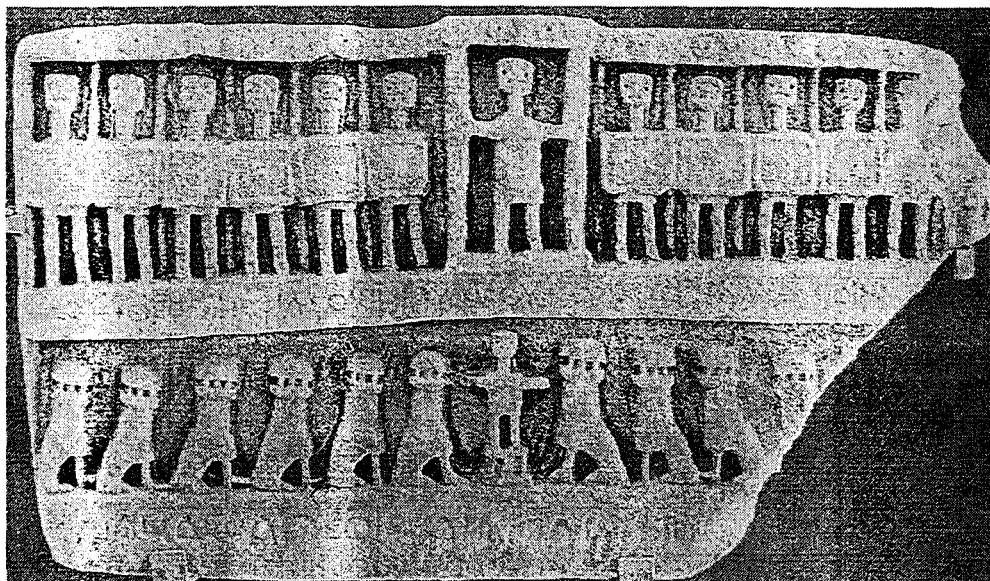
b

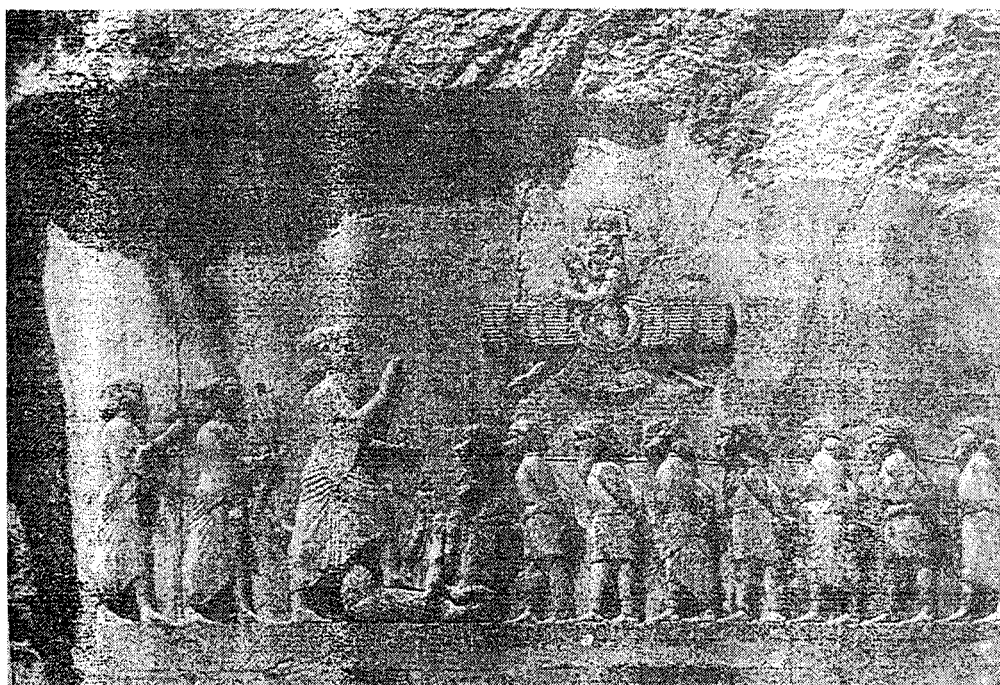
a

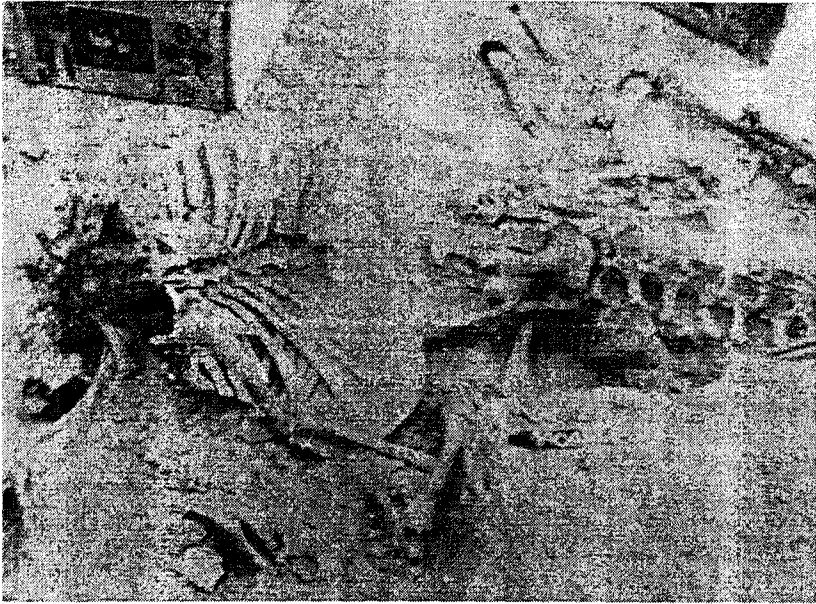
b

a

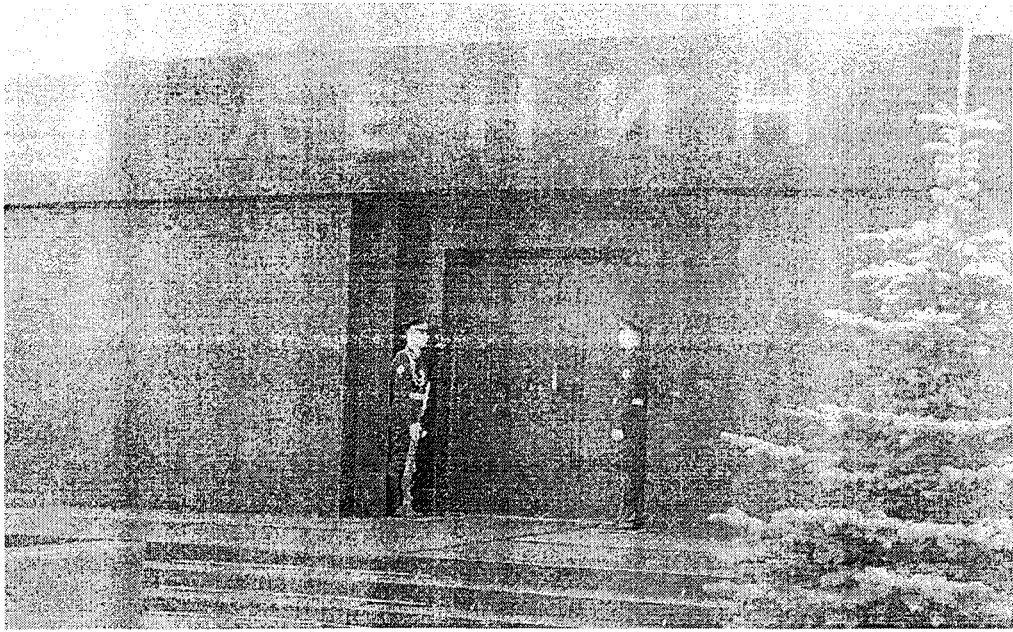
b

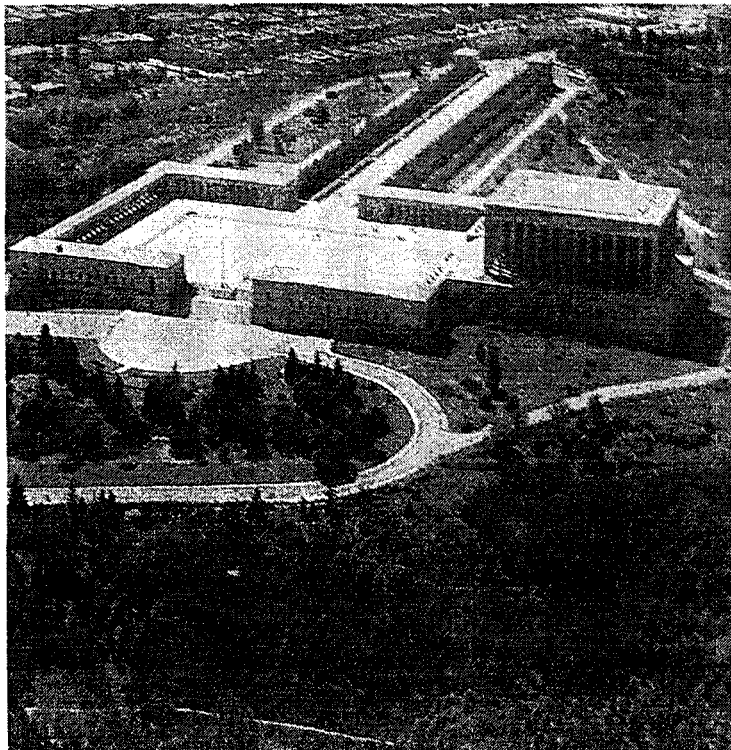
a

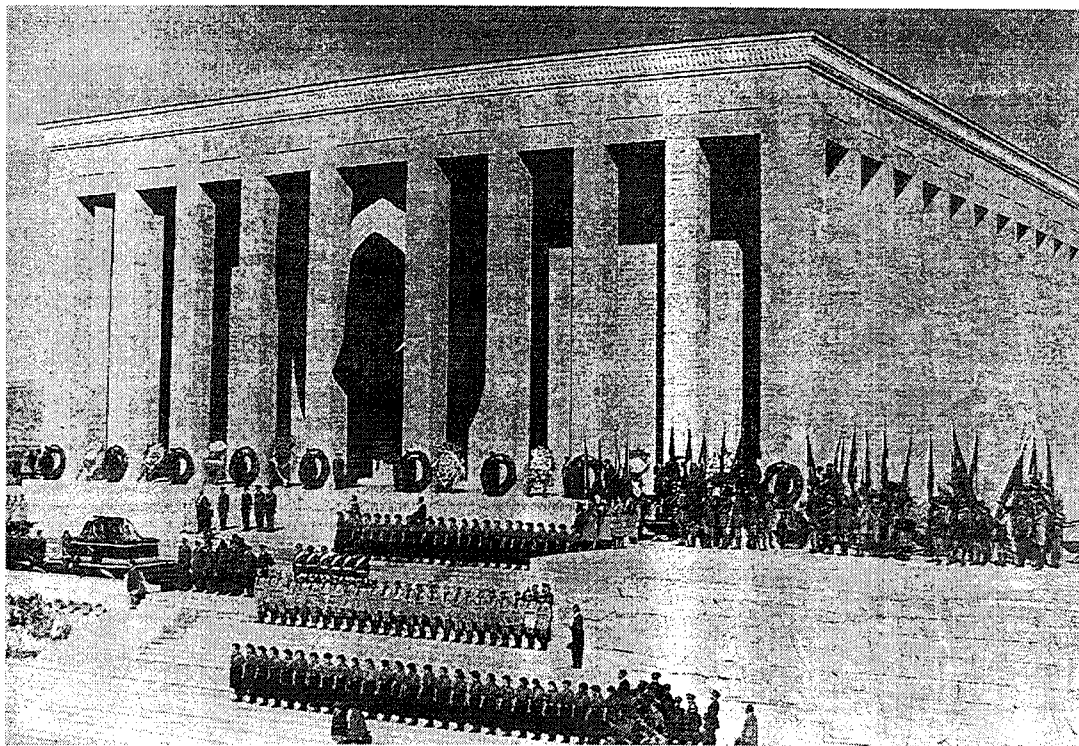
b

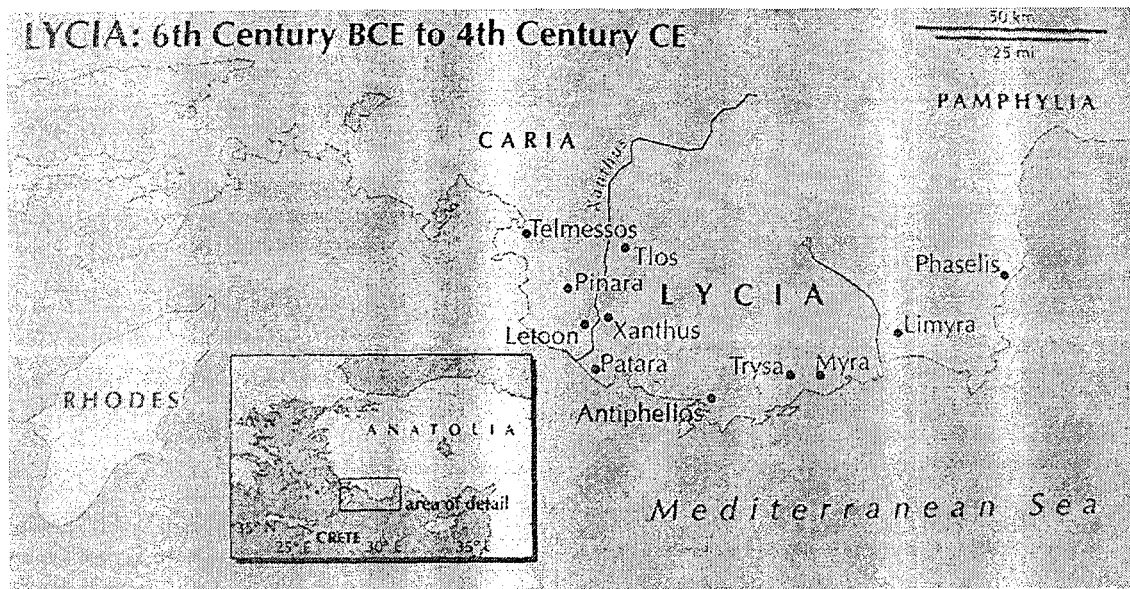
a

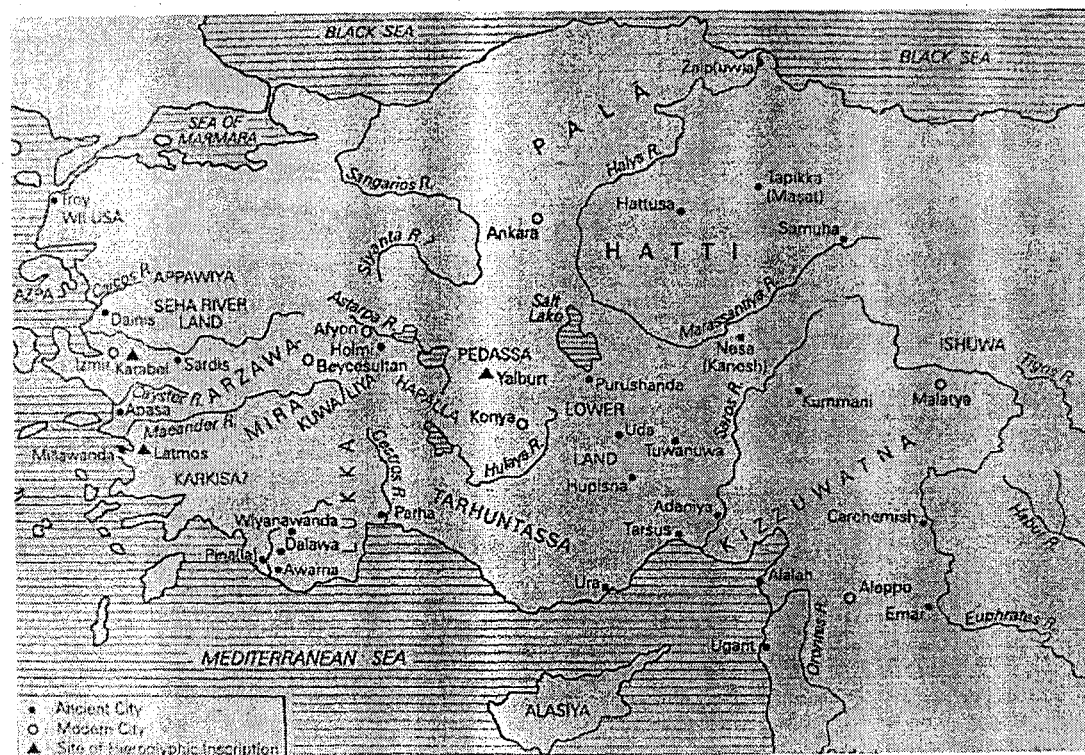
b

Şekil 1

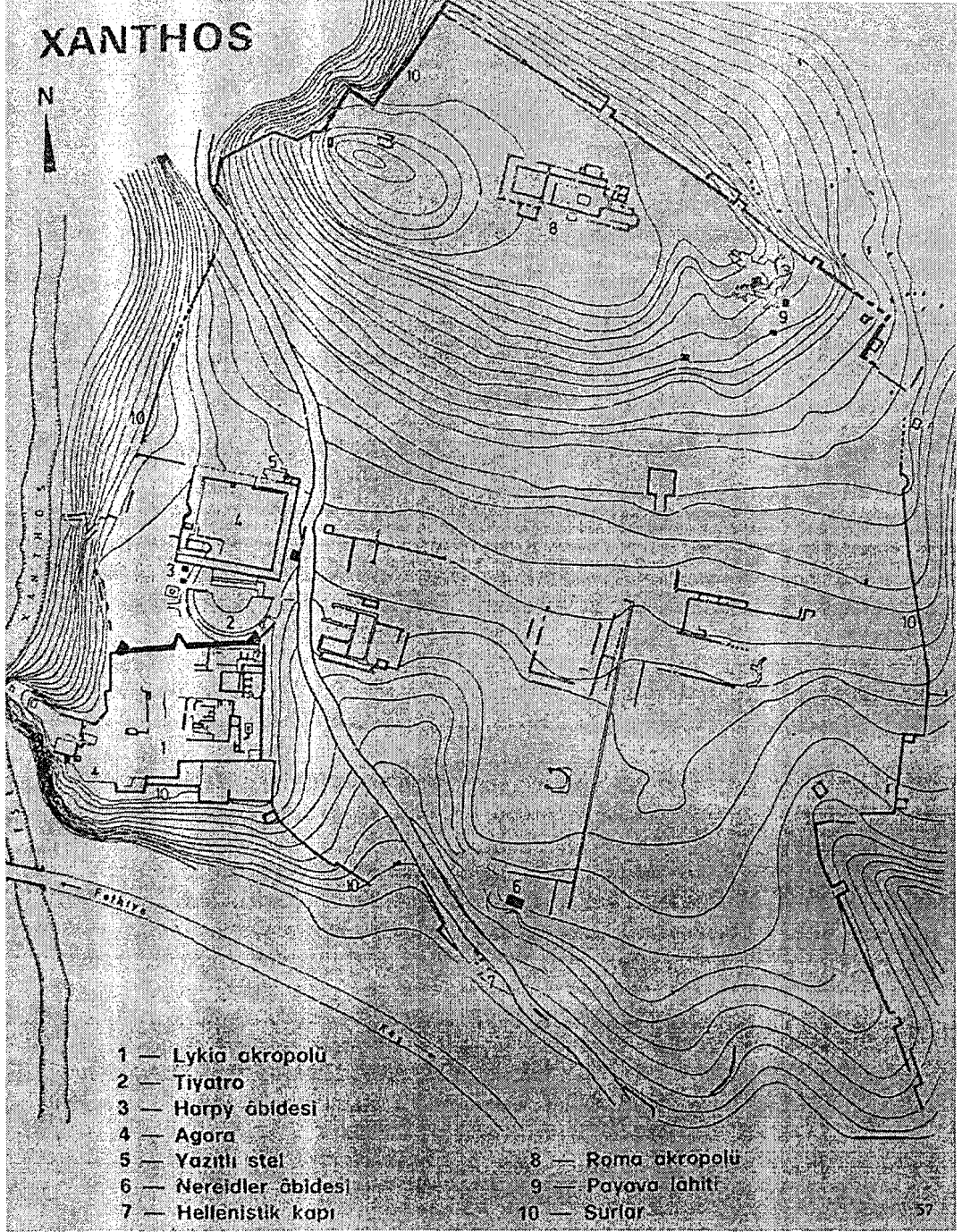

a

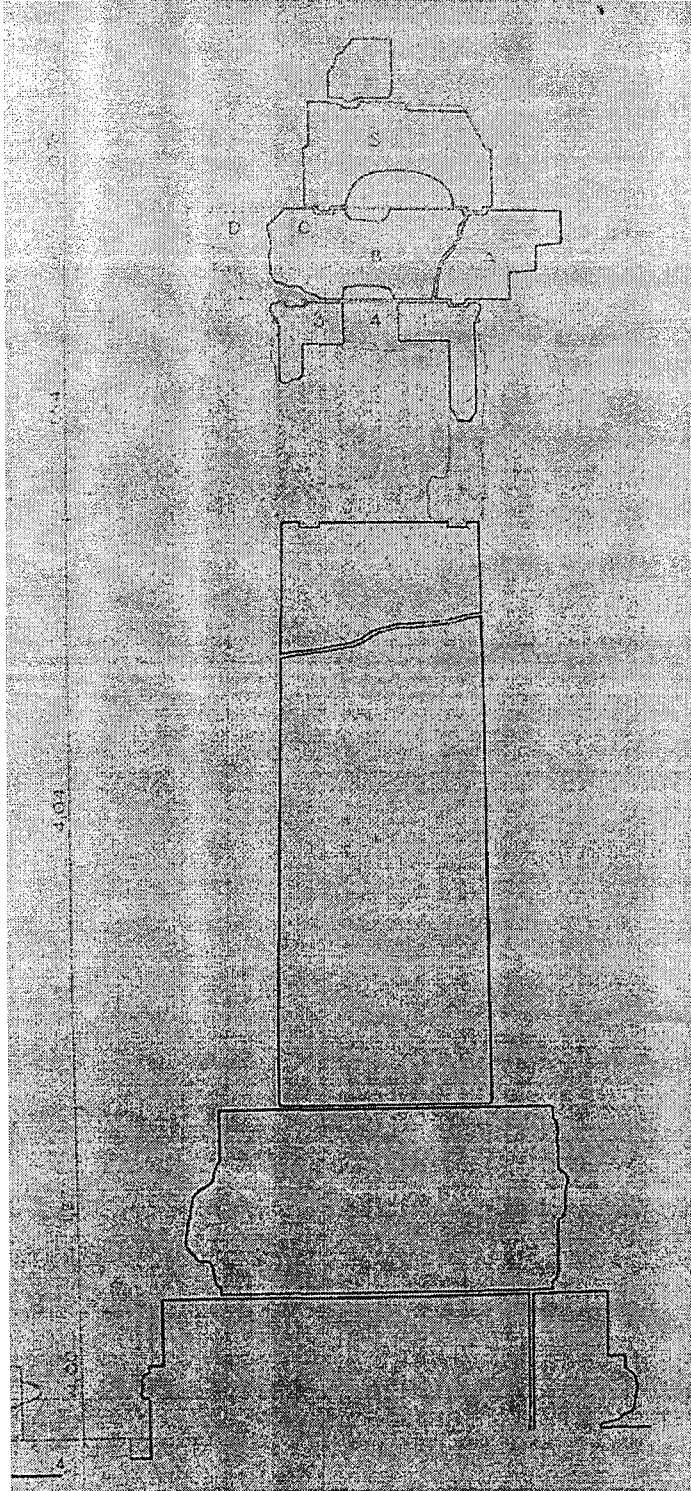

b

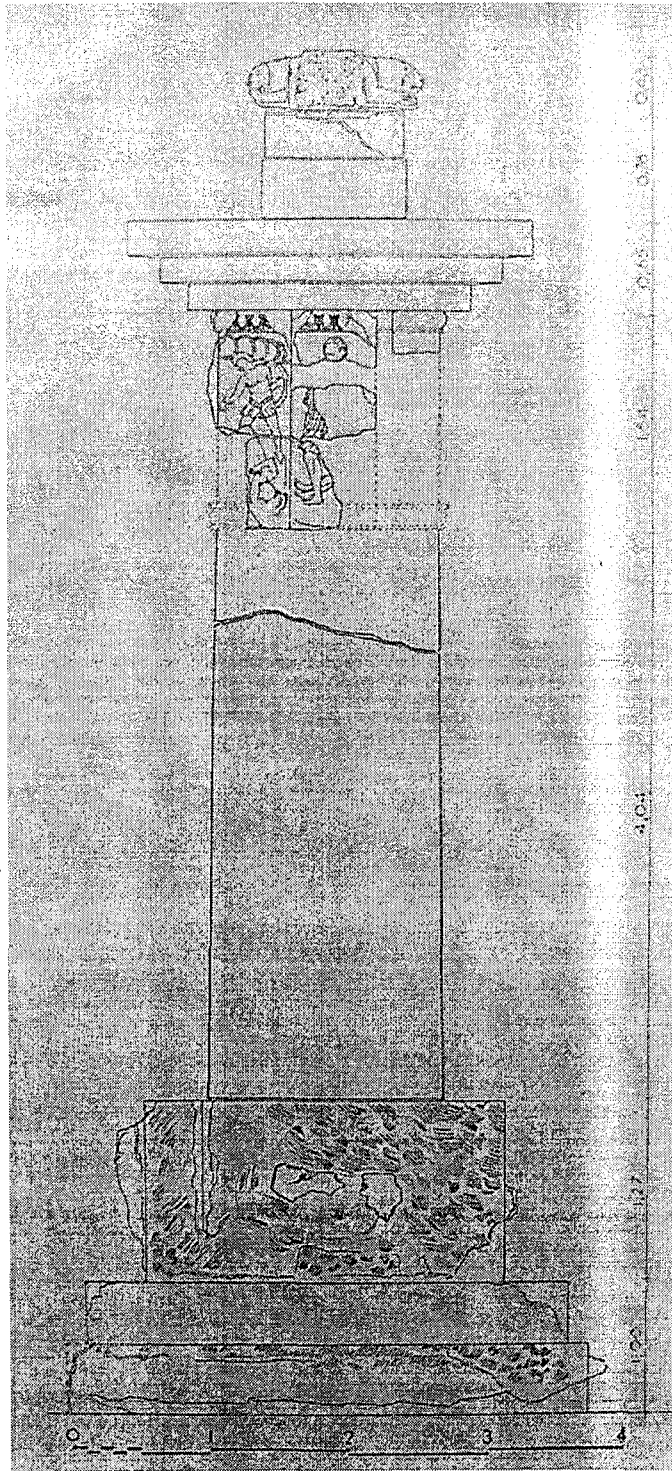
Şekil 3

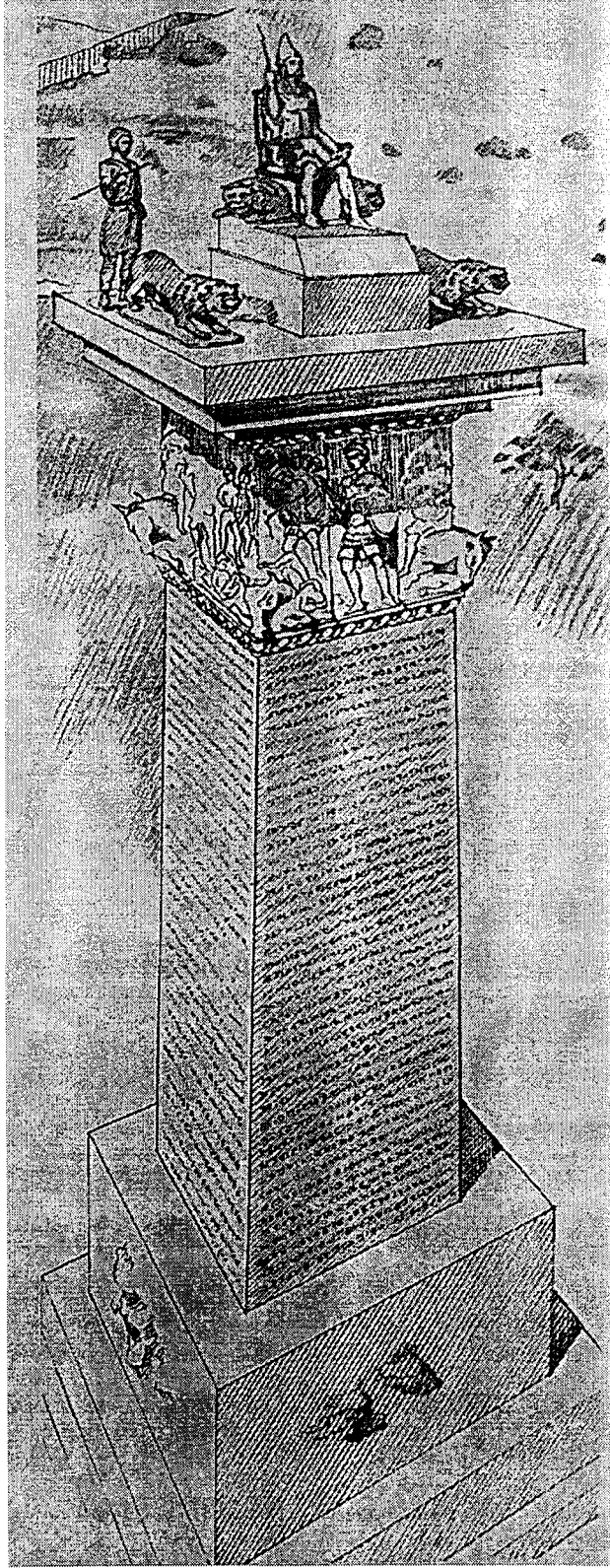
Şekil 4

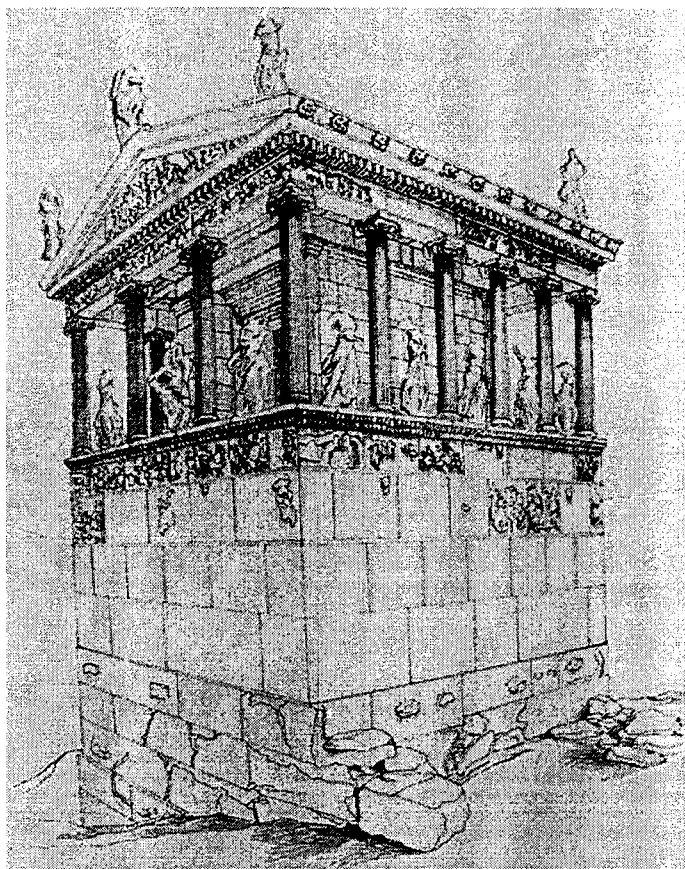
Şekil 5

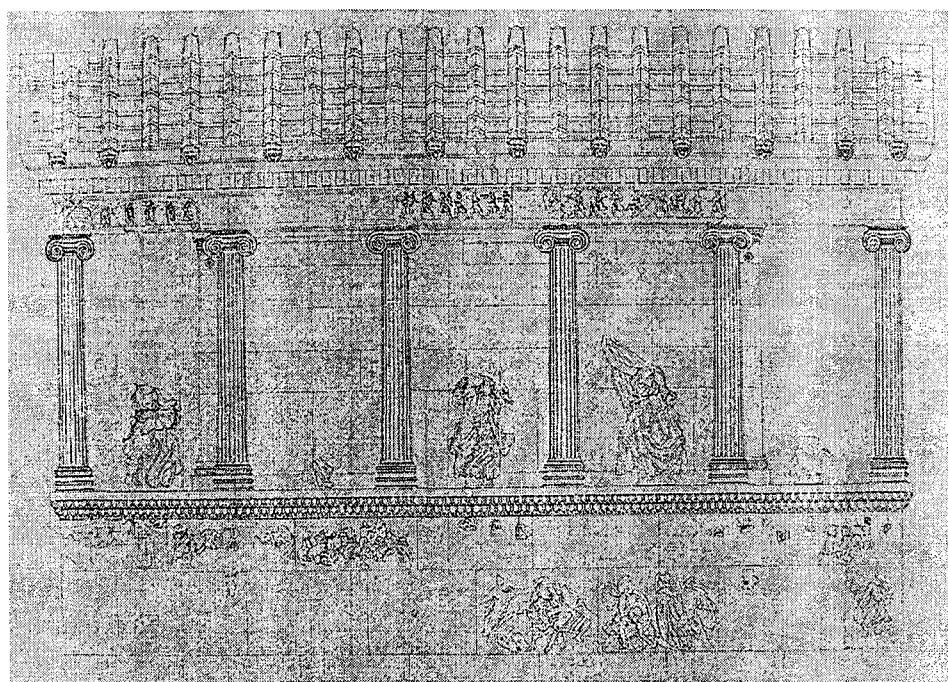
Şekil 6

Şekil 7

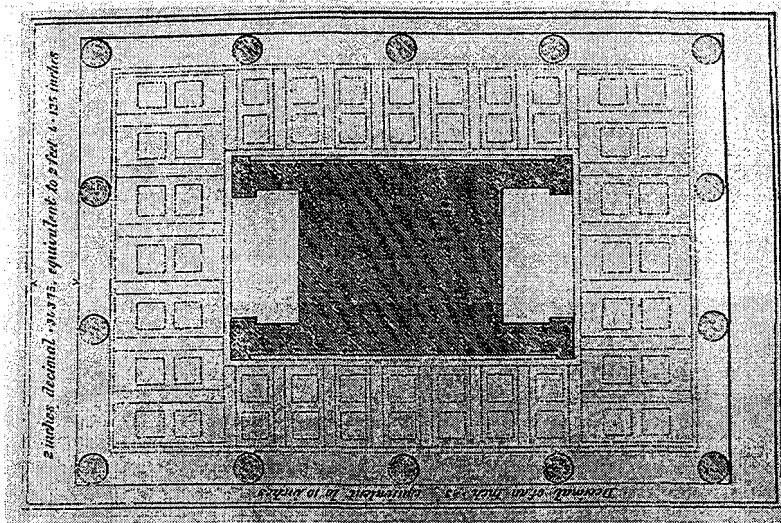

a

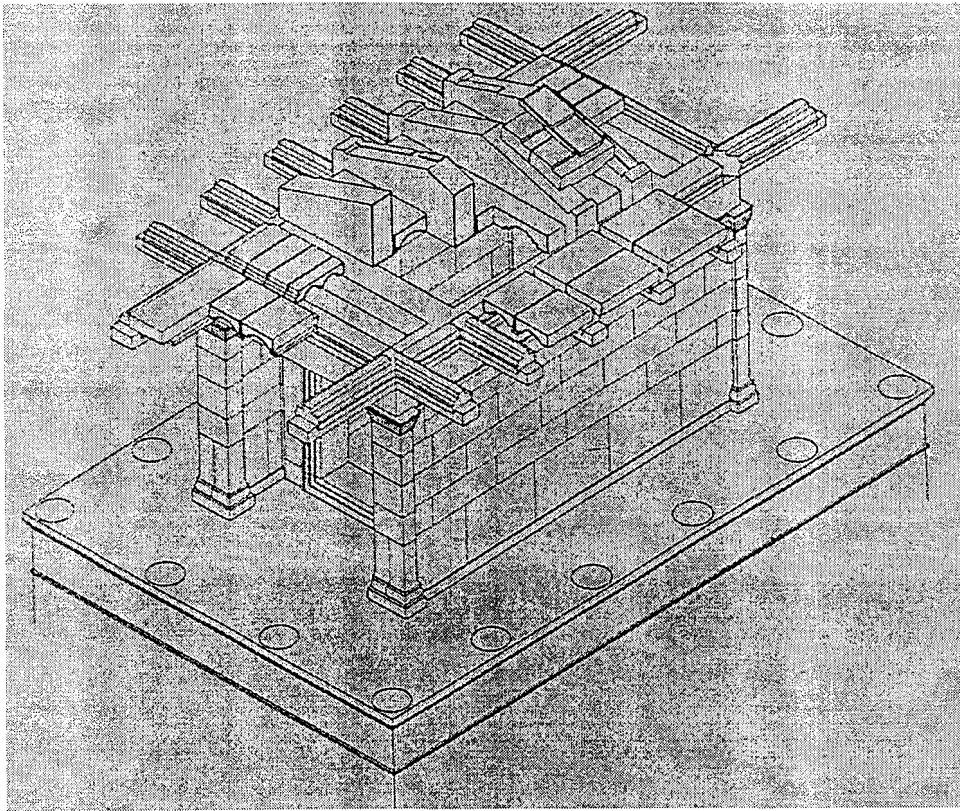

b

Şekil 8

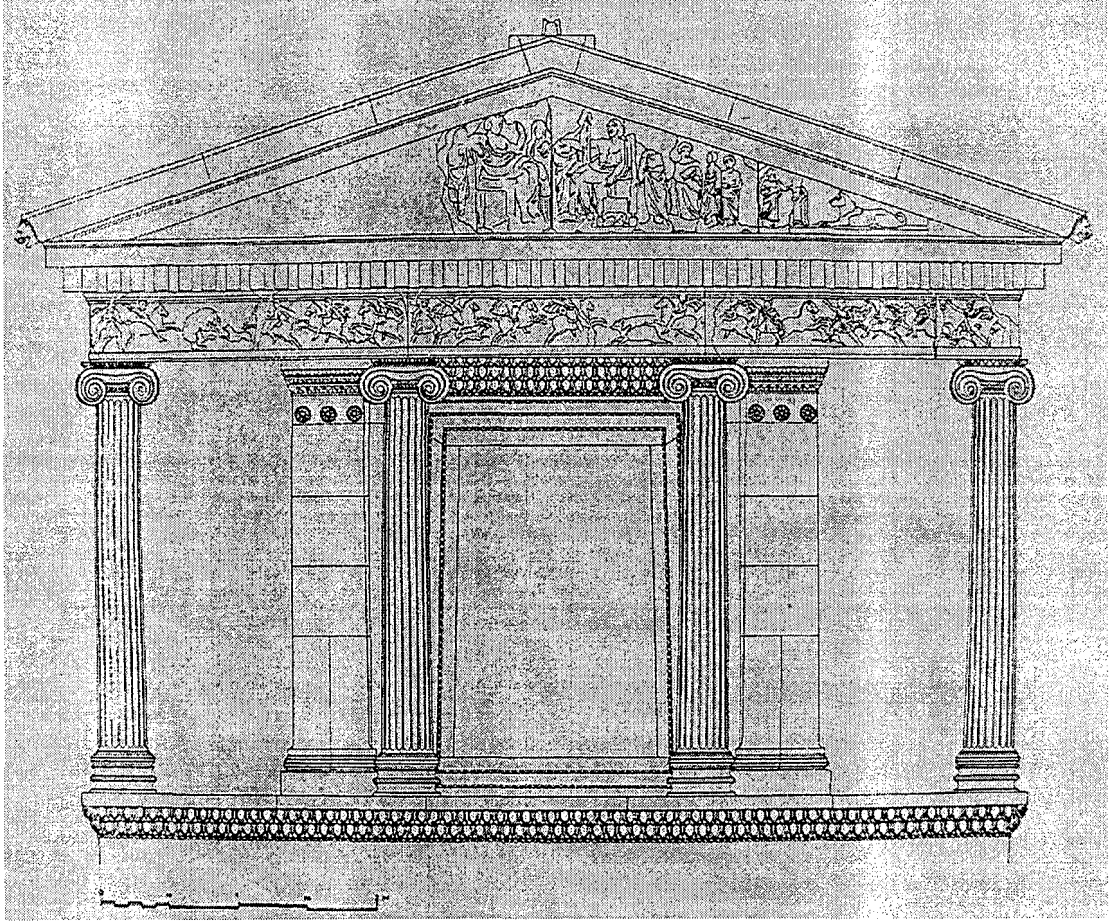

a

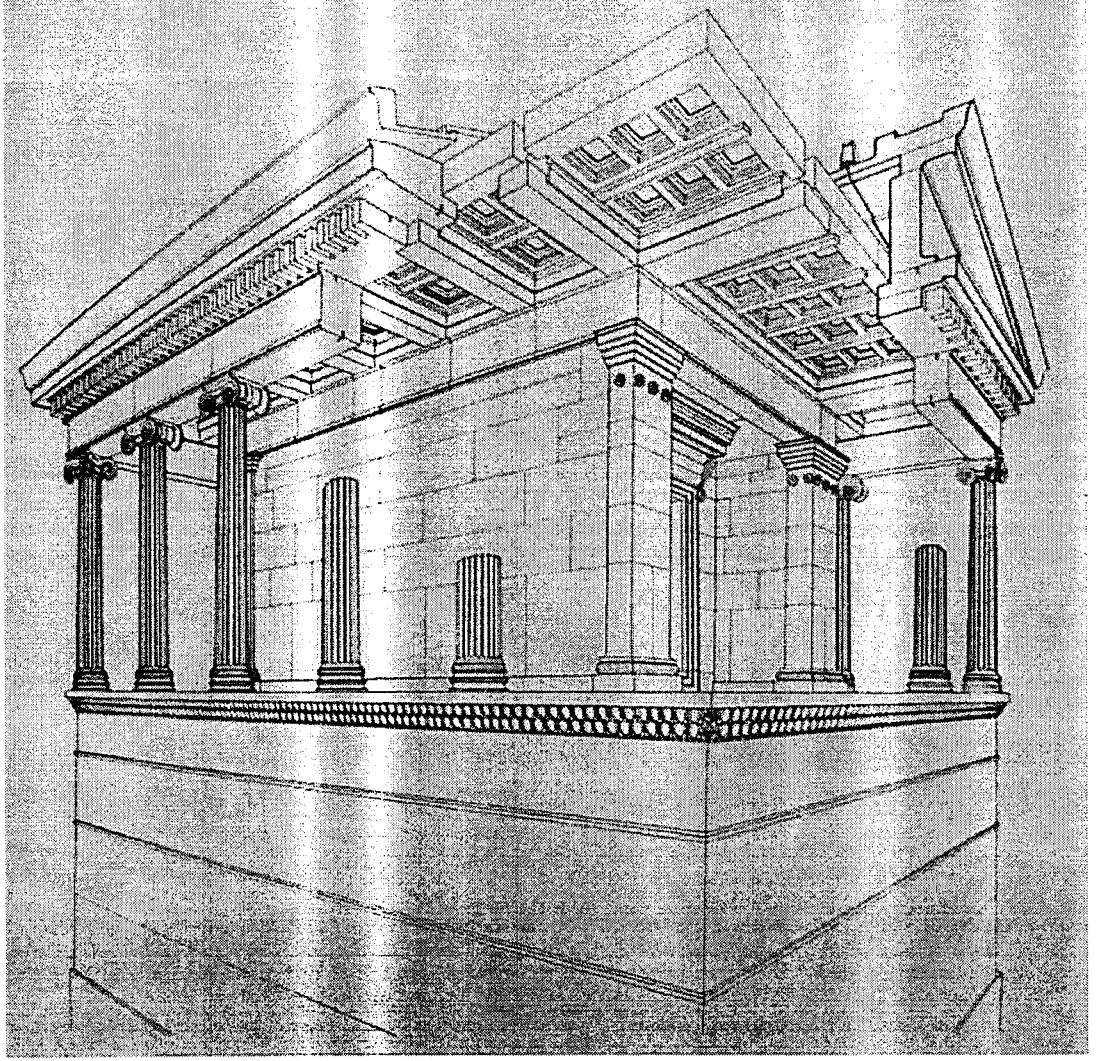

b

Şekil 9

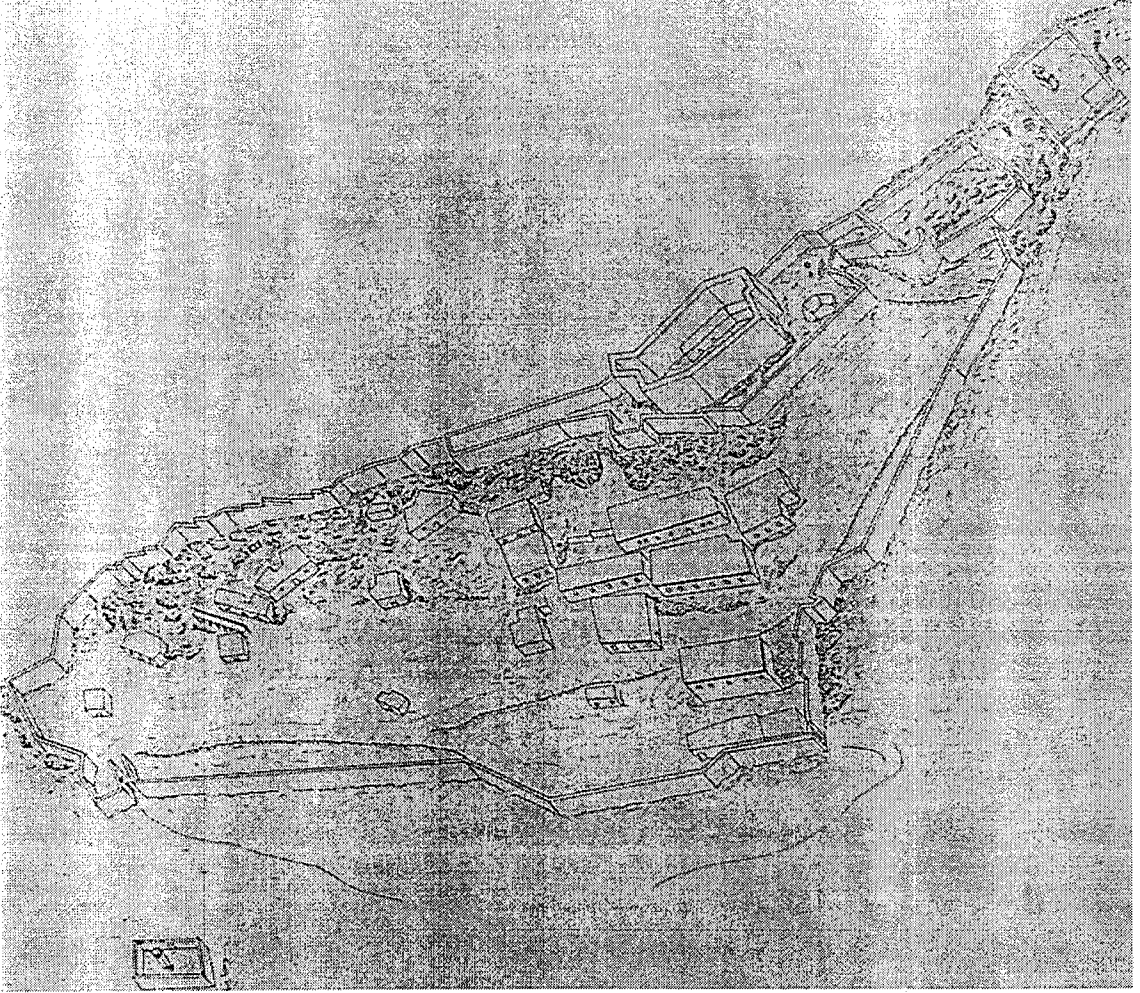
Şekil 10

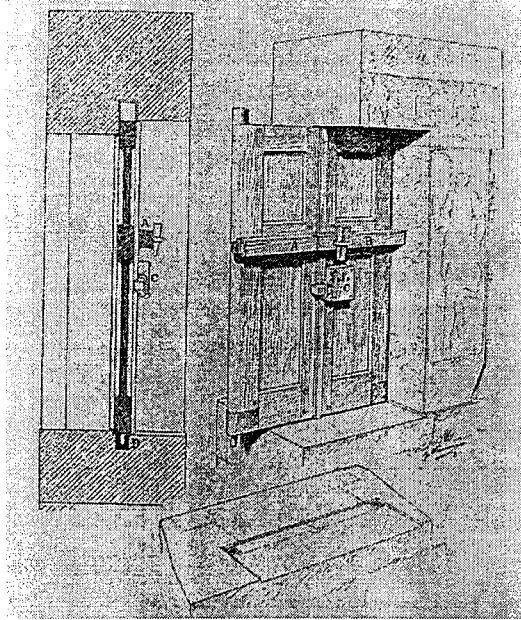
Şekil 11

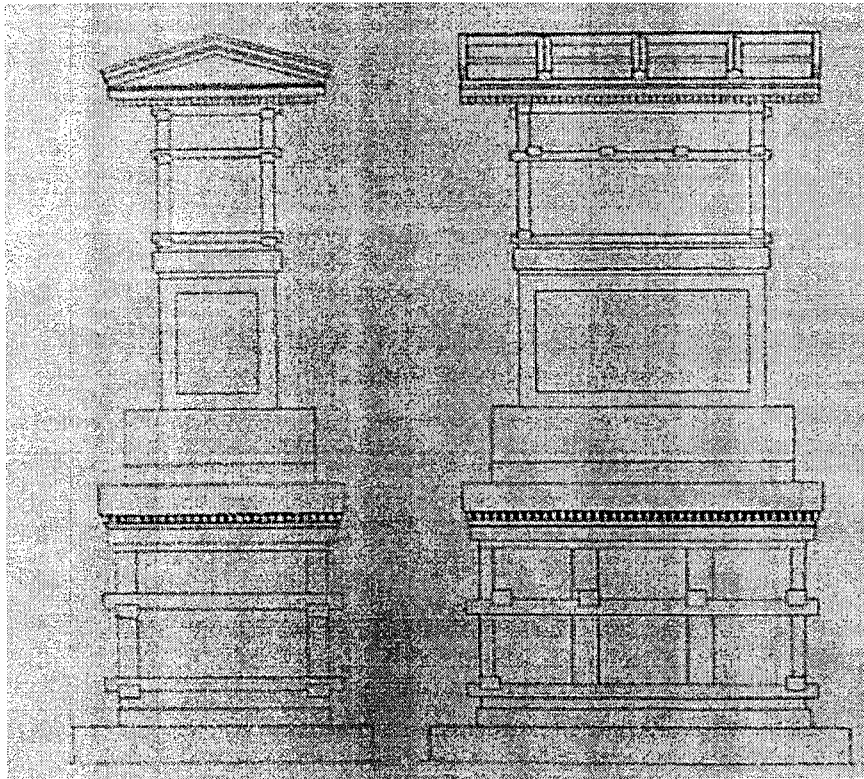
Şekil 12

Şekil 13

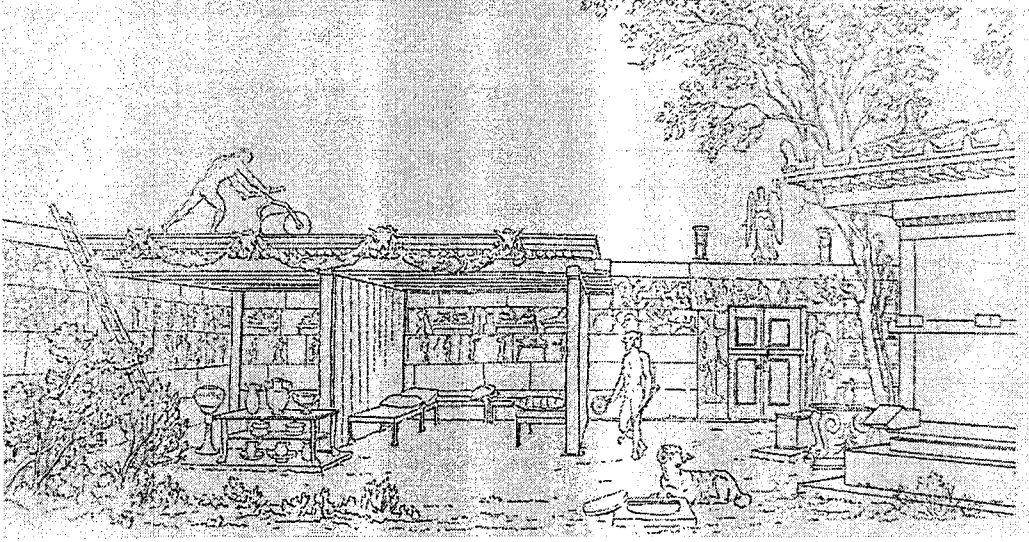

a

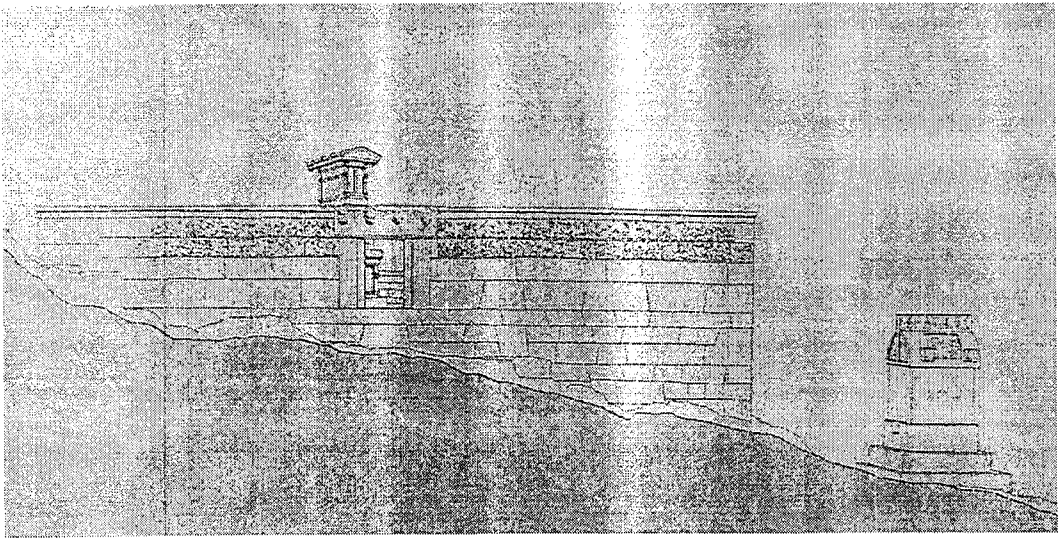

b

Şekil 14

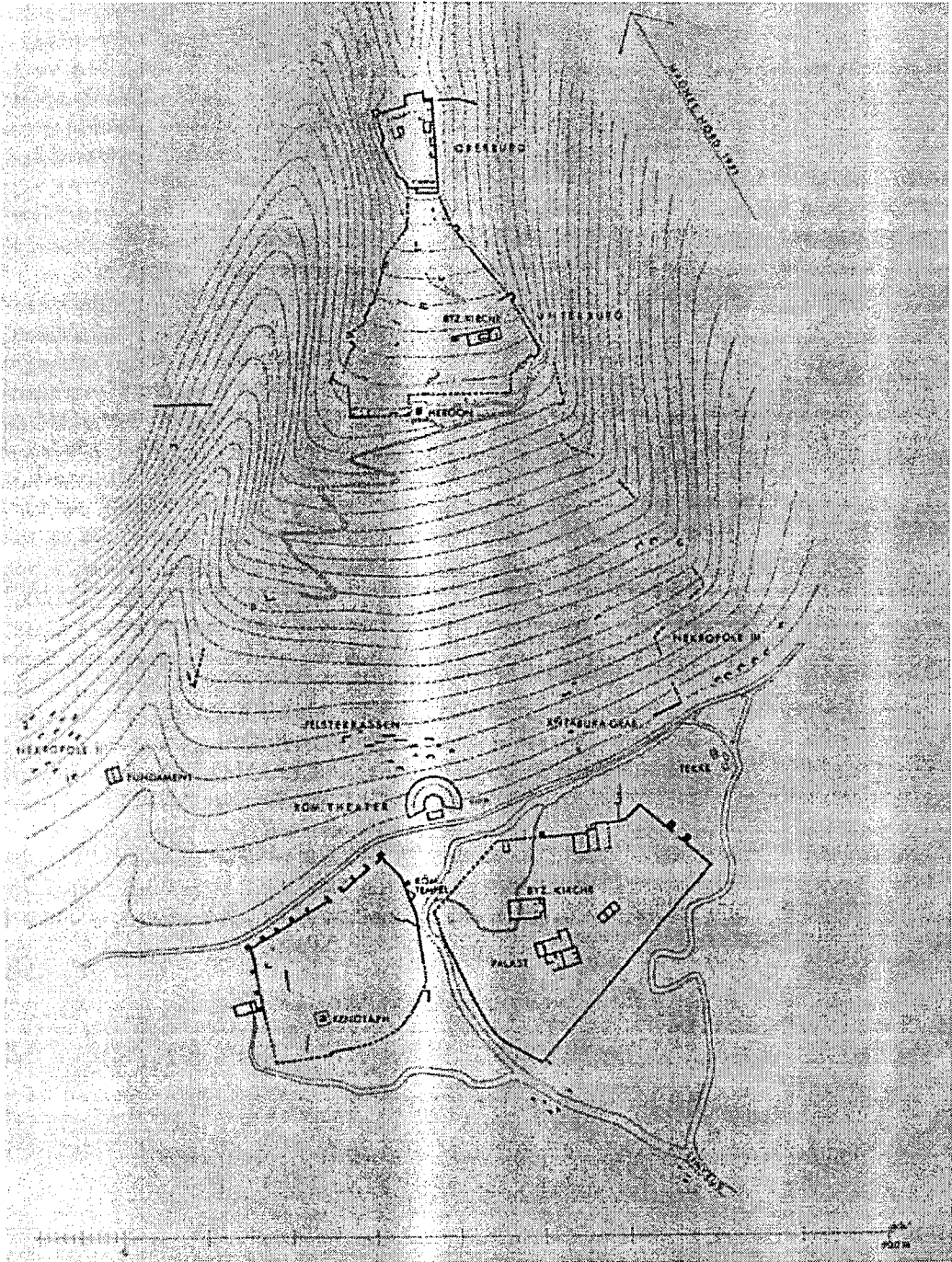

a

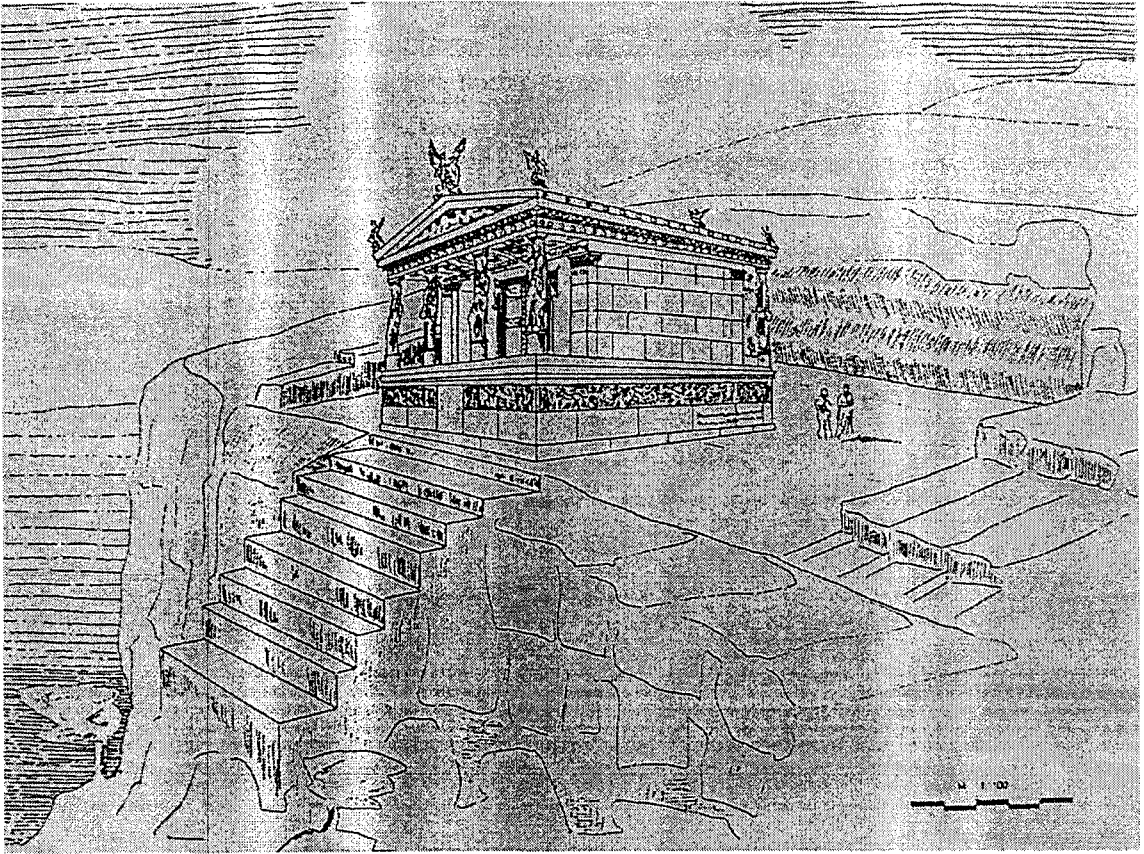

b

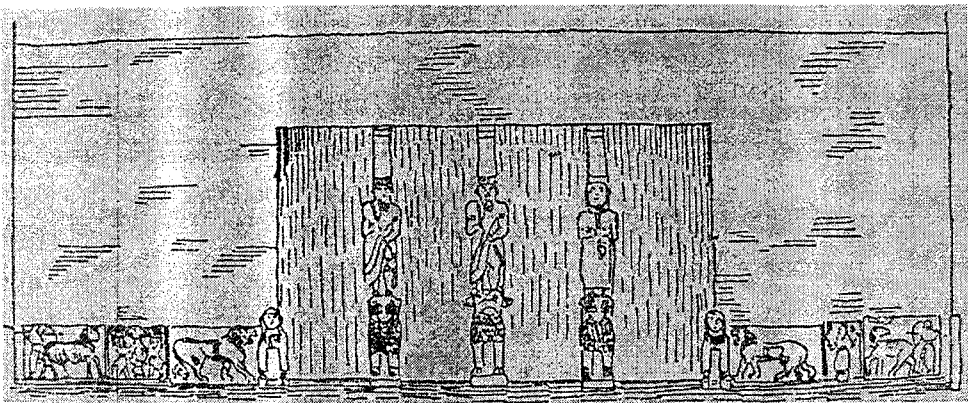
Şekil 15

Şekil 16

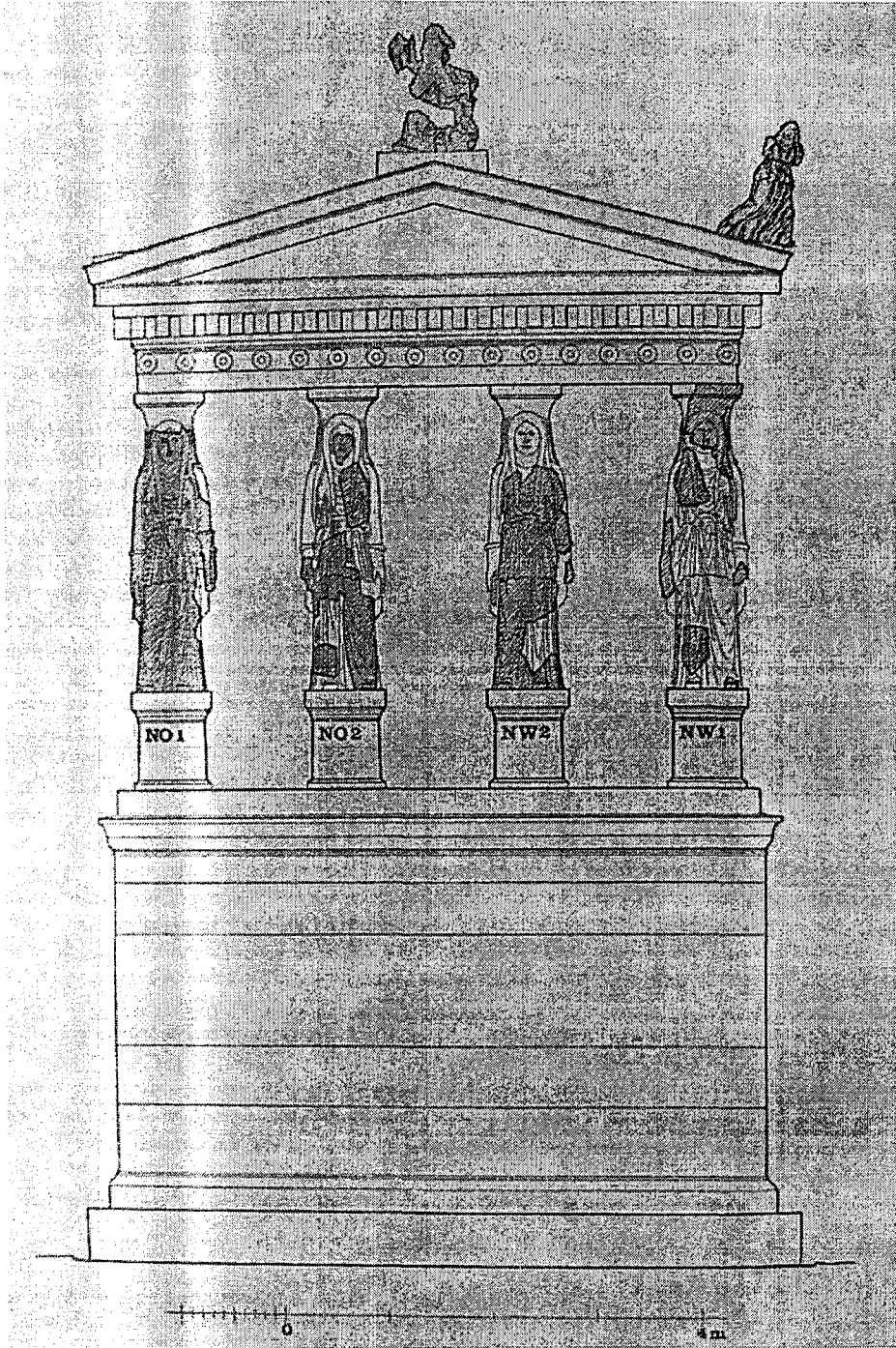

a

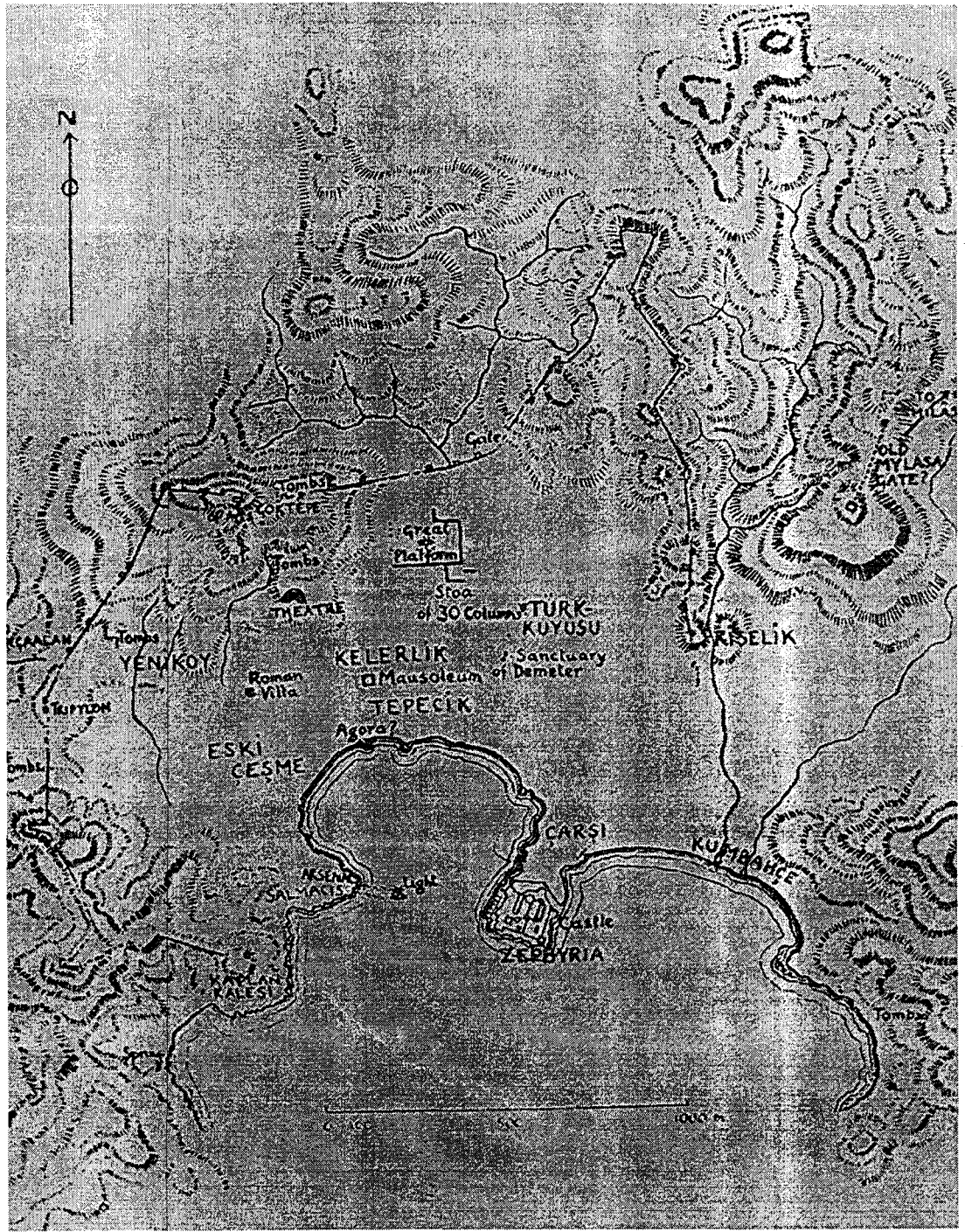
b

Şekil 17

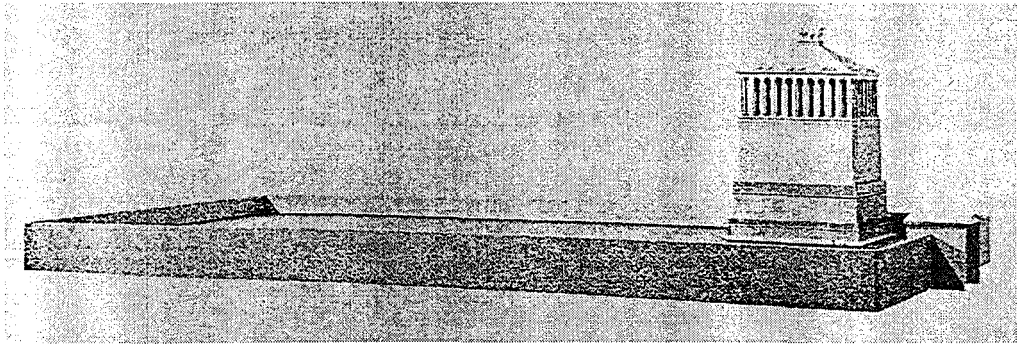

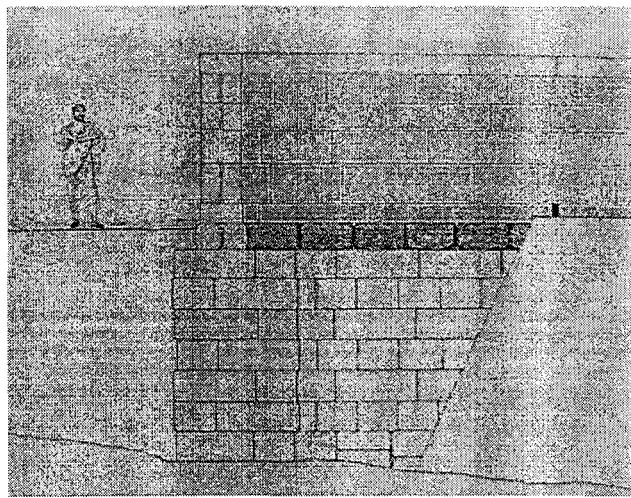
Şekil 19

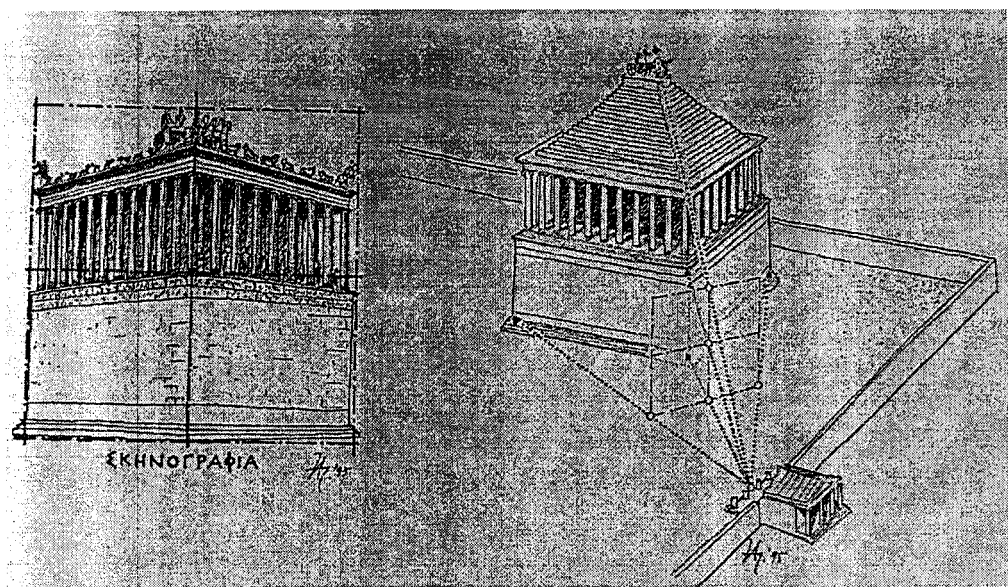
Şekil 20

a

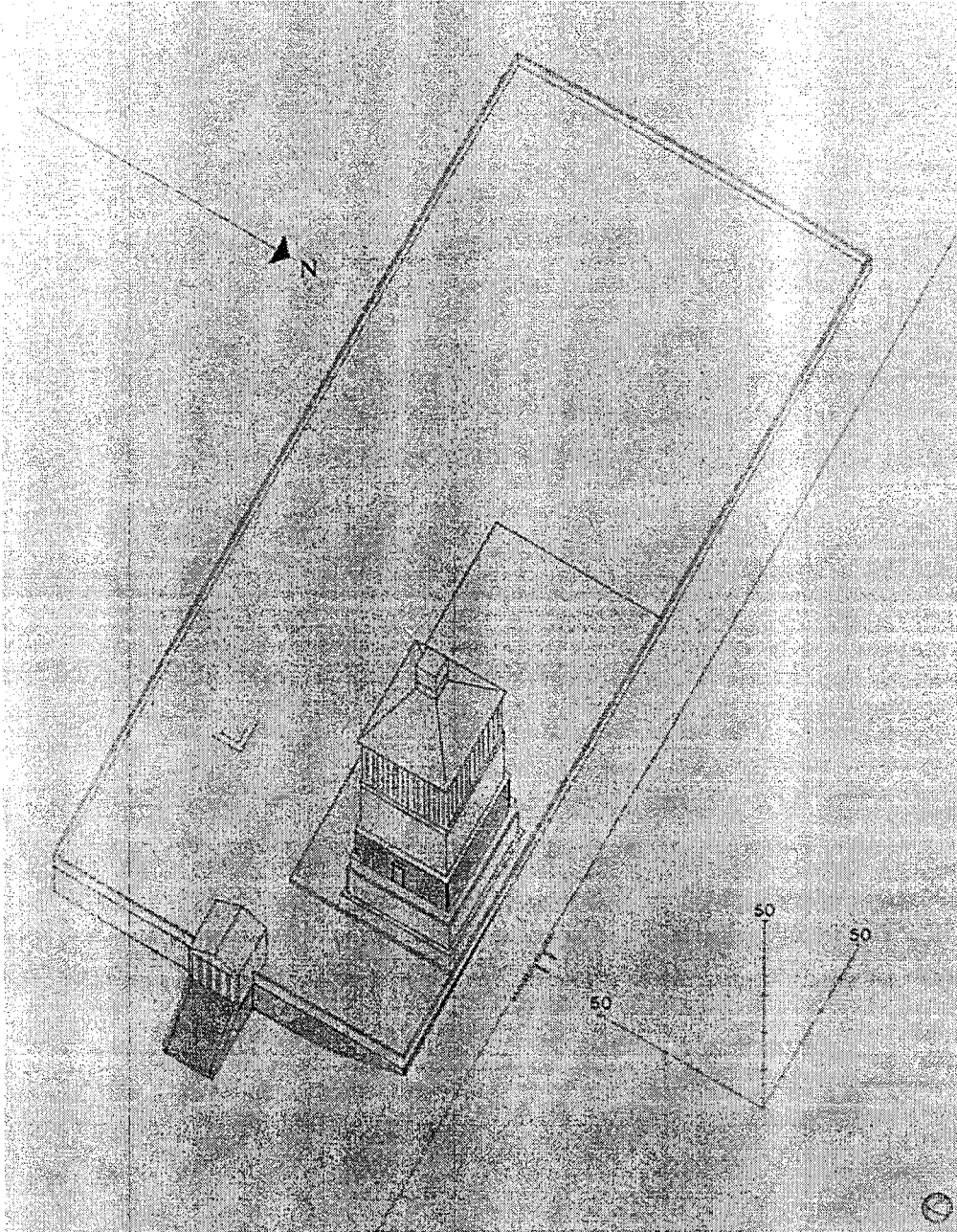

b

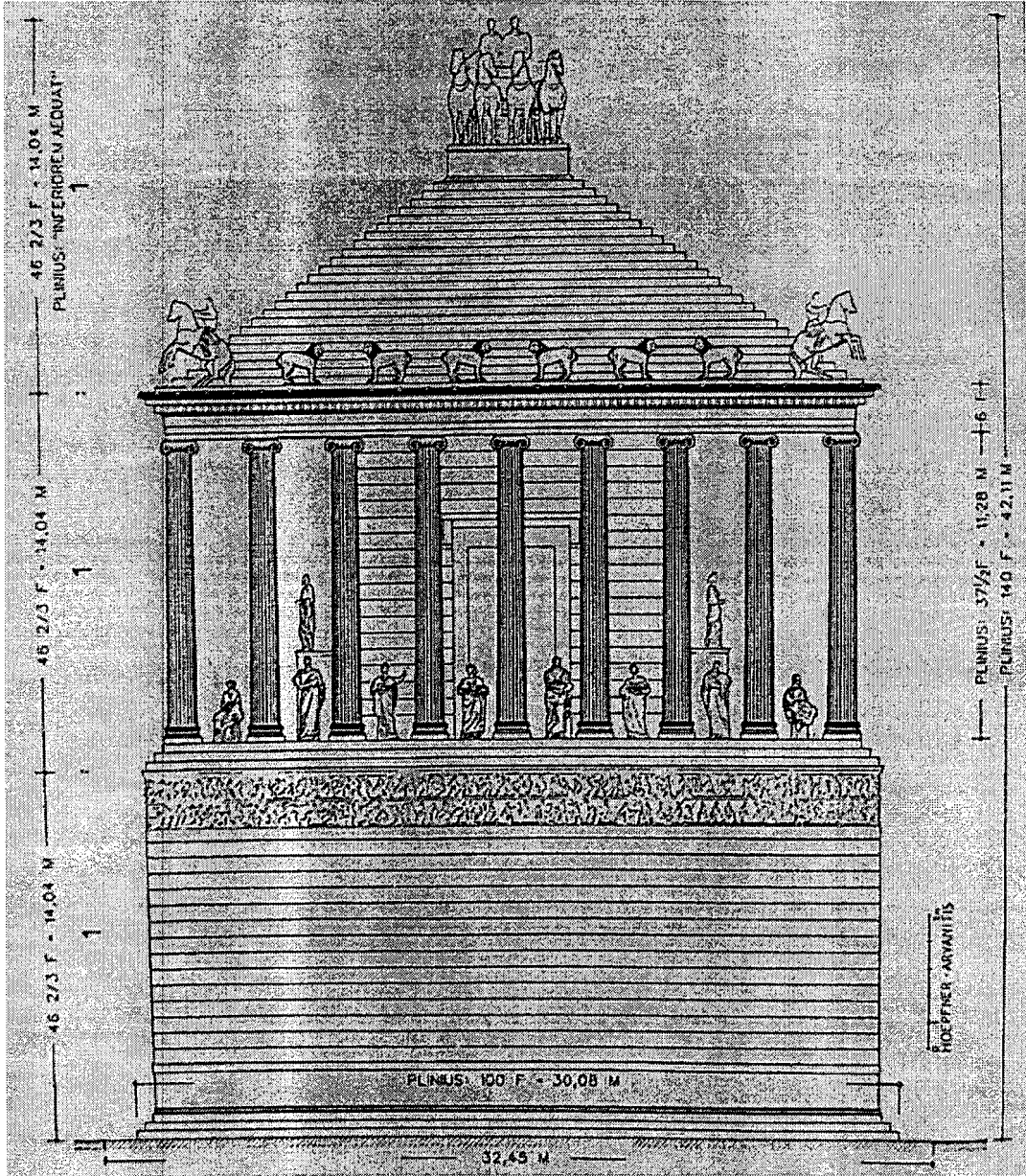

c

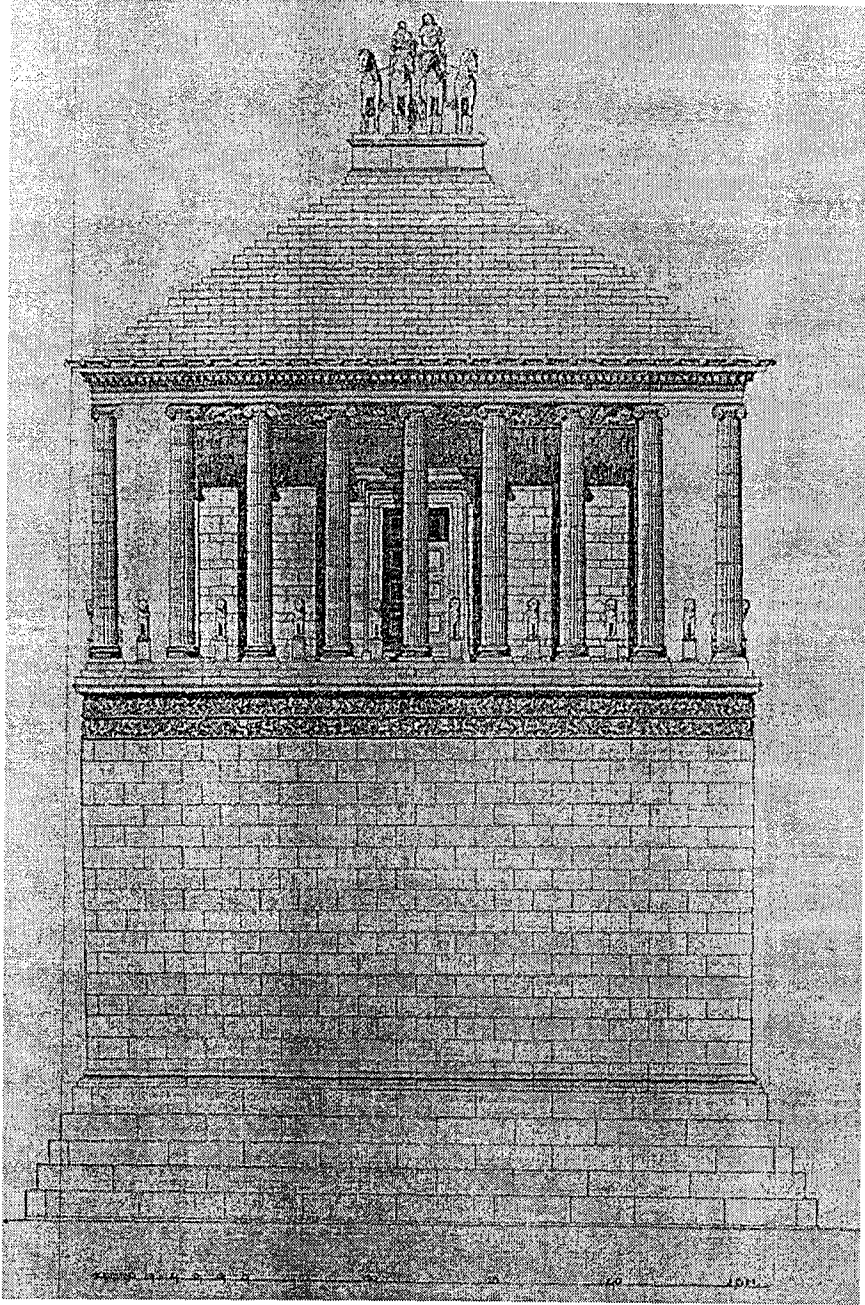
Şekil 21

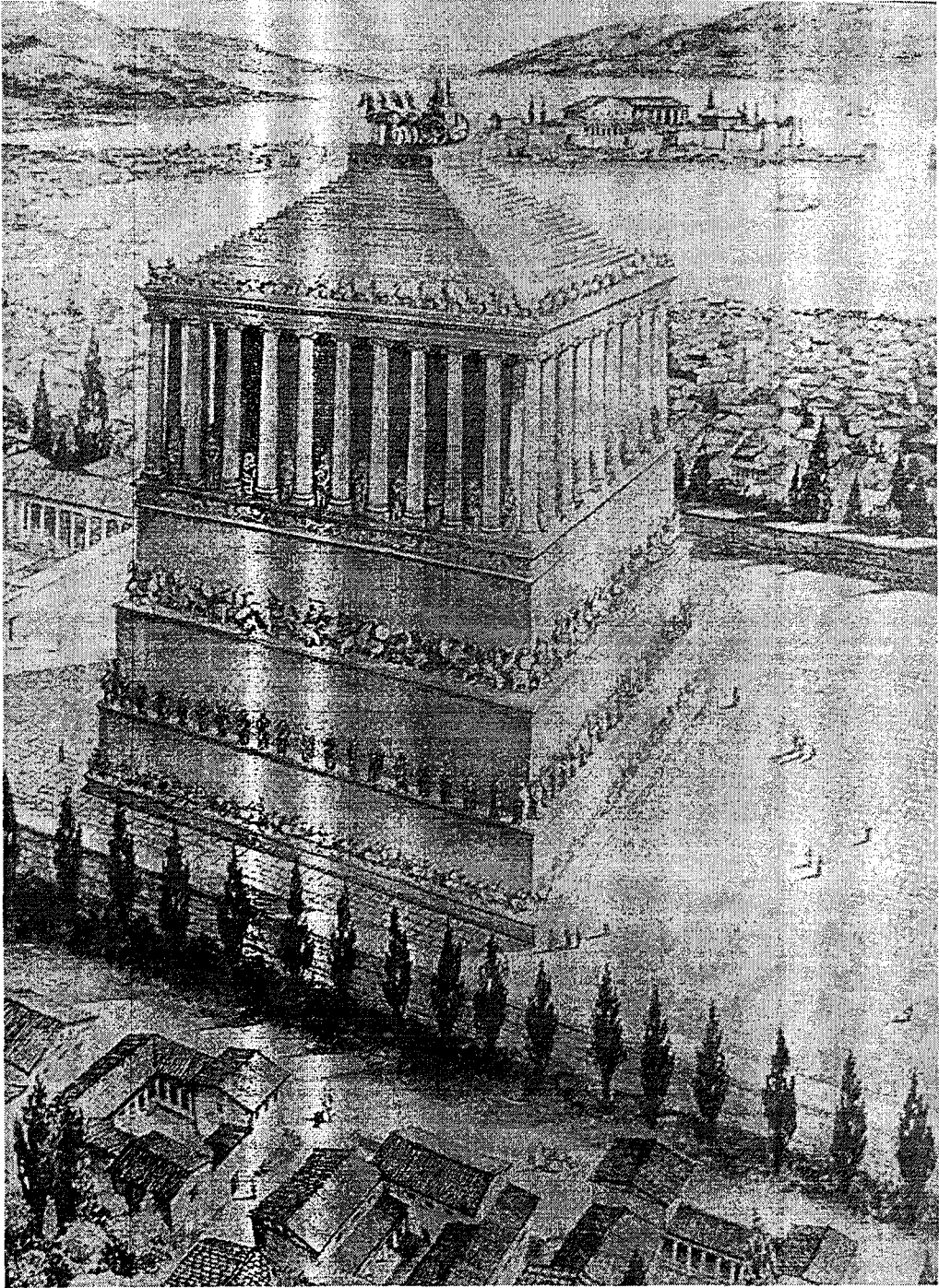
Şekil 22

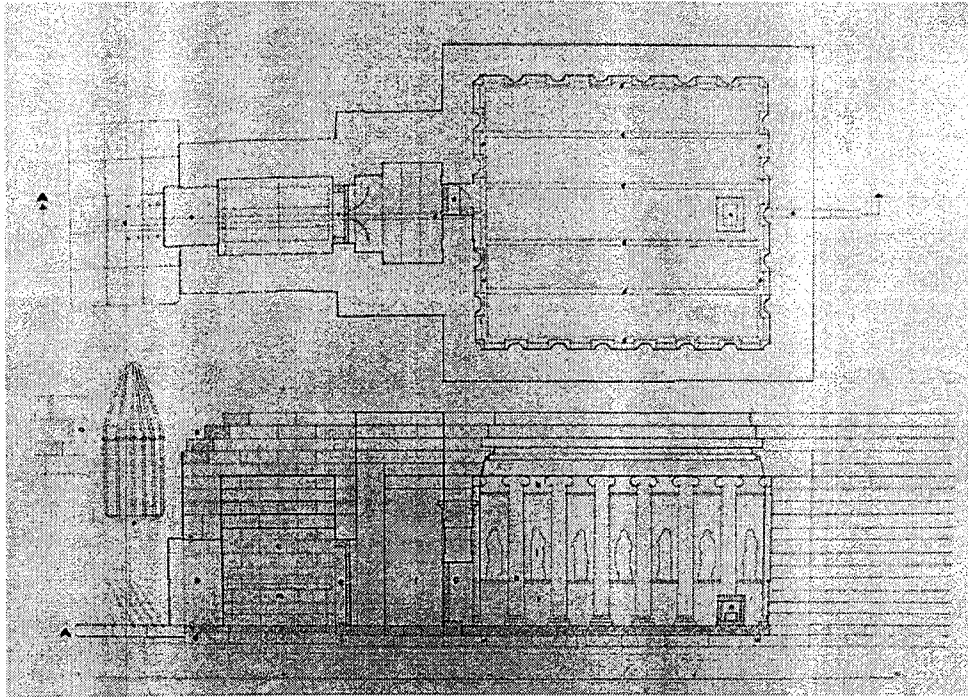
Şekil 23

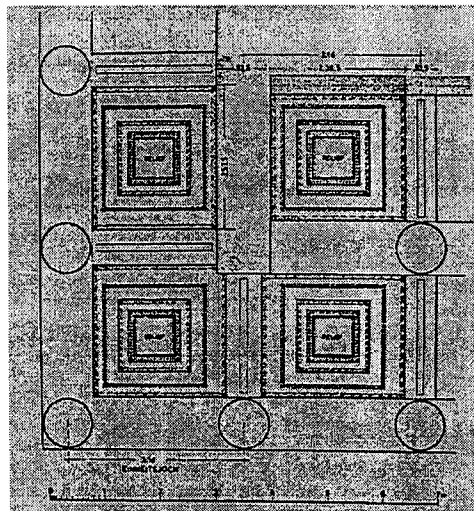
Şekil 24

Şekil 26

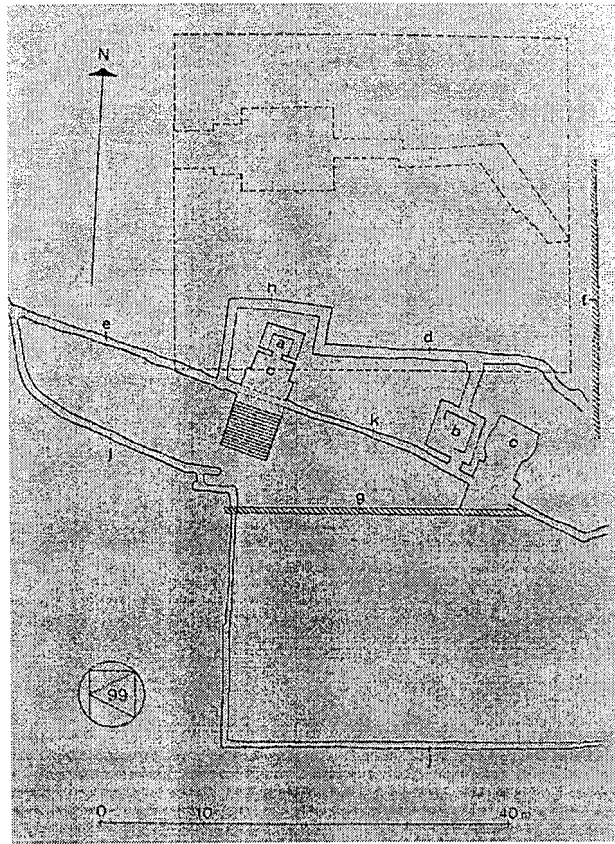

a

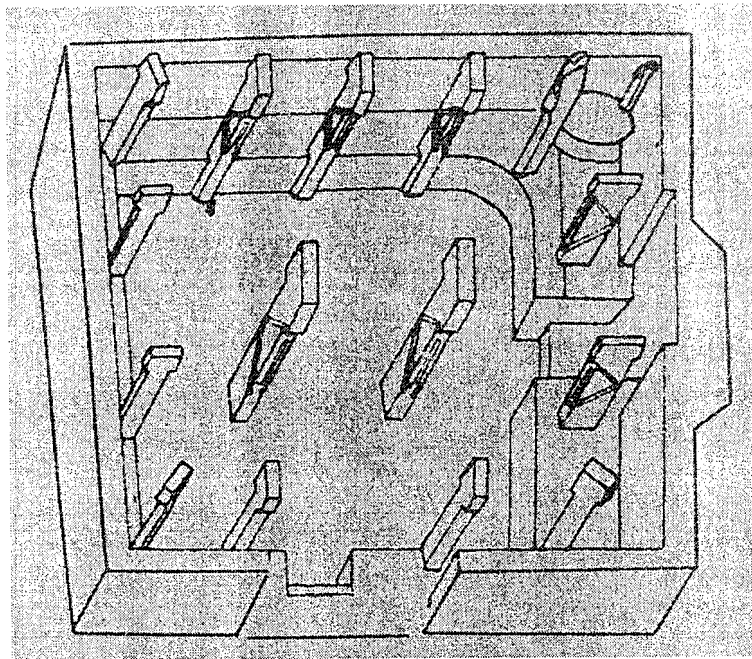

b

Şekil 27

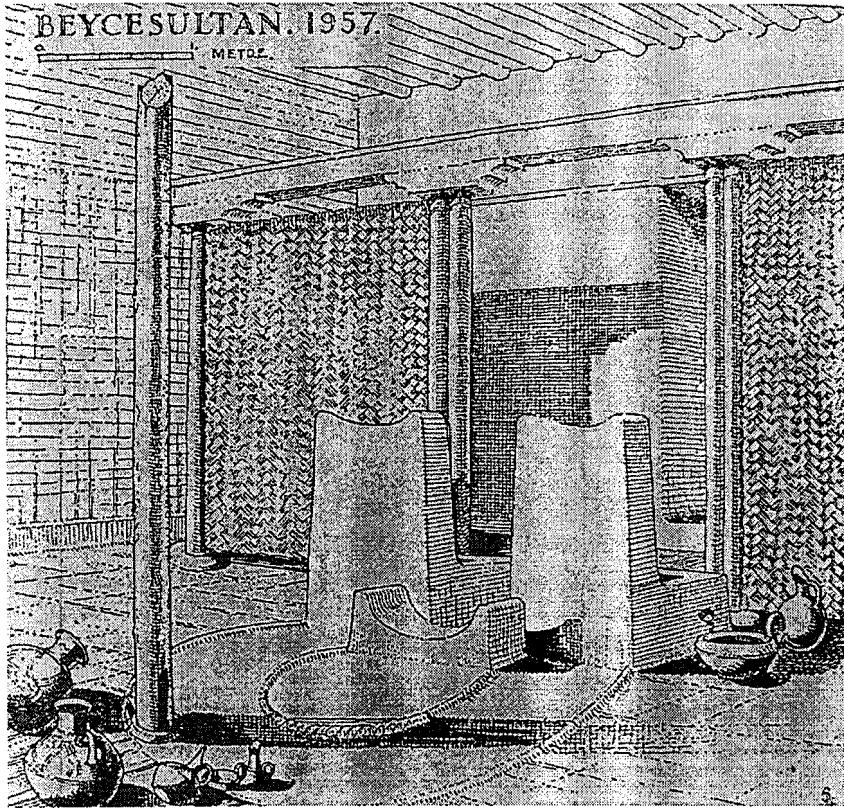

a

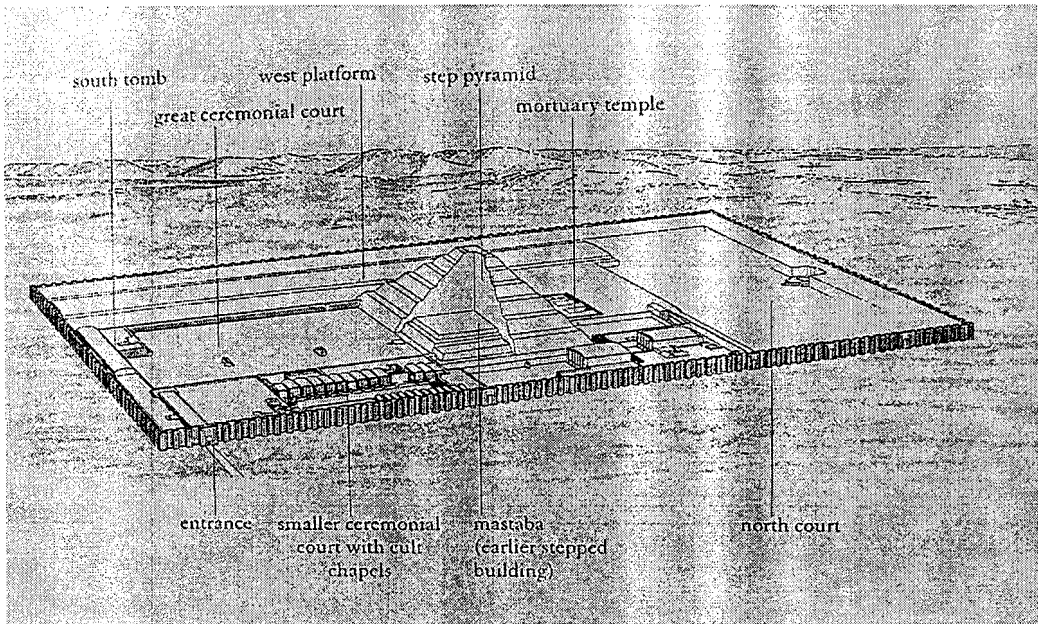

b

Şekil 28

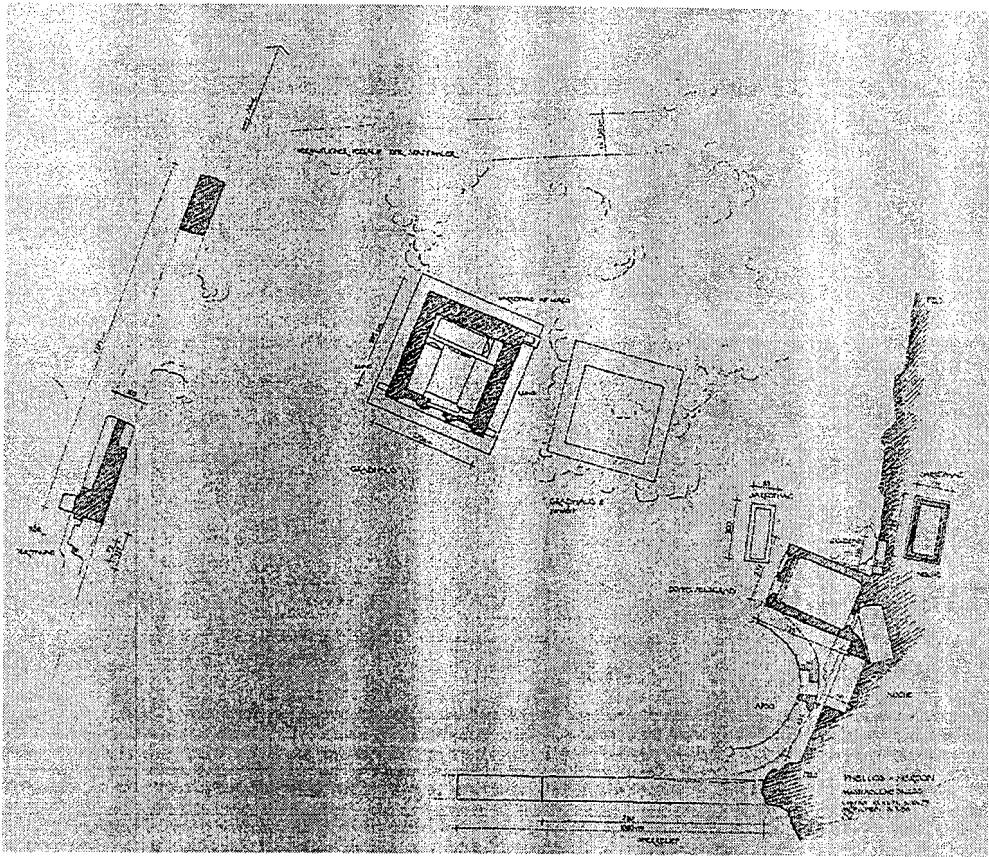

a

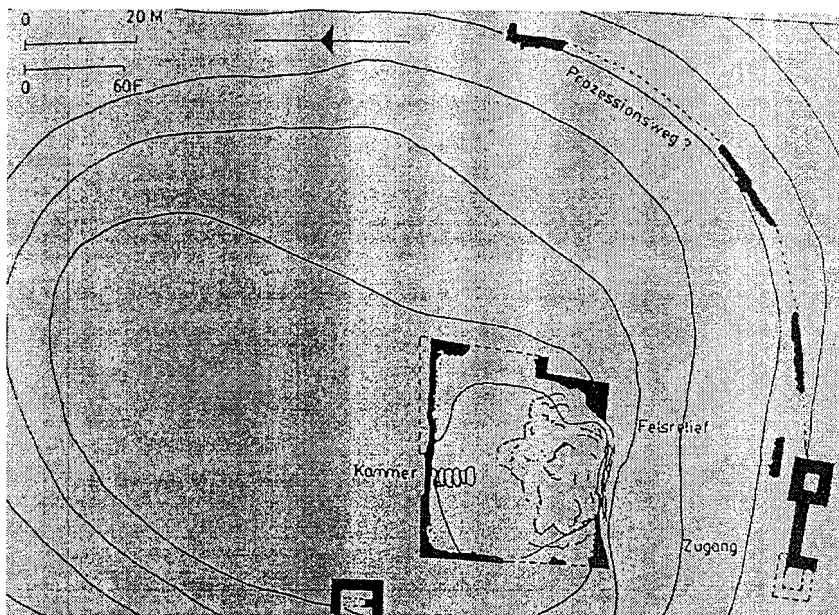

b

Şekil 29

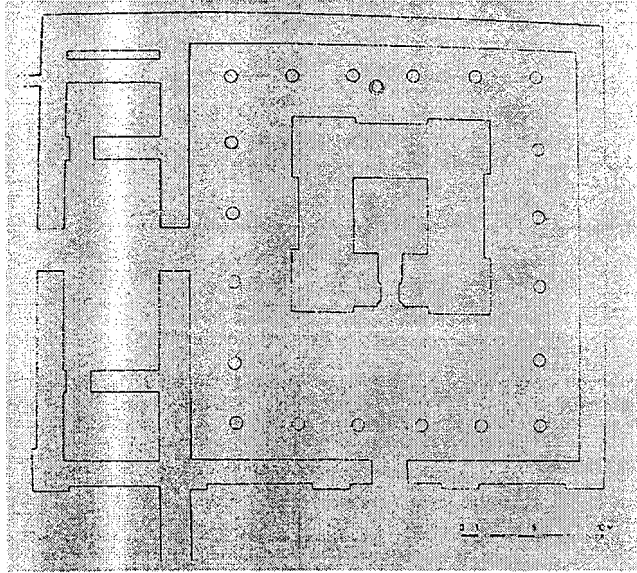

a

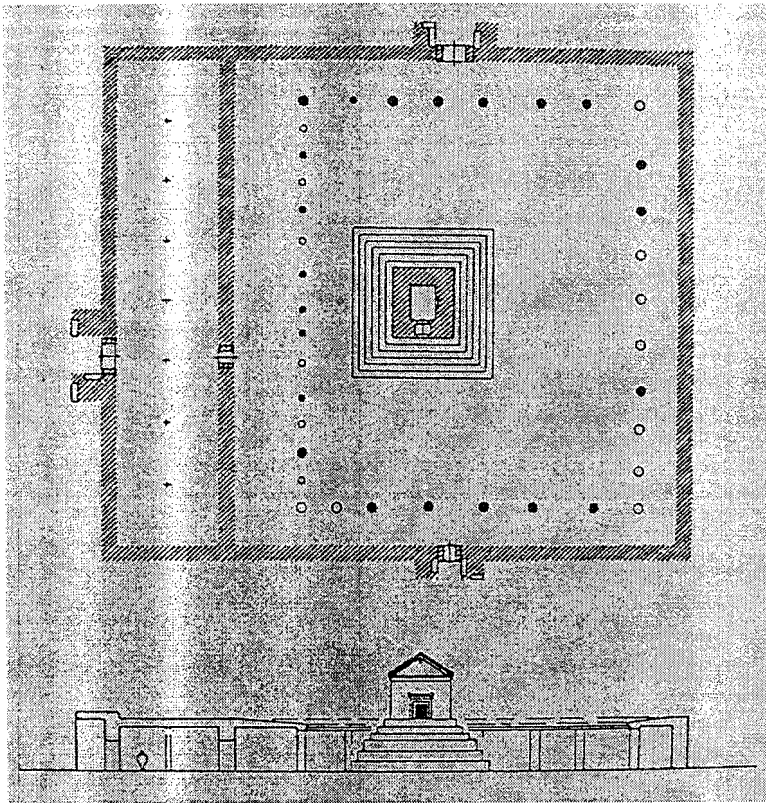

b

Şekil 30

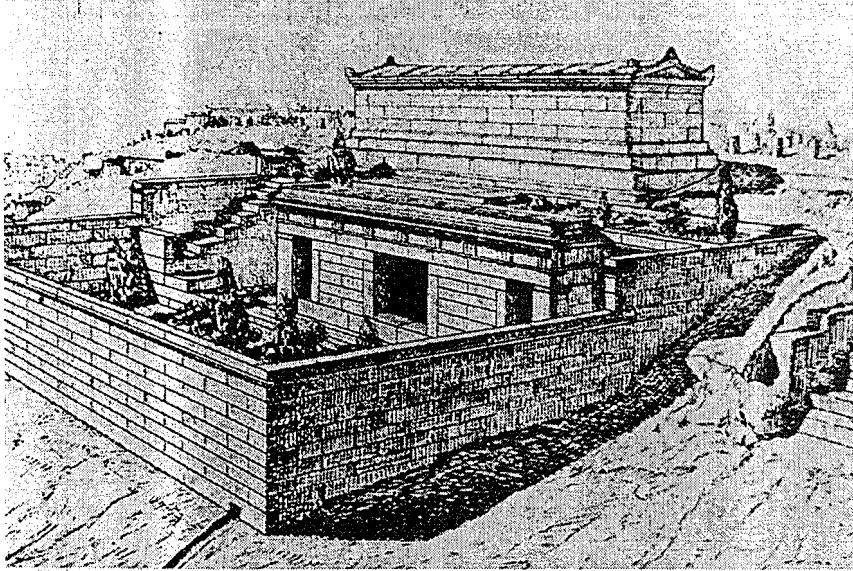

a

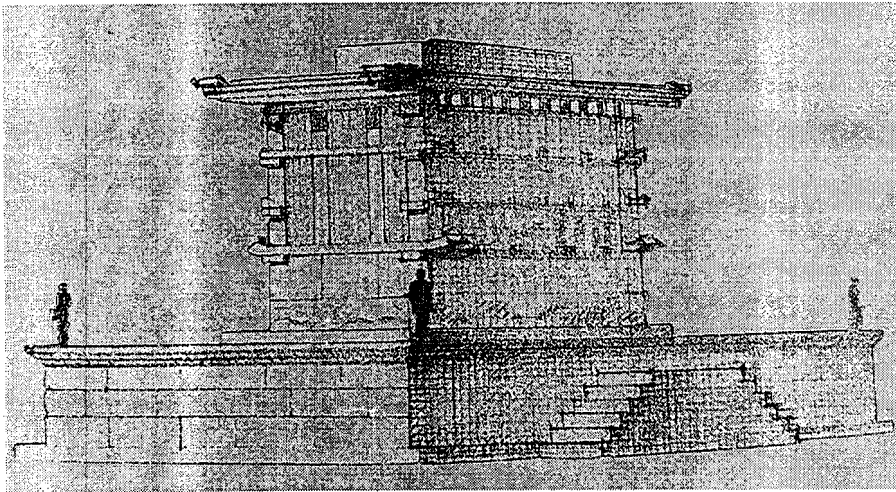

b

Şekil 31

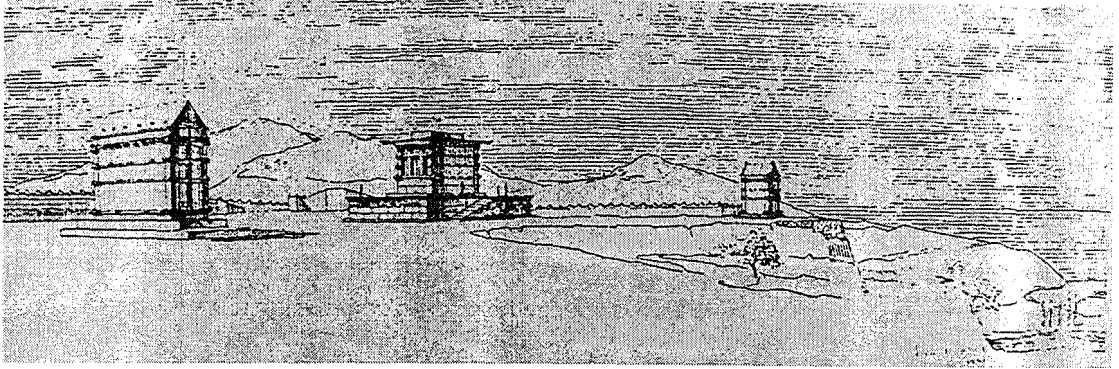

a

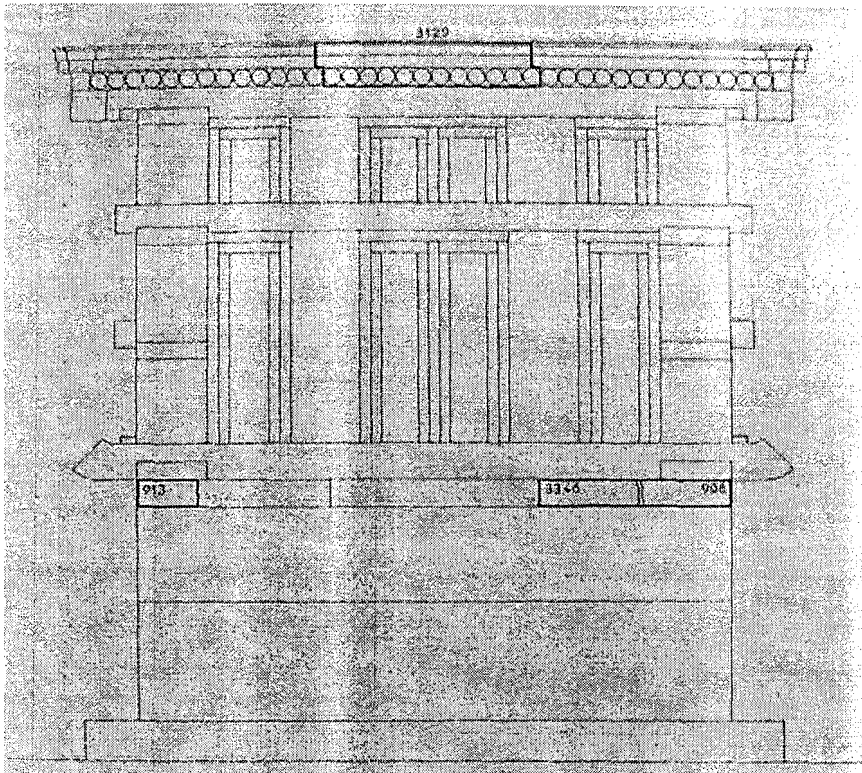

b

Şekil 32

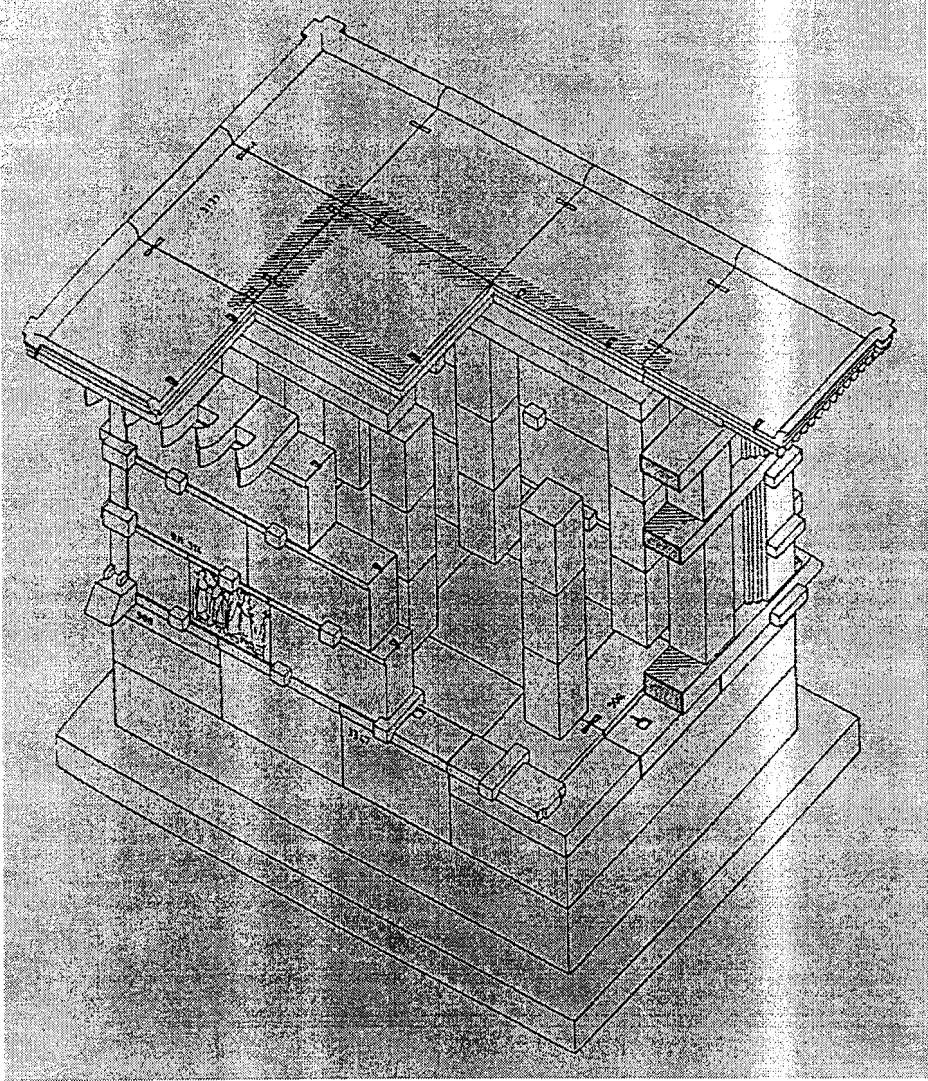

a

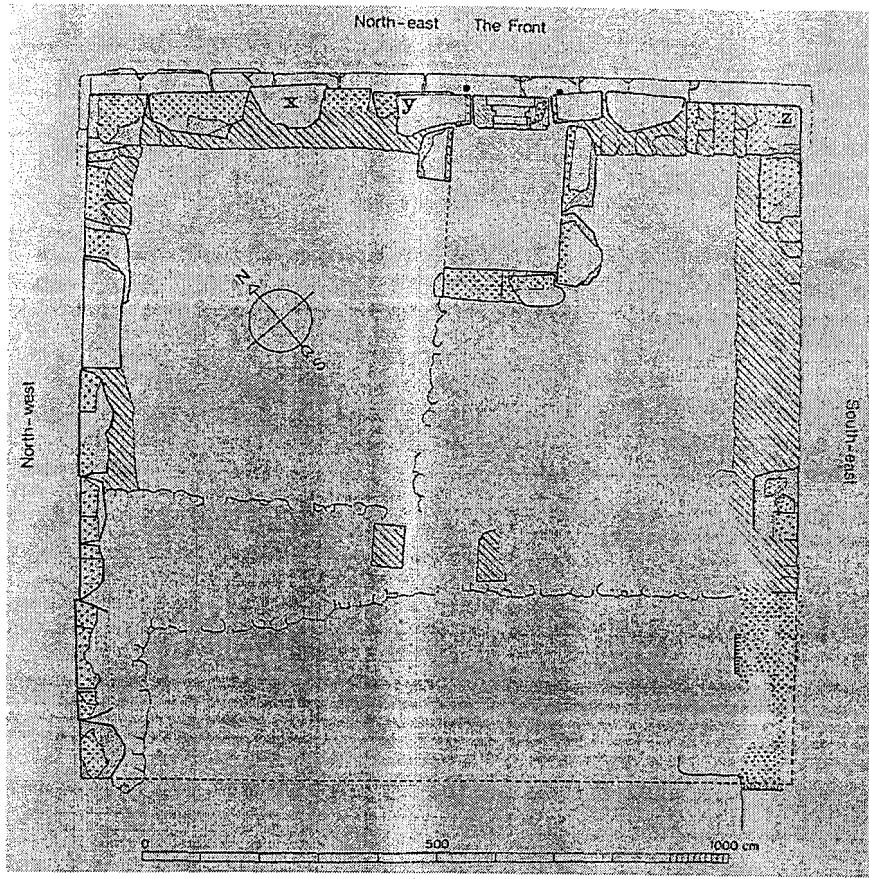

b

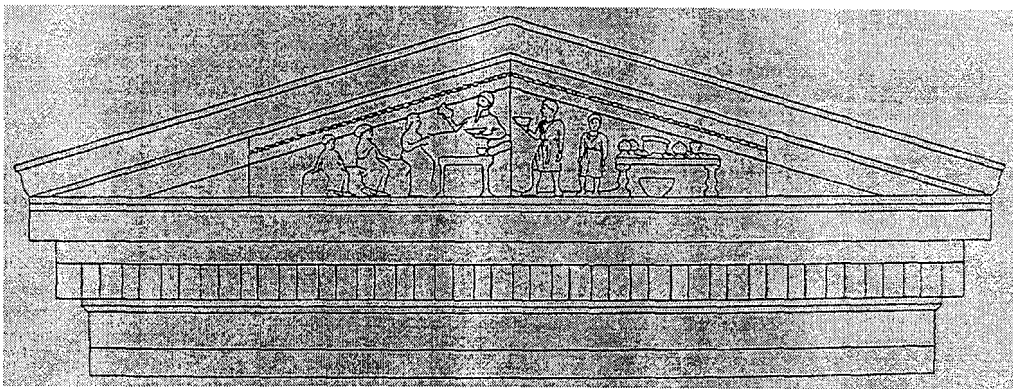
Şekil 33

Şekil 34

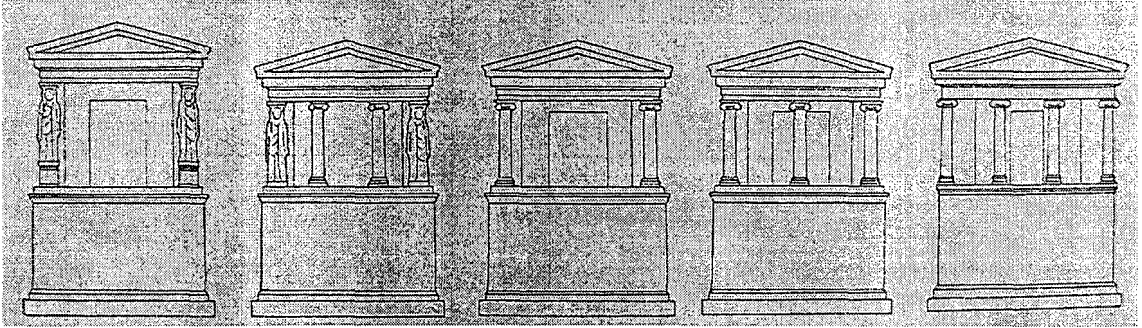

a

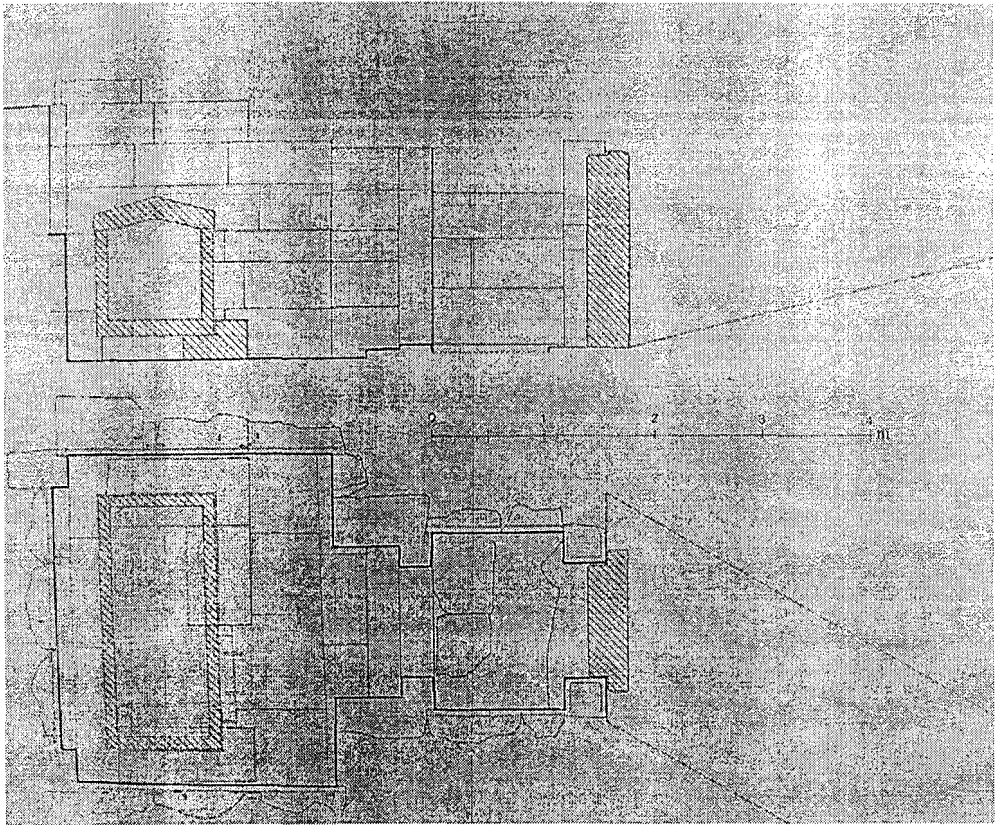

b

Şekil 35

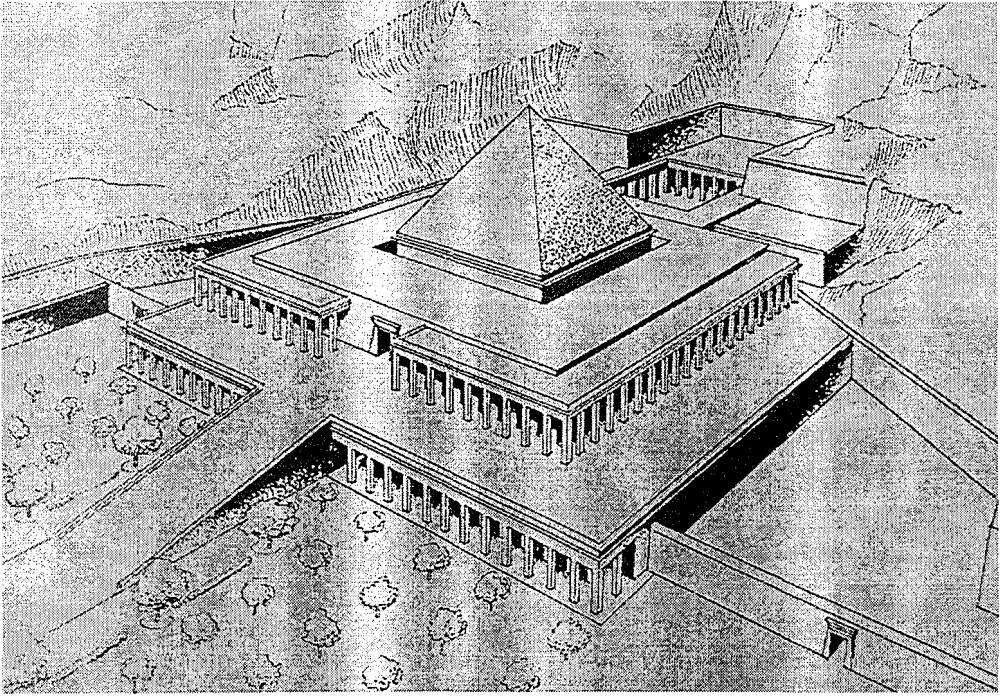

a

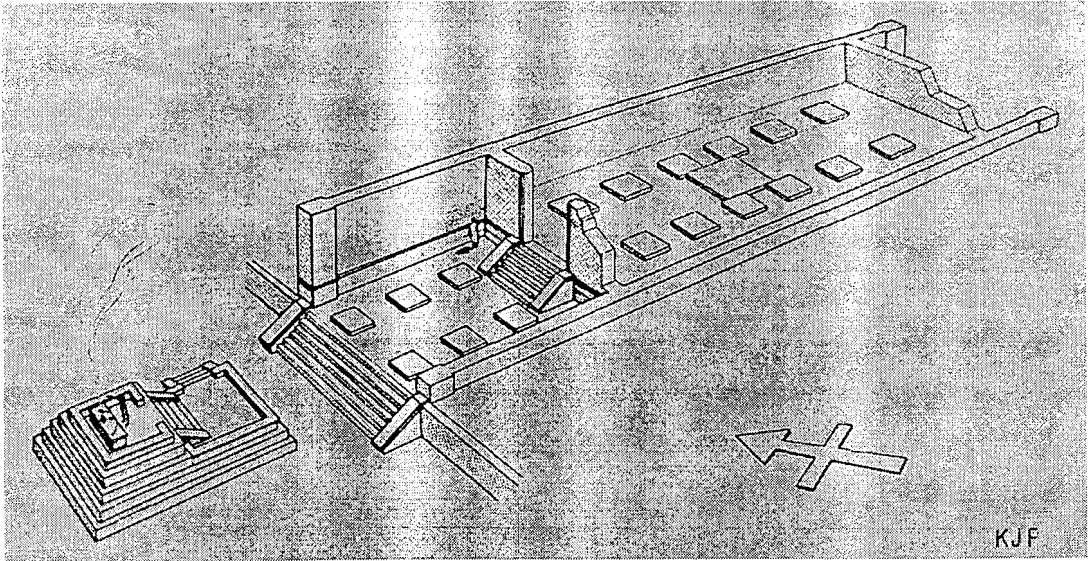

b

Şekil 36

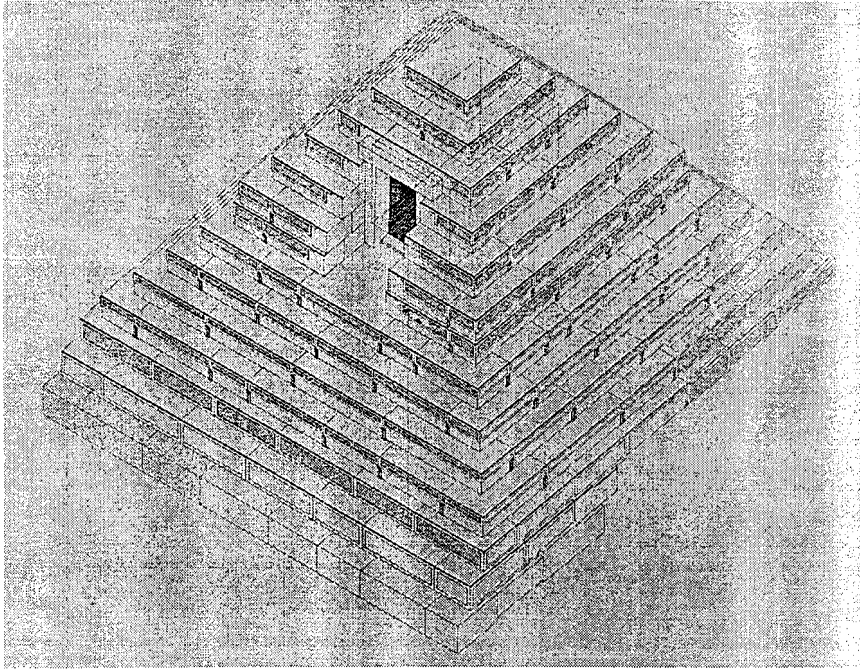

a

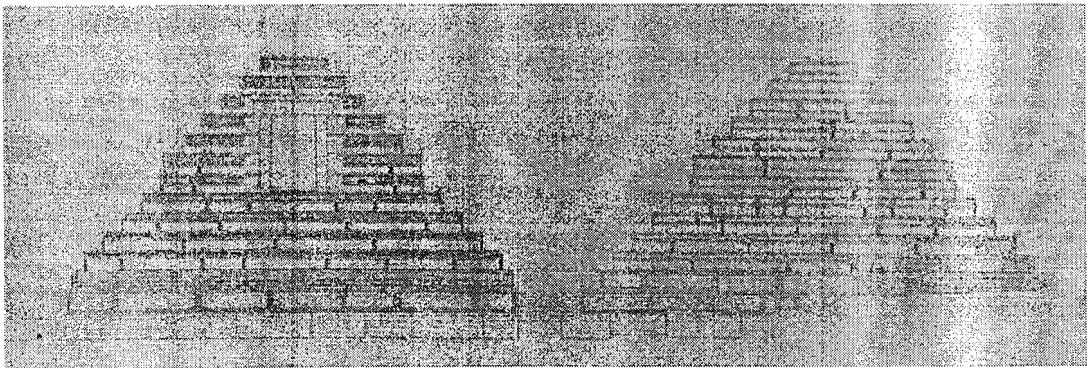

b

Şekil 37

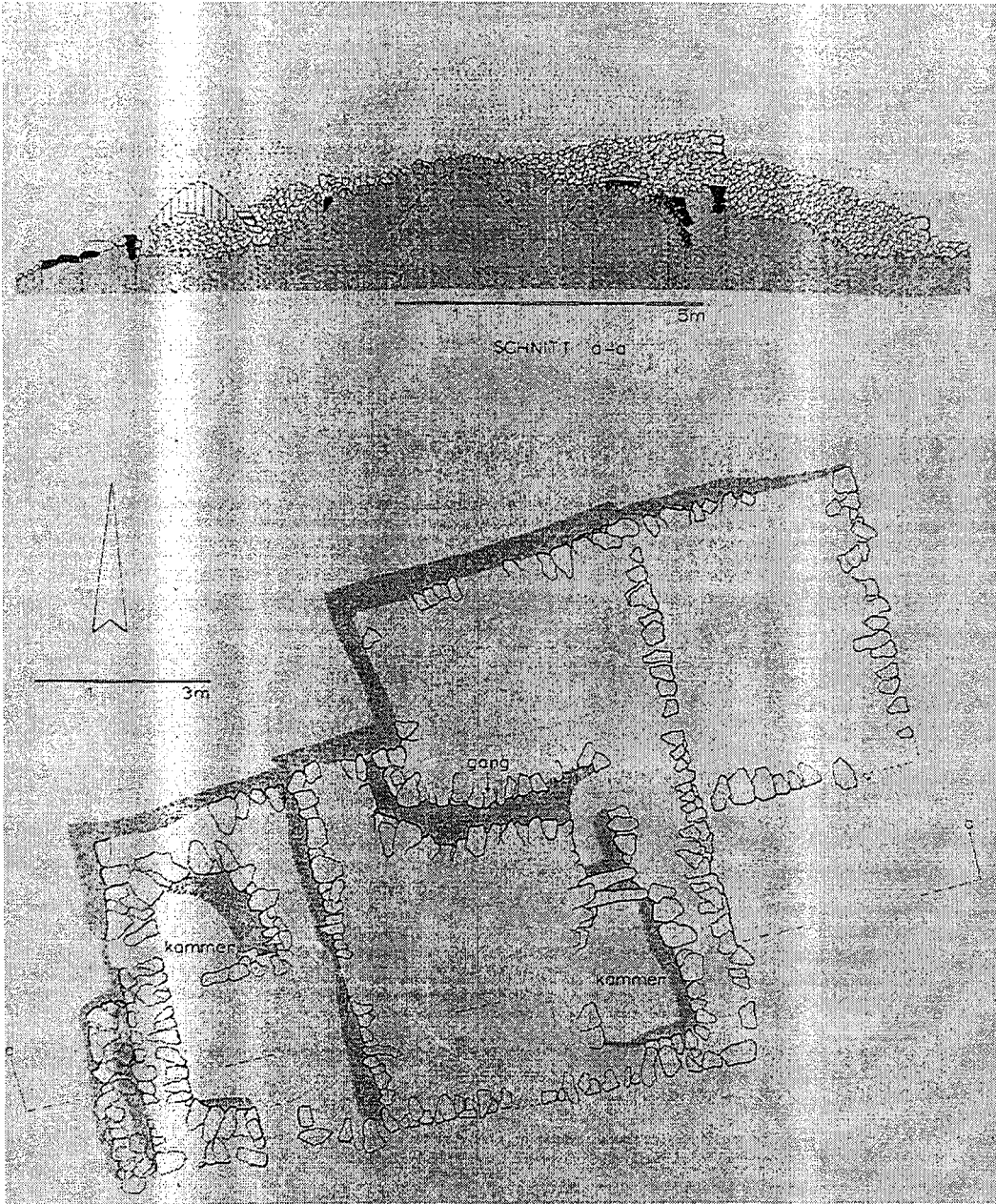

a

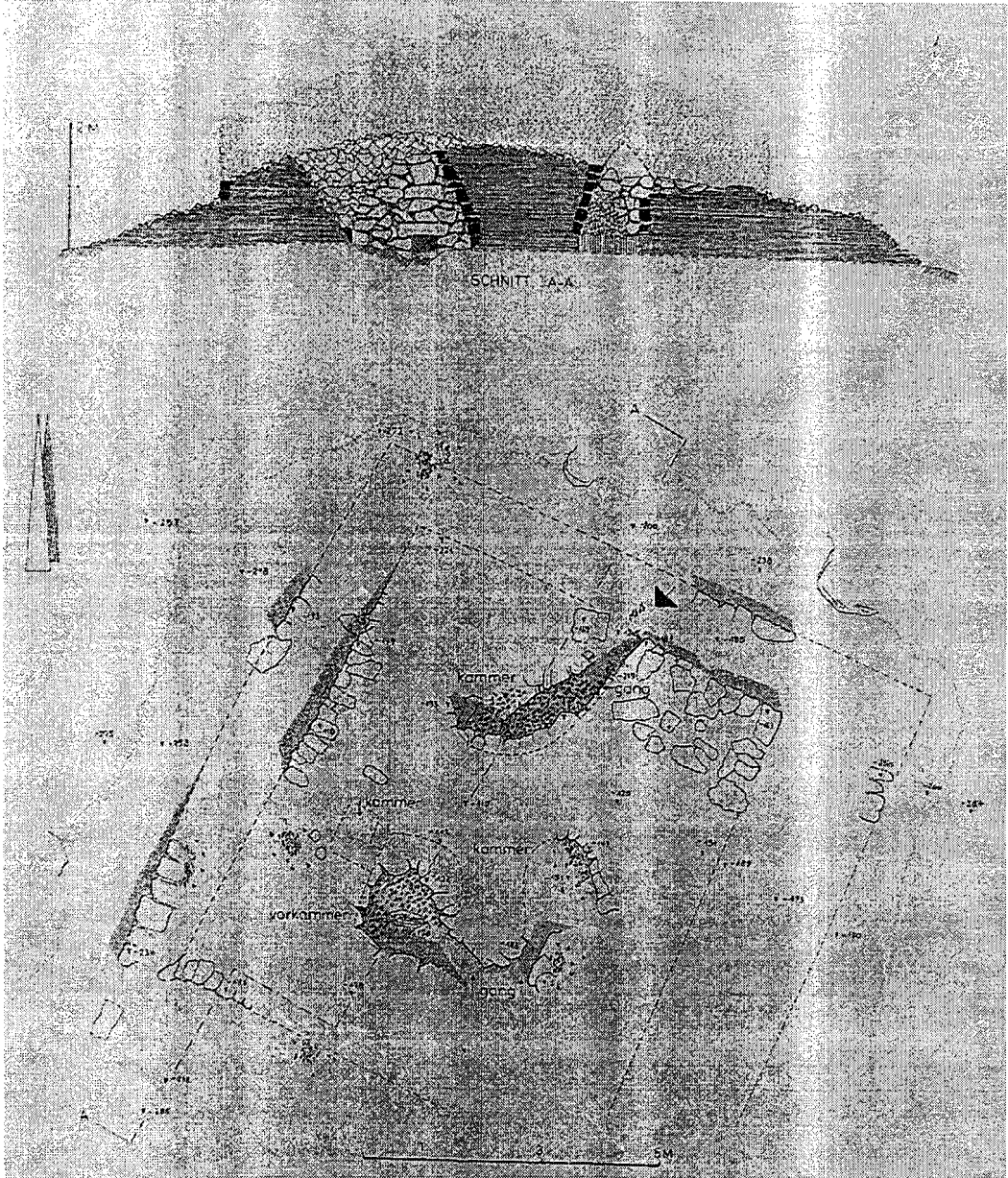

b

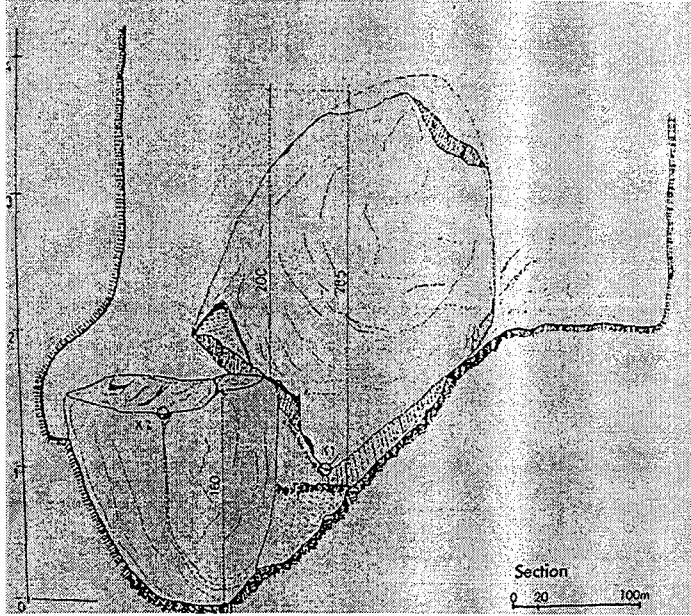
Şekil 38

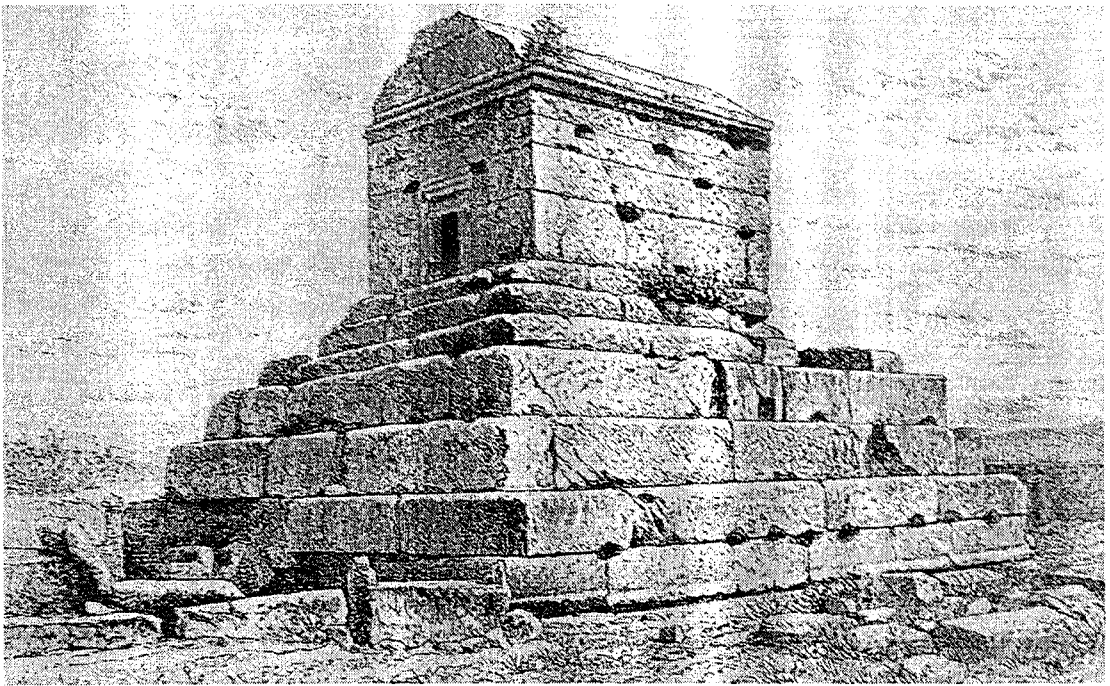
Şekil 39

Şekil 41

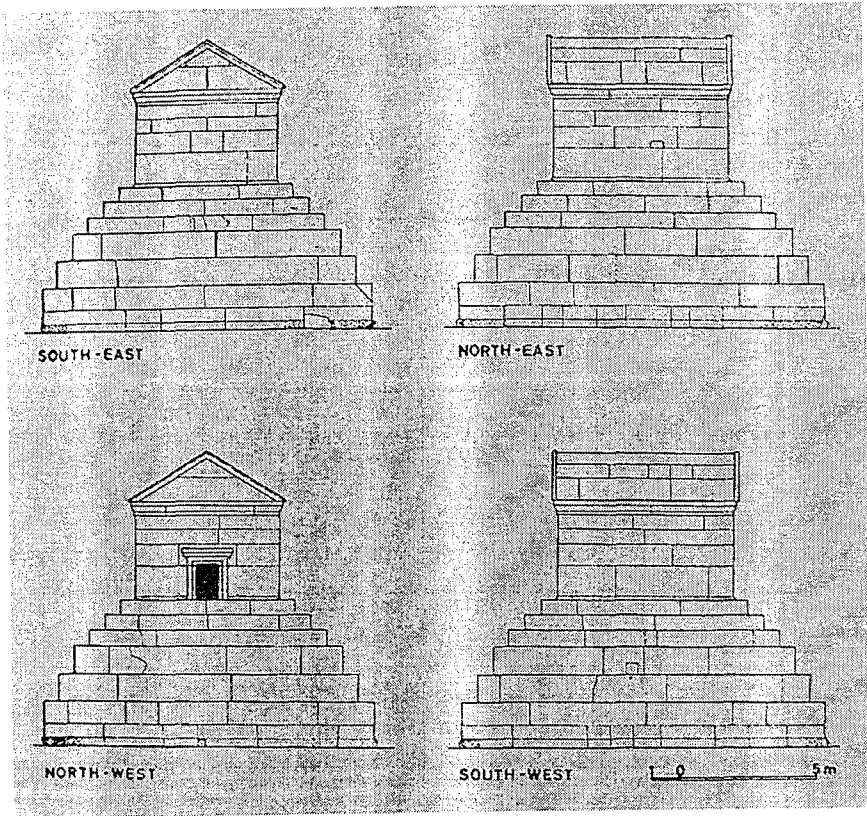

a

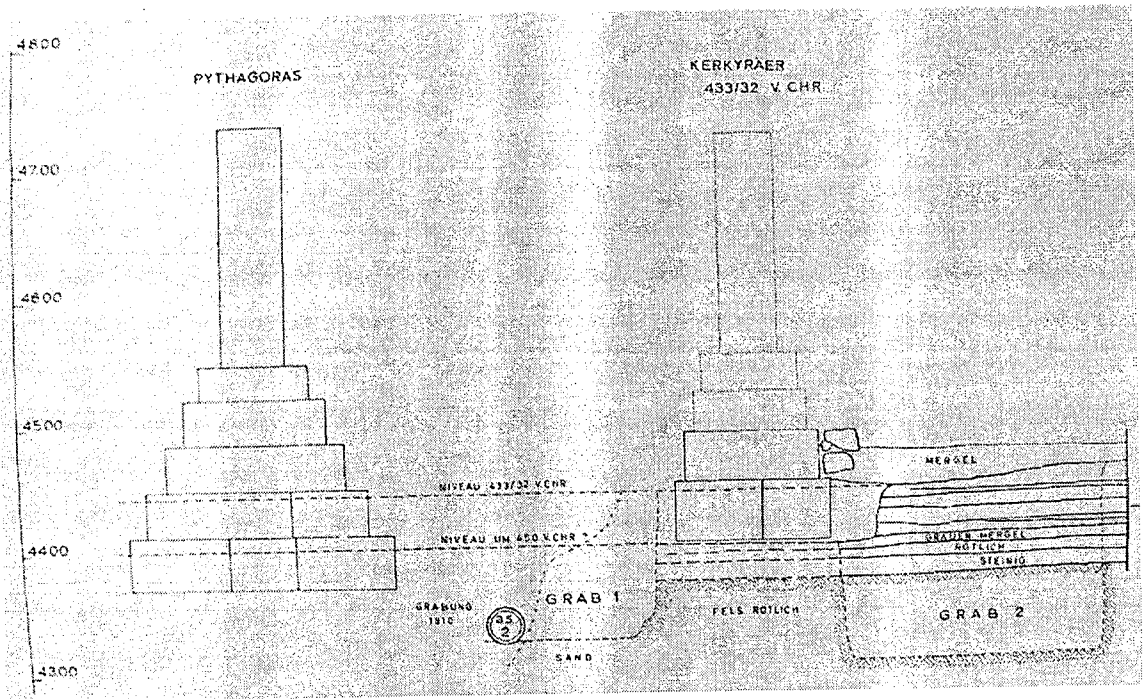

b

Şekil 42

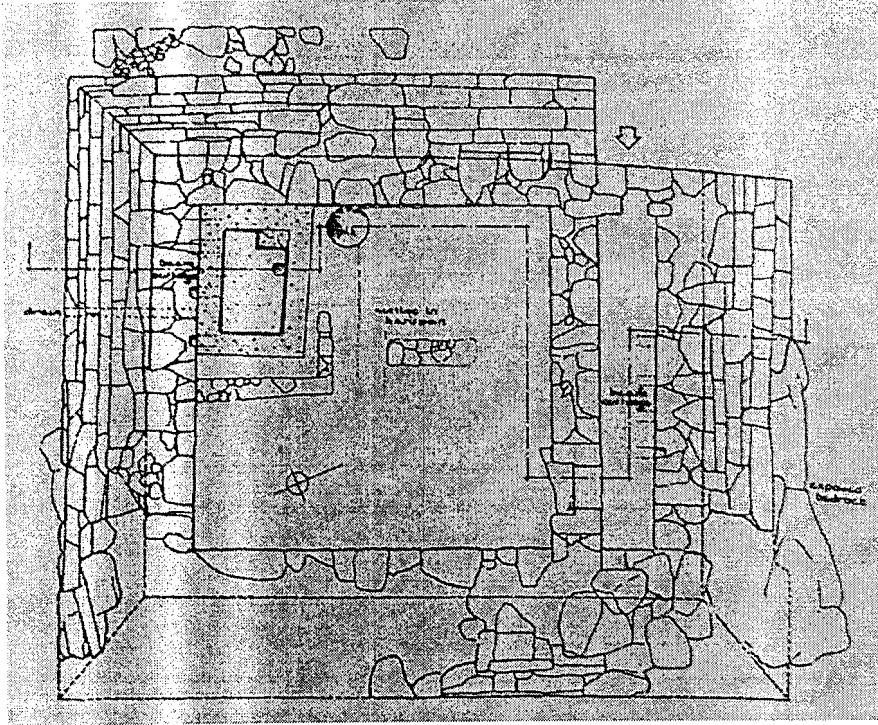

a

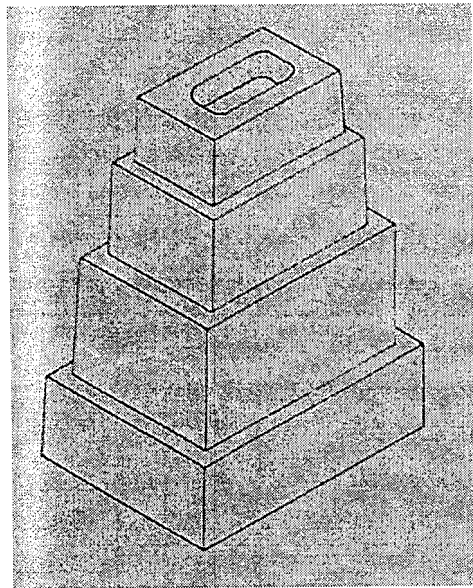

b

Şekil 43

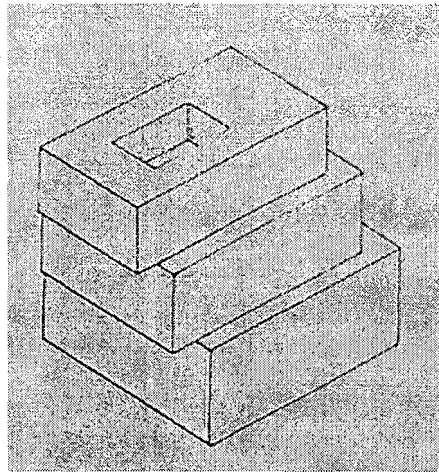

a

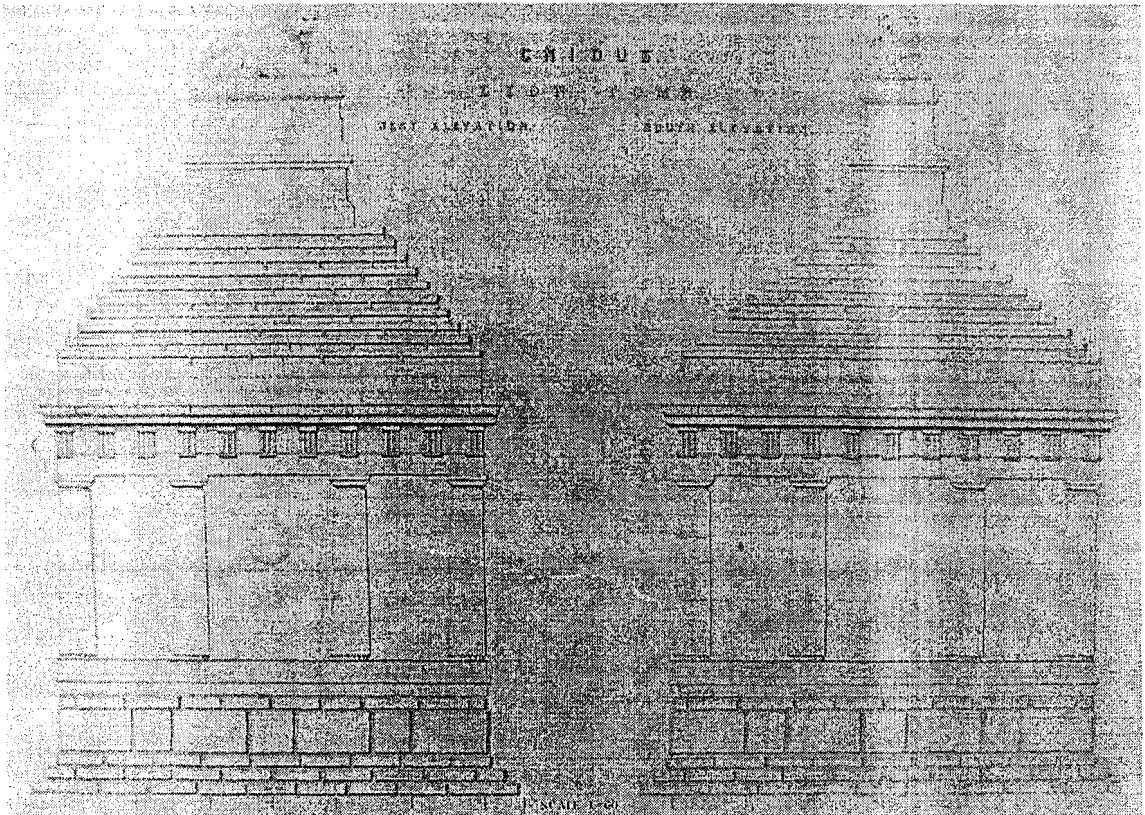

b

Şekil 44

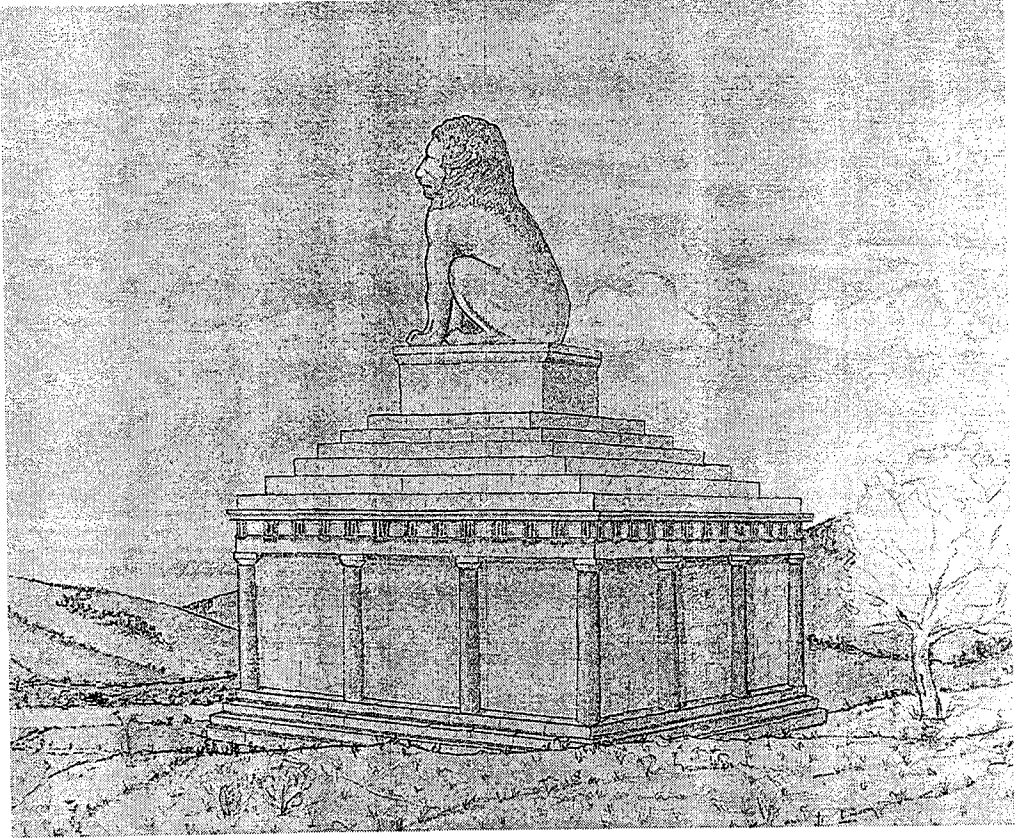

a

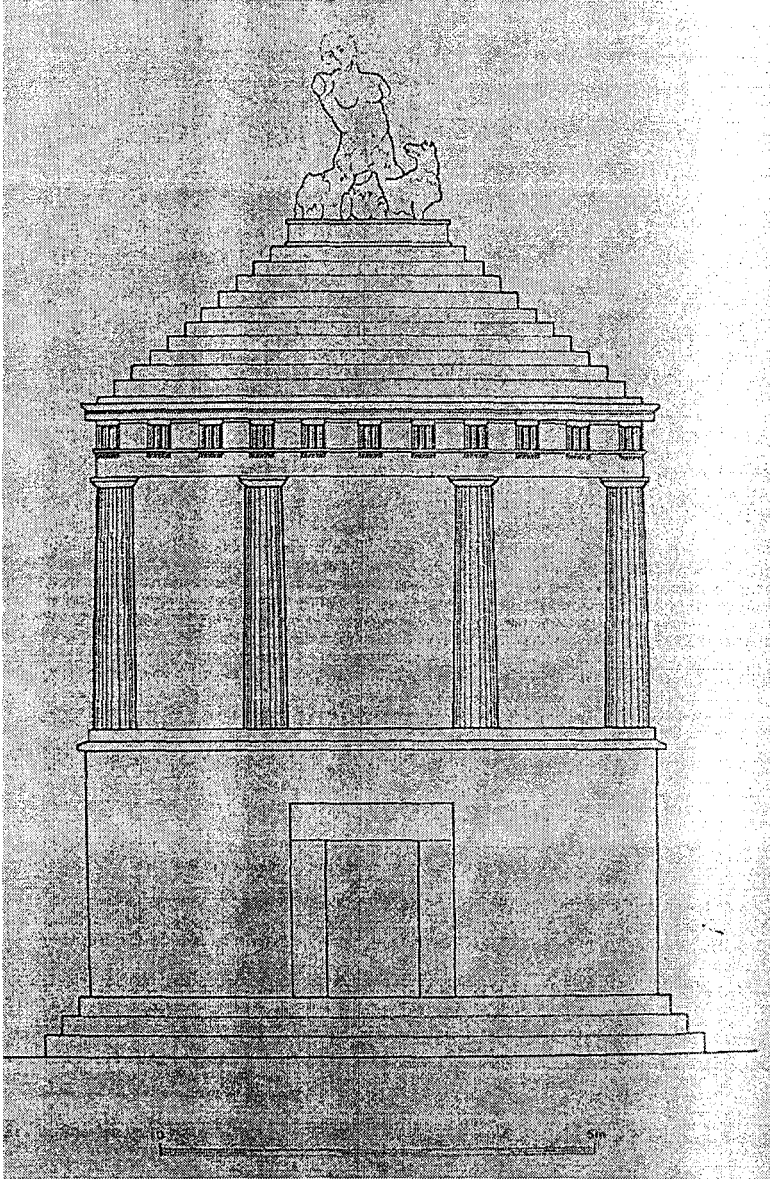

b

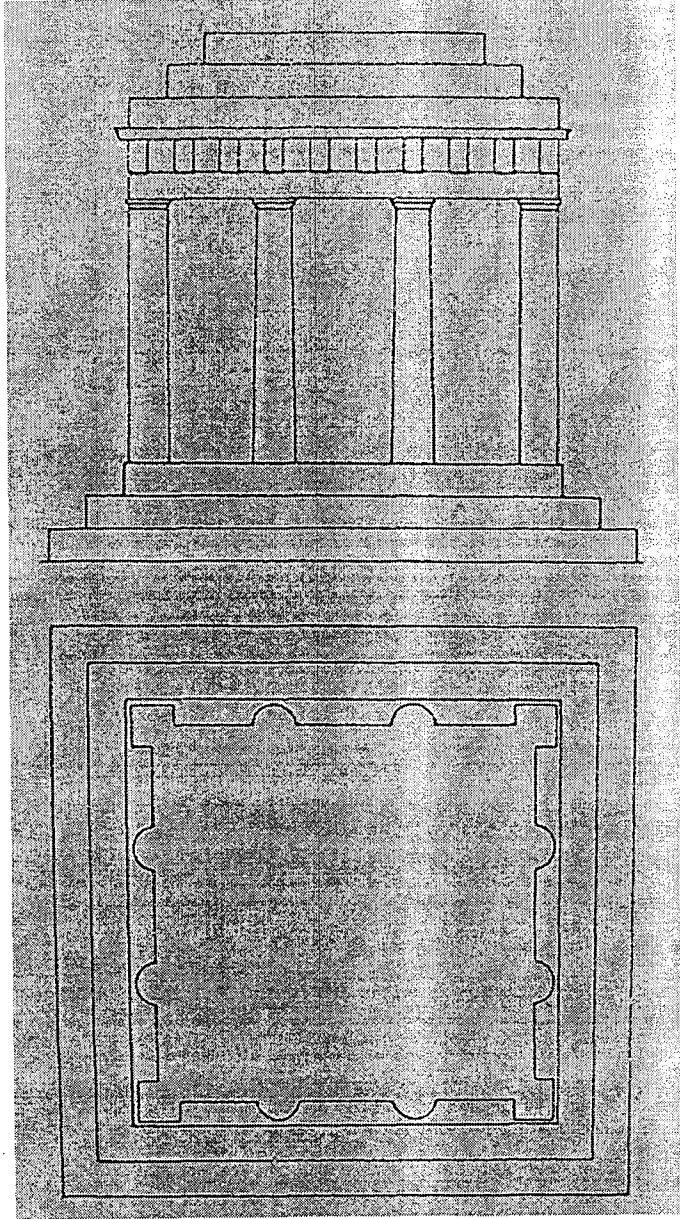
Şekil 45

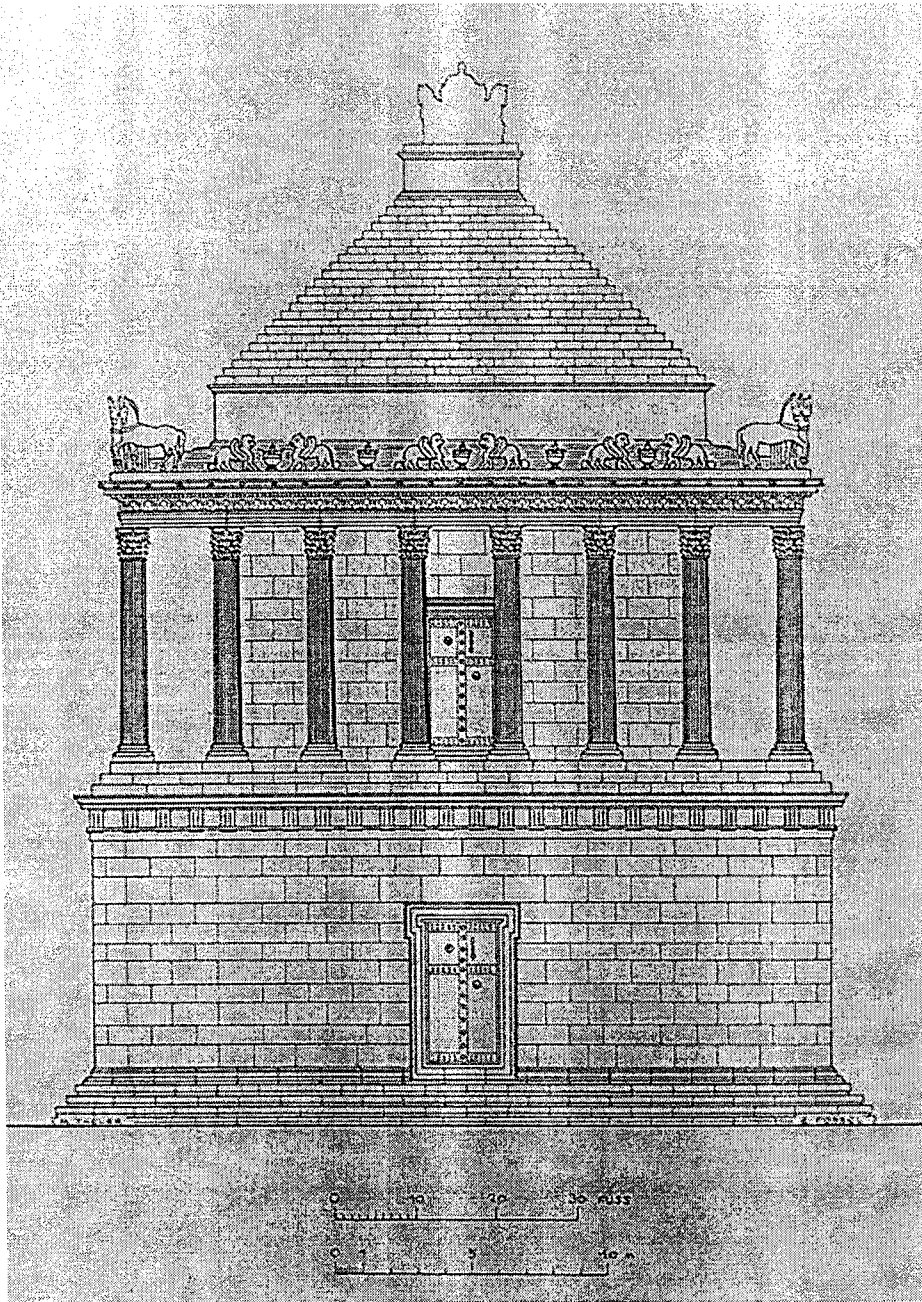
Şekil 46

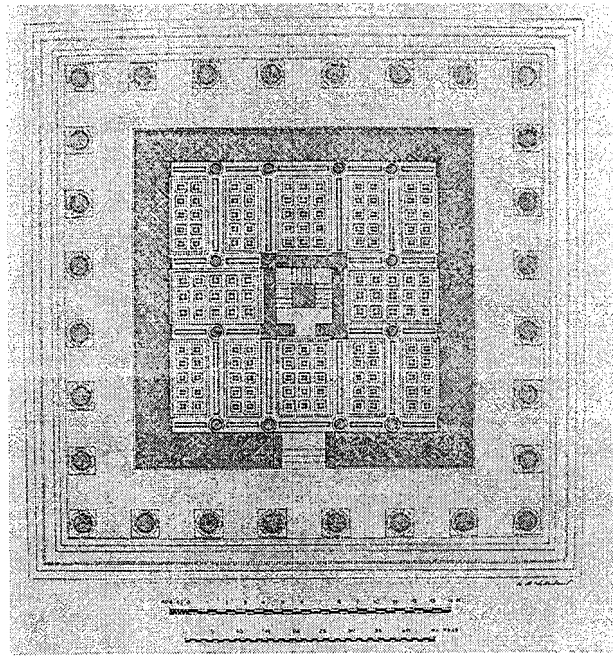
Şekil 47

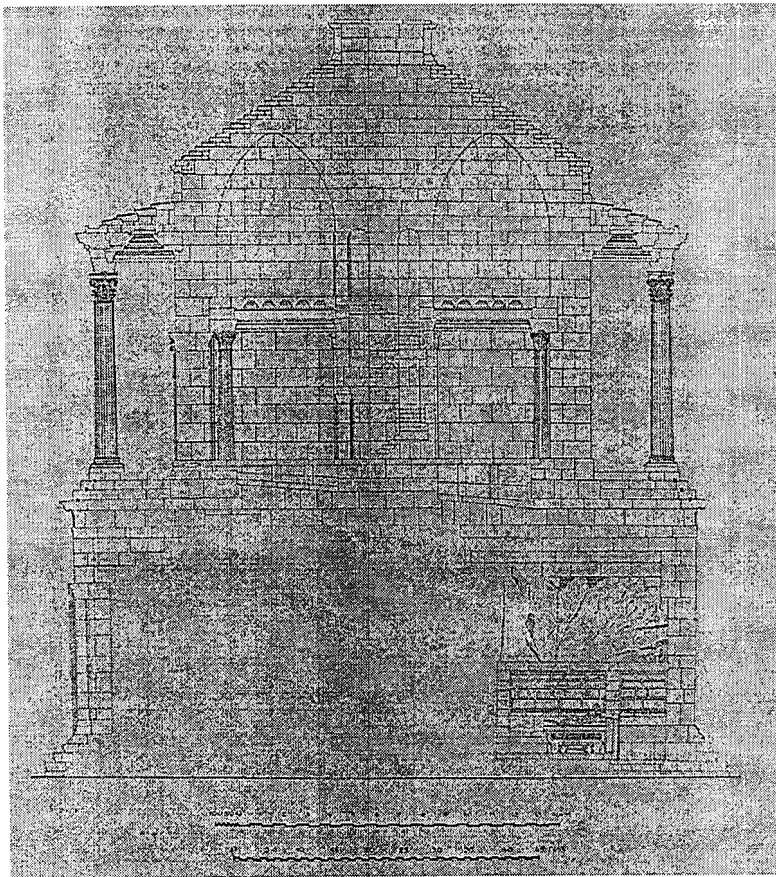
Şekil 48

Şekil 49

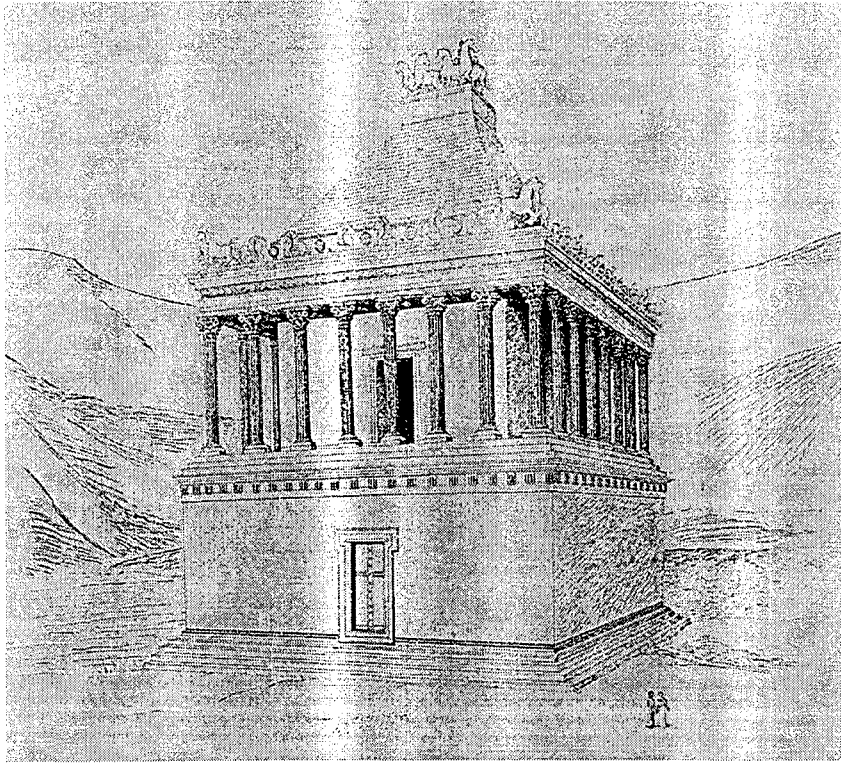

a

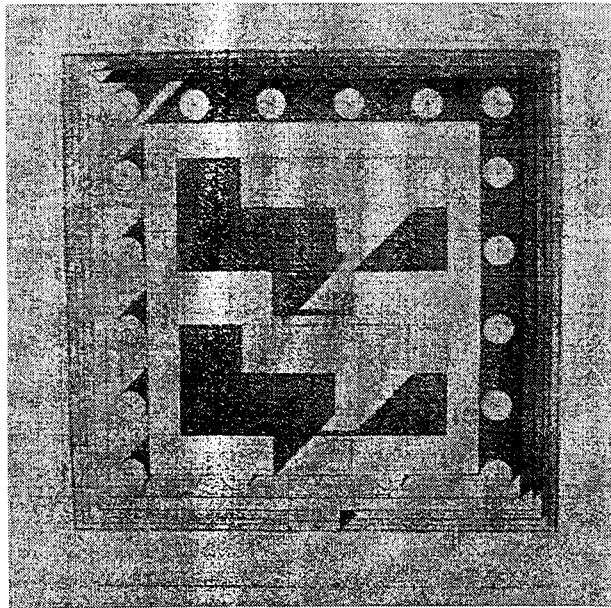

b

Şekil 50

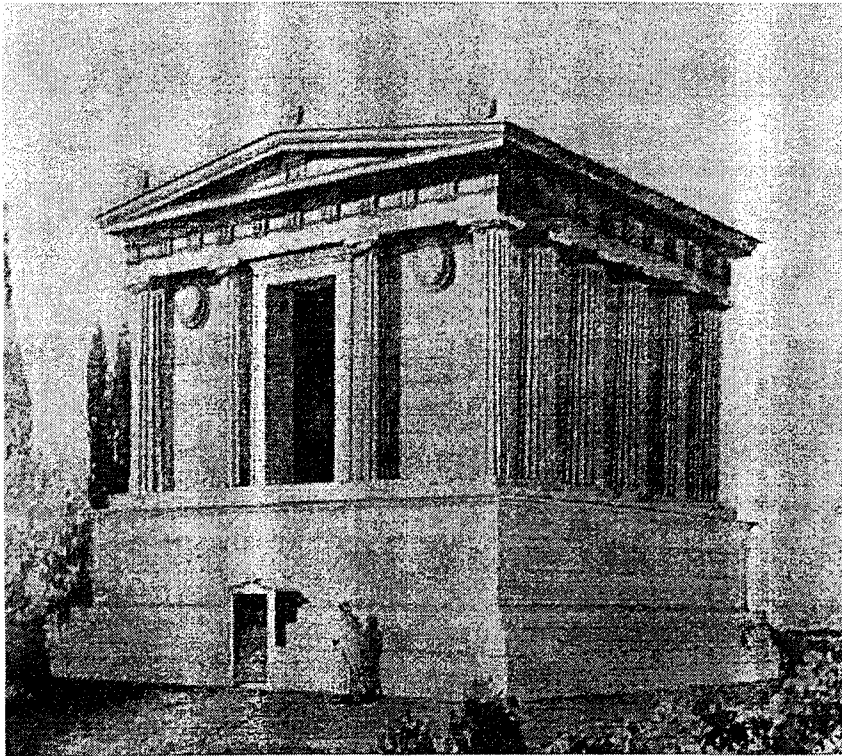

a

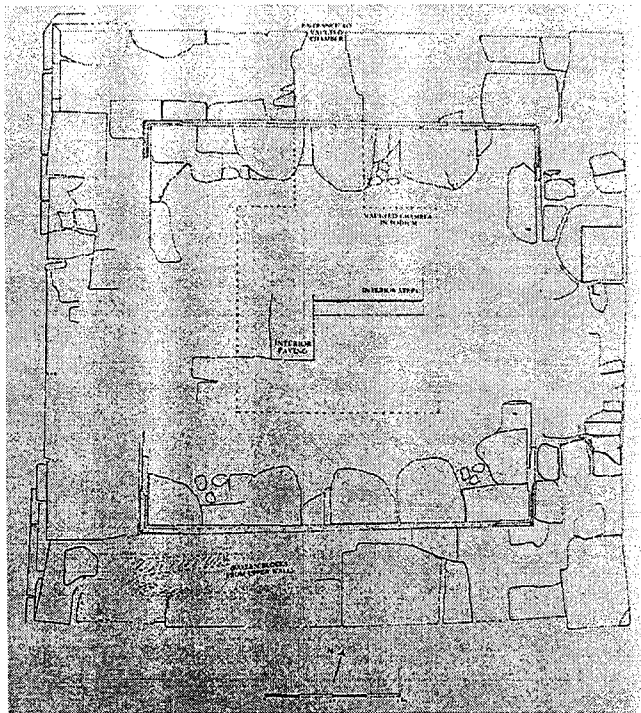

b

Şekil 51

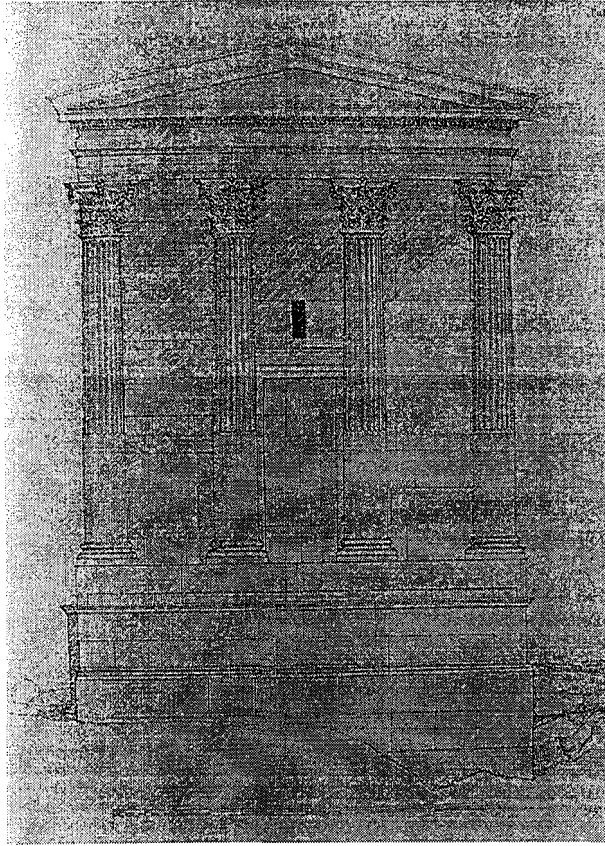

a

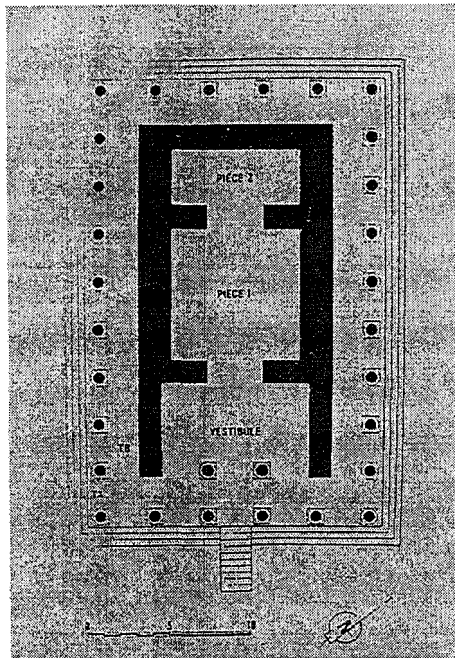

b

Şekil 52

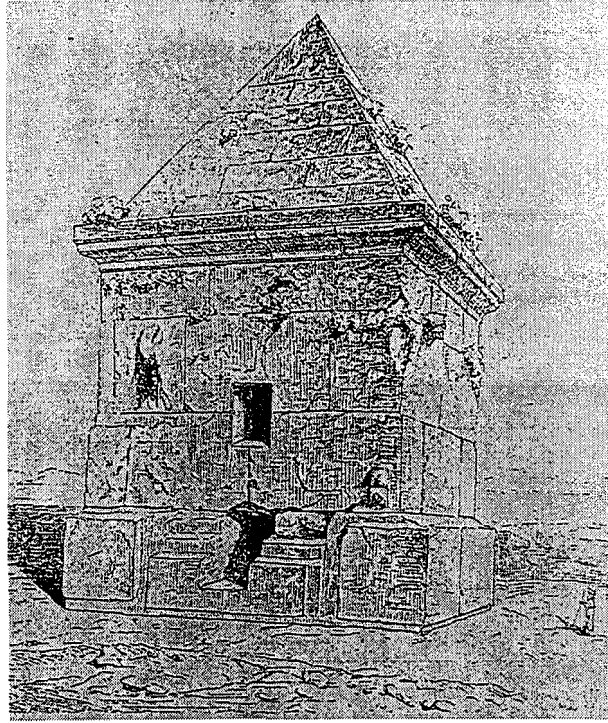

a

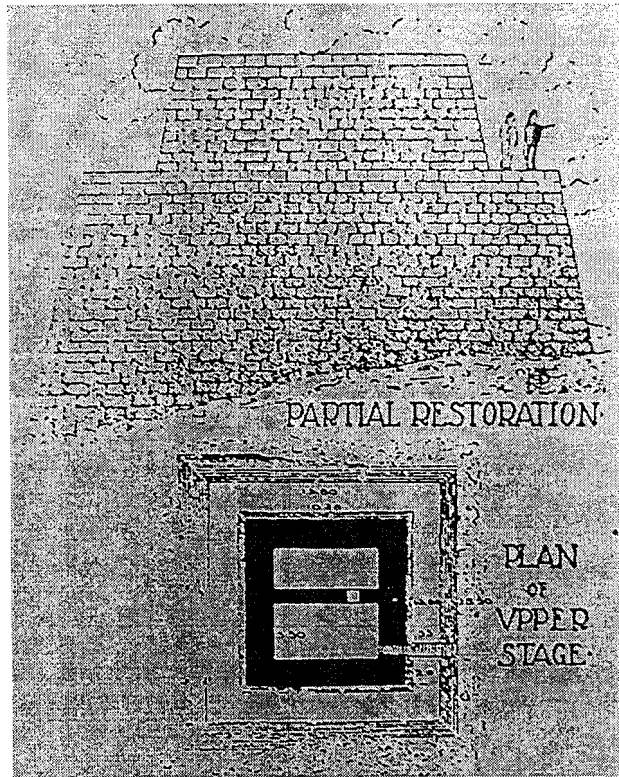

b

Şekil 53

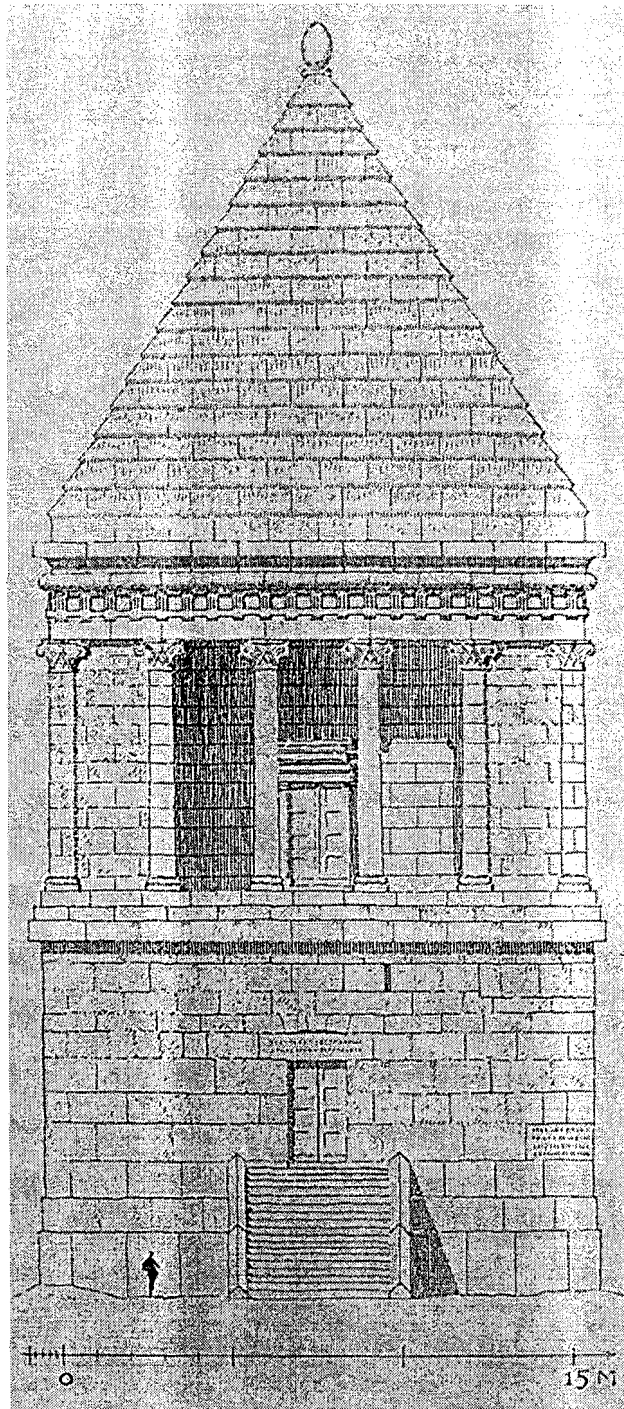

a

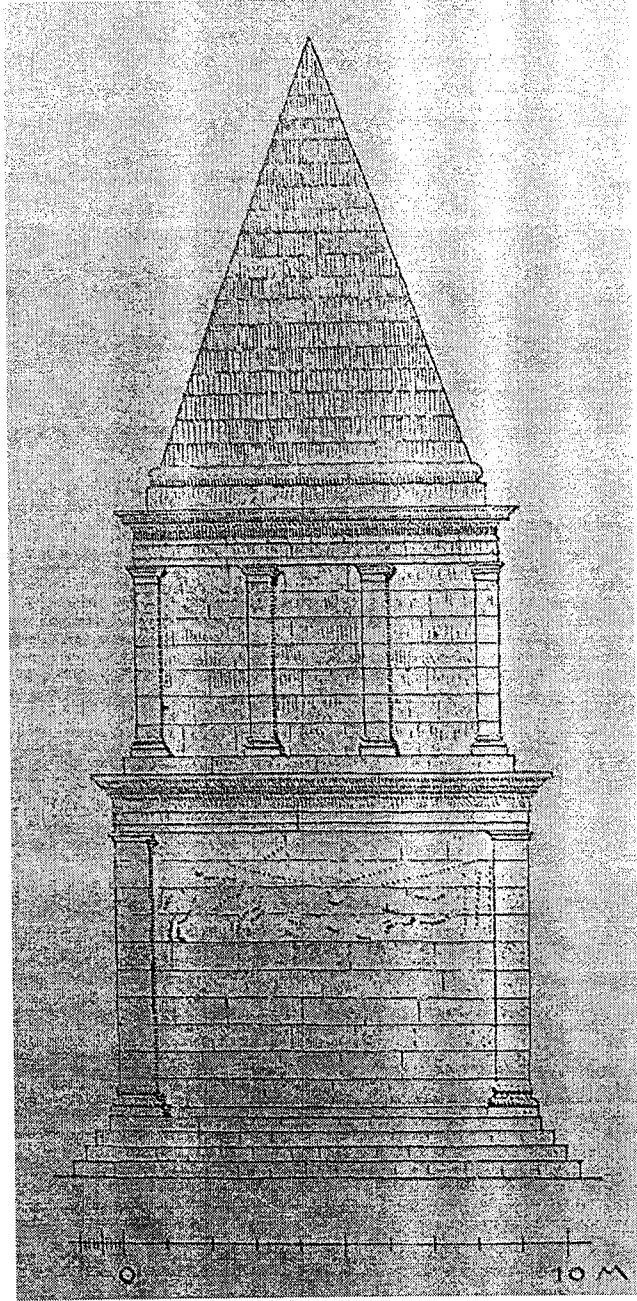

b

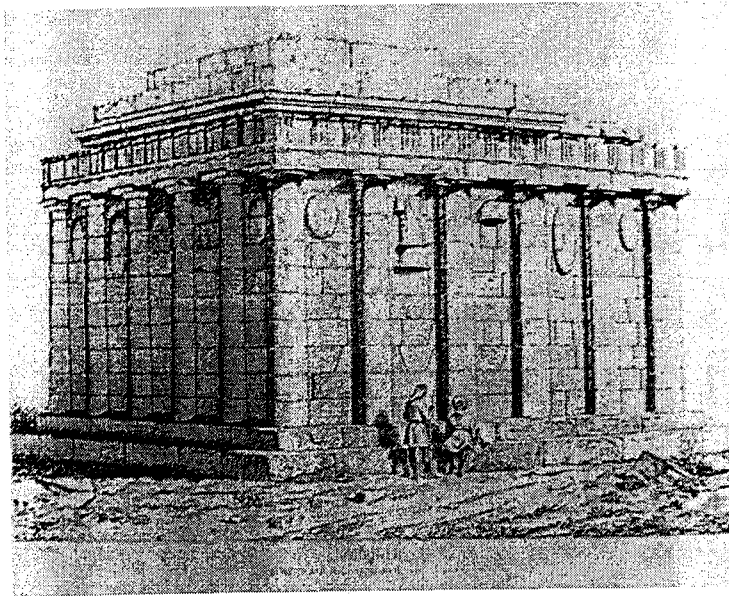
Şekil 54

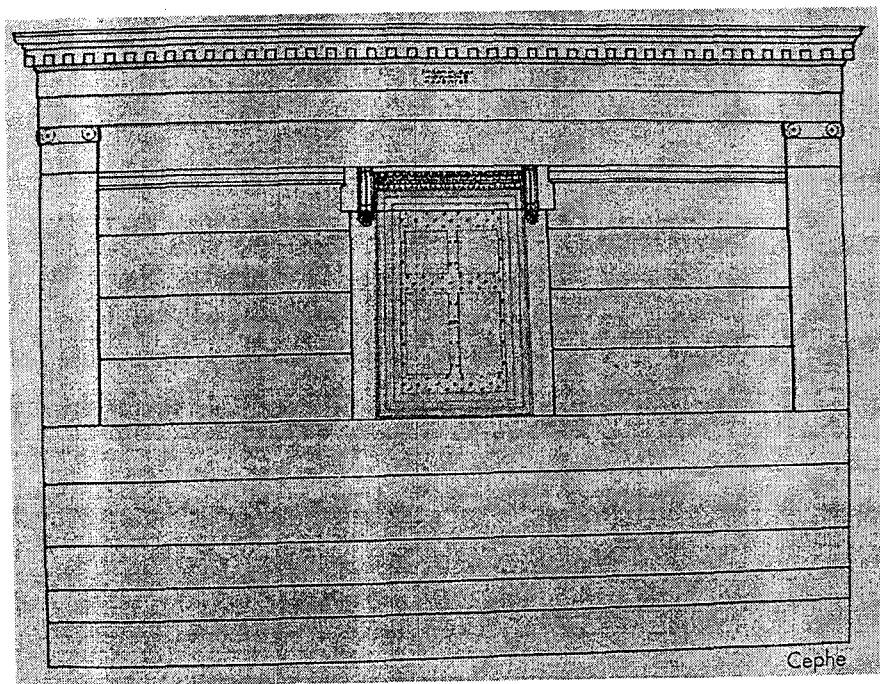
Şekil 55

Şekil 56

a

b

KAYNAKÇA

- Abramson, Herbert. **Greek Hero-Shrines**. Ann Arbor: University of Microfilms International, 1983.
- Akat, Hasibe. "Ta Marmara Mezar Anıtı", **Milet Müzesi Yıllığı** 1: 9-13, 1997.
- Akarca, Turan ve Aşkıldil Akarca. **Milas, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi**. İstanbul: İstanbul Matbaası, 1954.
- Akşit, Oktay. **Likya Tarihi**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınevi, 1967.
- Akurgal, Ekrem. **Anadolu Uygarlıkları**. İstanbul: Net Yayınları, 1995.
- Albright, William F. "Some Oriental Glosses on The Homeric Problem", **AJA** 54: 162-176, 1950.
- Albright, William F. "Dunand's New Byblos Volume: A Lycian at The Byblian Court", **BASOR** 155: 31-34, October 1959.
- Alcock, Susan, E. "Tomb Cult And The Post-Classical Polis", **AJA** 91: 447-467, 1995.
- Alexiou, Stylianus. **Minos Uygarlığı**. Çeviren: Elif T. Tulunay. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınevi, 1991.
- Alp, Sedat. **Hitit Çağında Anadolu**. Ankara: Tübitak, 2000.
- Anadolu, Mükerrerem U. "Batı Anadolu'da Bulunmuş Olan Karyatidler", **X. Türk Tarih Kongresi**, 293-301, 1990.

Andronikos, Manolis. "Totenkult", **ArcHom** III: 1 ve devamı, 1968.

Appianos. **Roman History**. Çeviren: Horace White. London: William Heinemann, 1928.

Arrianos. **Anabasis of Alexander**. Çeviren: Iliff Ronson London: William Heinemann, 1933.

Ateşlier, Suat. "Phokaia'daki Taş Kule Anıt Mezarının Üst Yapısına Ait Gözlemler", **OLBA** 9: 111-121, 2004.

Aulus Gellius. **The Attic Nights**. Çeviren: J.C. Rolfe, London: William Heinemann, 1927.

Barringer, Judith M. "Europa And The Nereids: Wedding or Funeral?", **AJA** 95: 657-667, 1991.

_____. **Divine Escorts**. Ann Arbor: Universty Of Michigan Press, 1995.

Bayburtluoğlu, Cevdet. **Lykia**. Ankara: Ankara Turizmi, Eski Eserleri ve Müzeleri Sevenler Derneği Yayınları, 1981.

_____. **Arykanda**. İstanbul: Homer Kitabevi, 2003.

Bean, George E. **Eskiçağda Lykia Bölgesi**. Çeviren: Hande Kökten. İkinci Basım. İstanbul: Arion Yayınevi, 1998.

_____. **Eskiçağda Menderes'in Ötesi**. Çeviren: Pınar Kurtoğlu. İstanbul: Arion Yayınevi, 2000.

Bean George ve John M. Cook. "The Halikarnassus Peninsula", **BSA** 50: 85-171, 1955.

- Benndorf, Otto ve George Niemann. **Das Heroon von Gjölbascı-Trysa**. Wien: Adolf Holzhausen, 1889.
- Bernard, Paul. "Aï Khanum on The Oxus: A Hellenistik City in Central Asia", **Proceedings Of The British Academy** 80: 71-95, 1967.
- Bittel, Kurt. **Die Hethiter. Die Kunst Anatoliens vom Ende des 3. bis zum Anfang des 1. Jahrtausends vor Chiristus**, München: Beck, 1976.
- Boardman, John ve Donna Kurtz. **Greek Burial Customs**. London: Thames And Hudson, 1971.
- Bockisch, Gabriele. "Die Karer und Ihre Dynasten", **Klio** 51: 117-175, 1969.
- Borchhardt, Jürgen. "Bericht Der 1. Grabungskampagne Im Heroon Von Limyra", **TürkAD** 2, 18: 65-86, 1969.
- _____. "Das Heroon Von Limyra-Grabmal Des Lykischen Königs Perikles", **AA** 85: 353-390, 1970.
- _____. "Die Bauskulptur Des Heroons Von Limyra", **IstForsch** 32: 1 vd. 1976.
- _____. "Das Heroon Von Limyra", **GHHIL**. Ed.: Jürgen Borchhardt Wien: Schroll, 1990.
- _____. "Zum Ostfries Des Heroons Von Zemuri/Limyra", **IstMitt** 43: 351-359, 1993.
- _____. **Limyra Zemuri Taşları**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayinevi, 1999.
- _____. "Myra: Eine Lykische Metropole in Antiken Und Byzntinischer Zeit", **IstForsch** 30: 1 ve devamı, 1975.

Borchhardt, Jürgen ve Brigitte Borchhardt-Birbaumer. "Zum Kult der Heroen, Herrscher und Kaiser in Lykien", **AW** 23: 99-116, 1992.

Borchhardt, Jürgen ve Gert Mader. "Der Triumphierende Perseus in Lykien", **AW** 1, 3: 3-16, 1972.

Borchhardt, Jürgen, Günter Neumann ve Klaus Schulz. "'Das Heroon von Phellos und TL. 54 mit der Weihung einer Statue des χ udalijê, Sohn des Murâza", **IstMitt** 39: 89-98, 1989.

Bosquet, Jean. "Les Inscriptions Du Letoon En L'Honneur D'Arbinas Et L'Epigramme Grecque De La Stela De Xanthos", **FdX IX: La Région Nord D. Létôn - Les Sculptures - Les Inscriptions Gréco-Lyciennes**. Der.: Henri Metzger. Paris: Editions Klincksieck, 1992.

Boysal, Yusuf. "Karya Bölgesindeki Yeni Araştırmalar", **Anatolia** 11:1-29, 1969.

Broneer, Oscar. **The Lion Monument At Amphipolis**. Cambridge: Harvard Universty Press, 1941.

Bruns- Özgan, Christine. "Lykische Grabreliefs Des 5. und 4. Jahrhunderts", **IstMitt Beiheft** 33: 1 ve devamı, 1987.

Bryce, Trevor. "The Lukka Problem-And a Possible Solition", **JNES** 33: 395-404, 1974.

_____. "Burial Fees in The Lycian Sepulchral Inscriptions", **AnatSt** 26: 175-190, 1976.

_____. "Lycian Tomb Families And Their Social Implications", **Journal of The Economic and Social History of The Orient** 3, 22: 296-313, 1979.

- _____. "The Other Pericles", **Historia** 29: 377-381, 1980a.
- _____. "Sacrifices to The Dead in Lycia", **Kadmos** 19: 41-49, 1980b.
- _____. "A Rulling Dynasty in Lycia", **Klio**, 2, 64: 329-337, 1982.
- _____. "Political Unity İn Lycia During The "Dynastik" Period", **JNES** 42: 31-42, 1983.
- _____. "A Reinterpretation of The Millewata Letter in The Light of The New Join Piece", **AnatSt** 35: 13-23, 1985.
- _____. **The Lycians in Literary And Epigraphic Sources**, Copenhagen: Museum Tusculanum Press, 1986.
- _____. "Tombs And Social Hierarchy in Ancient Lycia", **AltOrF** 1, 18: 73-85, 1991.
- _____. **The Kingdom of Hittites**, Oxford: Clarendon Press, 1998.
- _____. "The Lycian Kingdom in Southwest Anatolia", **The Civilizations of Near East**. Der.: Jack Sasson, Michigan: Hendrickson Publishers, 2000.
- _____. "History", **The Luwians**, Der.: Melchert, H. Craig, Leiden: Brill, 2003.
- Buluç, Sevim. "Belevi Mezar Anıtı", **VII. Türk Tarih Kongresi** 1: 137-144, 1972.
- _____. "The Tomb Monument At Belevi Near Ephesos", **The Proceedings of The Xth International Congress of Classical Archaeology, Ankara-İzmir 23-30/IX/1973**, Cilt no 3: 1085-1092, 1978.

- Cahill, Nicholas. Taş Kule: A Persian Tomb Near Phokaia”, **AJA** 92: 481-501, 1988.
- Carstens, Anne Marie. ” Tomb Cult on The Halikarnassos Peninsula”, **AJA** 106: 391- 409, 2002.
- Carter, Robert S. “The ’Stepped Pyramids’ Of The Loryma Peninsula”, **IstMitt** 32: 176-195, 1983.
- Charbonneaux, Jean, Roland Martin ve François Villard. **Das Klassische Griechenland**, München: Verlag C.H. Berk. 1971
- Childs, William A.P. “Prolegomena to a Lycian Chronology: The Nereid Monument From Xanthos”, **OpRom** 9: 105-116, 1973.
- _____. “Prolegomena to a Lycian Chronology, II: The Heroon From Trysa”, **RA** 2 : 281-316, 1976.
- _____. **The City-Reliefs of Lycia**. New Jersey: Princeton University Press, 1978.
- _____. “Authorship of The Inscribed Pillar of Xanthos”, **AnatSt** 29: 97-102, 1979.
- _____. “Lycian Relations With Persians And Greeks in The Fifth And Fourth Centuries Re-Exemined, **AnatSt** 31: 55-80, 1981.
- _____. “The Date of The Heroon From Gölbaşı-Trysa”, **AJA** 77: 210, 1993.
- Childs, William A.P. ve Pierre Demargne. **FdX VIII: Les Monument Des Néreides le Décor Sulpté**. Paris: Editions Klicksieck, 1989.

Coldstream, J. N. "Hero-Cult in The Age of Homer", **JHS**: 96: 8-17, 1976.

Cook, John M. **The Greeks in Ionia And The East**. London: Thames And Hudson, 1962.

_____. "The Rise of Achaemenids And Establishment of Their Empire", **CHI**, Vol: 2, The Median And Achaemenian Periods, Der.: Ilya Gershevitch, Cambridge: Cambridge Universty Press, 1985.

Cormack, Sarah. "A Mausoleum At Ariassos, Pisidia", **AnatSt** 39: 31-40, 1989.

_____. **Roman Temple Tombs of South West Asia Minor**. Michigan: University of Microfilms International, 1992.

Cornelius Friedrich. "Geographie des Hethitherreiches", **Orientalia** 27: 373-398, 1958.

Coupe, Pierre ve Pierre Demargne. **FdX III: Le Monument Des Nereides L'architecture**. Paris: Editions Klincksieck, 1969.

Courtils, Jacques des. **Xanthos ve Letoon Rehberi**, İstanbul: Ege Yayınları, 2003.

Courtils, Jacques des ve Laurence Cavalier. "The City of Xanthos From Archaic to Byzantine Times", **Urbanism in Western Asia Minor**. Der.: David Parrish Rhode Island, 2001.

Çapar, Ömer. "Ege Göçleri ve Sonrası Batı Anadolu", **Anadolu Demir Çağları Sempozyumu İzmir 24-27 Nisan 1984 I**, Der.: Altan Çilingiroğlu, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 1987.

_____. "Homeros Destanları Işığında Anadolu-Hellas Ölü Gömme Adetleri"
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 33, 361:
 65-75, 1990.

Çevik, Nevzat "A Dead-Cult Place in Simena", **Festschrift Für Baki Ögün zum
 75. Geburtstag, Asia Minor Studien**, 39: 37-50, 2000.

_____. **Taşların İzinde Lykia**. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayinevi, 2002.

Delcourt, Marie. **Hermaphrodite: Mythes et Rites de la Bisexualité Dans
 L'antique Classique**. Paris: Paris Universty, 1958.

Deltour-Lévie, Claudine. **Les Piliers Funéraires de Lycie**, Louvain La Neuve:
Collège Érasme, 1982.

Demargne, Pierre. **FdX I: Les Piliers Funéraires**. Paris: Librairie C. Klincksieck,
 1958.

_____. "Le Soubassement Du Monument Des Néréides De Xanthos", **Theoria-
 Festschrift Für W.H. Schuchhardt**, Ed.: Felix Eckstein, Baden: Bruno
 Grim, 1960.

_____. "Une Scène Guerrière Au Fronton Ouest Du Monument Des Néréides
 de Xanthos", **Anadolu** 21: 89-94, 1978-1980.

_____. "Das Nereiden-Monument Von Xanthos", **GHHIL**. Ed.: Jürgen
 Borckhardt Wien: Schroll, 1990.

Demargne, Pierre ve Emmanuel Laroche. **FdX V: Tombes- maisons, Tombes
 Rupertres et Sarcophages. Les Épitaphes Lyciennes**. Paris: Librairie
 C. Klincksieck, 1974.

Demargne, Pierre ve Henri Metzger. **Xanthos Kılavuzu**. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1966.

Diler, Adnan. "Sacred Stone Cult in Caria", **Festschrift für Baki Ögün Zum 75. Geburtstag, Asia Minor Studien** 39: 51-77, 2000.

Dinsmoor William B. "The Maussoleum at Halikarnassos" **AJA** 12: 45-66, 1908.

_____. **The Architecture of Ancient Greece**. London: Batsford, 1989.

Diodorus Siculus. **The Library of History of Diodorus of Sicily**. Çeviren: C.H. Oldfather. London: Harvard Univerty Press, 1956.

Doğer, Ersin ve İsmail Gezgin, "Aiolis'de Bir Anıt", **Arkeoloji Dergisi** 4: 169-174, 1996.

Erhat, Azra. **Mitoloji Sözlüğü**. İstanbul: Remzi Yayınevi, 1996.

Erim, Kenan T. **Aphrodisias City of Venus**. London: Muller, Blond & White, 1986.

Fedak, Janos. **Monumental Tombs Of The Hellenistic Age**. Toronto: Toronto Universty Press, 1990.

Fellows, Charles. **Travels And Researches in Asia Minor**. London: John Murray, 1852.

Fracchia, Helena, M. "The Peloponnesian Pyramids Reconsidered", **AJA** 89: 683-689, 1985.

Fraser, Peter M. George Bean, **The Rhodian Peraea And Islands**, London: Oxford Universty Press, 1954.

- Frei, Peter. "Solymer-Milyer-Termilen-Lykier Etnische und Politische Einheiten Auf Der Lykischen Halbinsel" **Akten Des II. Internationalen Lykien-Symposions Wien 6-12, Mai 1990**, 1, Der.: Jürgen Borcchartd ve Gerhard Dobesch, Wien: Verlag Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, 1993.
- Freyer-Schaubenburg, Brigitte. "Die Lykischen Zwölfgötter-Reliefs", **Asia Minor Studien** 13: 1 ve devamı, 1994.
- Gall, Hubertus von, "Bemerkungen zum Kyrosgrab in Pasargadae und zu Verwaudten Denkmälern", **AMI** 12: 271-279, 1979.
- Gamer, Gustav. "„Sepulcrum Cnei Et Publ. Cornel. Scipionum Tarrac.“ Das Monumet Bei Tarragona Und Andere Bauten in der Nachfolge Des Mausollieons von Halikarnass", **MM** 23: 296-317, 1982.
- Garstang, John. "Hittite Military Roads in Asia Minor", **AJA** 47: 35-62, 1943.
- Gawlikowski, Michal. **Monuments Funéraires de Palmyre**, Warszawa: Editions Scientifiques de Pologne, 1970.
- Geschwantler, Kurt. "Bäume, Säulen, Mauern: Zum Fugenschluss der Reliefs Von Gölbaşı-Trysa", **Akten Des II. Internationalen Lykien-Symposions Wien 6-12, Mai 1990**, 2, Der.: Jürgen Borcchartd ve Gerhard Dobesch, Wien: Verlag Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, 1993.
- Gourney, O. R. "Hittite Geography: **Thirty Years on**", **Sedat Alp'a Armağan, Hittite And Other Anatolian Studies in Honour of Sedat Alp**. Der.: Heinrich Otten ve diğerleri, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1992.
- Greaves, Alan M. **Miletos**. Çeviren: Hüseyin Ç. Öztürk. İstanbul: Homer Kitabevi, 2003.

- Güterbock, Hans G. "The Hittites And The Aegean World: Part 1. The Ahhiyawa Problem Reconsidered", *AJA* 87: 133-138, 1983.
- Hanfmann, George M. A. **Letters From Sardis**. Cambridge: Harvard Univesity Press, 1972.
- _____. "On Lydian Sardis", **From Athens to Gordion The Papers of A Memorial Symposium for Rodney S. Young**. Der.: Keith DeVries, Philadephia: The Universty Museum, 1980.
- Hanfmann, George M.A. ve K. P. Erhart, "Pedimental Reliefs From a Mausoleum of the Persia Era at Sardis: A Funerary Meal", **Studies in Ancient Egypt, The Aegean, and the Sudan. Essasy in Honor of Dows Dunham on the Occasion of his 90th Birthday, June I, 1980**, Der.: W.K. Simpson, W.M. Davis, Boston: Museum of Fine Arts, 1981.
- Harrison, Evelyn B. "New Light on a Nereid Monument Akroterion", **Kotinos-Festschrift für Erika Simon**, Ed.: Heide Froning, Tonio Hölscher ve Harald Mielsch Mainz/Rhein: Philipp Von Zabern, 1992.
- Haspels, Emilie, C.H. **The Highlands Of Pyrygia, Sites And Monuments**, New Jersey: Princeton Universty Press, 1971.
- Hawkins, John D. "Tarkasnawa King of Mira: Tarkondemos, Boğazköy Sealings and Karabel", *AnatSt* 48: 1-31, 1998.
- Herbordt, Suzanne. "Eine Hethitische Grosssprinzeninschrift Aus Dem Latmos", *AA* 363-367, 2001.
- Herodotos. **Herodot Tarihi**. Çeviren: M. Ökmen, İstanbul: Remzi, 1991.

Hesiodos. **İşler ve Günler**. Çeviren: S. Eyuboğlu ve A. Erhat, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 1977.

Hoepfner, Wolfram ve Ernst-Ludwig, Schwander. **Haus Und Stadt im Klassischen Griechenland**. Berlin: Deutsche Kunstverlag, 1994.

Hoepfner, Wolfram. "Zum Maussolleon Von Halikarnassos", **AA** 95-114, 1996.

_____. "Hermogenes Und Epigonos", **JdI** 112: 109-148, 1997.

Homeros. **İlyada**. Çeviren: A. Erhat ve A. Kadir. Sekizinci Basım. İstanbul: Can Yayınları, 1996.

Homeros. **Odyseia**, Çeviren: A. Erhat, A. Kadir. Sekizinci Basım. İstanbul: Can Yayınları, 1996.

Hornblower, Simon. **Mausolos**, Oxford: Clarendon Press, 1982.

Højlund, Flemming. "The Maussolleion Sacrifice", **AJA** 87: 145-152, 1983.

Iakobides, Spyridon E. "Rhodes And Ahhijava", **Acts Of International Symposium "The Mycenaeans In The Eastern Mediterranean"**, Nicosia 27th March-2nd April 1972, 189-192, 1973.

Işık, Fahri. "Pttara, Im Land Vom Hethitischen Lukka und Homerischen Lykia", **Lykia** 1: 1-11, 1994.

_____. "Likya Kaya Tapınakları", **1994 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları**: 110-135, 1995.

_____. "Zum Typus des Temenosgrabes in Lykien", **IstMit** 48: 157-172, 1998.

_____. **Patara**, Antalya: Universal Holding, 2000.

İşkan, Havva. "Zum Totenkult in Lykien I: Ein Datierbares Felsgrab in Patara und Leichenspiele in Lykien", **IstMitt** 52: 273-309, 2002.

_____. "Zum Totenkult in Lykien II: Schlachtopfer An Lykischen Gräbern", **Anadolu'da Doğdu - 60. Yaşında Fahri Işık'a Armağan**, Der.: T. Korkut İstanbul: Ege Yayınları, 2004.

Jacobs, Bruno. "Griechische Und Persische Elemente in Der Grabkunst Lykiens Zur Zeit der Achämeniden Herrschaft" **SIMA** 78: 1 ve devamı, 1987.

Jenkins, Ian, Corrado Gratziu ve Andrew Middleton. "The Polychromy of The Mausoleum", **Sculptors And Sculpture Of Caria And Dodecanese**. Der.: I. Jenkins ve G. B. Waywell London: British Museum Press, 1997.

Jeppesen, Kristian. **Paradeigmata**, Aarhus: Aarhus Universty, 1958.

_____. "Zur Gründung und Baugeschichte Des Maussolleions Von Halikarnassos", **IstMitt** 27: 169-211, 1978.

_____. "What did Maussolleion Look Like?", **Architecture And Society in Hekatomnid Caria, Proceedings of The Uppsala Symposium-1987**. Der.: Tullia Linders Uppsala: Uppsala Universty, 1989.

_____. "Founder Cult And Maussolleion", **Hekatomnid Caria And The Ionian Renaissance**. Der.: Paul Pedersen Odense: Odense University Press, 1994.

_____. "The Mausoleum at Halicarnassus Sculptural Decoration And Architectural Backgrround", **Sculptors And Sculpture Of Caria And Dodecanese**. Der.: I. Jenkins ve G. B. Waywell London: British Museum Press, 1997.

_____. "Das Maussolleion von Halikarnassos, Forschungsbericht 1997"
Proceedings of the Danish Institute at Athens, II: 1 ve devamı, 1998.

_____. **The Maussolleion At Halikarnassos 4: Quadrangle**. Aarhus: Juthland
 Archaeological Society, 2000.

Jeppesen, Kristian, Flemming Højlund ve Kim Aaris. **The Mausoleion At
 Halikarnassos I: The Sacrificial Deposit**. Copenhagen: Juthland
 Archaeological Society Publications, 1981.

Jeppesen Kristian ve Anthony Luttrell. **The Maussolleion At Halikarnassos 2:
 The Written Sources And Their Archaeological Background**,
 Aarhus: Juthland Archaeological Society, 1986.

Jeppesen, Kristian ve Jan Zahle. "Investigations on The Site of The Mausoleum
 1970/1973", **AJA** 79: 68-79, 1975.

Kadish, Barbara. "Excavations of Prehistoric Remains at Aphrodisias", **AJA** 73:
 49-65, 1969.

Keen, Anthony G. "The Dynastic Tombs Of Xanthos – Who Was Buried There?",
AnatStd 42: 53-63, 1992.

_____. "Athenian Campaigns in Karia And Lykia During The Peloponnesian
 War", **JHS** 113:152-157, 1993a.

_____. "Gateway From The Aegean To The Mediterranean The Strategic Value
 Of Lycia Down To The Fourth Century B.C." **Akten Des International
 Lykien-Symposions, Wien 6-12, Mai 1990**, 1, Der.: Jürgen Borckhardt
 ve Gerhard Dobesch, Wien: Verlag Österreichischen Akademie Der
 Wissenschaften, 1993b.

_____. "The Tombs of Lycia Evidence For Social Stratification?", **The Archaeology of Death in The Ancient Near East**, Ed. Stuart Campbell ve Anthony Green Oxford: Oxbow Bokks, 1995.

_____. **Dynastic Lycia**. Leiden: Brill, 1998.

Kessler, Dieter. "Tanis and Thebes-The Political History of The Twenty-First to Thirtieth Dynasties", Der.: Regine Schulz, Matthias Seidel, **Egypt The World of Pharaohs**, Rome: Könemann, 1998.

Kjeldsen, Kjeld ve Jan Zahle, "A Dynastic Tomb in Central Lycia", **ActaArch** 47: 29-46, 1976.

Kleiss, Wolfram. "Der Takht-i Rustam bei Persepolis und Das Kyrosgrab in Pasargadae", **AA**: 157-162, 1971.

_____. "Bemerkungen zum Pyramid Tomb in Sardes", **IstMitt** 46: 135-140, 1996.

Knell, Heiner. **Mythos Und Polis**. Darmstadt: Wiss. Buchges, 1990.

Knigge, Ursula. "Untersuchungen bei den Gesandtenstelen im Kerameikos zu Athen", **AA** 87: 584-629, (1972).

Kolb, Frank von, Barbara Kupke. "Lykien", **AW Sondernummer** 20: 1 vd., 1989.

Köktürk, Hüseyin. "New Lights on Prehistorical Lycia Finds From Girmeler Cave", **Lykia** 3: 39-45, 1996.

Krencker, Daniel ve Willy Zschietzschmann. **Römische Tempel in Syrien**, Berlin: Walter de Gruyter, 1938.

Ksenophon. **Anabasis**. Çeviren: Tanju Gökçol. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1998.

_____. **Cyropaedia**. Çeviren: W. Miller. London: William Heinemann, 1925.

_____. **Şölen-Spartalıların Anayasası**. Çeviren: Bilge Umar. İstanbul: Sergi, 1984.

Laroche, Emmanuel. "Lyciens Et Termiles", **RA** 1: 15-19, 1976.

Laviosa, Clelia. "Les Fouilles Iasos", **The Proceedings of The Xth. International Congress of Classical Archaeology** 2: 1093-1099, 1978.

Love, Iris C. "A Brief Summary of Excavations at Knidos 1967-1973", **The Proceedings of The Xth International Congress of Classical Archaeology** 2: 1111-1133, 1978.

L'vov-Basirov, Oric P.V. "Achaemenian Funerary Practices in Western Asia Minor", **Achaemenid Anatolia, Proceedings of The First International Symposium On Anatolia in The Achaemenid Period, Bandırma 15-18 August 1997**, Ed.: Tomris Bakır, Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2001.

Machatschek, Alois. **Die Nekropolen und Grabmäler im Gebiet von Elaioussa Sebaste und Korykos im Rouhen Kilikien**. Wien: Hermann Böhlau Nachf., 1967.

Malekhzadeh, Farrokh. "Persian Remains in Anatolia", **Fifth International Congress of Turkish Art**, Ed.: G. Feher Akademiai Kiado, 1978.

Mansel, Arif M. "Bibliyografya", **Bellefen** 36, 135: 463-467, 1970.

- _____. **Ege ve Yunan Tarihi**. Altıncı Basım. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- Marchese, Ronald T. **The Lower Maeander Flood Plain**, London: British Archaeological Reports International, 1986.
- _____. **The Historical Archaeology of Northern Caria**, London: British Archaeological Reports International, 1989.
- _____. "Carian Notes: Funerary Practices in The Maeander Valley", **Anatolica** 22: 227-236, 1996.
- Marksteiner, Thomas. **TRYSA- Eine Zentrallykische Niederlassung Im Wondel Der Zeit**, Wien: Phoibos, 2002.
- Martin, Roland. "Le Monument Des Nereides At L'Architecure Funerarie", **RA** 1: 327-337, 1971.
- Matz, Friedrich. "Hellenistische und Römische Grabbauten", **Die Antike** IV: 266-292, (1928).
- Mee, Christopher. "Aegean Trade And Settlement In Anatolia In The Second Millenium B.C.", **AnatSt** 28: 121-155, 1978.
- Meiggs, Russel ve David Lewis. **A Selection Of Greek Historical Inscriptions**, Oxford: Clarendon Press, 1991.
- Melchert, H. Craig. "Prehistory", **The Luwians**, Der.: Melchert, H. Craig, Leiden: Brill, 2003.
- Mellink, Matcheld. "The Native Kingdoms of Anatolia", **CAH** Vol: III, Part:2, Der.: J. Boardman vd. Cambridge: Cambridge Universty Press, 1991.

_____. "The Early Bronze Age in Southwest Anatolia", *Archaeology* 4, 22: 290-299, 1969.

_____. "Archaeology in Asia Minor", *AJA* 82: 316-338, 1979.

_____. "Part 2. Archaeological Comments on Ahhiyawa-Achaians in Western Anatolia", *AJA* 87: 138-143, 1983.

Metzger, Henri ve Pierre Coupel. **FdX II: L'acropole Lycienne**. Paris: Librairie C. Klincksieck, 1963.

Mountjoy, Penelope A. "The East Aegean-West Anatolian Interface in The Late Bronze Age: Mycenaeans And The Kingdom of Ahhiyawa, *AnatSt* 48: 33-67, 1998.

Mørkholm, Otto ve Jan Zahle. "The Coinage Of Kuprli", *ActaArch* 43: 57-113, 1972.

_____. "The Coinages Of The Lycian Dynasts Kheriga, Kherei And Erbinna", *ActaArch* 47: 47-90, 1976.

Naumann, Rudolf. **Eski Anadolu Mimarlığı**. Çeviren: Beral Madra. Altıncı Basım. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998.

Neuerburg, Norman. "Greek And Roma Pyramids", *Achaeology* 2, 22: 106-115, 1969.

Newton, Charles. **A History of Discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae**, London: Day, 1862.

Niemeier, Barbara ve Wolf-Dietrich Niemeier. "Milet 1994-1995 Projekt 'Minoisch-Mykenisches bis Protogeometrisches Milet': Ziesetzung und

Grabungen auf dem Staionhügel und am Athena Tempel”, **AA** 189-246, 1997.

Niemeier, Wolf-Dietrich. “Hattuşa ve Ahhiyava Arasındaki Millavanda/Milet Sorunu”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**. Der.: Wenzel Jacob Bonn:Theiss, 2002.

Nylender, Carl. **Ionians at Pasargadae**. Uppsala: Almqvist & Wiksells Bokryckeri Aktiebolag, 1970.

Oberlaitner, Wolfgang. “Das Heroon von Trysa”, **GHHIL**. Wien: Schroll, 1990.

_____. “Das Heroon von Trysa” **AW Sondernummer** 25: 1 ve devamı, 1994.

Odenthal, Johannes. **Syrien**. Köln: Du Mont Buchverlag, 1985.

Öğün Baki, Cengiz Işık, Adnan Diler, B. Schmaltz, Chr. Marek ve M. Doyran. **Kaunos**, Antalya: Orkun & Ozan, 2001.

Özgüç, Tahsin. **Altntepe, Architectural Monuments And Wall Paintings**. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1966.

_____. **Altntepe II, Tombs, Storehouse And Ivories**. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1969.

Özgünel, Coşkun. “Batı Anadolu ve İçerlerinde Miken Etkileri”, **Bellekten** 47: 697-743, 1987.

Özyiğit, Ömer. “2001 Yılı Phokaia Kazı, Restorasyon ve Çevre Düzenleme Çalışmaları”, **İzmir Kent Kültürü Dergisi** 5: 181-187, 2002.

Pausanias. **Description of Greece**. Çeviren: W.H.S. Jones ve H.A. Ormerod
London: William Heinemann, 1926.

M. P. Pearson, **The Archaeology of Death And Burial**. Texas: A&M University
Press, 2002.

Pedersen, Paul. **The Mausolleion At Halikarnassos 3-1: The Mausolleion
Terrace**. Aarhus: Juthland Archaeological Society, 1991.

Pedley, John G. "Carians in Sardis", **JHS** 94: 96-99, 1974.

Perdrizet, Paul. "Le Monument de Hermel", **Syria** 19: 47-71, (1938)

Peschlow-Bindokat, Anneliese. "Vorläufiger Bericht Über Die Prähistorischen
Forschungen Im Latmos", **AA** 159-173, 1996.

_____. "Die Hethiter im Latmos", **AW** 2, 33: 211-215, 2002.

Pindaros. **The Odes Of Pindar**. Çeviren: John Sandys, London: William
Heinemann, 1950.

Plinius. **Naturalis Historia**, Çeviren: H. Rackman, London: Harvard University
Press, 1952.

Plutarkhos. **Consolatio Ad Apollonium**. Cambridge: Cambridge University Press,
1916.

_____. **Plutarchos' Lives – Aristides and Cato**. Çeviren: Bernadette Perrin
London: William Heinemann, 1928.

_____. **Paralel Lives - Dion**, Çeviren: Bernadette Perrin. London: William
Heinemann, 1918.

_____. **Plutarchos' Lives- Timoleon.** Çeviren: Bernadette Perrin London: William Heinemann, 1943.

_____. **Paralel Lives, Solon.** Çeviren: B. Perrin. London: William Heinemann, 1928.

Praschniker, Camillo ve Max Theuer, **FiE VI: Das Mausoleum Von Belevi,** Wien: Substverlag Der Österreichischen Archäologischen Institutes, 1979.

Price, Theodora H. "Hero-Cult And Homer", **Historia** 22: 129-141, 1973.

Price, S.R.F. **Ritüel ve İktidar,** Çeviren: Taylan Esin, Ankara: İmge, 2004.

Stefan Przeworski, **Die Metallindustrie Anatoliens in Der Zeit von 1500-700 vor Chr.** Leiden: Brill, 1939.

Radt, Wolfgang. "Die Leleger auf der Halbinsel Von Halikarnassos", **AW** 3: 2-16: 1975.

Ratté, Christopher. "The Pyramid Tomb at Sardis", **IstMitt** 42: 135-161, 1992.

Ray, James D. "Soldiers to Pharoah: The Carians Of Southwest Anatolia", **Civilizations Of The Ancient Near East.** Der.: J. Sasson, Michigan: Hendrickson Publischers, 1995.

Robertson, Martin. **A History Of Greek Art.** Cambridge: Cambridge Universty Press, 1975.

Robinson, Thurstan. "The Nereid Monument at Xanthos or The Eliyāna Monument at Arñna?", **OxfJA** 14:355-359, 1995.

- _____. "Erbinna, The Nereid Monument And Xanthus", **Ancient Greeks West And East**. Der.: Gocha R. Tsetschladze Leiden: Bibliotheca Classica Batava 1999.
- Roux, G. "Un Chef-D'Œuvre D'Architecture Gréco-Lycinne: Le Monument Des Néréides A Xanthos", **REG** 88: 182-189, 1975.
- Sartre-Fauriat, Annie. **Des Tombreaux Et Des Morts**. Beyrouth: Institut François D'Archéologie Du Proche-Orient, 2001.
- Schulz, Reinel ve Seidel, Michael. **Egypt- The World of the Pharaos**, Rome: Könemann, 1998.
- Schweyer, A.V. **Les Lyciens Et La Mort**. De Boccard, 2002.
- Seeher, Jürgen. "Tarihöncesi Çağlarda Ölüm ve Gömü", **Arkeoloji ve Sanat Dergisi** 59: 9-15, 1993.
- Sekunda, N. "Achaemenid Settlement in Caria, Lycia And Greater Phrygia", **Achaemenid History VII**, Der.: Sancisi-Weerdenburg, Heleen ve Amélie Kuhrt, Leiden: Nederland Instituut voor het Nabije Osten, 1991.
- Serdaroğlu, Ümit. **Lykia-Karia'da Roma Dönemi Tapınak Mimarlığı**. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2004.
- Sevin, Veli. **Anadolu Arkeolojisi**. İstanbul: Der Yayınları, 1999.
- Shahbazi, Shapur. **The Irano-Lycian Monuments**, Teheran: Institute of Achaemenid Research Publications, 1975.
- Schneider, Thomas. "Sacred Kingship", ", Ed.: Régine Schulz ve Matthias Seidel, **Egypt The World of Pharaohs**, Rome: Könemann, 1998.

- Singer, Itamar. "Western Anatolia in The Thirteenth Century B.C. According to The Hittite Sources", **AnatSt** 33: 205-217, 1984.
- Stadelmann, Rainer. "Royal Tombs From the Age of Pyramids", Ed. Régine Schulz, Matthias Seidel, **Egypt The World of Pharaohs**, Rome, Könemann, 1998, ss. 46-77.
- Strathmann, Cordelia. **Grabkultur im Antiken Lykien Des 6. Bis 4. Jahrhunderts V. Chr.**. Frankfurt: Peter Lang, 2002.
- Stucchi, Sandra. **Architettura Cirenaica**. Roma: "L'Erma di Bretschneider, 1975.
- Swoboda, Heinrich, Josef Keil ve Fritz Knoll. **Denkmäler aus Lykaonien, Pamphylien und Isaurien**. Wien: Verlag Rudolf M. Rohrer, 1935.
- Şahin, Mustafa. **Anadolulu Bir Mimar Hermogenes**. İstanbul: Ege Yayınları, 2002
- Taylak, Muammer. **Etnoğrafya'dan Anıtkabir'e**. Ankara: Şekerbank Kültür Yayınları, 1998.
- Takmer, Burak ve Ebru N. Akdoğu-Arca. "Oryges'in Kişiliğinde Panyasis'in Fragmanı İçin Bazı Yorumlar: Bellerophonates Mitosu'nun Yeniden Değerlendirilmesi ve Lykia'nın Erken Tarihi", **ADALYA** 5:1-34, 2002.
- Ten Cate, Houwink J.H. **The Luwian Population Groups of Lycia And Cilicia Aspera During The Hellenistic Period**. Leiden: E.J. Brill, 1961.
- _____. "Anatolian Evidence for Relations with The West in The Late Bronze Age", **Bronze Age Migrations in The Aegean: Archaeological And Linguistic Problems in Greek Prehistory**. Ed.: R.A. Crossland ve Ann Birchall New Jersey: Duckworth, 1974.

Thukydides. **History of The Peloponnesian War**, Çeviren: C. Forster Smith.
London: W. Heinemann, 1928.

Tritsch, F. J. "The Harpy Tomb at Xanthus", **JHS**, 62: 39- 50, 1942.

Uğurlu, Elif. "Lykia Bölgesi Ölü Gömme Adetleri Üzerine Genel Bir Bakış",
Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 1, 2: 359-388, 2000.

Ünal, Ahmet. "Batı Cephesinde Ne Var Ne Yok?- Miken-Anadolu ve
Ahhiyawa_Aka İlişkilerinde Son Durum", **Günışığında Anadolu. Der.:**
Coşkun Özgünel ve diğerleri , İstanbul, 2001.

_____. "Hititlerde Ölülere Sunulan Kurban Hakkında Bazı Düşünceler",
Anadolu 19: 165-174, 1980.

Varkıvaç, B. "Das Heroon Von Mezargedigi in Der Nähe Von Kaunos", **Lykia**
2: 99-114, 1995.

Vaulina, Maria ve Aleksandra Wasowicz. **Bois Grecs et Romains de l'Ermitage**
Wroclaw: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1974.

Vergilius. **Aeneid**. Çeviren: H. Rushton Fairclough, London: William Heinemann,
1935.

Vermeule, Cornelius. "Greek Funerary Animals, 450-300 B.C.", **AJA** 76: 49-59,
1972.

Vermeule, Emily. "The Early Bronze Age In Caria", **Archaeology** 4, 14: 244-249,
1964.

Vitruvius. **Mimarlık Üzerine On Kitap**. Üçüncü Basım. Çeviren: Suna Güven.
İstanbul: Şevki Vanlı Mimarlık Yayınları, 1993.

Voitländer, Walter. "Umrisse Eines Vor-Und Frühgeschichtlichen Zentrums An Der Karish-Ionischen Küste", **AA** 613-667, 1986.

_____. "Worläufer des Maussolleion in Halikarnassos", **Boreas** 17: 51-62, 1989.

Von Graeve, Volkmar. "Der Alexandersarkophag und Seine Werkstatt", **IstForsch** 28: 1 ve devamı, 1970.

Waelkens, Marc. "Das Totenhaus in Kleinasien", **AW** 4: 3-12, 1980.

Wagner, Peter. **Der Ägyptische Einfluss auf die Phönizische Architektur**. Bonn: Hobelt, 1980.

Walker, Susan ve K. J. Matthews. "The Marbles of The Mausoleum", **Sculptors And Sculpture Of Caria And Dodecanese**, Der.: I. Jenkins ve G. B. Waywell London: British Museum Press, 1997.

Waywell, Geoffrey B. **The Free Standing Sculptures of the Mausoleum at Halikarnassus in the British Museum : A Catalog**. London: Trustees of The British Museum, 1978.

_____. "Mausolea in Sout-west Anatolia", **Yayla**, 3: 4-12, 1980.

_____. "The Scylla Monument From Bargylia", **AntPl** 25: 75-98, 1996.

_____. "The Lion From The Lion Tomb at Cnidus", **Regional Schools in Hellenistik Sculpture, Proceedings of an International Conference Held at the American School of Classical Studies at Athens, March 15-17, 1996**, Der.: Olga Palagia, William Coulson, London: Oxbow, 1998.

- _____. "Halikarnassos'daki Mausoleion", **Antik Dünyanın Yedi Harikası**, Der.: P. Clayton ve M. Price. İstanbul: Homer, 2000,
- Wiesehöfer, Josef. **Antik Pers Tarihi**. Çeviren: Mehmet A. İnci. İstanbul: Telos, 2003.
- Weiskopf, Michael. "The So-called "Great Satraps' Revolt", 366-360 B.C. Concerning Local Instability in The Achaemenid Far West", **Historia – Einzelschriften** 63: 1 ve devamı, 1989.
- Westholm, Alfred. Labraunda, I, Part: 2, **The Architecture of The Hieron**. Lund: Svenska Forskningsinstitutes i İstanbul, 1963.
- Wiegand, Theodor. "Zweiter vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen des Königlischen Museen zu Milet", **AA** 4: 147-155, 1902.
- Yakar, Jack. **The Later Prehistory of Anatolia**, London: British Archaeological Reports International, 1985.
- Zahle, Jan. "The Mausoleum - Site Before The Mausoleum", **The Proceedings of The Xth International Congress of Classical Archaeology, Ankara-İzmir 23-30/IX/1973**, Cilt no 1: 529-534, 1978.
- _____. "Lycian Tombs And Lycian Cities", **Actes Du Colloque Sur La Lycie Antique I**: 37-49, 1980.
- _____. "Politics And Economy in Lycia During The Persian Period", **RÉA** 2, 91: 169-182, 1989.
- _____. "Achaemenid Influences In Lycia (Coinage, Sculpture, Architecture) Evidence For Political Changes During The 5th Century B.C.", **Achaemenid History VII, Asia Minor And Egypt: Old Cultures in A**

New Empire, Der.: Heleen Sancisi-Weerdenburg, Amelie Kuhrt,
Leiden: Nederland Instituut voor het Nabije Osten, 1991.

_____. "Hekatomnid Caria, A Province Achaemenid Asia Minor",
Hekatomnid Caria and The Ionian Renaissance, Der.: Paul Pedersen
Odense: Odense Universty Press, 1994.